E.M. CIORAN

ESEURI

CR

E. M. CIORAN • ESEURI

Selecția textelor din opercle lui E. M. Cioran a fost făcută pe baza următoarelor volume, apărute toate la editura Gallimard, Paris : *Précis de décomposition*, 1949 ; *La tentation d'exister*, 1956 ; *La chute dans le temps*, 1964 ; *Le mauvais démiurge*, 1969 ; *De l'inconvénient d'être né*, 1973 ; *Écartèlement*, 1979 ; *Exercices d'admiration. Essais et portraits*, 1986 ; *Aveux et Anathèmes*, 1987.

E. M. CIORAN

ESEURI

Antologie, traducere și cuvînt înainte de

MODEST MORARIU

CARTEA ROMÂNEASCĂ

1988

Coperta de DAN STANCIU

Cuvîntul traducătorului

Ajuns la capătul unei îndelungate şi inevitabile complicităţi cu scriitorul tradus, adesea copleşit de personalitatea acestuia, regăsind în exprimări fulgurante multe din propriile sale gînduri, bîlbîite sau larvare, traducătorul, eliberat, îşi cere dreptul la opinie, chit că va folosi chiar părerile autorului, convins fiind că cele mai autorizate opinii cu privire la noi înşine sunt propriile noastre opinii.

Ştiind cît de refractar este E.M. Cioran la etichetări, ştiind cît îi displace aşezarea precisă într-un anume raft, ne asumăm totuşi riscul de a-l situa — fierbinte sau rece, niciodată căldicel — potrivit propriilor sale consideraţii implicite, aşa cum deducem citind dintr-una din scrierile sale de tinereţe. Este vorba de Amurgul gîndurilor, *apărută la Bucureşti în 1936. El deosebeşte aici două tipuri de filosofi : cei „ce gîndesc asupra ideilor şi cei ce gîndesc asupra lor înşişi". Cu alte cuvinte, pe de o parte* filosofii obiectivi pentru care numai ideile au biografie ; *pe de altă parte,* filosofii subiectivi, *pentru care* numai autobiografia are idei ; *sunt cei* predestinaţi să trăiască în preajma categoriilor *şi cei predestinaţi să trăiască* în preajma lor înşişi.

Pentru aceştia din urmă, filosofia, arată tot Cioran, este „meditaţia poetică a nefericirii", altfel spus, şi tot de el, o ispăşire de sine.

În această ultimă categorie se integrează şi gînditorul, aş spune mai degrabă, decît filosoful Cioran, cunoscută fiind aversiunea lui pentru filosofia profesionistă. Nu spune el, în aceeaşi carte de început? „Nu există plăcere mai mare ca aceea să crezi că ai fost filosof — şi nu mai eşti." Iar mult mai tîrziu, în Précis de décomposition, *consecvent aceleiaşi idei, va deplînge neputinţa unui Kant de a remedia prin ceva suferinţa omenească.*

Niciodată sentimentul milei nu-l vom descoperi la un filosof obiectiv, aşa cum ni-l mărturiseşte Cioran: „De cîte ori mă gîndesc la om, mila îmi îneacă gîndurile. Şi astfel, nu-i pot da de urmă în nici un chip. O frîntură în natură te obligă la meditaţii frînte".

Am spus gînditor, şi nu filosof. Căci dacă cel de al doilea este înrobit sistemelor, cel dintîi se mişcă liber în viaţă fără a se lăsa timorat de paradoxurile ei. Ceea ce pretinde Cioran gînditorul vom regăsi pe parcursul întregii sale opere, în însuşi felul său de a gîndi. Iată ce spune însă explicit în acea carte de tinereţe, mai sus amintită: „Rostul gînditorului este să întoarcă viaţa pe toate părţile, să-i proiecteze feţele în toate nuanţele, să revină neîncetat asupra ascunzişurilor ei, să-i bată în jos şi-n sus cărările, de mii de ori să privească acelaşi aspect, să nu descopere noul *decît în ce-a văzut nelămurit, aceleaşi teme să le treacă prin toate membrele, amestecîndu-şi cugetele-n trup, — să zdrenţuiască astfel viaţa, gîndind-o pînă la capăt.*

Nu-i oare revelator pentru ce e nedefinibil în insuficienţele vieţii că numai cioburile unei oglinzi sfărîmate pot să ne redea icoana ei caracteristică?"

*

În încheiere, lipsindu-se de corvoada considerentelor savante în materie de traducere, traducătorul ține să mărturisească handicapul permanent pe care l-a resimțit, pus fiind în situația de a traduce în limba sa maternă pe cel care a fost și un strălucit scriitor de limbă română.

Textele care urmează îi vor confirma rateul sau reușita.

MODEST MORARIU

MANUAL DE DESCOMPUNERE

(1949)

MANUAL DE DESCOMPUNERE

Variaţiuni pe tema morţii

I. Perseverăm în viaţă tocmai pentru că nu se sprijină pe nimic, pentru că îi lipseşte pînă şi umbra unui argument. Moartea, în schimb, este prea exactă ; toate argumentele sunt de partea ei. Misterioasă pentru instinctele noastre, în faţa cugetului nostru ea se profilează limpede, lipsită de prestigiile şi de farmecele amăgitoare ale necunoscutului.

Acumulînd întruna mistere găunoase şi monopolizînd nonsensul, viaţa inspiră mai multă spaimă decît moartea ; de fapt, ea este marele Necunoscut.

Unde poate duce atîta vid şi inexplicabil ? Ne agăţăm de zile pentru că dorinţa de a muri este prea logică, deci ineficace. Dacă viaţa ar avea un singur argument în favoarea ei — deslușit, de o evidenţă indiscutabilă — s-ar spulbera ; instinctele şi prejudecăţile se destramă în contact cu Rigoarea. Tot ce respiră se hrăneşte cu inverificabilul ; un supliment de logică i-ar fi funest existenţei — efort spre Absurd... Daţi un scop precis vieţii : ea îşi pierde instantaneu farmecul. Inexactitatea ţelurilor o face superioară morţii ; — un grăunte de precizie ar coborî-o la trivialitatea mormintelor. Căci o ştiinţă pozitivă a sensului vieţii ar depopula pămîntul într-o singură zi şi nici un smintit n-ar izbuti să reînsufleţească aici improbabilitatea fecundă a Dorinţei.

II. Putem clasifica oamenii potrivit celor mai capricioase criterii : după toane, înclinaţii, vise ori glande. Ne schimbăm ideile precum cravatele ; căci orice idee, orice criteriu vine din exterior, din configurările şi accidentele timpului. Există însă ceva care vine din noi înşine, care *este* noi înşine, o realitate invizibilă, dar lăuntric verificabilă, o prezenţă insolită şi dintotdeauna, pe care o putem concepe în orice clipă, neîndrăznind niciodată s-o admitem, şi care nu are actualitate decît înainte de consumarea ei : aceasta e moartea, adevăratul criteriu... Şi tot ea, dimensiunea cea mai intimă a tuturor fiinţelor vii, desparte umanitatea în două ordine ireductibile, atît de depărtate unul de altul, încît distanţa dintre ele este mai mare decît aceea dintre un vultur şi o cîrtiţă, dintre o stea şi un scuipat. Prăpastia ce desparte două lumi incomunicabile se cască între omul care are conştiinţa morţii şi cel care n-o are deloc ; totuşi amîndoi mor ; dar unul îşi ignoră moartea, celălalt o ştie ; unul nu moare decît o clipă, celălalt nu încetează să tot moară... Condiţia lor comună îi situează exact la antipozi unul faţă de altul ; la cele două extremităţi şi în interiorul uneia şi aceleiaşi definiţii ; ireconciliabili, ei îndură acelaşi destin... Unul trăieşte ca şi cum ar fi etern ; celălalt îşi gîndeşte necurmat eternitatea şi o neagă în fiecare gînd.

Nimic nu ne poate schimba viaţa, ci doar insinuarea treptată în noi a forţelor care o anulează. Nici surprizele creşterii şi nici eflorescenţa talentelor noastre nu îi adaugă vreun principiu nou ; ele îi sunt firești. Şi nimic din ceea ce-i firesc n-ar putea face din noi altceva decît ceea ce suntem.

Tot ce prefigurează moartea adaugă un caracter de noutate vieţii, o modifică şi o amplifică. Sănătatea o conservă ca atare, într-o sterilă identitate ; în timp ce boala este o activitate, cea mai intensă din cîte poate desfăşura un om, o mişcare frenetică şi... staţionară, cea mai bogată cheltuială de energie *fără gest*, aşteptarea ostilă şi pasionantă a unei fulguraţii ireparabile.

III. Împotriva obsesiei morţii, tertipurile speranţei ca şi argumentele raţiunii se vădesc ineficace : insignifianţa

lor exacerbează doar pofta de a muri. Pentru a triumfa asupra acestei pofte nu există decît o singură metodă : aceea de-a o trăi pînă la capăt, de a-i îndura toate deliciile, toate chinurile, de a nu face nimic pentru a o eluda. O obsesie trăită pînă la saturaţie se anulează în propriile-i excese. Tot insistînd asupra infinitului morţii, gîndirea ajunge să-l *uzeze,* să ne inspire faţă de el dezgust, prea-plin *negativ* care nu cruţă nimic şi care, înainte de a compromite şi de a deprecia prestigiile morţii, ne dezvăluie găunoşenia vieţii.

Cine nu s-a dedat desfătărilor spaimei, cine n-a savurat în gînd primejdiile propriei sale aboliri şi n-a gustat din crudele şi dulcile prăbuşiri, nu se va lecui niciclnd de obsesia morţii : va fi chinuit de ea tocmai pentru că îi va fi rezistat ; — pe cînd acela care, deprins cu disciplina ororii, şi meditîndu-şi putregaiul, s-a redus deliberat în cenuşă, acela va privi spre *trecutul* morţii — şi el însuşi nu va fi *decît un înviat care nu mai poate trăi.* „Metoda" sa îl va fi lecuit de viaţă şi moarte deopotrivă.

Orice experienţă capitală este nefastă : straturile existenţei n-au densitate ; cine le scormoneşte, arheolog al inimii şi al fiinţei, se pomeneşte, odată ajuns la capătul cercetărilor, în faţa unor adîncuri goale. Zadarnic va regreta găteala aparenţelor.

Tot astfel şi Misterele antice, pretinse revelaţii ale secretelor supreme, nu ne-au lăsat nimic în materie de cunoaştere. Iniţiaţii făcuseră fără îndoială legămînt să nu transmită nimic ; e totuşi de neconceput ca printre ei să nu se fi aflat nici un singur flecar ; ce poate fi mai potrivnic firii omeneşti decît o asemenea încăpăţînare în păstrarea secretului ? Adevărul e că nici nu existau *secrete ;* existau nişte rituri şi frisoane. Vălurile odată îndepărtate, ce puteau ei descoperi afară de nişte prăpăstii fără consecinţă ? *Nu există iniţiere decît în neant — şi în ridicolul de a fi viu.*

...Şi mă gîndesc la un Eleusis al inimilor dezamăgite, la un Mister curat, fără zei şi fără vehemenţele iluziei.

Demisie

Era în sala de aşteptare a unui spital : o bătrînă îmi explica bolile ei... Controversele oamenilor, uraganele istoriei ; — fleacuri în ochii ei : doar boala ei domnea în spaţiu şi în durată. „Tu pot mînca, nu pot dormi, mi-e frică, aici trebuie să fie puroi", debita ea mîngiindu-şi falca grijuliu, cu mai mult interes decît dacă ar fi depins de ea soarta întregii lumi. Acest exces de atenţie, faţă de sine din partea unei cumetre decrepite m-a lăsat întîi nehotărît între spaimă şi greaţă ; apoi am părăsit spitalul pînă să-mi vină rîndul, hotărît să *renunţ* pentru totdeauna la durerile mele...

„Cincizeci şi nouă de secunde din fiecare minut de-al meu, rumegam de-a lungul străzilor, au fost închinate suferinţei sau... ideii de suferinţă. De ce oare n-am avut o vocaţie de piatră ! «Inima» : izvor al tuturor chinurilor... Aspir la starea de obiect..., binecuvîntarea materiei şi a opacităţii. Zburătăceala unei gîze mi se pare a fi o operaţie de apocalips. Făptuieşti un păcat ieşind din tine... Vîntul, nebunie a aerului ! Muzica, nebunie a tăcerii ! Capitulînd în faţa vieţii, această lume a uzurpat neantul... Abdic de la mişcarea şi de la visele mele. Absenţă ! tu vei fi singura mea glorie... Fie «dorinţa» ştearsă pe veci din dicţionare şi din suflete. Fug din faţa farsei ameţitoare a zilelor de mîine. Şi dacă mai păstrez unele speranţe, am pierdut pentru totdeauna *facultatea de a spera.*"

Cheia rezistenţei noastre

Cel care ar ajunge, datorită unei imaginaţii copleşite de milă, să înregistreze toate suferinţele, să fie contemporanul tuturor chinurilor şi spaimelor dintr-o clipă anume, acela — presupunînd că asemenea fiinţă ar putea exista — ar fi un monstru de iubire şi cea mai mare vic-

timă din istoria inimii. Dar este inutil să ne închipuim o asemenea imposibilitate. N-avem decît să ne examinăm pe noi înşine, să practicăm arheologia spaimelor noastre. Înaintăm în supliciul zilelor pentru că nimic nu ne opreşte din mers în afară de propriile noastre dureri ; durerile celorlalţi ni se par explicabile şi susceptibile de a fi depăşite : suntem încredinţaţi că ceilalţi suferă pentru că n-au destulă voinţă, curaj sau luciditate. Orice suferinţă, afară de a noastră, ni se pare îndreptăţită sau ridicol de inteligibilă ; altminteri, doliul ar fi singura constantă în versatilitatea sentimentelor noastre. Dar nu purtăm doliu decît pentru noi. Dacă am putea înţelege şi iubi infinitatea agoniilor care se perindă în jurul nostru, toate vieţile care sunt nişte morţi ascunse, ne-ar trebui tot atîtea inimi cîte făpturi care suferă. Iar dacă am avea o memorie miraculos de actuală, care să păstreze prezentă totalitatea suferinţelor noastre trecute, am muri sub o asemenea povară. *Viaţa nu-i posibilă decît datorită deficienţelor imaginaţiei şi memoriei noastre.*

Toată puterea noastră stă în uitări şi în incapacitatea de a ne reprezenta pluralitatea destinelor simultane. Nimeni n-ar putea supravieţui înţelegerii instantanee a durerii universale, fiecare inimă nefiind plămădită decît pentru o anumită cantitate de suferinţă. E ca şi cum nişte limite materiale ne-ar îngrădi puterea de a îndura ; totuşi, expansiunea fiecărei dureri le atinge şi uneori le depăşeşte : prea deseori aceasta e originea prăbuşirii noastre. De aici decurge impresia că fiecare durere, fiecare tristeţe sunt infinite. Şi sunt într-adevăr, dar numai pentru noi, pentru hotarele inimii noastre ; şi dacă ea ar avea dimensiunile spaţiului nesfîrşit, suferinţele noastre ar fi şi mai întinse, pentru că orice durere se substituie lumii şi oricărei tristeţi îi trebuie un alt univers. Zadarnic se căzneşte raţiunea să ne arate proporţiile infinitesimale ale accidentelor noastre ; ea eşuează în faţa înclinaţiei noastre pentru proliferarea cosmogonică. Astfel, adevărata nebunie nu se datorează niciodată hazardurilor sau dezastrelor creierului, ci concepţiei false despre spaţiu pe care şi-o făureşte inima...

Gînditori crepusculari

Atena se stingea, iar odată cu ea şi cultul cunoaşterii. Marile sisteme îşi trăiseră traiul : limitîndu-se la domeniul conceptual, ele refuzau intervenţia zbuciumului, căutarea eliberării şi a meditaţiei dezordonate asupra durerii. Cetatea muribundă îngăduind convertirea accidentelor omeneşti în teorie, orice — un strănut, sau moartea — înlocuia vechile probleme. Obsesia remediilor marchează sfîrşitul unei civilizaţii ; căutarea mîntuirii, pe acela al unei filosofii. Platon şi Aristotel cedaseră acestor preocupări numai dintr-o nevoie de echilibru ; după ei, ele vor triumfa pretutindeni.

Roma, în asfinţire, n-a cules de la Atena decît ecourile decadenţei şi reflexele istovirii acesteia. Cînd grecii îşi preumblau îndoielile de-a lungul şi de-a latul Imperiul, zguduirea acestuia şi a filosofiei era un fapt virtual consumat. Toate întrebările părînd legitime, superstiţia limitelor formale nu mai stăvilea desfrîul curiozităţilor arbitrare. Infiltrarea epicureismului şi a stoicismului era uşoară : morala înlocuia edificiile abstracte, raţiunea degenerată devenea instrument al practicii. Pe străzile Romei, preconizînd fel de fel de reţete de „fericire", mişunau epicurienii şi stoicii, experţi în înţelepciune, nobili şarlatani iviţi la periferia poeziei, pentru a lecui o oboseală incurabilă şi generalizată. Lipseau însă din terapeutica lor mitologia şi anecdotele stranii care, în condiţia bicisniciei universale, aveau să constituie vigoarea unei religii indiferente la nuanţe; venită mai de departe decît ei. Înţelepciunea este ultimul cuvînt al unei civilizaţii care trage să moară ; nimbul amurgirilor istorice, istovirea transfigurată în viziune asupra lumii, ultimă toleranţă înainte de apariţia altor zei, mai proaspeţi — şi a barbariei ; ea este, de asemenea, o vană încercare de melodie printre horcăielile sfîrşitului, care se înalţă de pretutindeni. Căci Înţeleptul — teoretician al morţii limpezi, erou al nepăsării şi simbol al ultimei etape a filosofiei, a degenerării şi a vacuităţii sale — a rezolvat problema propriei morţi... şi a suprimat în conse-

cinţă toate problemele. Înzestrat cu trăsături ridicole mai neobişnuite, el este un caz-limită, pe care îl întîlnim în perioade extreme ca pe o confirmare excepţională a patologiei generale.

Aflîndu-ne în punctul simetric agoniei antice, pradă aceloraşi rele şi stăpîniţi de farmece deopotrivă de neiertătoare, vedem cum marile sisteme sunt abolite de perfecţiunea lor limitată. Şi pentru noi, totul devine materie supusă unei filosofii lipsite de demnitate şi rigoare... Destinul impersonal al gîndirii s-a răzleţit în o mie de suflete, în o mie de umilinţe ale Ideii... Nici Leibniz, nici Kant, nici Hegel nu ne mai sunt de nici un ajutor. Noi am venit, cu propria noastră moarte, la porţile filosofiei ; putrede şi nemaiavînd nimic de apărat, ele se deschid de la sine... Paragrafelor li se substituie strigăte : rezultă de aici o filosofie a *adîncului sufletesc,* a cărei intimitate s-ar recunoaşte în aparenţele istoriei şi decorurile timpului.

Şi noi căutăm „fericirea", fie din frenezie, fie din dispreţ : dispreţuind-o, înseamnă că totuşi n-am uitat-o, şi o refuzăm gîndindu-ne la ea ; şi noi căutăm „izbăvirea", fie şi prin simplul fapt că nu ne-o dorim. Şi dacă suntem eroii negativi ai unei Ere prea coapte, prin însuşi acest fapt îi suntem *contemporani :* A-ţi trăda epoca sau a fi adeptul ei exprimă — sub o contradicţie aparentă — unul şi acelaşi act de participare. Sfîrşelile de apogeu, subtilele decrepitudini, aspiraţia la aureole intemporale — toate ducînd la înţelepciune, — cine nu le-ar recunoaşte în sinea lui ? Cine nu-şi simte dreptul de a afirma orice în vidul care îl înconjoară, înainte ca lumea să piară în zorile unui absolut sau ale unei noi negaţii ? Un zeu ameninţă întotdeauna la orizont. Ne aflăm la marginile filosofiei, de vreme ce acceptăm sfîrşitul ei. Să facem în aşa fel încît zeul să nu se statornicească în gîndurile noastre, să ne mai păstrăm îndoielile, aparenţele de echilibru şi ispita unui destin imanent, orice aspiraţie arbitrară şi fantastă fiind preferabilă adevărurilor inflexibile. Schimbăm remediile şi nu găsim nici

unul cît de cît eficace sau potrivit, pentru că nu credem nici în alinarea după care jinduim; nici în plăcerile pe care le urmărim. Înţelepţi versatili, noi suntem epicurienii şi stoicii Romelor moderne...

Bun-rămas filosofiei

M-am rupt de filosofie în momentul cînd mi-a fost cu neputinţă să descopăr la Kant vreo urmă de slăbiciune omenească, un accent autentic de tristeţe; la Kant şi la toţi filosofii. Faţă de muzică, de mistică, de poezie, activitatea filosofică trădează o sevă subţiată şi o profunzime suspectă, care nu ispiteşc decît firile timide şi călii. De altminteri, filosofia — nelinişte impersonală, refugiu în preajma unor idei anemice — constituie recursul tuturor acelora care evită exuberanţa corupătoare a vieţii. Aproape toţi folosofii au sfîrşit *bine:* iată argumentul suprem împotriva filosofiei. Chiar şi sfîrşitul lui Socrate n-are nimic tragic: este o neînţelegere la mijloc, fiind vorba de sfîrşitul unui pedagog, — iar dacă Nietzsche, la rîndul lui, s-a prăbuşit, el şi-a ispăşit extazele de poet şi vizionar, nicidecum raţionamentele.

Nu putem eluda existenţa prin explicaţii; putem doar s-o îndurăm, s-o iubim ori s-o urîm, s-o adorăm ori să ne temem de ea, în acea alternanţă de fericire şi de groază care exprimă ritmul însuşi al fiinţei, oscilaţiile, disonanţele, vehemenţele sale amare sau sprinţare.

Cine nu-i expus, prin surprindere sau din necesitate, unei derute irefutabile, cine nu-şi înalţă atunci mîinile în rugă spre a le lăsa apoi să cadă şi mai goale decît răspunsurile filosofiei? S-ar zice că misiunea ei este aceea de a ne ocroti atîta vreme cît inadvertenţa soartei ne îngăduie să drumeţim în afara confuziei şi să ne părăsească de îndată ce suntem siliţi să ne cufundăm într-însa. Şi cum să fie altfel cînd vedem cît de puţin a preluat filosofia din suferinţele omenirii. Exerciţiul

filosofic nu-i fecund ; nu-i decît onorabil. Nu rişti nimic ca filosof : o meserie fără destin, care umple cu cugetări voluminoase ceasurile neutre şi libere, ceasurile refractare şi la Vechiul Testament, şi la Bach, şi la Shakespeare. S-au materializat oare vreodată aceste cugetări într-o singură pagină comparabilă cu o exclamaţie a lui Iov, cu o spaimă din Macbeth sau cu altitudinea unei cantate ? Universul nu se *discută ; se exprimă*. Iar filosofia nu-l exprimă. Adevăratele probleme nu încep decît după ce l-ai parcurs sau epuizat, după ultimul capitol al unui imens tom ce pune punctul final ca semn de abdicare în faţa Necunoscutului, în care se înrădăcinează toate clipele noastre şi cu care trebuie să luptăm pentru că este în mod firesc mai imediat, mai important decît piinea cea de toate zilele. Aici filosoful ne părăseşte : duşman al dezastrului, el este cuminte ca raţiunea însăşi şi la fel de prudent ca ea. Iar noi rămînem în tovărăşia unui ciumat de pe vremuri, a unui poet cunoscător al tuturor delirurilor şi a unui muzician al cărui sublim transcende sfera inimii. Începem să trăim cu adevărat doar la capătul filosofiei, pe ruinele ei, cînd am înţeles cumplita-i nulitate şi faptul că e zadarnic să recurgi la ea, că nu-i de nici un ajutor.

(Marile sisteme nu sunt în fond decît nişte tautologii strălucite. Care-i avantajul să ştii că natura fiinţei constă în „voinţa de a trăi", în „idee", sau în fantezia lui Dumnezeu ori a Chimiei ? Simplă proliferare de cuvinte, subtile deplasări de sens. Ceea ce *este* refuză cu repulsie strînsoarea verbului, iar experienţa intimă nu ne dezvăluie nimic dincolo de clipa privilegiată şi inexprimabilă. De altminteri, fiinţa însăşi nu-i decît o pretenţie a Nimicului.

Nu definim decît din disperare. E nevoie de o formulă ; ar trebui chiar mai multe, măcar pentru a da spiritului o justificare şi neantului o faţadă.

Nici conceptul şi nici extazul nu sunt operante. Cînd muzica ne cufundă pînă în „intimităţile" fiinţei, noi ieşim iarăşi repede la suprafaţă : efectele iluziei se risipesc, iar cunoaşterea se vădeşte nulă.

Lucrurile pe care le atingem şi cele pe care le concepem sunt la fel de îndoielnice ca simţurile şi raţiunea noastră ; nu suntem *siguri* decît în universul nostru verbal, maniabil după voie — şi ineficace. Fiinţa este mută, iar spiritul flecar. Asta se cheamă *a cunoaşte*.

Originalitatea filosofului se reduce la inventarea unor termeni. Cum nu există decît vreo trei, patru atitudini în faţa lumii — şi cam tot atîtea feluri de a muri, — nuanţele care le diversifică şi le multiplică nu depind decît de alegerea vocabulelor, lipsite de orice deschidere metafizică.

Suntem aruncaţi într-un univers pleonastic, unde întrebările şi răspunsurile se echivalează.)

Întoarcere la elemente

Dacă filosofia n-ar fi făcut nici un progres de la presocratici încoace, n-am fi avut nici un motiv să ne plîngem. Exasperaţi de harababura conceptelor, sfîrşim prin a ne da seama că viaţa noastră se agită veşnic în elementele cu care presocraticii alcătuiau lumea, că pămîntul, apa, focul şi aerul ne condiţionează, că această fizică rudimentară dezvăluie cadrul încercărilor noastre şi principiul pătimirilor noastre. Complicînd aceste cîteva date elementare, noi am pierdut — fascinaţi de decorul şi edificiul teoriilor — înţelegerea Destinului, care totuşi, neschimbat, este acelaşi ca în primele zile ale lumii. Existenţa noastră, redusă la esenţa ei, continuă să fie o luptă împotriva elementelor dintotdeauna, luptă pe care ştiinţa noastră n-o îmblînzeşte nicidecum. Eroii din toate timpurile nu sunt mai puţin nefericiţi decît eroii lui Homer, şi dacă au devenit *personaje*, aceasta-i numai pentru că au pierdut din suflu şi din măreţie. Cum s-ar putea oare ca rezultatele ştiinţelor să schimbe poziţia metafizică a omului ? Şi ce sunt sondajele în materie, observaţiile şi roadele analizei pe lîngă imnurile vedice şi tristeţile de aurora istorică strecurate în poezia anonimă ?

De vreme ce decadenţele cele mai elocvente nu sunt în stare să ne explice nefericirea mai bine decît bîiguielile unui cioban, şi cînd, la urma urmei, rînjetul unui idiot ascunde mai multă înţelepciune decît investigaţia laboratoarelor — nu-i oare nebunie curată să urmăreşti adevărul pe căile timpului — sau prin cărţi? Lao Zi, redus la cîteva lecturi, nu-i mai naiv decît noi care am citit totul. Profunzimea este independentă de învăţătură. Noi traducem pe alte planuri revelaţiile epocilor revolute, sau exploatăm intuiţii originare prin ultimele achiziţii ale gîndirii. Astfel, Hegel este un Heraclit care l-a citit pe Kant, iar Plictisul nostru un eleatism afectiv, ficţiunea diversităţii demascate şi revelate inimii...

„Cîinele celest"

Nu putem şti ce trebuie să piardă un om ca să aibă curajul de a înfrunta toate convenţiile, nu putem şti ce a pierdut Diogene ca să devină omul care şi-a îngăduit totul, care şi-a tradus în acte gîndurile cele mai ascunse cu o insolenţă supranaturală, aşa cum ar face-o un zeu al cunoaşterii, libidinos şi neprihănit deopotrivă. Nimeni n-a fost mai deschis; caz-limită de sinceritate şi de luciditate şi în acelaşi timp exemplu de ceea ce am putea fi dacă educaţia şi ipocrizia nu ne-ar înfrîna dorinţele şi gesturile.

„Într-o zi, un om l-a dus într-o casă bogat mobilată şi i-a spus: Ai grijă să nu scuipi pe jos. Diogene, care avea chef să scuipe, l-a scuipat în obraz, strigîndu-i că e singurul loc murdar pe care l-a găsit şi unde putea face asta." (Diogene Laerţiu.)

Cine oare, după ce a fost primit de un bogătaş, n-a regretat că nu dispune de oceane de salivă ca să le reverse peste toţi bogătaşii de pe lume? Şi cine nu şi-a înghiţit modestul lui scuipat de frică să nu-i ţîşnească în obrazul vreunui hoţ respectat şi burtos?

Suntem cu toţii ridicol de prudenţi şi de timizi : cinismul nu se învaţă la şcoală. Nici mîndria.

„Menip, în cartea intitulată *Virtutea lui Diogene*, povesteşte că acesta, căzînd prizonier şi fiind scos la mezat, a fost întrebat ce ştie să facă. El răspunse : «Să poruncesc», şi-i strigă crainicului : «Întreabă dar cine vrea să cumpere un stăpîn».“

Omul care i-a înfruntat pe Alexandru şi pe Platon, care se masturba în piaţă publică (Deie cerul să fie deajuns să te freci pe burtă ca să-ţi treacă de foame !), omul faimosului butoi şi al nu mai puţin faimosului felinar, acela care în tinereţe fusese calpuzan (există oare cinstire mai frumoasă pentru un cinic ?), — oare ce experienţe o fi avut el cu semenii săi ? — Desigur, aceea a noastră a tuturora, cu deosebirea că omul a fost materia unică a meditaţiei şi dispreţului său. Fără să sufere falsificările vreunei morale şi a vreunei metafizici, l-a dezbrăcat ca să ni-l arate mai despuiat şi mai respingător decît îl înfăţişează comediile şi apocalipsele.

„Socrate nebun“, aşa îl numea Platon. „Socrate sincer“, aşa ar fi trebuit să-l numească de fapt, Socrate renunţînd la Bine, la formule şi la Cetate, devenit în fine numai psiholog. Dar Socrate — chiar sublim — rămîne convenţional ; rămîne *magistru*, model *edificator*. Singur Diogene nu propune nimic ; fondul atitudinii sale — şi al cinismului în esenţă — e determinat de o groază testiculară de ridicolul condiţiei de om.

Gînditorul care reflectează fără iluzii asupra realităţii omeneşti, dacă vrea să rămînă în lăuntrul lumii, şi elimină subterfugiul misticii, ajunge la o viziune în care se amestecă înţelepciunea, amărăciunea şi farsa ; iar dacă alege piaţa publică drept spaţiu al singurătăţii sale, îşi desfăşoară verva bătîndu-şi joc de „semeni“ ori plimbîndu-şi dezgustul, dezgust pe care astăzi, cu creştinismul şi cu poliţia, nu ni l-am mai putea îngădui. Două mii de ani de predici şi de coduri ne-au îndulcit furia ; de altminteri, într-o lume grăbită, cine s-ar opri să răspundă la insolenţele noastre ori să se delecteze la lătrăturile noastre ?

Faptul că cel mai mare cunoscător al oamenilor a fost poreclit *cîine* dovedeşte că în nici o epocă omul n-a avut curajul să-şi accepte adevărata imagine şi că întotdeauna a respins adevărurile spuse fără menajamente. Diogene a suprimat în el *poza*. Ce monstru în ochii celorlalţi ! Pentru a avea un loc onorabil în filosofie, trebuie să fii comediant, să respecţi jocul ideilor şi să te înflăcărezi pentru nişte false probleme. În nici un caz, omul ca atare nu trebuie să te *preocupe*. Tot după Diogene Laerţiu :

„La jocurile olimpice, cînd crainicul a anunţat : «Dioxip a învins oamenii», Diogene a răspuns : «N-a învins decît nişte sclavi ; de oameni mă ocup eu».".

Şi într-adevăr, i-a învins ca nimeni altul, cu arme mai redutabile decît ale cuceritorilor, el al cărui avut era doar o desagă, el, cel mai puţin proprietar dintre toţi cerşetorii, adevărat sfînt al rînjetului.

Să binecuvîntăm hazardul care l-a adus pe lume înainte de ivirea Crucii. Cine ştie dacă, altoită pe detaşarea sa, n-ar fi căzut în ispita nesănătoasă a unei aventuri extraumane, devenind un banal schimnic, canonizat mai tîrziu şi pierdut în gloata preafericiţilor şi în calendar ? Atunci ar fi ajuns nebun, tocmai el, fiinţa cea mai profund normală prin distanţarea sa de orice învăţătură, de orice doctrină. El a fost singurul în stare să ne dezvăluie chipul hîd al omului. Meritele cinismului au fost umbrite şi nesocotite de o religie duşmană a evidenţei. Dar a sosit momentul de a opune adevărurilor Fiului lui Dumnezeu pe cele ale „cîinelui celest", aşa cum l-a numit un poet de pe vremea lui.

Condiţiile tragediei

Dacă Iisus şi-ar fi încheiat cariera pe cruce, şi nu s-ar fi angajat să învie, — ce grozav erou de tragedie ! Latura lui divină a păgubit literatura de un subiect admirabil. El împărtăşeşte astfel soarta, esteticeşte medio-

cră, a tuturor *drepților*. Ca tot ce se perpetuează în inima oamenilor, ca tot ce se expune cultului și nu moare în mod iremediabil, el nu corespunde nicicum acelei viziuni de sfîrșit total ce marchează un destin tragic. Pentru aceasta ar fi trebuit ca nimeni să nu-l urmeze, iar schimbarea la față să nu-l încununeze cu un nimb ilicit. Nimic mai străin de tragedie ca ideea de izbăvire, de mîntuire și de nemurire ! — Eroul sucombă sub propriile-i acte, fără să-i fie dat să-și escamoteze moartea prin grație supranaturală ; el nu se continuă — ca *existență* — în nici un fel, rămîne *deslușit* în memoria oamenilor ca un *spectacol* de suferință ; neavînd nici un discipol, soarta lui neroditoare nu fecundează decît imaginația celorlalți. Macbeth se prăbușește fără nădejde de răscumpărare : în tragedie nu se practică *ultima cuminecătură*...

Specificul unei credințe, chiar dacă nu izbîndește pînă la capăt, este acela de a eluda ireparabilul. (Ce-ar fi putut scoate Shakespeare dintr-un martir ?) Adevăratul erou luptă și moare în numele destinului său, și în numele unei credințe. Existența-i elimină orice idee de subterfugiu ; căile care nu-l duc la moarte îi sunt fundături ; el își lucrează „biografia" ; își îngrijește deznodămîntul și, instinctiv, pune totul la bătaie pentru a-și compune evenimente funeste. Fatalitatea fiindu-i sevă, orice scăpare n-ar putea fi decît o infidelitate față de propria-i pierzanie. De aceea, omul destinului nu se convertește niciodată la vreo credință, oricare ar fi ea : și-ar rata sfîrșitul. Și, dacă ar fi pironit pe cruce, nu el ar fi acela care să ridice ochii spre cer : propria-i istorie e singurul lui absolut, după cum *voința* de tragedie, singura dorință...

Aroganța rugăciunii

Cînd ai ajuns la limita monologului, la fruntariile singurătății, îl născocești — în lipsă de alt interlocutor — pe Dumnezeu, pretext suprem de dialog. Atîta vreme

cît îL numeşti, demenţa ta e bine deghizată, şi... totul îţi este îngăduit. Adevăratul credincios se deosebeşte prea puţin de nebun ; dar nebunia lui este legală, admisă ; altminteri, dacă aberaţiile sale ar fi străine de orice credinţă, ar sfîrşi la balamuc. Dar Dumnezeu le acoperă, le legitimează. Orgoliul unui cuceritor păleşte pe lîngă ostentaţia unui habotnic care i se adresează Creatorului. Cum de se poate atîta îndrăzneală ? Şi cum să fie modestia o virtute a templelor, cînd orice babă decrepită care îşi închipuie Infinitul la cheremul ei, se ridică prin rugăciune la un nivel de îndrăzneală la care nici un tiran n-a aspirat vreodată ?

Aş sacrifica imperiul lumii în schimbul unei singure clipe cînd mîinile mele împreunate l-ar implora pe marele Responsabil al enigmelor şi banalităţilor noastre. Această clipă constituie totuşi calitatea curentă — şi parcă timpul *oficial* — al oricărui credincios. Dar cel care este cu adevărat modest repetă în sinea lui : „Prea umil ca să mă rog, prea inert ca să trec pragul unei biserici, mă resemnez la umbra mea şi nu vreau o capitulare a lui Dumnezeu în faţa rugăciunilor mele." Iar celor care îi propun nemurirea, le răspunde : „Orgoliul meu nu-i nesecătuit : putinţele lui sunt mărginite. Voi gîndiţi, în numele credinţei, să-mi învingeţi *eul ;* de fapt, doriţi să-l perpetuaţi în eternitate, durata de aici neajungîndu-vă. Trufia voastră depăşeşte în rafinament toate ambiţiile secolului. Care vis de glorie, asemuit cu al vostru, nu se vădeşte a fi înşelăciune şi fum ? Credinţa voastră nu-i decît un delir de superiorităţi tolerate de comunitate, întrucît o ia pe căi travestite ; dar pulberea voastră vă este singura obsesie : lacomi de intemporal, voi persecutaţi timpul care o împrăştie. Numai lumea de dincolo e destul de cuprinzătoare pentru poftele voastre ; pămîntul şi clipele sale vi se par fragile. Megalomania mînăstirilor întrece tot ce au închipuit vreodată înfrigurările somptuoase ale palatelor. Cine nu-şi acceptă neantul e un bolnav mintal. Şi, dintre toţi, credinciosul este cel mai puţin dispus să-l admită. Voinţa de a dăinui, împinsă atît de departe, mă înspăimîntă.

Refuz fascinația nesănătoasă a unui Eu indefinit. Vreau să mă tăvălesc în mortalitatea mea. Vreau să rămîn *normal*.

(Doamne, dă-mi tăria să nu mă rog niciodată, cruță-mă de nebunia oricărei adorații, depărtează de mine ispita unei iubiri ce m-ar dărui ție pe veci. Fie ca vidul să se întindă între inima mea și cer ! Nu-mi doresc defel pustiurile populate cu prezența ta, nici nopțile tiranizate de lumina ta, și nici Siberiile topite sub soarele tău. Mai singur decît tine, îmi vreau mîinile curate, spre deosebire de ale tale care s-au mînjit pe veci plămădind lutul și amestecîndu-se în treburile lumii. Nu cer stupidei tale atotputernicii decît respectul cuvenit singurătății și chinurilor mele. N-am ce face cu vorbele tale ; și mă tem de nebunia care m-ar îndemna să le ascult. Dăruiește-mi miracolul recules de dinaintea primei clipe, pacea pe care n-ai putut s-o înduri și care te-a stîrnit să faci o spărtură în neant ca să deschizi aici acest bîlci al timpurilor și să mă osîndești astfel la univers, — la umilința și rușinea de a fi.)

GÎNDITORUL DE OCAZIE

Ideile sunt succedanee
ale tristeților.

Marcel Proust

Gînditorul de ocazie

Trăiesc în așteptarea Ideii ; o presimt, o împresor, o apuc și n-o pot formula, îmi scapă, încă nu-mi aparține ! s-o fi conceput cumva în lipsă ? Și cum, din iminentă și confuză, s-o redau prezentă și luminoasă în agonia inteligibilă a expresiei ? Ce stare trebuie să aștept pentru ca ea să înflorească — și să pălească ?

Anti-filosof, detest orice idee *indiferentă* : nu sunt veșnic trist, nu gîndesc, așadar, într-una. Cînd le privesc, ideile îmi par și mai inutile decît lucrurile ; de aceea nu mi-au plăcut decît elucubrațiile marilor bolnavi, meditațiile insomniei, străfulgerările unei spaime incurabile și îndoielile străbătute de suspine. Cantitatea de clar-obscur pe care o închide o idee este singurul indiciu al profunzimii sale, așa cum accentul disperat al voioșiei sale ce-o deține este semnul fascinației sale. Cîte nopți albe ascunde trecutul tău nocturn ? — așa ar trebui să abordăm orice gînditor. Cel care gîndește *cînd vrea el* n-are nimic de spus : dincolo de — sau mai degrabă pe *lîngă* — gîndirea sa el nu-i *răspunzător*, nu-i deloc angajat, nu cîștigă și nici nu pierde expunîndu-se într-o luptă în care el însuși nu-i propriul său dușman. Nimic nu-l costă să creadă în Adevăr. Nu-i același lucru în cazul unui spirit pentru care *adevărul* și *minciuna* au încetat să fie niște superstiții ; distrugător al tuturor criteriilor, el *se constată* precum infirmii și poeții ; gîndește accidental : gloria unei indispoziții

sau a unui delir îi ajunge. O indigestie nu-i oare mai bogată în idei decît o paradă de concepte? Tulburările organelor determină fecunditatea spiritului: cel care nu-şi *simte* trupul nu va fi niciodată capabil să conceapă un gînd viu; va aştepta zadarnic surpriza avantajoasă a unui inconvenient...

În indiferenţa afectivă, ideile se conturează; nici una totuşi nu poate prinde formă: tristeţii îi revine menirea de a oferi înfloririi lor un climat. Le trebuie o anumită tonalitate, o anumită culoare pentru a vibra şi a străluci. A fi multă vreme steril înseamnă a le pîndi, a le dori fără a le putea compromite într-o formulă. „Anotimpurile" spiritului sunt condiţionate de un ritm organic; nu depinde de „mine" să fiu naiv sau cinic; *adevărurile mele sunt sofismele entuziasmului sau tristeţii mele.* Exist, simt şi gîndesc după plăcul clipei — şi fără voia mea. Timpul mă constituie; mă opun lui zadarnic — şi *sunt*. Prezentul meu nedorit se desfăşoară, *mă* desfăşoară; neputîndu-l comanda, îl comentez; sclav al gîndurilor mele, mă joc cu ele, ca un bufon al fatalităţii...

Avantajele debilităţii

Individul care nu-şi depăşeşte calitatea de exemplar frumos, de model desăvîrşit, şi a cărui existenţă se confundă cu destinul său vital, se situează în afara spiritului. Masculinitatea ideală — obstacol în perceperea nuanţelor— determină o insensibilitate faţă de *supranaturalul cotidian,* din care arta îşi ia substanţa. Cu cît eşti mai aproape de *natură,* cu atît eşti mai puţin artist. Vigoarea omogenă, nediferenţiată, opacă, a fost idolatrizată de lumea legendelor, de fanteziile mitologiei. Cînd grecii s-au dedat speculaţiei, cultul efebului anemic l-a înlocuit pe acela al giganţilor; şi eroii înşişi, neghiobi sublimi pe vremea lui Homer, au devenit, datorită tragediei, purtători de frămîntări şi îndoieli incompatibile cu natura lor frustă.

Bogăția lăuntrică rezultă din conflicte pe care le întreții în sinea ta ; or, vitalitatea care dispune din plin de ea însăși nu cunoaște decît lupta exterioară, înverșunarea asupra țelului. În masculul pe care îl moleșește o doză de feminitate se înfruntă două tendințe : prin ceea ce are pasiv, el înțelege o întreagă lume de delăsări ; prin latura autoritară, își convertește voința în lege. Cîtă vreme instinctele îi rămîn nealterate, el nu interesează decît specia ; e destul să se strecoare în ele o insatisfacție secretă, și iată-l devenit un *cuceritor*. Spiritul îl justifică, îl explică și-l scuză și, consacrîndu-l în categoria proștilor superiori, îl abandonează curiozității Istoriei, — investigare a stupidității în mers...

Cel a cărui existență nu constituie un rău viguros și totodată vag, nu va putea să se instaleze niciodată în mijlocul problemelor și nici să le cunoască primejdiile. Condiția prielnică cercetării adevărului sau a expresiei se află la jumătate cale între bărbat și femeie : lacunele „virilității" sunt reședința spiritului... Dacă femela pură, pe care n-am putea s-o suspectăm de nici o anomalie sexuală și nici psihică este mai goală lăuntric decît un animal, masculul intact epuizează definiția „cretinului". — Examinați orice ființă care v-a reținut atenția sau v-a atîțat fervoarea : ceva în mecanismul ei s-a deteriorat *în avantajul ei*. Pe bună dreptate îi disprețuim pe cei care nu și-au folosit defectele, care nu și-au explorat carențele și nu s-a îmbogățit din pierderile lor, așa cum disprețuim orice om care nu suferă pentru că este om sau pur și simplu pentru că este. Astfel, n-am putea rosti ofensă mai gravă decît numindu-l pe cineva „fericit", nici să-l măgulim mai tare decît atribuindu-i un „fond de tristețe"... Aceasta pentru că veselia nu-i legată de nici un act important și în afară de nebuni, nimeni nu rîde cînd e singur.

„Viața interioară" este apanajul delicaților, a acelor avortoni fremătători, suferind de o epilepsie fără zvîrcoliri și bale. Ființa integră biologic suspectează „profunzimea", e incapabilă de „profunzime", vede într-însa o dimensiune necurată ce dăunează spontaneității acte-

lor. Nu se înşeală : odată cu replierea în sine începe drama individului — gloria şi declinul său ; izolîndu-se de fluxul anonim, de şiroirea utilitară a vieţii, el se emancipează de *scopurile obiective*. O civilizaţie este „atinsă" cînd delicaţii ajung să dea tonul ; dar, datorită lor, ea a triumfat în mod definitiv asupra naturii — şi se prăbuşeşte. Un exemplar suprem de rafinament întruneşte în sinea lui un exaltat şi un sofist : el nu mai aderă la elanurile sale, le cultivă fără a crede în ele, ilustrînd astfel debilitatea atotştiutoare a epocilor crepusculare, prefigurare a eclipsei omului. Delicaţii ne lasă să întrezărim momentul cînd portarii se vor asteniza cu scrupule estetice ; cînd ţăranii, covîrşiţi de îndoieli, nu vor mai avea destulă vlagă ca să apuce coarnele plugului ; cînd toate fiinţele, roase de clarviziune şi golite de instincte, se vor stinge fără puterea de a regreta noaptea prosperă a iluziilor lor...

Parazitul poeţilor

I. Viaţa unui poet nu-şi poate afla împlinire. Puterea lui purcede din tot ce n-a întreprins, din toate clipele hrănite cu inaccesibil. Simte cumva neajunsul de a exista ? Capacitatea sa de expresie se va afla astfel fortificată, iar suflul, dilatat.

O biografie nu-i îndreptăţită decît atunci cînd scoate în evidenţă elasticitatea unui destin, suma variabilelor pe care acesta le comportă. Dar poetul urmează o cale de fatalitate căreia nimic nu îi mlădiază rigoarea. Nătărăilor le este hărăzită viaţa, iar biografiile poeţilor au fost născocite tocmai pentru a ţine loc vieţii de care n-au avut parte...

Poezia exprimă esenţa a ceea ce n-am putea poseda ; semnificaţia ei ultimă : imposibilitatea oricărei „actualităţi". Bucuria nu este un sentiment poetic. (Ea aparţine totuşi unei zone a universului liric în care hazardul

întruneşte, în unul şi acelaşi mănunchi, văpaia şi prostiile.) S-a pomenit vreodată cîntec de speranţă care să nu inspire o senzaţie de jenă, ba chiar de greaţă ? Şi cum că cînţi o prezenţă, cînd *posibilul* însuşi e pătat de o umbră de vulgaritate ? Între poezie şi speranţă, incompatibilitatea e deplină ; de aceea poetul e victima unei arzătoare descompuneri. Cine ar îndrăzni să se întrebe cum a simţit viaţa cînd prin moarte a fost el viu ? Cînd cade în ispita fericirii, — aparţine comediei... Dar dacă, dimpotrivă, din rănile lui ţîşnesc flăcări, şi totuşi el cîntă bucuria — această incandescenţă voluptoasă a nefericirii — poetul se sustrage nuanţei de vulgaritate inerentă oricărui accent pozitiv. E Hölderlin refugiindu-se într-o Grecie de vis şi transfigurînd iubirea prin beţii mai pure, cele ale irealităţii...

Poetul ar fi un transfug odios al realului dacă în fuga sa n-ar lua cu sine şi nenorocirea. Spre deosebire de mistic şi de înţelept, el n-ar putea să scape din el însuşi, nici să evadeze din centrul propriei obsesii : chiar şi extazele lui sunt incurabile, şi semne prevestitoare de dezastre. Inapt să se salveze, pentru el totul îi e posibil, în afara propriei sale vieţi...

II. Iată prin ce recunosc un adevărat poet : frecventîndu-l, trăind multă vreme în intimitatea operei sale, *ceva* se modifică în mine : nu atît înclinaţiile sau gusturile cît însuşi sîngele meu, ca şi cum un rău subtil ar fi pătruns în el ca să-i altereze cursul, densitatea şi substanţa. Valéry sau Stefan George ne lasă acolo unde i-am abordat, sau ne fac mai exigenţi pe planul formal al spiritului : sunt genii de care n-avem *nevoie*, nu sunt decît nişte artişti. Dar un Shelley, un Baudelaire, un Rilke pătrund în zona cea mai adîncă a organismului nostru, care şi-i anexează ca pe un viciu. În vecinătatea lor, un trup se întăreşte, apoi se moleşeşete şi se dezagregă. Pentru că poetul este un agent de distrugere, un virus, o boală deghizată şi cea mai mare primejdie, deşi miraculos de vagă, pentru globulele noastre roşii. A trăi pe meleagurile sale ? Înseamnă a simţi cum ţi se sub-

ţiază sîngele, înseamnă a visa un paradis al anemiei, şi a auzi, în vine, şiroind lacrimi...

III. În timp ce versul îngăduie totul, putînd să reverşi în el lacrimi, ruşini, extaze — şi mai cu seamă plîngeri, proza îşi interzice să te descarci sau să te lamentezi: abstracţiei sale convenţionale îi repugnă toate acestea. Ea cere alte adevăruri: controlabile, deduse, măsurate. Dar dacă le-am fura totuşi pe cele ale poeziei, dacă i-am jefui materia şi am îndrăzni cît îndrăznesc poeţii? De ce n-am strecura în discurs indecenţele, umilinţele, schimonoselile şi suspinele lor? De ce să nu fii descompus, putred, cadavru, înger sau Satan în limbajul prostimii, şi să trădezi patetic atîtea avînturi aeriene şi sinistre? La şcoala poeţilor mai degrabă decît la cea a filosofilor se învaţă curajul inteligenţei şi îndrăzneala de a fi tu însuţi. Faţă de „afirmaţiile" lor, spusele de cea mai stranie impertinenţă ale sofiştilor antici pălesc. Nimeni nu le adoptă: a existat vreodată un singur gînditor care să fi mers atît de departe ca Baudelaire sau să se fi încumetat să pună în sistem o fulguraţie a lui Lear ori o tiradă a lui Hamlet? Poate doar Nietzche înainte de sfîrşitul său, dar vai! el tot se mai îndărătnicea în ritornele sale de profet... De-ar fi să căutăm în rîndurile sfinţilor? Anumite frenezii ale Tesesei de Ávila sau ale Angelei de Foligno... Numai că prea des îl întîlneşti acolo pe Dumnezeu, acest *nonsens consolator* care, întărindu-le curajul, le scade calitatea. A te plimba fără convingeri şi singur printre adevăruri nu stă în puterea unui om, nici chiar în cea a unui sfînt; uneori, totuşi, stă în puterea unui poet...

Îmi închipui un gînditor exclamînd într-o pornire de orgoliu: „Mi-ar plăcea ca un poet să-şi facă un destin din cugetările mele!" Dar, pentru ca aspiraţia lui să fie îndreptăţită, ar trebui ca el însuşi să-i fi frecventat multă vreme pe poeţi, să fi acumulat în preajma lor delicii de maledicţie, restituindu-le apoi, abstractă şi desăvîrşită, imaginea propriilor lor decăderi sau a propriilor lor deliruri; — ar trebui mai ales să subcombe în pragul cîntului, şi, imn viu *dincoace* de inspiraţie, să fi cunoscut *regretul de a nu fi poet*, — de a nu fi iniţiat în

„știința lacrimilor", în calamitățile inimii, în orgiile formale, în nemuririle clipei...

...Deseori am visat un monstru melancolic și erudit, versat în toate idiomurile, intim al tuturor versurilor și al tuturor sufletelor și care să rătăcească prin lume ca să se înfrupte cu otrăvuri, fervori, extaze, străbătînd Persiile, Chinele, Indiile defuncte și Europele muribunde, — deseori am visat un prieten al poeților, și care să-i fi cunoscut pe toți din deznădejdea de a nu fi de ai lor.

FEŢELE DECADENŢEI

Ganz vergessener Völker Müdigkeiten
Kann ich nicht abtun von meinen Lidern

Hugo von Hofmannsthal

O civilizaţie începe să decadă din clipa în care Viaţa devine singura ei obsesie. Epocile de apogeu cultivă *valorile* în sine : viaţa nu-i decît un mijloc de a le realiza ; individul nu *se ştie* trăind, ci *trăieşte*, — un sclav fericit al formelor pe care le naşte, le îngrijeşte şi le idolatrizează. Afectivitatea îl domină şi-l năpădeşte. Nici o creaţie fără resursele „sentimentului", care sînt limitate ; totuşi pentru cel care nu le simte decît bogăţia, ele par nesecătuite : această iluzie *produce* istoria. În epoci de decadenţă, uscăciunea afectivă nu mai îngăduie decît două modalităţi de a simţi şi de a înţelege : senzaţia şi ideea. Or, nu ne dedicăm lumii valorilor decît prin afectivitate, prin ea proiectăm vitalitatea în categorii şi norme. Activitatea unei civilizaţii în momentele ei fecunde constă în extragerea ideilor din neantul lor abstract, în *transformarea conceptelor în mituri*. Trecerea de la individul anonim la individul conştient nu s-a îndeplinit încă : este totuşi inevitabilă. Măsuraţi-o : în Grecia, de la Homer la sofişti ; la Roma, de la vechea Republică austeră la „înţelepciunile" Imperiului ; în lumea modernă, de la catedrale la dantelele secolului al XVIII-lea.

O naţiune n-ar putea crea la nesfîrşit. Ea este menită să dea expresie şi sens unei sume de valori care se istovesc odată cu sufletul care le-a născut. Cetăţeanul se trezeşte dintr-o hipnoză productivă : începe domnia lucidităţii : masele nu mai folosesc decît categorii vide.

Miturile redevin concepte : începe decadența. Și consecințele se simt : individul *vrea* să trăiască, el convertește viața în finalitate, se înalță la rangul unei mici excepții. Bilanțul acestor excepții, alcătuind deficitul unei civilizații, îi prefigurează totodată și dispariția. Toată lumea ajunge la rafinament ; — dar opera epocilor măreție nu-i oare tocmai rodul stupidității radioase a amăgiților ?

Montesqueu susține că la sfîrșitul Imperiului, armata romană era formată numai din cavalerie. Dar omite să ne împărtășească și cauza. Să ni-l închipuim pe legionarul sătul de glorie, de bogăție și dezmăț după ce a străbătut nenumărate ținuturi, pierzîndu-și credința și virtutea în contact cu atîtea temple și vicii, să ni-l închipuim *pe jos !* Pedestraș, a cucerit o lume ; o va pierde călare. — Orice lîncezeală dă în vileag o incapacitate fiziologică de a mai adera la miturile cetății. Soldatul emancipat și cetățeanul lucid sucombă sub barbar. *Descoperirea* Vieții nimicește viața.

Cînd un întreg popor, la niveluri diferite, e în căutarea senzațiilor rare, cînd, prin subtilitatea gustului, își complică reflexele, el accede la un nivel de superioritate fatal. Decadența nu-i altceva decît instinctul devenit impur sub acțiunea cônștiinței. De aceea, niciodată nu exagerăm importanța gastronomiei în existența unei colectivități. Actul *conștient* de a mînca este un fenomen alexandrin ; barbarul se *hrănește*. Eclectismul intelectual și religios, ingeniozitatea senzuală, estetismul — și obsesia savantă a bucatelor alese sunt semnele deosebite ale uneia și aceleiași forme de spirit. Cînd Gabius Apicius pribegea pe coastele Africii în căutare de languste, fără a se statornici pe undeva, pentru că nu le găsea nicăieri pe gustul său, el se vădea contemporanul sufletelor zbuciumate care adorau puzderia de zeități străine fără să găsească în vreuna dintre ele mulțumire sau tihnă. *Senzații rare — zeități diverse*, roade paralele ale aceleiași uscăciuni, ale aceleiași curiozități fără resort lăuntric. A apărut Creștinismul : un *singur Dumnezeu* — și *postul*. Și o eră de trivialitate și de sublim a început...

Un popor se stinge cînd nu mai are puterea să născocească alţi zei, alte mituri, alte absurdităţi ; idolii săi pălesc şi dispar ; ia alţii de aiurea şi se simte singur în faţa unor monştri necunoscuţi. Şi aceasta se cheamă tot decadenţă. Dar cînd vreunul dintre aceşti monştri învinge, o altă lume se urneşte, frustă, obscură, intolerantă, pînă îşi istoveşte zeul şi se eliberează de el ; pentru că omul nu este liber — şi steril — decît în intervalul cînd zeii mor ; sclav — şi creator — doar atunci cînd — tirani — zeii prosperă.

Să-ţi meditezi senzaţiile — *să ştii* că mănînci, — este o atitudine conştientă prin care un act elementar îşi depăşeşte scopul imediat. Pe lîngă dezgustul intelectual se dezvoltă un altul, mai profund şi mai primejdios : emanînd din viscere, el ajunge la forma cea mai gravă a nihilismului, nihilismul îmbuibării. Nici cele mai amare reflecţii nu s-ar putea compara, prin efectele lor, cu viziunea ce urmează unui ospăţ îmbelşugat. Orice masă care depăşeşte durata cîtorva minute şi, în bucate, necesarul, ne dezagregă certitudinile. Abuzul culinar şi îmbuibarea distrug mai neîndurător Imperiul decît sectele orientale şi doctrinele greceşti prost asimilate. Nicăieri altundeva nu încercăm un fior mai autentic de scepticism ca în faţa unui ospăţ îmbelşugat. După atîtea excese, „Împărăţia Cerurilor" s-a oferit desigur ca o ispită, sau ca o surpriză de-o delicioasă perversitate în monotonia digestiei. Foamea caută în religie o cale de mîntuire ; îmbuibarea, o otravă. Să te „izbăveşti" prin viruşi, şi în amestecul nedesluşit de rugi şi vicii, să fugi de lume lăfăindu-te în ea totodată... iată într-adevăr suma amărăciunilor alexandrinismului.

În oricare civilizaţie prea coaptă exista o *plenitudine a descreşterii.* Instinctele se mlădiază ; plăcerile se dilată şi nu mai corespund funcţiei lor biologice ; voluptatea devine scop în sine, prelungirea ei o artă, escamotarea orgasmului o tehnică, sexualitatea o ştiinţă. Procedee şi inspiraţii livreşti pentru a înmulţi căile dorinţei, imaginaţia torturată pentru a diversifica preliminariile plă-

cerii, spiritul însuşi amestecat într-un sector străin naturii sale, în care n-ar prea trebui să se amestece, iată tot atîtea simptome de subţiere a sîngelui şi de intelectualizare morbidă a cărnii. Iubirea concepută ca *ritual* întronează suveranitatea inteligenţei în imperiul stupidităţii. Automatismele lîncezesc şi ele din aceeaşi cauză : frînate, ele îşi pierd neastîmpărul care declanşează inavuabila contorsiune ; nervii ajung teatrul stărilor şi frisoanelor clarvăzătoare, *senzaţia*, în fine, se prelungeşte peste durata ei brută graţie iscusinţei celor doi torţionari ai voluptăţii studiate. *Individul îşi înşală specia*, sîngele e prea călîu ca să mai năucească spiritul, este sîngele răcit şi subţiat de idei, *sîngele raţional.*

Instincte roase de conversaţie...

Din dialog nu s-a născut niciodată ceva monumental, exploziv, „mare". Dacă omenirea nu s-ar fi distrat discutîndu-şi propriile puteri, ea n-ar fi depăşit viziunea şi modelele lui Homer. Distrugînd însă spontaneitatea reflexelor şi prospeţimea miturilor, dialectica a redus eroul la un exemplar şubred. Un Ahile de astăzi n-are numai un singur călcîi pentru care să se teamă... Vulnerabilitatea, odinioară parţială şi lipsită de urmări supărătoare, a devenit privilegiul blestemat, esenţa fiecărei fiinţe. Conştiinţa a pătruns pretutindeni, tronînd pînă şi-n măduva oaselor ; de aceea, omul nu mai trăieşte în existenţă ci în *teoria* existenţei...

Acela care, lucid, se înţelege, se explică, se justifică şi-şi stăpîneşte actele, nu va face niciodată un gest memorabil. *Psihologia* este mormîntul eroului. Cele cîteva milenii de religie şi de raţionament au slăbit muşchii, decizia şi imboldul aventurii. Cum să nu dispreţuieşti acţiunile glorioase ? Orice act care nu-i călăuzit de blestemul luminos al spiritului reprezintă o rămăşiţă de stupiditate ancestrală. Ideologiile n-au fost inventate pentru a da un lustru fondului de barbarie care se menţine de-a lungul secolelor, pentru a ascunde pornirile ucigaşe comune tuturor oamenilor ? Astăzi ucidem invocînd ceva ; nu cutezăm s-o facem spontan, astfel încît pînă şi călăii trebuie să invoce motive şi, eroismul fiind desuet, cel

încă ispitit de eroism rezolvă mai degrabă o problemă în loc să consume un sacrificiu. *Abstracţiunea* s-a insinuat în viaţă şi în moarte; „complexele" pun stăpînire atît pe cei mici cît şi pe cei mari. *De la Iliada la psihopatologie* — dar acesta e tot drumul omului...

În civilizaţiile care îmbătrînesc, amurgul este semnul unei nobile pedepse. Ce voluptoasă ironie trebuie să simtă ele văzîndu-se excluse din devenire, după ce secole de-a rîndul îşi fixaseră normele puterii şi criteriile gustului! Cu fiecare dintre ele se stinge o întreagă lume. Senzaţiile ultimului grec, ale ultimului roman! Cum să nu îndrăgeşti marile asfinţiri? Farmecul agoniei care învăluie o civilizaţie, după ce ea a abordat toate problemele şi le-a falsificat în mod admirabil, oferă mai multe seducţii decît ignoranţa neprihănită cu care a debutat.

Fiecare civilizaţie întruchipează un răspuns la întrebările pe care le stîrneşte universul; misterul rămîne însă intact; — alte civilizaţii, cu noi curiozităţi, apar pentru a se aventura în acest mister, tot atît de zadarnic, fiecare dintre ele nefiind decît un *sistem de erori*...

La apogeu, producem valori; în amurg, odată uzate şi istovite, le abolim. Fascinaţie a decadenţei, — epoci în care adevărurile nu mai au viaţă şi se îngrămădesc ca nişte schelete în sufletul gînditor şi uscat, în osuarul viselor...

Cît îl iubesc pe acel filosof din Alexandria, pe numele său Olimpius, care, la auzul unei voci cîntînd Aleluia în Serapeon, s-a expatriat pentru totdeauna! Era către sfîrşitul secolului al IV-lea: prostia lugubră a Crucii începuse deja să-şi întindă umbrele asupra Spiritului.

Cam tot pe atunci, un grămătic, Palladas, putea scrie: „Noi, grecii, nu mai suntem decît cenuşă. Speranţele noastre se află sub pămînt ca ale morţilor". Şi asta e adevărat pentru toate inteligenţele de atunci.

Zadarnic un Celsus, un Porphyrus, un Iulian Apostatul se mai încăpăţînează să stăvilească invazia sublimului nebulos ce se revarsă din catacombe: apostolii şi-au lăsat stigmatele în suflete şi au înmulţit ravagiile în cetăţi. Era marelui Urît începe: o isterie vulgară cotro-

peşte lumea. Sfîntul Pavel — cel mai remarcabil agent electoral din toate timpurile — şi-a făcut turneele, întinînd cu epistolele sale limpezimea amurgului antic. Un epileptic învinge cinci secole de filosofie! Raţiunea confiscată de Părinţii Bisericii!

Şi dacă ar fi să caut data cea mai umilitoare pentru orgoliul spiritului, dacă ar fi să parcurg tot inventarul intoleranţelor, n-aş găsi nimic pe măsura acelui an 529, cînd, în urma edictului lui Iustinian, şcoala din Atena a fost închisă. Dreptul la decadenţă, odată suprimat oficial, *a crede* a devenit o obligaţie... Este cel mai dureros moment din istoria Îndoielii.

Cînd un popor nu mai are nici o prejudecată în sînge, nu-i mai rămîne drept resursă decît voinţa de a se dezagrega. Imitînd muzica, această disciplină a disoluţiei, el îşi ia rămas bun de la pasiuni, de la risipa lirică, de la sentimentalitate, de la orbire. De acum înainte nu va mai putea adora fără ironie: *sentimentul distanţelor* va fi pe veci destinul său.

Prejudecata este un adevăr organic, falsă în sine, dar acumulată de generaţii şi transmisă: nu te descotorosești nepedepsit de ea. Poporul care renunţă fără scrupule la prejudecată se reneagă succesiv pînă cînd nu mai are nimic de renegat. Durata şi consistenţa unei colectivităţi coincid cu durata şi consistenţa prejudecăţilor sale. Popoarele orientale îşi datorează perenitatea fidelităţii faţă de ele însele: cum n-au evoluat prea mult, nici nu s-au trădat; ele n-au *trăit* în sensul în care este concepută viaţa de civilizaţiile cu ritm precipitat, singurele de care se ocupă istoria; căci, disciplină a zorilor şi a agoniilor cu răsuflarea gîfîită, ea este un roman cu pretenţii de rigoare, care îşi suge substanţa din arhivele sîngelui...

Alexandrinismul este o perioadă de negaţii savante, un stil al inutilităţii şi al refuzului, o preumblare erudită şi sarcastică prin confuzia valorilor şi a credinţelor. Spaţiul ei ideal s-ar afla la intersecţia Eladei cu Parisul de altă-

dată, pe locul de întîlnire dintre agora şi salon. O civilizaţie evoluează de la agricultură la paradox. Între aceste două extremităţi se desfăşoară lupta barbariei cu nevroza : echilibrul instabil al epocilor creatoare este rezultatul acestei lupte care se apropie de sfîrşit : toate orizonturile se deschid fără ca vreunul să mai poată stîrni vreo curiozitate obosită şi totodată trează. Este momentul cînd individul dezabuzat poate înflori în vid, cînd vampirul intelectual se poate adăpa cu sîngele viciat al civilizaţiilor.

Trebuie să luăm oare istoria în serios sau să asistăm la desfăşurarea ei ca spectatori ? Să vedem în ea efortul spre un ţel sau sărbătoarea unei lumini care aprinde şi păleşte fără trebuinţă sau temei ? Răspunsul depinde de nivelul iluziei noastre cu privire la om, de curiozitatea cu care vrem să ghicim felul cum se va dezlega acest amestec de vals şi abator care îi alcătuieşte şi stimulează devenirea.

Există un *Weltschmerz,* un *mal du siècle,* care nu-i decît maladia unei generaţii ; mai există altul care se desprinde din întrega experienţă istorică şi impune ca o singură concluzie pentru timpurile viitoare. Acesta este spleenul, melancolia de „sfîrşit de lume". Totul îşi schimbă înfăţişarea, pînă şi soarele, totul îmbătrîneşte, pînă şi nefericirea...

Incapabili de retorică, sîntem nişte romantici ai dezamăgirii lucide. Astăzi, Werther, Manfred, René cunoscîndu-şi boala, ar expune-o fără pompă. Biologie, fiziologie, psihologie — nume groteşti care, ucigînd naivitatea deznădejdii noastre şi introducînd analiza în cîntecele noastre, ne fac să dispreţuim declamaţia ! Consemnate în Tratate, amărăciunile noastre docte ne explică ruşinile şi ne clasifică freneziile.

Cînd conştiinţa va izbuti să ne stăpînească toate secretele, cînd ultimul vestigiu de mister din nefericirea noastră va fi izgonit, vom mai păstra oare o rămăşiţă de febră şi de exaltare pentru a contempla ruina existenţei şi a poeziei ?

Să simţi apăsarea istoriei, povara devenirii şi acea copleşire sub care se încovoaie conştiinţa cînd examinează suma şi deşărtăciunea evenimentelor revolute sau posibile... Nostalgia invocă zadarnic un elan, ignorînd lecţiile care se desprind din tot ceea ce a fost ; există o oboseală pentru care viitorul însuşi e un cimitir, un cimitir virtual ca tot ceea ce aşteaptă să fie. Secolele s-au îngreunat şi apasă asupra clipei. — Suntem mai putrezi decît toate epocile, mai descompuşi decît toate imperiile. Istovirea noastră interpretează istoria, sufocarea noastră ne face să auzim horcăielile naţiunilor. Actori clorotici, ne pregătim să jucăm roluri de umplutură în timpul bătut şi răzbătut : cortina universului e roasă de molii şi prin găurile ei nu se mai zăresc decît măşti şi fantome...

Greşeala celor care surprind decadenţa este că vor s-o combată cînd ar trebui s-o încurajeze : dezvoltîndu-se, ea se istoveşte şi îngăduie ivirea altor forme. Adevăratul vestitor nu-i cel care propune un sistem cînd nimeni nu-l doreşte, ci mai degrabă cel care grăbeşte Haosul, este agentul şi crainicul lui. E vulgar să trîmbiţezi dogme în mijlocului unor epoci vlăguite în care orice vis de viitor pare delir sau impostură. Să te îndreptţi spre sfîrşitul istoriei cu o floare la butonieră, — iată singura ţinută demnă în desfăşurarea timpului, Ce păcat că nu există o Judecată de apoi, că nu avem prilejul unei măreţe sfidări ! Credincioşii : cabotini ai eternităţii ; credinţa : nevoia unei *scene* atemporale... — Dar noi, necredincioşii, vom muri cu decorurile noastre, prea obosiţi ca să ne mai amăgim cu splendorile făgăduite cadavrelor noastre...

După Magistrul Eckhart, *divinitatea* îl precede pe Dumnezeu, este esenţa lui, adîncul insondabil. Ce oare am găsi în fiinţa lăuntrică a omului, care să-i definească substanţa în opoziţie cu esenţa divină ? *Neurastenia ;* de aceea, ea este pentru om ceea ce este divinitatea pentru Dumnezeu.

Trăim într-un climat de epuizare : actul de a crea, de a făuri, de a fabrica nu-i atît de semnificativ prin el însuşi cît prin vidul, prin căderea care îl urmează. Pentru eforturile noastre mereu şi în mod inevitabil compromise, fondul divin şi inepuizabil se situează în afara cîmpului conceptelor şi senzaţiilor noastre. — Omul s-a născut cu vocaţia oboselii : cînd a adoptat poziţia verticală, restrîngîndu-şi astfel posibilităţile de *sprijin*, s-a condamnat la slăbiciuni neştiute de animalul care a fost. Să porţi pe două picioare atîta materie şi toate dezgusturile legate de ea ! Generaţiile acumulează oboseala şi o transmit ; părinţii noştri ne lasă moştenire un patrimoniu de anemie, provizii de descurajare, resurse de descompunere şi o energie de a muri care devine mai puternică decît instinctele noastre vitale. Şi astfel, deprinderea de a dispărea, susţinută de capitalul nostru de oboseală, ne va permite să înfăptuim în carnea difuză neurastenia, — esenţa noastră.

Nu-i deloc nevoie să crezi într-un adevăr pentru a-l susţine, nici să iubeşti o epocă pentru a o îndreptăţi, orice principiu fiind demonstrabil şi orice eveniment legitim. Ansamblul fenomenelor — roade ale spiritului sau ale timpului, fără deosebire — este susceptibil de alegerea sau de negarea noastră potrivit dispoziţiei de moment : argumentele, emanate de rigoarea sau de capriciile noastre, sînt aceleaşi în orice privinţă. Orice poate fi susţinut — de la propunerea cea mai stupidă la crima cea mai monstruoasă. Istoria ideilor ca şi cea a faptelor se desfăşoară într-un climat absurd : cine cu bună credinţă ar putea găsi aici un arbitru care să rezolve litigiile acestor gorile anemice ori sangvinare ? Acest pămînt, loc unde se poate afirma totul cu aceeaşi îndreptăţire : axiome şi deliruri sînt aici interşanjabile ; elanuri şi prăbuşiri se confundă ; înălţări şi josnicii purced din aceeaşi mişcare. Arătaţi-mi un singur *caz* în sprijinul căruia nu s-ar putea găsi nimic. Avocaţii iadului nu au mai puţin drept la adevăr decît avocaţii cerului — iar eu aş pleda cu aceeaşi fervoare atît cauza

înțeleptului cît și pe cea a nebunului. Timpul condamnă la descompunere tot ce se manifestă și acționează : o idee sau un eveniment, actualizîndu-se, dobîndesc o reprezentare și se degradează. Astfel, atunci cînd gloata ființelor s-a urnit din loc, Istoria a purces dintr-însa și, odată cu ea, singura dorință pură pe care a inspirat-o : să se sfîrșească într-un fel sau altul.

Prea copți pentru alți zori, și înțelegînd prea multe secole pentru a rîvni la altele noi, nu ne mai rămîne decît să ne tăvălim în zgura civilizațiilor. Marșul timpului nu mai seduce decît pe imberbi și pe fanatici...

Noi sîntem marii decrepiți, copleșiți de vise destrămate, inapți pe veci pentru utopie, tehnicieni ai oboselilor, gropari ai viitorului, îngroziți de avatarurile bătrînului Adam. Arborele Vieții nu va mai cunoaște altă primăvară : e lemn uscat ; din el se vor face coșciuge pentru osemintele noastre, pentru visele și durerile noastre. Carnea noastră va moșteni duhoarea frumoaselor stîrvuri răzlețite de-a lungul mileniilor. Gloria lor ne-a fascinat : noi am istovit-o. În cimitirul Spiritului odihnesc principiile și formulele : Frumosul este definit, îngropat acolo. Și, asemenea lui, Adevărul, Binele, Cunoașterea și Zeii. Putrezesc acolo cu toții (Istoria : cadru în care se descompun majusculele și, odată cu ele, cei care le-au închipuit și le-au venerat.)

...Mă plimb printr-însul. Sub această cruce își doarme somnul de veci Adevărul ; alături, Farmecul ; mai încolo, Rigoarea și peste o mulțime de lespezi care strivesc fantasme și ipoteze, se înalță mausoleul Absolutului : acolo zac false consolări și culmile amăgitoare ale sufletului. Dar și mai sus, încununînd această tăcere, plutește Eroarea, oprind pașii sofistului funebru.

Existența omului fiind aventura cea mai importantă și mai stranie din cîte a cunoscut natura, este inevitabil să fie și cea mai scurtă ; sfîrșitul ei este previzibil și de dorit : prelungirea ei la nesfîrșit ar fi indecentă. Intrat în riscurile excepției sale, animalul paradoxal va mai juca timp de secole, și chiar milenii, ultima lui carte. Trebuie oare să ne plîngem ? Este cît se poate de lim-

pede că nu-şi va egala niciodată gloriile trecute, pentru că nimic nu prevesteşte că posibilităţile sale vor naşte într-o zi un rival al lui Bach sau al lui Shakespeare. Decadenţa se manifestă întîi şi-ntîi în arte : „civilizaţia" supravieţuieşte o bucată de vreme descompunerii lor. La fel se va întîmpla şi cu omul : îşi va continua isprăvile, dar resursele lui spirituale vor secătui, întocmai ca şi prospeţimea inspiraţiei. Setea de putere şi de dominare i s-a încuibat prea adînc în suflet : atunci cînd va stăpîni totul, nu-şi va mai stăpîni propriul sfîrşit. Nefiind încă posesorul tuturor mijloacelor de a distruge şi de a se distruge, nu va pieri atît de curînd ; dar nu încape îndoială că îşi va făuri un instrument de anihilare totală înainte de a descoperi un panaceu, care de altminteri nu pare să intre în posibilităţile naturii. Se va nimici în calitatea lui de creator : trebuie să conchidem oare că toţi oamenii vor dispărea de pe pămînt ? Nu-i deloc cazul să vedem lucrurile în culori trandafirii. O bună parte, supravieţuitorii, se vor tîrî pe lume, stirpe de sub-oameni, chilipirgii ai apocalipsului...

Omul nu deţine puterea de a nu se pierde. Instinctul lui de cucerire şi de analiză îşi întinde imperiul ca să dizolve apoi tot ce se află acolo ; ceea ce adaugă vieţii se întoarce împotriva ei. Rob al creaţiilor sale, el este — în calitate de creator — un agent al Răului. E un adevăr valabil atît pentru meşteşugarul îndemînatic cît şi pentru savant, iar — pe planul absolut — pentru cea mai măruntă gîză şi pentru Dumnezeu. Omenirea ar fi putut rămîne în stagnare prelungindu-şi durata dacă ar fi fost alcătuită numai din brute şi sceptici ; dar, îndrăgostită de eficacitate, a promovat acea mulţime gîfîitoare şi pozitivă, hărăzită ruinei prin exces de trudă şi de curiozitate. Lacomă de propria ei pulbere, şi-a pregătit sfîrşitul şi şi-l pregăteşte zi de zi. Astfel, mai aproape de deznodămînt decît de începuturi, nu mai păstrează pentru copiii ei decît elanul dezabuzat în faţa apocalipsei...

Imaginaţia concepe lesne un viitor în care oamenii vor striga în cor : „Noi suntem ultimii : obosiţi de viitor, şi mai mult încă de noi înşine, am stors seva pămîntului

şi am jefuit cerurile. Nici materia nici spiritul nu ne mai pot hrăni visele: acest univers e tot atît de uscat ca şi inimile noastre. Nici urmă de substanţă nicăieri: străbunii noştri ne-au lăsat moştenire sufletul lor zdrenţuit şi măduva roasă de carii. Aventura ia sfîrşit; conştiinţa expiră; cîntecele noastre s-au destrămat; iată pîlpîind soarele muribunzilor!"

Dacă, întîmplător sau printr-o minune, cuvintele şi-ar lua zborul, am fi cufundaţi într-o angoasă şi-o năuceală intolerabile. Acest mutism subit ne-ar expune la cele mai cumplite cazne. Doar folosirea conceptului ne ajută să ne stăpînim înfricoşările. Spunem: Moartea — şi această abstracţiune ne scuteşte să simţim infinitul şi grozăvia morţii. Botezînd lucrurile şi evenimentele eludăm Inexplicabilul: activitatea spiritului este o şarlatanie salutară, un exerciţiu de escamotare; ea ne permite să circulăm într-o realitate îndulcită, confortabilă şi inexactă. Învăţ de-a mînui conceptele — dezvăţ de-a privi lucrurile... Reflecţia s-a născut într-o zi de fugă; din ea a rezultat pompa verbală. Dar cînd te întorci în tine şi eşti singur — *fără tovărăşia cuvintelor* — descoperi universul incalificat, obiectul pur, evenimentul gol: de unde să scoţi îndrăzneala de a le înfrunta? Nu mai faci speculaţii despre moarte, *eşti* moartea; în loc să împodobeşti viaţa şi să-i fixezi scopuri, îi smulgi găteala şi o reduci la justa ei semnificaţie: *un eufemism al Răului.* Vorbele mari: destin, nefericire, urgie se despoaie de sclipirea lor; şi atunci percepi creatura războindu-se cu nişte organe vlăguite, învinsă de o materie apatică şi buimăcită. Lipsiţi omul de minciuna Nefericirii; acordaţi-i puterea de a privi dedesubtul acestei vocabule: n-ar putea îndura o singură clipă nefericirea *lui.* Abstracţiunea, sonorităţile fără conţinut, risipite şi umflate l-au împiedicat să se scufunde, nicidecum religiile şi instinctele.

Cînd Adam a fost izgonit din rai, în loc să-şi ponegrească asupritorul, s-a grăbit să boteze lucrurile: era singurul mod să se împace cu ele şi să le uite; — ba-

zele idealismului au fost astfel puse. Şi ceea ce n-a fost decît un gest, o reacţie de apărare a primului bîiguitor, a devenit teorie la Platon, Kant şi Hegel.

Pentru a nu stărui asupra accidentului nostru, ne convertim în entitate pînă şi numele : cum să mori cînd te numeşti Petru sau Pavel ? Fiecare dintre noi, atent mai degrabă la aparenţa imuabilă a numelui său decît la fragilitatea fiinţei sale, se lasă pradă unei iluzii de nemurire ; articulaţia odată dispărută, am rămîne cu desăvîrşire singuri ; misticul care îmbrăţişează tăcerea a renunţat la condiţia lui de creatură. Să ni-l închipuim, pe deasupra, lipsit de credinţă — un mistic nihilist, — şi vom obţine încununarea catastrofală a aventurii terestre.

...E cît se poate de firesc să gîndim că, obosit de cuvinte, la capătul sporovăielii timpurilor, omul va dezboteza lucrurile, aruncînd numele lor şi al său pe un uriaş rug care îi va mistui speranţele. Alergăm cu toţii spre acest model final, spre omul mut şi gol...

Simt vîrsta Vieţii, bătrîneţea, decrepitudinea ei. Din timpuri imemoriale, viaţa se vîntură pe suprafaţa globului graţie miracolului falsei nemuriri care este inerţia ; mai zăboveşte în reumatismele Timpului, în acest timp mai bătrîn decît ea, istovit de un delir senil, de cernerea clipelor sale, de durata lui flecară.

Şi simt toată povara speciei, şi mi-am asumat toată singurătatea ei. De ce nu dispare ! — dar agonia ei se prelungeşte spre o eternitate de putregai. Las fiecărei clipe latitudinea de a mă nimici : numai canaliile nu roşesc că respiră. Nici un fel de pact cu viaţa, nici un fel de pact cu moartea : după ce m-am dezvăţat să fiu, accept să dispar. Devenirea, — ce nelegiuire !

Trecut prin toţi plămînii, aerul nu se mai împrospătează. Fiecare zi îşi varsă propriul ei mîine, şi zadarnic mă căznesc să imaginez chipul unei singure dorinţe. Totul mă apasă : frînt ca o vită de povară înhămată la Materie, tîrăsc planetele.

Daţi-mi alt univers — sau mă prăbuşesc.

Nu-mi plac decît ivirea şi năruirea lucrurilor, focul care le iscă şi cel care le mistuie. Durata lumii mă exasperează ; naşterea şi pieirea ei mă încîntă. Să trăieşti sub fascinaţia soarelui virginal şi a soarelui decrepit ; să sari peste pulsaţiile timpului ca s-o prinzi pe cea originară şi pe cea din urmă..., să visezi improvizaţia aştrilor şi şlefuirea lor ; să dispreţuieşti rutina de a fi şi să te năpusteşti spre cele două abisuri care o ameninţă ; să te mistuieşti la începutul şi la capătul clipelor...

...Aşa descoperi în tine pe Sălbatic şi pe Decadent, coabitare predestinată şi contradictorie : două personaje îndurînd aceeaşi atracţie a *trecerii*, una de la neant spre lume, cealaltă de la lume spre neant : este nevoia unei duble convulsii la *scara* metafizică. Această nevoie se traduce, la scara istoriei, în obsesia lui Adam cel izgonit din rai şi a celui pe care îl va izgoni pămîntul : două extremităţi ale *imposibilităţii* omului.

Prin ceea ce este „profund" în noi, suntem expuşi tuturor relelor : nici o izbăvire cîtă vreme rămînem aidoma fiinţei noastre. *Ceva* trebuie să dispară din aluatul nostru şi un izvor nefast să sece ; de aceea nu există decît o singură ieşire : *abolirea sufletului*, a aspiraţiilor şi a abisurilor sale ; el ne-a înveninat visele ; trebuie să-l extirpăm cu orice preţ, ca şi nevoia lui de „profunzime", fecunditatea lui „lăuntrică" şi celelalte aberaţii ale sale. *Spiritul* şi *senzaţia* ne vor fi de ajuns ; din însoţirea lor se va naşte o *disciplină a sterilităţii* care ne va apăra de entuziasme şi angoase. Fie ca nici un „sentiment" să nu ne mai tulbure, iar sufletul să ajungă cea mai ridicolă vechitură...

SFINȚENIA ȘI SCHIMONOSELILE ABSOLUTULUI

„Da, într-adevăr, mi se pare că demonii bat mingea cu sufletul meu..."

Teresa de Ávila

Refuzul de a procrea

Acela care, după ce și-a tocit poftele, se apropie de o formă limită a detașării, nu mai vrea să se perpetueze; el detestă ideea de a-și supraviețui prin altul, căruia de altminteri n-ar mai avea nimic să-i transmită; *specia* îl înspăimîntă; e un monstru — și monștrii nu mai zămislesc. „Iubirea" încă îl atrage: aberație printre gîndurile sale. El caută în iubire un pretext spre a se întoarce la condiția comună; *copilul* i se pare însă de neconceput, la fel ca și familia, ereditatea, legile naturii. Fără profesie și fără progenitură, el își împlinește — ultimă ispostază — propria concluzie. Oricît de depărtat ar fi de fecunditate, un monstru mult mai îndrăzneț îl întrece: sfîntul, — exemplar fascinant și totodată respingător, față de care ne aflăm întotdeauna la jumătate-drum și într-o poziție falsă: poziția lui, măcar, este limpede: exclus orice joc, exclus orice diletantism. Ajuns pe crestele aurite ale îngrețoșărilor sale, la antipodul Creației, el a făcut din neantul său o aureolă. Niciodată natura n-a cunoscut asemenea calamitate: din punctul de vedere al perpetuării, el marchează un sfîrșit absolut, un deznodămînt radical. Să ne întristăm, ca Léon Bloy, pentru că nu suntem sfinți, înseamnă să dorim dispariția umanității... *în numele credinței!* Cît de pozitiv apare diavolul, în schimb, de vreme ce, silindu-se să ne țintuiască de metehnele noastre, lucrează — fără

voie şi trădîndu-şi esenţa — la conservarea noastră ! Pliviţi păcatele : viaţa se ofileşte brusc. Nebuniile procreaţiei vor dispărea într-o zi — din oboseală mai degrabă decît din sfinţenie. Omul se va epuiza, dar nu atît pentru a fi aspirat la perfecţiune, ci pur şi simplu pentru a se fi irosit ; va semăna atunci cu un *sfînt golit*, şi va fi tot atît de departe de rodnicia naturii ca şi acest model de desăvîrşire şi de sterilitate.

Omul nu lasă urmaşi decît rămînînd credincios destinului general. De îndată ce se apropie de esenţa demonului sau a îngerului, devine steril sau zămisleşte avortoni. Pentru Raskolnikov, pentru Ivan Karamazov sau Stavroghin, iubirea nu-i decît un pretext pentru a-şi grăbi pierzania ; în cazul lui Kirilov, pînă şi acest pretext dispare : el nu se mai măsoară cu oamenii, ci cu Dumnezeu. Cît despre Idiotul sau despre Alioşa, faptul că unul îl maimuţăreşte pe Iisus, iar celălalt pe îngeri, îi aşază din capul locului printre neputincioşi...

Dar, a te rupe din lanţul vieţuitoarelor şi a refuza ideea de ascendenţă sau de posteritoate, nu înseamnă cîtuşi de puţin a rivaliza cu un sfînt, a cărui trufie depăşeşte orice dimensiune pămîntească. Într-adevăr, sub hotărîrea de a renunţa la toate, sub nemăsurata vitejie a acestei smerenii, îşi află adăpost o efervescenţă demoniacă : punctul iniţial, demarajul sfinţeniei capătă aspectul unei provocări aruncate speciei umane ; — apoi, sfîntul urcă scara desăvîrşirii, începe să vorbească despre iubire, despre Dumnezeu, se întoarce către cei umili, intrigă mulţimile — şi ne agasează. Mănuşa linsă a fost aruncată...

Ura împotriva speciei şi a „geniului“ ei te înrudeşte cu asasinii, cu demenţii, cu divinităţile şi cu toţi marii sterili. De la un anumit grad de însingurare, ar trebui să nu mai iubeşti şi nici să comiţi fascinanta spurcare a împreunării. Cel care vrea să se perpetueze cu orice preţ nu se deosebeşte prea mult de cîine : este încă *natură ;* el nu va înţelege niciodată că poţi fi subjugat

instinctelor răzvrătindu-te totodată împotriva lor, că poţi beneficia de avantajele speciei, dispreţuindu-le totodată : sfîrşit de rasă — *cu pofte*... Iată conflictul celui care adoră şi detestă femeia, nehotărît la culme între atracţia şi sila pe care aceasta i-o inspiră. De aceea — neizbutind să renege total specia — rezolvă acest conflict închipuindu-şi sîni în deşert şi amestecînd o mireasmă de mînăstire cu izul prea concretelor sudori. *Nesinceritățile cărnii* îl apropie de sfinţi...

Singurătate a urii. Impresia de zeu pus pe distrugere, călcînd în picioare sferele, îmbăloşînd azurul şi constelaţiile... zeu frenetic, slinos şi bolnav ; — demiurgie ejectînd prin spaţiu raiuri şi latrine ; cosmogonie de delirum tremens, apoteoză convulsivă în care fierea încununează elementele... creaturile se avîntă spre un arhetip de sluţenie şi suspină după un ideal de monstruozitate. Univers al rînjetului, jubilare a cîrtiţei, a hienei şi a păduchelui... Orizonturi deschise doar pentru monştri şi nemernici... Totul se îndreaptă spre hidoşenie şi gangrenă ; acest glob care puroiază în timp ce vieţuitorii îşi expun rănile sub razele unui şancru luminos...

[...]

Discipolul sfintelor

A fost o vreme cînd simpla rostire a unui *nume* de sfîntă era o desfătare pentru mine, cînd îi invidiam pe cronicarii mînăstirilor, intimii atîtor isterii inefabile, al atîtor iluminări şi palori. Socoteam că a fi *secretarul* unei sfinte constituie cea mai înaltă carieră rezervată unui muritor. Îmi imaginam rolul de duhovnic al preafericitelor înflăcărate, şi toate amănuntele, toate tainele pe care un Pedro d'Alvastra ni le-a ascuns despre sfînta Brigitta, Heinrich de Hale despre Mechtilda de Magdeburg, Raymond de Capua despre Caterina de Siena, fratele Arnold despre Angela de Foligno, Ioan de Marienwerder despre Dorotea de Montau, Bretano despre

Caterina Emmerich... Mi se părea că o Diodata degli Ademari sau Diana d'Andolo s-au înălțat la ceruri prin simplul prestigiu al numelui lor : ele stîrneau în mine pofta *senzuală* de altă lume.

Cînd recapitulam suferințele Rosei de Lima, ale Lydwinei de Schiedam, ale Caterinei de Ricci și ale multor altora, cînd mă gîndeam la rafinamentele cruzimii lor cu ele însele, la supliciile lor de auto-torționare, și la acea înverșunare voită împotriva farmecelor și drăgălășeniei lor, — îl uram pe parazitul chinurilor lor, pe Logodnicul fără scrupule, nesătul de ceresc Don Juan care deținea în inima lor dreptul primului ocupant. Exasperat de suspinele și de sudorile iubirii pămînteşti, mă întorceam spre ele, măcar pentru năzuința lor la un alt fel de a iubi. „Dacă o picătură doar din tot ce simt eu, spunea Caterina de Genova, ar cădea în infern, ea l-ar preschimba numaidecît în Paradis". Așteptam această picătură care, de-ar fi căzut, la capătul căderii sale m-ar fi atins și pe mine...

Repetîndu-mi strigătele Terezei de Ávila, o și vedeam exclamînd la vîrsta de șase ani : „Eternitate, eternitate" ; urma apoi evoluția delirurilor, a înflăcărărilor, a uscăciunilor ei. Nimic mai captivant ca destăinuirile *private*, care descumpănesc dogmele și încurcă Biserica... Mi-ar fi plăcut să păstrez jurnalul acelor mărturisiri echivoce, să mă delectez cu toate acele nostalgii suspecte... Nu în adîncul unui pat se ating culmile voluptății : cum să afli în extazul sublunar ceea ce te lasă sfintele să ghicești în exaltările lor ? Ce substrat au tainele lor am aflat datorită lui Bernini, în acea statuie de la Roma în care sfînta spaniolă ne incită la numeroase considerații despre ambiguitatea transporturilor ei extatice.

Cînd mă gîndesc acuma datorită cui întrezăream pe atunci dezlănțuirea mistuitoare a pasiunii, învolburările cele mai tulburi ca și cele mai pure, leșinul acela cînd nopțile se învăpăiază, cînd ultimul fir de iarbă se contopește cu aștrii într-un glas unic de bucurie și încleștare, — infinit instantaneu, incandescent și sonor așa cum l-ar concepe un zeu ferice și smintit, — cînd mă gîndesc

acuma la toate acestea, un singur nume mă urmăreşte : Teresa de Ávila — şi cuvintele uneia dintre revelaţiile ei pe care mi le repetam în fiecare zi : „Tu nu trebuie să mai vorbeşti cu oamenii, ci cu îngerii."

Ani de-a rîndul am trăit în umbra sfintelor, încredinţat că nici poetul, nici înţeleptul sau nebunul n-ajung vreodată asemenea lor. În fervoarea mea pentru ele mi-am irosit toată puterea de adoraţie, toată vitalitatea, în dorinţe, toată înflăcărarea, în vise. Şi-apoi... am încetat să le iubesc.

Înţelepciune şi sfinţenie

Dintre toţi marii bolnavi, sfinţii sunt cei mai pricepuţi în a trage foloase din suferinţele lor. Temperamente voluntare, pătimaşe, ei îşi exploatează dezechilibrul cu dibăcie şi violenţă. Mîntuitorul, modelul lor, a fost un exemplu de ambiţie şi cutezanţă, un cuceritor neîntrecut : forţa lui de insinuare, puterea de a se identifica în slăbiciunile şi metehnele sufletului i-au îngăduit să statornicească o domnie la care nici o sabie n-a visat vreodată. Pasionat cu *metodă :* iată tertipul adoptat de cei care l-au luat drept model.

Dar înţeleptul, dispreţuind drama şi fastul, se simte tot atît de departe de sfînt ca şi de juisor, ignoră romanul şi-şi alcătuieşte un echilibru din dezabuzare şi incuriozitate. — Pascal este un sfînt *fără temperament :* boala a făcut din el ceva mai mult decît un înţelept, ceva mai puţin decît un sfînt. Aşa se explică oscilaţiile lui şi umbra sceptică ce-i urmează fervorile. Un *intelect cultivat* în Incurabil...

Din punctul de vedere al înţeleptului, este de neconceput fiinţă mai impură decît sfîntul ; din punctul de vedere al acestuia din urmă, fiinţă mai găunoasă decît înţeleptul. Aici e toată deosebirea între omul care înţelege şi omul care aspiră.

Femeia şi absolutul

„În timp ce Domnul îmi vorbea, iar eu contemplam neasemuita lui frumuseţe, observam dulceaţa şi uneori asprimea cu care gura lui nespus de frumoasă şi de dumnezeiască rostea cuvintele. Ardeam să ştiu ce culoare au ochii săi şi care sunt proporţiile staturii sale, ca să pot vorbi despre ele : niciodată n-am meritat să le aflu. Orice silinţă întru aceasta e zadarnică" (Sfînta Teresa).

„*Culoarea ochilor săi...*" Impurităţi ale sfinţeniei feminine ! Să duci pînă în ceruri indiscreţia sexului tău, iată un lucru menit să-i consolideze şi să-i despăgubească pe toţi cei — mai bine zis, cele — care n-au avut parte de aventura divină. Primul bărbat, prima femeie — aceasta e fondul permanent al Căderii pe care nimic, nici geniul şi sfinţenia, n-o vor răscumpăra vreodată. S-a pomenit oare un singur om *nou*, superior în mod absolut celui dinainte ? Chiar şi în cazul lui Iisus, Schimbarea la faţă n-a însemnat probabil decît un eveniment trecător, o etapă fără urmări...

Aşadar, sfînta Teresa s-ar deosebi de celelalte femei doar prin capacitatea de a delira, doar sub raportul intensităţii şi direcţiei *capriciilor*. Iubirea — omenească ori divină — nivelează fiinţele : a iubi o tîrfă sau a-l iubi pe Dumnezeu presupune *unul şi acelaşi* imbold : în ambele cazuri urmezi o pornire de *fiinţă vie*. Singur *obiectul* se schimbă ; dar ce interes mai prezintă el de vreme ce nu-i decît pretextul nevoii de a adora, iar Dumnezeu nu-i decît un derivativ printre atîtea altele ?

[...]

Isteria eternităţii

Înţeleg că cineva poate să aibă vocaţia crucii, dar să reproduci zi de zi evenimentul ultra banal al Patimilor ţine de miraculos, de absurd şi de stupid. Adevărul este

că şi Mîntuitorul, cînd abuzezi de faima lui, devine la fel de plicticos ca oricare altul.

Sfinţii au fost nişte mari perverşi, aşa cum şi sfintele nişte mari voluptoase. Şi unii şi celelalte — nebuni ai unei singure idei — au transformat crucea în viciu. „Profunzimea" este dimensiunea celor care nu-şi pot varia gîndurile şi poftele, explorînd una şi aceeaşi regiune a plăcerii şi a durerii.

Atenţi la fluctuaţiile clipelor, noi nu putem admite un eveniment absolut: Iisus n-ar putea împărţi istoria în două şi nici năvala crucii n-ar putea sfărîma cursul nepărtinitor al timpului. Gîndirea religioasă — formă de gîndire obsesivă — sustrage din ansamblul evenimentelor o porţiune temporală şi o investeşte cu toate atributele absolutului. Aşa au fost cu putinţă zeii şi fiii lor...

Viaţa este locul înflăcărărilor mele: tot ce smulg indiferenţei, îi restitui aproape numaidecît. Nu acesta e şi procedeul sfinţilor: ei *aleg* o dată pentru totdeauna. Eu trăiesc pentru a mă desprinde de tot ce iubesc; ei, în schimb, pentru a se făli cu un singur obiect; eu savurez eternitatea, ei se aruncă într-însa.

Minunăţiile pămîntului — şi, cu atît mai vîrtos, ale cerului — rezultă dintr-o isterie trainică. Sfinţenia, seism al inimii, nimicire prin exces de credinţă, expresie culminantă a sensibilităţii fanatice, diformitate transcendentă... Între un iluminat şi un sărac cu duhul asemănarea este mai mare decît între cel dintîi şi un sceptic. Într-asta constă toată distanţa ce desparte credinţa de cunoaşterea fără speranţă, de existenţa *fără rezultat*.

Etapele orgoliului

Ţi se întîmplă, cînd pătrunzi în nebunia sfinţilor, să uiţi propriile tale limite, lanţurile, poverile şi să exclami: „Eu sunt sufletul lumii; împurpurez universul cu vîlvătaia mea. De acum înainte, nu va mai fi noapte: am

pregătit sărbătoarea veşnică a aştrilor ; soarele e de prisos : totul străluce, iar pietrele sunt mai uşoare decît aripile îngerilor."

Apoi, între frenezie şi reculegere : „Dacă nu sunt Sufletul lumii, cel puţin aspir să fiu. N-am dat oare numele meu tuturor obiectelor ? Totul mă proclamă, de la gunoaie la bolţi : nu sunt eu oare tăcerea şi larma lucrurilor ?"

...Şi, ajuns jos, dezmeticit din beţie : „Eu sunt mormîntul scînteilor, batjocura viermelui, un stîrv ce spurcă azurul, rivalul carnavalesc al cerurilor, un fost Nimic şi fără privilegiul de a fi putrezit vreodată. La ce desăvîrşire de hău am ajuns, că nu-mi mai rămîne spaţiu să decad ?"

Cer şi igienă

Sfinţenia : rod suprem al bolii ; cînd eşti sănătos, ea pare monstruoasă, de neînţeles şi impură în cel mai înalt grad. E destul însă ca hamletismul automat care-i Nevroza să-şi ceară drepturile, pentru ca cerurile să prindă contur şi să constituie cadrul neliniştii. Împotriva sfinţeniei ne apărăm *îngrijindu-ne :* ea provine dintr-o murdărie specială a trupului şi a sufletului. Dacă, în locul Neverificabilului, creştinismul ar fi propus igiena, zadarnic am căuta măcar un singur sfînt în istoria lui ; dar el ne-a întreţinut rănile şi jegul, un jeg intrinsec, fosforescent...

Sănătatea : armă hotărîtoare împotriva religiei. Inventaţi elixirul universal : cerul va dispărea fără întoarcere. Inutil să ispiteşti omul cu alte idealuri : ele vor fi mai slabe decît bolile. Dumnezeu este rugina noastră, istovirea pe nesimţite a substanţei noastre : cînd ne pătrunde, ne închipuim că ne înălţăm, dar, de fapt, coborîm din ce în ce mai jos ; ajunşi la sorocul nostru, el ne încununează decăderea, şi iată-ne „izbăviţi" pe vecie.

Superstiţie sinistră, cancer acoperit cu aureole, care roade pămîntul de milenii...

Urăsc toţi dumnezeii ; nu sunt destul de sănătos ca să-i dispreţuiesc. Aceasta e marea umilire a Indiferentului.

[...]

Oscilaţie

Zadarnic îţi cauţi modelul printre fiinţe : de la cei care au mers mai departe decît tine tu n-ai împrumutat decît înfăţişarea dezonorantă şi primejdioasă : de la înţelept, lenea ; de la sfînt, incoerenţa ; de la estet, acreala ; de la poet, deşănţarea — şi de la toţi, duşmănia de sine, echivocul în cele zilnice şi ura faţă de tot ce trăieşte de dragul de a trăi. Neprihănit, regreţi mîrşăvia ; scîrnav, curăţia ; visător, asprimea. Tu nu vei fi niciodată decît ce nu eşti, şi întristarea de a fi ce eşti. Cu ce contraste a fost îmbibată substanţa ta şi ce duh spurcat ţi-a vegheat surghiunul în această lume ? Pornirea înverşunată de a te înjosi te-a făcut să încurajezi pofta de cădere şi la ceilalţi : la cutare muzician, o anume boală ; la cutare profet, o meteahnă oarecare ; la femei-poetese, libertine sau sfinte — melancolia, seva lor alterată, stricăciunea cărnii şi visării. Amărăciunea, principiu al determinării tale, felul tău de a acţiona şi de a înţelege, este singurul punct fix în oscilaţia ta între sila de lume şi mila de tine însuţi.

[...]

Crucea înclinată

Sublim talmeş-balmeş, creştinismul e prea profund — şi mai cu seamă prea impur — ca să mai dăinuie : secolele sale sunt numărate. Pe zi ce trece, Iisus e tot mai

nesărat ; preceptele ca şi blîndeţea lui irită ; minunile şi dumnezeirea lui stîrnesc surîsul. Crucea se apleacă : din simbol, redevine materie..., şi se întoarce în ordinea descompunerii, unde pier fără excepţie lucrurile nevrednice sau onorabile. Două milenii de reuşită ! Resemnare fabuloasă din partea celui mai neastîmpărat animal... Dar am ajuns la capătul răbdării noastre. Ideea că am putut — ca toată lumea — să fiu în mod sincer creştin, fie şi o singură secundă, mă umple de uimire. Mîntuitorul mă plictiseşte. Visez un univers scutit de intoxicările celeste, un univers fără cruce şi credinţă.

Cum să nu prevezi momentul cînd nu va mai exista religie, cînd omul, limpede şi vid, nu va mai dispune de nici un cuvînt pentru a-şi denumi abisurile ! — Necunoscutul va fi la fel de tern ca şi cunoscutul ; totul îşi va fi pierdut interesul şi savoarea. Pe ruinele Cunoaşterii, o letargie sepulcrală ne va preschimba pe toţi în spectre, în eroi lunari ai Incuriozităţii.

Teologie

Sunt bine dispus : Dumnezeu e bun ; sunt morocănos : e rău ; indiferent : e neutru. Stările mele îi conferă atribute corespunzătoare : cînd îmi place să ştiu, e atotştiutor, iar cînd slăvesc forţa, e atotputernic. Mi se pare că lucrurile există ? există şi el ; mi se par iluzorii ? el se evaporează. O mie şi unul de argumente îl susţin, o mie şi unul îl distrug ; dacă entuziasmele mele îl însufleţesc, arţagurile melè îl înăbuşă. E cu neputinţă să plăsmuieşti imagine mai schimbătoare : ne temem de el ca de un monstru şi îl strivim ca pe o gînganie ; îl idolatrizăm : el este Fiinţa ; îl respingem : este Nimicul. Nici Rugăciunea, admiţînd că ar putea suprima chiar şi Gravitaţia, tot n-ar izbuti să-i asigure o durată universală : el ar rămîne mai departe la bunul plac al dispoziţiilor noastre de moment. Destinul său l-a vrut de ne-

schimbat doar în ochii naivilor sau al aerieraţilor. Un examen îl dezvăluie : cauză inutilă, absolut extravagant, patron al neghiobilor, divertisment al solitarilor, fir de pai sau fantomă după cum ne amuză spiritul sau ne bîntuie fierbinţelile.

Sunt generos : el se împăunează cu atribute ; sunt acrit : e greu de absenţă. L-am trăit sub toate formele sale : nu rezistă nici la curiozitate nici la căutare : misterul lui, infinitul lui, se degradează ; strălucirea lui păleşte ; superioritatea lui scade. E un costum jerpelit ce trebuie dezbrăcat : cum să te mai acoperi cu un dumnezeu în zdrenţe ? Mizeria lui, agonia lui se lungeşte de-a lungul secolelor ; dar nu ne va supravieţui, îmbătrîneşte : horcăielile sale le vor precede pe ale noastre. Atributele sale odată epuizate, nimeni nu va mai avea energia să-i făurească altele noi ; iar creatura, întîi asumîndu-şi-le, apoi azvîrlindu-le, va pleca să-şi întîlnească în neant suprema născocire : creatorul ei.

Animalul metafizic

Dacă am putea şterge tot ceea ce a înscris Nevroza în spirit şi în inimă, toate amprentele bolnave pe care le-a lăsat acolo, toate umbrele impure care o însoţesc ! Ceea ce nu-i superficial, e murdar. Dumnezeu : rod al neliniştii măruntaielor noastre şi al ghiorţăielii ideilor noastre... Doar aspiraţia la Vid ne păzeşte de acest exerciţiu de spurcare care-i actul de a crede. Ce limpezime în Arta aparenţei, în indiferenţa faţă de ţelurile şi dezastrele noastre ! A gîndi la Dumnezeu, a tinde la el, a-l invoca sau a-l îndura, — imbolduri ale unui trup deteriorat şi ale unui spirit descumpănit ! Epocile de nobilă superficialitate — Renaşterea, secolul al XVIII-lea — au luat religia în derîdere, i-au dispreţuit zbînţuielile rudimentare. Dar vai ! există în noi o tristeţe de gloată care ne întunecă fervorile şi conceptele. Degeaba visăm

un univers de dantelă ; Dumnezeu, iscat din străfundurile noastre, din gangrena noastră — profanează acest vis de frumuseţe.

Omul este un animal metafizic prin putregaiul pe care îl adăposteşte în sine. Istoria gîndirii : alai al sfîrşelilor noastre ; viaţa Spiritului : înşiruire a vertigiilor noastre. Ni se şubrezeşte sănătatea ? Universul trage ponoasele şi suportă căderea vitalităţii noastre.

A repeta la tot pasul „de ce" şi „cum" ; a urca întruna pînă la Cauză — şi la toate cauzele, — trădează o dezordine a funcţiilor şi a facultăţilor care se încheie în „delir metafizic" — ramolisment al hăului, degringoladă a spaimei, ultimă hîdoşenie a misterelor...

[...]

Divagaţii într-o mînăstire

Pentru necredinciosul iubitor de risipă şi împrăştiere, nu există spectacol mai derutant decît aceşti rumegători de absolut... De unde or fi scoţînd atîta încăpăţînare în neverificabil, atîta atenţie concentrată asupra vagului şi atîta înflăcărare în dorinţa de a-l înhăţa ? Nu le înţeleg deloc certitudinile, nici seninătatea. Sunt fericiţi, şi tocmai asta le-o reproşez. Măcar dacă s-ar urî ! dar ei pun mai mult preţ pe „sufletul" lor decît pe univers ; — această falsă evaluare este izvorul unor sacrificii şi renunţări de-o impunătoare absurditate. În timp ce noi facem fel de fel de experienţe lipsite de coerenţă şi de sistem, la voia întîmplării şi a toanelor, ei fac doar una singură, veşnic aceeaşi, de o monotonie şi de o profunzime respingătoare. Este adevărat că obiectul este Dumnezeu ; — dar ce interes le mai poate prezenta el ? Veşnic asemenea lui însuşi, infinit de aceeaşi natură, El nu se *reînnoieşte* deloc ; aş putea cugeta asupra lui în trecere, dar să-mi umplu ceasurile !

...Încă nu s-a luminat de ziuă. Din chilia mea aud voci, şi ritornelele seculare, ofrande unui cer latin şi banal. Mai devreme, în toiul nopţii, paşi se grăbeau spre Biserică. Utreniile ! Şi totuşi, chiar dacă Dumnezeu în persoană ar asista la propria lui slăvire, eu tot n-aş coborî pe un asemenea frig. Dacă aşa stau însă lucrurile, înseamnă totuşi că el *trebuie* să existe, altminteri, aceste sacrificii ale unor făpturi din carne, care îşi scutură lenea pentru a-l adora, ar fi atît de nebuneşti, încît raţiunea nu le-ar suporta nici măcar gîndul. Dovezile teologiei sunt frivole în comparaţie cu acest surmenaj care îl uluieşte pe necredincios şi-l obligă să atribuie atîtor eforturi un sens şi o utilitate. Dacă nu cumva se resemnează la o perspectivă estetică asupra acestor insomnii voluntare şi vede în deşertăciunea acestor veghi aventura cea mai gigantică, întreprinsă în aspiraţia la o Frumuseţe de nonsens şi de groază... Splendoarea unei rugăciuni care nu se adresează nimănui ! Dar *ceva* trebuie să fie totuşi : cînd acest Probabil se schimbă în certitudine, fericirea nu mai este o vorbă goală, căci unicul mod de a răspunde neantului este iluzia. Dar cum au dobîndit ei această iluzie, numită, pe planul absolut, *graţia divină ?* Prin ce privilegiu au ajuns să spere ceea ce nu ne lasă să întrezărim nici o speranţă din lume ? Cu ce drept se instalează în eternitatea pe care totul ne-o refuză ? În virtutea cărui subterfugiu îşi arogă aceşti posesori — singurii *adevăraţi* din cîţi am întîlnit vreodată — misterul, pentru a se bucura de el ? Dumnezeu le aparţine : orice încercare de a li-l subtiliza ar fi zadarnică : ei înşişi habar n-au prin ce *procedeu* l-au luat în stăpînire. Într-o *bună zi,* au început să creadă. Unul s-a convertit printr-o simplă chemare : credea fără să bage de seamă : cum a prins de veste, s-a călugărit. Altul a trecut prin toate chinurile : ele au încetat în faţa unei lumini neaşteptate. Nu poţi *să vrei* credinţa ; întocmai ca o boală, ea se strecoară în tine sau te loveşte ; nimeni n-ar izbuti s-o comande ; şi este absurd s-o doreşti cînd nu-i eşti hărăzit. Eşti sau nu eşti credincios, aşa cum eşti nebun sau normal. — Nu pot crede, nici nu doresc să cred : credinţa, formă de delir pentru care n-am nici o chemare... Pozi-

ţia necredinciosului e tot atît de nepătruns ca şi a credinciosului. Mă dedic *plăcerii de a fi dezamăgit*: aceasta e esenţa însăşi a *secolului*; mai presus de îndoială nu pun decît agrementul pe care mi-l oferă ea...

Şi răspund tuturor acestor călugări rumeni sau gălbejiţi: „Degeaba insistaţi. Şi eu am privit spre cer, dar n-am văzut nimic. Renunţaţi să mă convingeţi: dacă din cînd în cînd l-am putut găsi pe Dumnezeu prin deducţie, niciodată nu l-am găsit în inima mea: şi chiar de l-aş găsi, n-aş putea să vă urmez pe calea sau în schimonoselile voastre, şi încă mai puţin în acele balete care sunt liturghiile şi toate slujbele voastre. Nimic nu întrece deliciile trîndăviei: nici măcar sfîrşitul lumii nu m-ar scoate din pat la o oră nepotrivită: cum să alerg atunci în toiul nopţii şi să-mi jertfesc somnul pe altarul îndoielnicului? Admiţînd că graţia mi-ar întuneca mintea şi extazele m-ar scutura fără o clipă de răgaz, cîteva sarcasme ar fi destul pentru a mă distrage. Oh! nu, vedeţi dumneavoastră, mi-ar fi frică să rînjesc în rugile mele, osîndindu-mă astfel cu mai multă străşnicie prin credinţă decît prin scepticism. Cruţaţi-mă de un surplus de efort: oricum, mi-s umerii prea obosiţi ca să sprijin cerul..."

[...]

ABDICĂRI

Dedesubtul unei obsesii

Ideea neantului nu-i proprie umanității truditoare: cei care muncesc n-au nici timp nici chef să-și cîntărească țărîna; se resemnează cu asprimile sau cu neghiobiile soartei; speră: speranța este o virtute de sclavi.

Vanitoșii, înfumuraţii și cochetele sunt cei care, de teama părului cărunt, a zbîrciturilor și horcăielilor, își umplu răgazul cotidian cu imaginea propriului lor stîrv: ei se răzgîie și disperă; gîndurile lor zburătăcesc între oglindă și cimitir și descoperă în trăsăturile amenințate ale feței adevăruri la fel de grave ca și ale religiilor. Orice metafizică începe cu o spaimă a trupului, care devine apoi universală; astfel încît neliniștiții *din frivolitate* prefigurează spiritele cu adevărat zbuciumate. Trîndavul superficial, bîntuit de spectrul îmbătrînirii, este mai aproape de Pascal, de Bossuet sau de Chateaubriand decît un savant nepăsător de sine. Un grăunte de geniu vanității, și rezultatul este marele orgolios, care se împacă greu cu moartea și o simte ca pe o *ofensă personală*. Buddha însuși, superior tuturor înțelepților n-a fost decît un înfumurat la *scară divină*. A descoperit moartea, moartea *sa* și, jignit, a renunțat la toate, impunînd renunțarea lui și celorlalți. — Astfel, suferințele cele mai cumplite și mai inutile se nasc din acel orgoliu rănit, care, pentru a face față neantului, se răzbună transformîndu-l în Lege.

Epitaf

„A avut mîndria să nu poruncească niciodată, să nu dispună de nimic şi de nimeni. Fără subalterni, fără stăpîni, n-a dat ordine nimănui şi nici n-a primit. Sustrăgîndu-se stăpînirii legilor şi parcă anterior binelui şi răului, n-a pricinuit nici o suferinţă nimănui. Din memoria lui s-au şters numele lucrurilor ; privea fără să zărească, asculta fără să audă : parfumuri sau mirozne piereau apropiindu-se de nările sau de cerul gurii sale. Simţurile şi dorinţele i-au fost singurii sclavi : de aceea n-au simţit şi n-au dorit. El a uitat fericirea şi nefericirea, însetările şi temerile ; şi dacă i se întîmpla să şi le amintească, nu catadicsea să le identifice, pentru a nu se înjosi sperînd ori regretînd. Gestul cel mai mărunt îl costa mai multe eforturi decît pe alţii întemeierea ori răsturnarea unui imperiu. Născut obosit de a se naşte, s-a vrut umbră : cînd dar a trăit el oare ? şi prin greşeala cărei naşteri ? Şi de vreme ce viu şi-a purtat giulgiul, prin ce minune a izbutit să moară ?“

Secularizarea lacrimilor

Abia după Beethoven muzica a început să se adreseze oamenilor : înainte nu se întreţinea decît cu Dumnezeu. Bach şi marii italieni n-au cunoscut deloc acea lunecare spre omenesc, acel fals titanism care, de la Surd încoace, alterează arta cea mai pură. Încordarea voinţei a înlocuit suavităţile ; contradicţia sentimentelor, avîntul naiv ; frenezia, suspinul disciplinat : dispărînd *cerul* din muzică, în locul lui s-a instalat omul. Înainte vreme, păcatul se răspîndea în dulci tînguiri ; a venit clipa cînd s-a etalat : declamaţia a înfrînt rugăciunea, romantismul Căderii a triumfat asupra visului armonios al decăderii...

Bach : lîncezeală de cosmogonie ; scară de lacrimi pe care suie dorinţa noastră de Dumnezeu ; arhitectură a fragilităţilor noastre, destrămare pozitivă — şi supremă —

a voinţei noastre ; paragină celestă în Speranţă ; singurul fel de a ne pierde fără să ne prăbuşim şi de a dispărea fără să murim...

E oare prea tîrziu să învăţăm din nou aceste sfîrşeli ? Şi trebuie oare să ne sfîrşim şi pe mai departe în afara acordurilor de orgă ?

La funeraliile dorinţei

O cavernă infinitesimală se cască în fiecare celulă... Ştim unde ni se cuibăresc bolile, locul lor, carenţa definită a organelor ; dar această boală fără sediu..., această apăsare sub povara a mii de oceane, această dorinţă a unei otrăvi malefice la modul ideal...

Vulgarităţile reînnoirii, provocările soarelui, ale verdeţii, ale sevei... Sîngele mi se dezagregă cînd mugurii se deschid, cînd pasărea şi bruta jubilează... Invidiez nebunii deplini, amorţeala hîrciogului, iernile ursului, uscăciunea înţeleptului, şi aş schimba pe toropeala lor neastîmpărul meu de asasin difuz care visează crime dincoace de sînge. Şi mai mult încă, îi pizmuiesc pe acei împăraţi ai decadenţei, posomoriţi şi cruzi, care piereau înjunghiaţi în năclăiala propriilor crime !

Mă las în voia spaţiului precum o lacrimă de orb. A cui voinţă sunt, cine oare *vrea* în mine ? Mi-ar plăcea ca un demon să urzească o conspiraţie împotriva omului : m-aş întovărăşi cu el. Obosit să mă tot încurc la funeraliile dorinţelor mele, aş avea în sfîrşit un pretext ideal, căci Plictisul este martiriul celor care nu trăiesc şi nu mor pentru o credinţă.

Invocaţie insomniei

Aveam şaptesprezece ani şi credeam în filosofie. Tot ce nu avea vreo legătură cu ea mi se părea a fi păcat sau gunoi ; poeţii ? saltimbanci buni să înveselească

muieruștele ; acțiunea ? imbecilitate în delir ; iubirea, moartea ? pretexte ieftine refuzîndu-și onoarea conceptelor. Duhoare a unui univers nevrednic de parfumul spiritului... Concretul, ce pată! a te bucura, a suferi, ce rușine ! Doar abstracția mi se părea că zvîcnește : mă lăsam pradă performanțelor ancilare de teama ca vreun țel mai nobil să nu mă facă să-mi încalc principiile și să mă supună dizgrațiilor inimii. Îmi repetam : numai bordelul e compatibil cu metafizica ; și pîndeam — ca să fug de poezie — ochii slujnicuțelor și suspinele tîrfelor.

...Cînd ai venit tu, Insomnie, să-mi scuturi carnea și orgoliul, tu care schimbi bruta juvenilă, îi nuanțezi instinctele, îi ațîți visele, tu care, într-o singură noapte, dăruiești mai multă cunoaștere decît zilele încheiate în odihnă și pleoapelor îndurerate te dezvălui ca eveniment mai însemnat decît bolile fără nume sau dezastrele timpului ! Tu m-ai făcut să aud sforăielile sănătății, pe oamenii cufundați în uitarea sonoră, în timp ce singurătatea mea înghițea bezna din jur, devenind mai vastă decît ea. Totul dormea, totul dormea pe vecie. Gata cu zorile : voi veghea astfel pînă la sfîrșitul veacurilor : voi fi așteptat atunci ca să dau socoteală de spațiul alb al închipuirilor mele... Fiecare noapte era asemenea celorlalte, fiecare noapte era veșnică. Și mă simțeam solidar cu toți cei care nu pot dormi, cu toți acei frați necunoscuți. Asemenea vicioșilor și fanaticilor, deținem un secret ; asemenea lor, aș fi alcătuit un clan, căruia să i se scuze totul, să i se dea totul, să i se sacrifice totul : clanul celor-fără-somn. Acordam geniu primului venit cu pleoapele grele de oboseală, și nu admiram deloc spiritul capabil să doarmă, fie el o glorie a statului, a artei sau a literelor. Aș fi închinat un cult tiranului care — pentru a se răzbuna pe nopțile sale — ar fi interzis odihna ar fi pedepsit uitarea, ar fi legiferat nefericirea și febra.

Atunci am făcut apel la filosofie : dar n-am descoperit nici o idee care să consoleze pe întuneric, nici un sistem care să reziste veghilor. Analizele insomniei destramă certitudinile. Obosit de asemenea distrugere, am ajuns să-mi spun : gata cu ezitările : să dorm sau să mor..., să recuceresc ori să dispar...

Dar această recucerire nu-i uşoară : cînd te apropii de ea, îţi dai seama cît de mult te-au însemnat nopţile. Iubeşti ?... Elanurile îţi vor fi otrăvite pe vecie ; din fiecare „extaz" vei ieşi ca într-o spaimă de delicii ; ochiadelor prea apropiatei tale vecine le vei opune o faţă de criminal ; zbenguielilor sale sincere le vei răspunde prin iritările unei voluptăţi înveninate ; inocenţei sale, printr-o poezie de vinovat, căci totul va deveni pentru voi poezie, dar o poezie a greşelii... Idei cristaline, înlănţuire fericită de gînduri ? Nici nu te vei mai gîndi : va fi o irupere, o lavă de concepte, fără consistenţă şi fără şir, concepte vomitate, agresive, pornite din rărunchi, pedepse pe care carnea şi le dă singură, spiritul fiind victima umorilor şi scos din cauză... Vei suferi de toate, şi peste măsură : adierile ţi se vor părea furtuni ; atingerile, pumnale ; surîsurile, palme ; fleacurile, cataclisme. — Căci veghile pot înceta ; dar lumina lor supravieţuieşte în tine : nu vedem nepedepsiţi în tenebre şi nu culegem fără primejdie învăţătura ; sunt ochi ce nu vor mai putea învăţa nimic de la soare, şi suflete bolnave de nopţi de care nu se vor vindeca nicicînd...

Filosofie vestimentară

Cu cîtă duioşie şi invidie mi se întorc gîndurile spre schimnicii din deşert şi spre cinici ! Abjecţia de a dispune de cel mai neînsemnat obiect : această masă, acest pat, aceste boarfe... Veşmîntul se interpune între noi şi neant. Priviţi-vă trupul într-o oglindă : veţi înţelege că sunteţi muritori ; plimbaţi-vă degetele de-a lungul coastelor ca pe o mandolină, şi veţi vedea ce aproape sunteţi de mormînt. Ne mîndrim cu nemurirea numai pentru că suntem îmbrăcaţi : cum poţi muri cînd porţi o cravată ? Cadavrul care se împopoţonează ignoră ceea ce este şi, imaginînd eternitatea, îşi însuşeşte iluzia ei. Carnea îmbracă scheletul, haina îmbracă, la rîndu-i, carnea : subterfugii ale naturii şi ale omului, înşelătorii instinctive

şi convenţionale : un *domn* n-ar putea fi plămădit din noroi şi praf... Demnitate, onorabilitate, decenţă, — simple subterfugii în faţa iremediabilului. Şi cînd vă puneţi o pălărie, cine ar mai spune că aţi stat un timp în nişte măruntaie sau că viermii se vor ghiftui din grăsimea voastră ?

...Iată de ce voi abandona aceste ţoale şi, aruncînd masca zilelor mele, voi fugi de timpul cînd, în cîrdăşie cu ceilalţi, mă spetesc trădîndu-mă. Odinioară, unii solitari se despuiau de toate, pentru ca să se identifice cu ei înşişi : în deşert sau pe stradă, bucurîndu-se deopotrivă de sărăcia lor deplină, ei atingeau suprema şansă : egalau morţii...

Despre un antreprenor de idei

Cuprinde totul şi totul îi reuşeşte ; nimic care să nu-i fie contemporan. Atîta vigoare în artificiile intelectului, atîta uşurinţă în a aborda toate zonele spiritului şi ale modei — de la metafizică pînă la cinema — uluieşte, trebuie să uluiască. Nu-i problemă care să-i reziste, nu-i fenomen care să-i fie străin, şi nici ispită care să-l lase nepăsător. E un cuceritor, şi care n-are decît un singur secret : *lipsa lui de emoţie ;* nimic nu-l costă să înfrunte orişice, de vreme ce nu pune pe asta nici un accent. Construcţiile lui sunt magnifice, dar fără sare : categorii închid acolo experienţe intime, rînduite ca într-un fişier de dezastre sau un catalog de nelinişti. Sunt clasificate tribulaţiile omului, precum în poezia sfîşierii sale. Iremediabilul e trecut în sistem, chiar în revistă, etalat ca un articol de circulaţie curentă, adevărată manufactură a spaimelor. Publicul îl revendică ; nihilismul de bulevard şi amărăciunea curioşilor se înfruptă din el.

Gînditor fără destin, infinit de gol şi miraculos de amplu, el îşi exploatează gîndirea, o vrea pe toate buzele. Nici o fatalitate nu-l urmăreşte : născut în epoca materialismului, i-ar fi urmărit simplismul şi i-ar fi dat o extensie de nebănuit ; din romantism, ar fi alcătuit

o Sumă de reverii ; apărut în plină teologie, l-ar fi mînuit pe Dumnezeu ca pe orice alt concept. Iscusința cu care atacă direct marile probleme derutează : totul e remarcabil, exceptînd autenticitatea. Profund a-poet, cînd vorbește despre neant, nu are fiorul neantului ; dezgusturile lui sunt cuminți, exasperările, stăpînite și inventate parcă după aceea ; — dar voința lui, de o eficacitate supranaturală, este în același timp atît de lucidă, încît ar putea fi poet *dacă ar vrea* și, aș adăuga, sfînt, dacă ar ține cu orice preț... Neavînd nici preferințe și nici prejudecăți, părerile lui sunt simple accidente ; regreți faptul că poate crede în ele : ceea ce interesează este doar demersul gîndirii sale. Dacă l-aș auzi predicînd din amvon, nu m-aș mira, pînă-ntr-atît e de adevărat că se situează dincolo de toate adevărurile, că le stăpînește și nici unul nu-i este necesar și nici organic...

Înaintînd ca un explorator, cucerește domeniu după domeniu ; pașii, întocmai ca și gîndurile sale, sunt adevărate întreprinderi ; creierul nu-i deloc dușmanul instinctelor ; el se înalță mai presus de ceilalți, pentru că n-a încercat nici oboseala, nici umilința plină de ură ce paralizează dorințele. Fiu al unei epoci, îi exprimă contradicțiile, abundența inutilă ; și cînd s-a avîntat s-o cucerească, a pus atîta metodă și încăpățînare, încît succesul și faima sa le egalează pe ale spadei și reabilitează spiritul prin mijloace care, pînă atunci, îi erau odioase ori necunoscute.

ISPITA DE A EXISTA

(1956)

VII. STILUL CA AVENTURĂ

Maeştri ai unei arte de a gindi pur verbale, sofiştii sunt cei dintîi care au cugetat cu rîvnă asupra cuvintelor, asupra valorii şi proprietăţii lor, asupra funcţiei care le revenea în dezvoltarea raţionamentului : pasul capital spre descoperirea stilului, conceput ca scop în sine, ca ţel intrinsec, era făcut. Rămînea doar ca această căutare verbală să fie transpusă, să i se atribuie drept ţel armonia frazei, iar jocului abstracţiei să i se substituie jocul expresiei. Artistul care cugetă asupra mijloacelor sale este, aşadar, îndatorat sofistului, este organic înrudit cu acesta. Şi unul şi altul urmăresc, în direcţii deosebite, acelaşi gen de activitate. Încetînd să mai fie *naturali*, ei trăiesc în funcţie de cuvînt. Nimic original într-înşii : nimic care să-i lege de izvoarele experienţei ; nici o naivitate, nici un fel de „simţire". Cînd gîndeşte, sofistul îşi domină pînă-ntr-atît gîndirea, incît face din ea tot ce vrea ; nefiind supus gîndirii, el o dirijează potrivit capriciilor sau calculelor sale ; faţă de propriul său spirit, se comportă ca un strateg ; nu meditează, ci concepe, conform unui plan pe cît de abstract pe atît de artificial, operaţiuni intelectuale, deschide breşe în concepte, şi le dezvăluie plin de mîndrie slăbiciunea sau le acordă în mod arbitrar o soliditate sau un sens. De „realitate" nu se sinchiseşte mai deloc : ştie că ea depinde de semnele care o exprimă şi pe care important e să le stăpînească.

Artistul porneşte şi el de la cuvînt spre trăit : *expresia* constituie singura experienţă originală de care este capabil. Simetria, îmbinarea, perfecţiunea operaţiilor formale reprezintă mediul său natural : aici sălăşluieşte el, aici respiră. Şi pentru că năzuieşte să epuizeze capacitatea cuvintelor, el tinde, mai mult decît la expresie, la expresivitate. În universul închis în care trăieşte, nu scapă de sterilitate decît prin această reînnoire continuă impusă de un joc în care nuanţa dobîndeşte dimensiuni de idol, iar chimia verbală reuşeşte dozaje de neconceput pentru arta naivă. O activitate atît de deliberată se apropie, în schimb, atunci cînd se situează la antipozii experienţei, de extremităţile intelectului. Ea face din artistul care i se dedică un sofist al literaturii.

În viaţa spiritului vine o clipă cînd, erijîndu-se în principiu autonom, scriitura devine destin. Atunci Verbul îşi dezvăluie, atît în speculaţiile filosofice cît şi în producţiile literare, vigoarea şi neantul deopotrivă.

*

Maniera unui scriitor este condiţionată fiziologic ; el are un ritm al său, imperios şi ireductibil. Nu-i de conceput un Saint-Simon schimbîndu-şi structura frazelor prin efectul unei metamorfoze voite, şi nici delimitîndu-se, practicînd laconismul. Totul în el îi impunea să se reverse în fraze întortocheate, stufoase, mobile. Imperativele sintaxei trebuie să-l fi urmărit ca un chin şi o obsesie. Suflul său, cadenţa respiraţiei sale, gîfîiala sa îi impuneau acea mişcare fluidă şi amplă ce forţează soliditatea şi bariera cuvintelor. Exista în el o latură de *orgă*, cu totul diferită de trilurile de flaut ce caracterizează franceza. De aici acele perioade care, evitînd *punctul*, se cotropesc reciproc, îşi înmulţesc ocolişurile de parcă ar vrea să nu se mai sfîrşească.

În cealaltă extremă, gîndiţi-vă la La Bruyère şi felul său de a reteza fraza, de a o restrînge, de a o opri, foarte atent să-i delimiteze frontierele : punct şi virgulă este obsesia lui ; el are punctuaţia în sînge. Opiniile, şi chiar sentimentele sale sunt *bine cumpănite*. Se teme să le solicite, să le irite ori să le exaspereze. Cum are

suflul scurt, trăsăturile gîndirii sale sunt clare ; ar prefera să se restrîngă mai degrabă decît să iasă din limitele naturii sale. Prin aceasta, el adoptă geniul unei limbi specializate în suspinele intelectului, și pentru care tot ce nu-i cerebral e suspect sau nul. Condamnată la uscăciune prin însăși desăvîrșirea sa, improprie să asimileze și să traducă *Iliada* și *Biblia*, pe Shakespeare și pe *Don Quijote*, golită de orice încărcătură afectivă și lipsită parcă de originea ei, limba lui la Bruyère refuză primordialul și cosmicul, tot ce precede sau depășește omul. Dar *Iliada*, *Biblia*, Shakespeare sau *Don Quijote* țin de un soi de autoștiință naivă, care se situează dedesubtul și totodată deasupra fenomenului uman. Limba franceză nu abordează sublimul, atrocele, blasfemia sau strigătul decît spre a le denatura prin retorică. Ea nu-i mai adaptată nici pentru delir și nici pentru umorul brut : Ahile și Priam, David, Lear sau Don Quijote se înăbușă sub rigorile unei limbi care îi face să pară neghiobi, jalnici sau monstruoși. Oricît de deosebiți ar fi, ei trăiesc încă — și aceasta e trăsătura lor comună — la nivelul *sufletului*, care, pentru a se exprima, cere o limbă fidelă reflexelor, legată de instinct, nedescărnată.

Dacă, după ce a frecventat o seamă de idiomuri a căror plasticitate îi oferea iluzia unei puteri nemărginite, străinul dezlănțuit, îndrăgostit de improvizație și dezordine, înclinat spre exces sau echivoc din neînzestrare pentru limpezime, abordează în cele din urmă franceza cu timiditate, el ajunge să vadă în ea un instrument de salvare, o ascеză și o terapeutică. Folosind-o, se lecuiește de trecutul său, învață să jertfească un întreg fond de obscuritate de care era legat, se simplifică, devine *altul*, abandonează extravaganțele, își domină vechile rătăciri, se împacă din ce în ce mai mult cu bunul simț, și cu rațiunea ; de altfel, poți oare să pierzi rațiunea și să folosești o unealtă care cere cultivarea ei, chiar abuzivă ? Cum să fii nebun — sau poet — într-o astfel de limbă ? Prin însăși semnificația pe care o traduc, toate

cuvintele ei par cuvinte lucide. Folosirea lor în scopuri poetice echivalează o aventură sau un martiriu.

„E frumos ca o proză." Butadă tipic franceză. Universul redus la articulațiile frazei, *proza ca unică realitate*, vocabula retrasă în ea însăși, emancipată de obiect și de lume : sonoritate în sine, tragică ipseitate a unei limbi silite la propria ei desăvîrșire.

*

Cînd examinezi stilul timpului nostru este cu neputință să nu te întrebi care sunt rațiunile coruperii sale. Artistul modern este un solitar care scrie pentru el sau pentru un public despre care nu are nici o idee precisă. Legat de o epocă, el se străduiește să-i exprime trăsăturile ; dar această epocă este în mod inevitabil *fără chip*. El ignoră cui i se adresează, nu-și reprezintă cititorul. În secolul al XVII-lea și în următorul, scriitorul avea în vedere un cerc restrîns căruia îi cunoștea exigențele, gradul de finețe și de acuitate. Limitat în posibilitățile sale, el nu se putea abate de la regulile, reale deși neformulate, ale gustului. Cenzura saloanelor, mai severă decît cea a criticilor de astăzi, a permis ecloziunea geniilor perfecte și minore, condamnate la eleganță, la miniatură și la migală.

Gustul se formează prin presiunea exercitată de trîndavi asupra Literelor și se formează mai ales în epocile cînd societatea e destul de rafinată pentru a da tonul literaturii. Cînd ne gîndim că în alte timpuri o metaforă șchioapă putea discredita un scriitor, că un oarecare academician s-a făcut de rîs pentru o stîngăcie în exprimare sau că o vorbă de duh rostită în fața unei curtezane putea asigura o situație, chiar și o abație (cazul lui Talleyrand), măsurăm distanța străbătută de atunci încoace. Teroarea gustului a încetat și, odată cu ea, superstiția stilului. A te plînge ar fi tot atît de ridicol pe cît de ineficace. Avem în urma noastră o tradiție de vulgaritate destul de solidă ; arta trebuie să i se adapteze, să se resemneze, sau să se izoleze în ex-

presia absolut subiectivă. Fiecare trebuie să decidă, potrivit cu firea lui, dacă scrie pentru toată lumea sau pentru nimeni. Orice hotărîre am lua, suntem siguri că nu vom mai întîlni în calea noastră acea sperietoare care era pe vremuri lipsa de gust.

*

Virus al prozei, stilul poetic o dezarticulează şi o nimiceşte : o proză poetică este o proză bolnavă. În plus, ea se demodează întotdeauna : metaforele îndrăgite de o generaţie par ridicole celei următoare. Îi citim pe Saint-Evremond, Montesquieu, Voltaire, Stendhal ca pe contemporanii noştri tocmai pentru că n-au păcătuit nici prin lirism nici prin exces de imagini. Cum prin însăşi natura ei proza ţine de procesul verbal, prozatorul trebuie să-şi învingă primele impulsuri, să se apere de ispita sincerităţii : toate greşelile de gust se trag din „inimă". *Plebea* din noi poartă răspunderea dezlănţuirilor noastre, a exceselor noastre : ce poate fi mai plebeian decît un sentiment ?

*

Sumă de constrîngeri imperceptibile, simţ al dozajului şi al proporţiei, vigilenţă impusă facultăţilor noastre, discreţie, pudoare faţă de cuvinte, gustul este propriu autorilor care, neatinşi de mania „profunzimii" sacrifică o parte din forţa lor în folosul unei anumite anemii. Că nu l-am putea întîlni în secolul nostru, e de la sine înţeles. Epoca în care puteai fi minunat de superficial a apus pe vecie. Decăderea rafinamentului trebuia s-o antreneze pe cea a stilului, care, pitoresc, complex, se prăbuşeşte sub povara propriei sale bogăţii. Cine poartă vina, dacă există vreo vină ? Poate că ar trebui s-o imputăm romantismului ; dar el însuşi n-a fost decît consecinţa unei degradări generale, un efort de eliberare *în detrimentul rafinamentului*. La drept vorbind, rafinamentul secolului al XVIII-lea nu s-ar fi putut perpetua fără să cadă în poncif, dulcegărie sau scleroză.

O națiune în declin decade pe toate planurile. „Orice degradare individuală sau națională, observă Joseph de Maistre, este numaidecît anunțată de o degradare riguros proporțională în limbaj." Deficiențele noastre ne maculează și scrisul ; cînd e vorba de o națiune, instinctul ei, tot mai puțin sigur, o tîrăște într-o incertitudine echivalentă în toate domeniile. De mai bine de un secol, Franța își abandonează vechiul ideal de perfecțiune. La fel s-a întîmplat și cu Roma : eclipsa puterii sale a fost contemporană cu o latină din ce în ce mai fadă, care, slujind cu docilitate doctrinele și unele himere opuse geniului ei, a ajuns o unealtă luată în stăpînire de către concilii. Limba lui Tacit, deformată, trivializată, silită să îndure divagațiile despre Treime ! Cuvintele au același destin ca și imperiile.

În epoca saloanelor, franceza a cîștigat o uscăciune și o transparență care i-au permis să ajungă universală. Cînd a început să se complice, să-și îngăduie libertăți, soliditatea ei s-a resimțit. Ea se eliberează în cele din urmă în detrimentul universalității sale și, ca și Franța, evoluează spre antipodul trecutului ei, al geniului ei. Dublă dezagregare inevitabilă. Pe vremea lui Voltaire, fiecare încerca să scrie ca toată lumea ; dar toată lumea scria perfect. Astăzi, scriitorul vrea să aibă stilul său, să se individualizeze prin expresie ; nu izbutește decît demontînd limba, silnicindu-i regulile, minîndu-i structura, magnifica ei monotonie. Să vrei să te sustragi acestui proces ar fi stupid ; vrînd-nevrînd colaborezi la el, și așa și trebuie să faci, altminteri riști moartea literară. Din moment ce franceza declină, să ne declarăm solidari cu destinul ei, să profităm de profunzimile pe care le etalează, ca și de înverșunarea ei de a-și învinge pudoarea limitelor. Nimic mai derizoriu decît să protestezi împotriva frumoasei sale toamne, împotriva ultimelor sale sclipiri. Să ne bucurăm mai degrabă că trăim într-o epocă în care, folosite indiferent în ce sens, cuvintele se emancipează de orice constrîngere, iar semnificația nu mai constituie o exigență și nici o obsesie. Nu încape nici o îndoială ; asistăm la splendida deza-

gregare a unei limbi. Viitorul ei ? Poate că va mai cunoaşte cîteva tresăriri de rafinament sau, ceea ce-i mai probabil, va sfîrşi slujind diverse concilii moderne, mai rele decît cele din antichitate. Sau, dimpotrivă, ar putea avea parte de o agonie rapidă. Oricum, fie că se îndreaptă sau nu spre starea de vestigiu, nu ne rămîne decît să constatăm că nu puţine dintre vocabulele sale îşi pierd tot restul de vitalitate. Va fugi oare geniul prozei spre alte idiomuri ?

*

Ţară a cuvintelor, Franţa s-a afirmat prin scrupulele pe care le-a nutrit faţă de ele. Cîteva urme ale acestor scrupule mai dăinuie. Făcînd, în 1950, un bilanţ al jumătăţii de secol, o revistă cita evenimentul major din fiecare an : sfîrşitul afacerii Dreyfus, vizita Kaizerului la Tanger, etc. Pentru 1911, ea notează simplu : „Faguet admite locuţiunea *malgré que*". S-a mai pomenit oare pe undeva o asemenea solicitudine faţă de Verb, de viaţa sa cotidiană, de amănuntele existenţei sale ? Franţa l-a iubit pînă la viciu, şi în detrimentul lucrurilor. Sceptică faţă de posibilităţile noastre de cunoaştere, nu însă şi faţă de posibilităţile de a ne formula îndoielile, ea asimilează adevărurile noastre modului de a ne traduce neîncrederea faţă de ele. În oricare civilizaţie delicată se operează o disjuncţie radicală între realitate şi verb.

A vorbi despre decadenţă în absolut nu înseamnă nimic, legată de o literatură şi de o limbă, ea nu-l priveşte decît pe cel care se simte ataşat de una sau de alta. Se deteriorează oare limba franceză ? Singur cel care vede în ea un instrument unic şi de neînlocuit se îngrijorează. Puţin îi pasă că se va găsi în viitor alta mai suplă, mai puţin exigentă. Cînd iubeşti o limbă, a-i supravieţui este o dezonoare.

*

De două secole încoace, orice originalitate s-a manifestat în opoziţie cu clasicismul. Nu-i formă sau formulă nouă care să nu fi reacţionat împotriva acestuia.

Pulverizarea a tot ce s-a dobîndit pînă acum mi se pare a fi tendința esențială a spiritului modern. În oricare sector al artei, orice stil se afirmă împotriva *stilului.* Numai subminînd ideea de rațiune, de ordine, de armonie, devenim conștienți de noi înșine. Romantismul, ca să ne întoarcem iarăși la el, n-a fost decît un elan spre o destrămare dintre cele mai fecunde. Universul clasic nemaifiind viabil, simțim nevoia să-l zdruncinăm, să strecurăm în el o sugestie de nedesăvîrșire. „Desăvîrșirea" nu ne mai tulbură : ritmul vieții noastre ne face insensibili la ea. Pentru a produce o operă „perfectă", trebuie să știi cum *să aștepți,* cum să trăiești în miezul acestei opere pînă ce ea ajunge să înlocuiască universul. Departe de a fi produsul unei tensiuni, ea este rodul pasivității, rezultatul unor energii îndelung acumulate. Dar noi ne cheltuim, suntem niște oameni fără rezerve ; pe deasupra, incapabili de a fi sterili, intrați în automatismul creației, copți pentru orice fel de operă, pentru toate semireușitele.

*

„Rațiunea" nu moare doar în filosofie, ci și în artă. Prea desăvîrșite, personajele lui Racine ni se par a aparține unei lumi aproape cu neputință de conceput. Nu-i unul, pînă și Fedra, care să nu aibă aerul că insinuează : „Priviți frumoasele mele suferințe. Vă desfid să trăiți și voi suferințe ca astea !" Noi nu mai suferim astfel ; logica noastră schimbîndu-și fața, am învățat să ne lipsim de evidențe. De aici ni se trage pasiunea pentru tot ce-i confuz, de aici nehotărîrea comportărilor noastre, ca și a scepticismului nostru : noi nu ne mai definim îndoielile în raport cu certitudinile noastre, ci cu alte îndoieli mai *consistente,* pe care ar urma să le facem ceva mai mlădioase, mai fragile, ca și cum, fără să ne pese de statornicia unui adevăr, țelul nostru ar fi acela de a întemeia o ierarhie a ficțiunilor, o scară a erorilor. Pentru că noi urîm limitele pe care ni le pune „adevărul" și tot ce reprezintă el ca frînă a moșturilor noastre sau a goanei noastre după nou. Or, clasicul, ur-

mîndu-şi munca de aprofundare într-o singură direcţie, se păzea de nou, de originalitate în sine.

Noi vrem spaţiu cu orice preţ, chiar cu riscul ca spiritul să-şi sacrifice atît legile, cît şi vechile sale exigenţe. Nu credem cu adevărat în cele cîteva dovezi pe care oricum le deţinem : simple puncte de reper. Teoriilor, ca şi atitudinilor noastre le dă viaţă sarcasmul nostru. Iar acest sarcasm, aflat la rădăcina vitalităţii noastre, explică de ce înaintăm desprinşi de paşii noştri. Orice clasicism îşi găseşte legile în el însuşi şi nu le încalcă : el trăieşte într-un prezent fără istorie ; în timp ce noi trăim într-o istorie ce ne împiedică să avem un prezent. Astfel, nu numai stilul, ci însuşi timpul nostru e sfărîmat. Noi n-am putut să-l sfărîmăm fără a ne sfărîma, în acelaşi timp, gîndirea : veşnic hărţuindu-se între ele, gata să se anuleze reciproc, să se facă ţăndări, ideile ni se fărîmiţează întocmai ca şi timpul.

*

De vreme ce există un raport între ritmul fiziologic şi maniera unui scriitor, există cu atît mai mult şi unul între universul său temporal şi stilul său. Cum să fi practicat o scriitură sacadată, discontinuă, scriitorul clasic, cetăţean al unui timp linear, delimitat, ale cărui fruntarii nu le trecea nicicînd ? El cruţa cuvintele, trăia în ele neclintit, iar aceste cuvinte oglindeau pentru el un etern prezent, acel timp al perfecţiunii, care era al său. În schimb, scriitorul modern, care nu-şi mai găsea lăcaş în timp, trebuia să îndrăgească un stil convulsionat, epileptic. Putem regreta aceasta, măsurînd totodată cu amărăciune ravagiile făcute de dărîmarea vechilor idoli. Oricum, este cu neputinţă să mai aderăm la o scriitură „ideală". Neîncrederea noastră faţă de „frază" atinge o întreagă parte a literaturii : aceea care punea în joc „farmecul", care folosea procedeele seducţiei. Scriitorii care mai recurg la ea ne derutează, ca şi cum ar vrea să perpetueze un univers perimat.

Orice idolatrie a stilului porneşte de la credinţa că realitatea este încă şi mai goală de înţeles decît reprezentarea ei verbală, că accentuarea unei idei valorează

mai mult decît ideea, un pretext bine ticluit mai mult decît o certitudine, o întorsătură savantă mai mult decît o izbucnire necugetată. Ea exprimă o pasiune de sofist, de sofist al Literelor. În spatele unei fraze proporţionate, satisfăcută de echilibrul ei sau umflată de sonoritatea ei, se ascunde prea deseori stinghereala unui spirit incapabil să parvină prin *senzaţie* la un univers original. Ce-i de mirare că stilul este, deopotrivă, şi mască şi mărturisire ?

VIII. DINCOLO DE ROMAN

Pe vremea cînd artistul își mobiliza toate metehnele pentru a produce o operă *care îl ascundea*, ideea de a-și destăinui viața publicului nici nu-i trecea măcar prin minte. Nu-l poți închipui pe Dante sau pe Shakespeare notînd incidentele mărunte din existența lor pentru a le aduce la cunoștința celorlalți. Poate că încercau chiar să dea o imagine falsă despre ei înșiși. Aveau acea pudoare a forței pe care deficientul modern nu o mai are. Jurnalele intime și romanele țin prin natura lor de aceeași aberație : ce interes poate să prezinte o existență ? Prin ce pot interesa niște cărți care pornesc dintr-alte cărți sau niște spirite care se sprijină pe alte spirite ? Eu însumi n-am încercat o senzație de adevăr, un fior de viață autentică decît în contact cu analfabetul : ciobani întîlniți în Carpați mi-au făcut o impresie mult mai puternică decît profesorii din Germania sau subtilii de la Paris, și am văzut în Spania vagabonzi al căror hagiograf mi-ar fi plăcut să fiu. Ei nu simțeau deloc nevoia să-și inventeze o viață, ci pur și simplu *existau* ; ceea ce nu i se întîmplă civilizatului. Hotărît lucru, niciodată nu vom ști de ce strămoșii noștri nu s-au baricadat în cavernele lor.

Orice om își atribuie un destin, oricine poate, așadar, să și-l descrie pe al său. Credința că psihologia ne dezvăluie esența trebuia să ne lege de actele noastre, de ideea că ele comportă o valoare intrinsecă sau sim-

bolică. A apărut apoi acel snobism al „complexelor", ca să ne învețe să ne umflăm frivolitățile, să ne lăsăm fascinați de ele, să ne înzestrăm eul cu facultăți și profunzimi de care este lipsit. Și totuși, perceperea intimă a nulității noastre nu-i zdruncinată decît în parte. Cît despre romancierul care zăboveşte cu insistență asupra propriei sale vieți, ne putem da lesne seama că doar se face a crede în ea, că nu respectă cîtuși de puțin secretele pe care le descoperă într-însa : nu se lasă păcălit de acestea, iar noi, cititorii, cu atît mai puțin. Personajele sale aparțin unei umanități de categoria a doua, șmecheră și debilă, suspectă din cauza atîtor tertipuri și mașinații. Nu putem concepe un rege Lear *șiret*... Latura vulgară, latura de parvenit a romanului îi fixează și trăsăturile : depreciere a fatalității, Destin care și-a pierdut majuscula, improbabilitate a nenorocirii, tragedie declasată.

Pe lîngă eroul tragic, copleșit de adversitate, avutul său dintotdeauna, patrimoniul său, personajul romanesc apare ca un aspirant la ruină, un trepăduș al ororii, foarte dornic să se piardă și temător totodată că nu va izbuti. Nesigur de dezastrul său, suferă totuși din cauza lui. Moartea sa nu implică nici o necesitate. Ni se pare că autorul l-ar putea salva, fapt care ne indispune și ne strică toată plăcerea lecturii. Tragedia, în schimb, se desfășoară pe un plan, aș spune, absolut : autorul n-are nici o influență asupra eroilor săi, nu-i decît slujitorul, instrumentul lor ; ei sînt cei care comandă și îi ordonă să redacteze procesul verbal al faptelor și gesturilor lor. Ei *domnesc* pînă și în operele cărora le servesc ca pretext. Iar aceste opere ni se par realități independente atît de scriitor cît și de sforăriile psihologiei. Cu totul altfel citim romanele. Tot timpul ne gîndim la romancier ; prezența lui ne obsedează ; îl vedem zbătîndu-se cu personajele sale ; în cele din urmă, singur el ne mai solicită. „Ce va face cu ele ? Cum se va descotorosi de ele ?" — ne întrebăm, cu o jenă amestecată cu teamă. De vreme ce s-a putut spune că Balzac shakespeariza *cu niște ratați*, ce să mai credem despre romancierii noștri siliți să se aplece asupra unui tip de umanitate

încă şi mai deteriorată ? Lipsit de suflu cosmic, personajul se subţiază şi nu izbuteşte să contracareze efectul dizolvant al ştiinţei sale, al voinţei sale de clarviziune, al lipsei sale de „caracter".

Fenomenul modern prin excelenţă este constituit de apariţia *artistului inteligent*. Aceasta nu înseamnă că cei de odinioară ar fi fost incapabili de abstractizare sau de subtilitate ; dar, instalaţi din capul locului în mijlocul propriei lor opere, o creau fără să cugete prea mult asupra ei, şi fără să se înconjoare cu doctrine şi considerente de metodă. Arta lor, încă nouă, îi *purta*. Acum nu se mai întîmplă acelaşi lucru. Oricît de reduse ar fi mijloacele sale intelectuale, artistul este înainte de toate un estetician : plasat în afara inspiraţiei sale, el o pregăteşte, i se supune în mod deliberat. Poet, îşi comentează operele, le explică fără să ne convingă şi, pentru a inventa şi a se reînnoi, maimuţăreşte instinctul pe care nu-l mai are : ideea de poezie a devenit materia lui poetică, sursa lui de inspiraţie. El *îşi* cîntă poemul ; gravă slăbiciune, nonsens poetic : nu se fac poeme cu poezie. Singur artistul îndoielnic porneşte de la artă ; artistul adevărat îşi extrage materia de altundeva : din sine însuşi... Pe lîngă „creatorul" actual, pe lîngă suferinţele şi sterilitatea acestuia, cei din trecut par copleşiţi de sănătate : nu erau anemiaţi de filosofie, ca ai noştri. Întrebaţi, într-adevăr, pe oricare pictor, romancier, muzician : veţi vedea că *problemele* îl macină şi îi provoacă acea insecuritate care e semnul lui esenţial. Bîjbîie ca şi cum ar fi osîndit să se oprească în pragul creaţiei sau cel al soartei sale. Nimeni nu scapă astăzi de această exacerbare a intelectului, însoţită de o atrofiere corespunzătoare a instinctului. Monumentalul, grandiosul irațional nu mai e posibil ; dimpotrivă, *interesantul* se ridică la nivel de categorie. Astăzi, individul făureşte artă şi nu arta îl făureşte, precum odinioară, pe individ, aşa cum nici opera nu mai este cea care contează, ci comentariul care o precede sau îi succede. Iar ceea ce produce mai bun artistul sunt doar idei despre ceea ce ar fi putut îndeplini. El a devenit propriul său critic, aşa cum omul de rînd a devenit propriul său

psiholog. Nici o epocă n-a cunoscut o asemenea conştiinţă de sine. Văzuse din această perspectivă, Renaşterea pare barbară, Evul Mediu preistoric, şi nu există nimic pînă în secolul trecut care să nu pară oarecum pueril. Ştim o grămadă despre noi înşine; pe de altă parte, nu *suntem* nimic. Revanşă a lacunelor noastre în naivitate, în prospeţime, în speranţă şi în prostie, „simţul psihologic", cea mai mare achiziţie a noastră, ne-a metamorfozat în spectatori ai propriei noastre fiinţe. Cea mai mare achiziţie a noastră? Fără îndoială că da, ţinînd seama de incapacitatea noastră metafizică, după cum este şi singurul gen de profunzime de care suntem susceptibili. Dar dacă transcendem psihologia, întreaga noastră „viaţă interioară" devine un fel de meteorologie afectivă ale cărei variaţii nu comportă nici o semnificaţie. La ce bun să te interesezi de uneltirile unor stafii, de stafiile aparenţei? Şi cum, după *Timpul regăsit*, am mai putea revendica un eu, cum am mai miza pe secretele noastre? Nu Eliot, ci Proust este profetul aşa-numiţilor „hollow men", al oamenilor goi pe dinăuntru. Eliminaţi funcţiile memoriei prin care el se trudeşte să ne ofere triumful asupra devenirii şi nu mai rămîne în noi decît ritmul ce marchează etapele delicveşcenţei noastre. Prin urmare, a te împotrivi nimicirii este o impolitеţe faţă de sine. Starea de creatură nu mai mulţumeşte. O ştim la fel de bine atît prin Proust cît şi prin Magistrul Eckhart; cu cel dintîi, ne este dată voluptatea vidului prin timp, cu cel de al doilea, prin eternitate. Vid psihologic; vid metafizic. Unul, încununare a introspecţiei; celălalt, a meditaţiei. „Eul" constituie privilegiul acelora doar care nu merg pînă la propriul lor capăt. Dar a merge pînă la capătul sinelui, această extremitate, rodnică pentru mistic, este o opţiune nefastă pentru scriitor. Nu ţi-l închipui pe Proust supravieţuind operei sale, viziunii care o încheie. Pe de altă parte, el a făcut superfluă şi iritantă orice căutare în direcţia minuţiilor psihologice. Cu timpul, hipertrofia analizei stînjeneşte deopotrivă pe romancier şi pe personajele sale. Nu putem complica la nesfîrşit un caracter

şi nici situaţiile în care acesta se află implicat. Le cunoaştem pe toate, sau măcar le ghicim.

Un singur lucru e mai cumplit decît plictiseala : teama de plictiseală. E tocmai teama ce mă încearcă ori de cîte ori deschid un roman. N-am ce face cu viaţa eroului, nu ader la ea, nu cred deloc în ea. Cum genul şi-a risipit substanţa, el nu mai are obiect. Personajul moare, şi de asemeni intriga. De aceea, nu-i lipsit de semnificaţie faptul că singurele romane demne de interes sînt tocmai cele în care, universul odată eliminat, nu se mai petrece nimic. Autorul însuşi pare să lipsească din ele. Încîntător de ilizibile, fără cap şi coadă, ele s-ar putea opri la fel de bine la prima frază sau ar putea conţine zeci de mii de pagini. În legătură cu ele, îţi vine să te întrebi : putem repeta oare la nesfîrşit aceeaşi experienţă ? Să scrii un roman fără materie nu-i rău, dar ce rost are să scrii zece sau douăzeci ? Necesitatea absenţei odată afirmată, la ce bun s-o mai multiplici şi să te complaci în ea ? Concepţia implicită a acestui gen de opere opune uzurii fiinţei realitatea nesecătuită a neantului. Logic lipsită de valoare, asemenea concepţie nu e mai puţin adevărată din punct de vedere afectiv. (A vorbi despre neant altfel decît în termeni de afectivitate e o pierdere de vreme.) Ea postulează o căutare fără referinţe, o experienţă trăită în interiorul unei vacuităţi inepuizabile, vacuitate încercată şi gîndită prin senzaţie, precum şi a unei dialectici în mod paradoxal încremenită, fără mişcare, a unui dinamism al monotoniei şi al vacuităţii. Nu înseamnă oare asta a te învîrti în cerc ? *Voluptate a nonsemnificaţiei :* suprem impas. Să te foloseşti de anxietate nu pentru a converti absenţa în mister, ci misterul în absenţă. Mister nul, suspendat sieşi, lipsit de arier-plan şi incapabil să-l poarte pe acela care îl concepe dincolo de revelaţiile nonsensului.

Naraţiei care suprimă naratul, obiectul, îi corespunde o ascezăa intelectului, o meditaţie *fără conţinut*... Spiritul se vede redus la actul prin care este spirit, şi nimic mai mult. Toate activităţile sale îl readuc la sine, la acea desfăşurare staţionară ce-l împiedică să se agaţe de lu-

cruri. Nici o cunoaştere, nici o acţiune : meditaţia fără conţinut reprezintă apoteoza sterilităţii şi a refuzului.

Romanul care iese din timp îşi abandonează dimensiunea specifică, renunţă la funcţiile sale : gest eroic pe care este ridicol să-l refaci. Are cineva dreptul să-şi extenueze propriile obsesii, să le exploateze, să le repete la nesfîrşit ? Mulţi romancieri de astăzi mă fac să mă gîndesc la un mistic care l-ar fi *depăşit* pe Dumnezeu. Odată ajuns acolo, adică nicăieri, misticul nu s-ar mai putea ruga, întrucît a ajuns mai departe decît obiectul rugilor sale. Dar de ce oare romancierii care au depăşit romanul perseverează totuşi ? Puterea lui de fascinaţie este atît de mare, încît îi subjugă pînă şi pe cei care se străduie să-l desfiinţeze. Cine ar putea traduce mai bine decît el obsesia modernă a istoriei şi a psihologiei ? De vreme ce se istoveşte în realitatea sa temporală, omul nu-i decît un personaj, un subiect de roman, şi nimic mai mult. Pe scurt, semenul nostru. De altminteri, romanul ar fi fost de neconceput într-o epocă de înflorire metafizică : e greu să ni-l închipuim înfloritor în Evul Mediu ori în Grecia, în India ori în China clasice. Pentru că experienţa metafizică, dezertînd din cronologie şi din modalităţile fiinţei, noastre, trăieşte în intimitatea absolutului, absolut la care personajul trebuie să tindă fără să ajungă la el ; numai cu această condiţie dispune de un destin, care, pentru a fi cu adevărat eficace, presupune o experienţă metafizică neîncheiată şi, voi adăuga, voit neîncheiată. Spre aceasta ţintesc înşişi eroii dostoievskieni : inapţi să se salveze, nerăbdători să decadă, ei ne intrigă în măsura în care păstrează o *falsă* relaţie cu Dumnezeu. Sfinţenia nu-i pentru ei decît un pretext de sfîşiere, un supliment de haos, un ocoliş care să le îngăduie şi mai bine prăbuşirea. De îndată ce ar ajunge cu adevărat la sfinţenie, ar înceta să mai fie personaje : ei aspiră la ea doar ca să o respingă, doar ca să guste din primejdia recăderii în ei înşişi. În calitatea lui de sfînt ratat se situează prinţul epileptic în centrul unei intrigi, sfinţenia *realizată* fiind în contradicţie cu arta romanului. Cît despre Alioşa, mai aproape de înger decît de sfînt, puritatea lui nu evocă ideea unui destin şi a

greu de văzut cum ar fi putut face Dostoievski din el figura centrală într-o urmare a Fraţilor Karamazov. Proiecţie a repulsiei pe care ne-o inspiră istoria, îngerul e stavila ce ameninţă naraţia, dacă nu chiar moartea ei. Să deducem oare că domeniul naratorului nu trebuie să se întindă pînă la antecedentele Căderii? Aceasta mi se pare cît se poate de adevărat pentru romancier, a cărui funcţie, merit şi unică raţiune de a fi este aceea de a pastişa infernul.

*

Nu revendic onoarea de a nu fi în stare să citesc un roman pînă la sfîrşit; mă revolt pur şi simplu împotriva insolenţei sale, împotriva tabietului pe care ni l-a impus, şi a locului pe care şi l-a cîştigat în preocupările noastre. Nimic mai inadmisibil decît să asişti ore în şir la nişte discuţii în jurul cutărui sau cutărui personaj fictiv. Să fiu bine înţeles: cărţile cele mai răscolitoare, dacă nu şi cele mai mari, pe care le-am citit erau romane. Ceea ce nu mă împiedică să urăsc viziunea din care purcedeau acestea. Ură fără de speranţă. Căci dacă aspir la o altă lume, la indiferent ce lume în afară de a noastră, ştiu totuşi că nu voi ajunge în ea niciodată. Ori de cîte ori am încercat să mă statornicesc într-un principiu superior „experienţelor" mele, am fost nevoit să constat că, pentru mine, interesul acestora precumpănea asupra acelui principiu, că toate veleităţile mele metafizice se izbeau de frivolitatea mea. Pe drept sau pe nedrept, am ajuns în cele din urmă să trag la răspundere un întreg gen, să-l împresor cu furia mea, să văd în el un obstacol în calea spre mine însumi, agentul fărîmiţării mele şi a celorlalţi, o manevră a Timpului pentru a se infiltra în substanţa noastră, dovada în sfîrşit dobîndită că pentru noi eternitatea nu va fi niciodată altceva decît un cuvînt şi un regret. „Ca toată lumea, tu eşti fiu al romanului", acesta mi-e refrenul şi înfrîngerea.

Nu-i atac fără voinţa de a te elibera din mrejele unei vrăji sau, dimpotrivă, de a te pedepsi pentru ea. Nu-mi voi ierta niciodată că, în sinea mea, sînt mai aproape de primul romancier venit decît de cel mai uşuratic din-

tre înțelepții de odinioară. Nu ne înflăcărăm nepedepsiți după balivernele civilizației occidentale, civilizație a romanului. Obnubilată de literatură, ea acordă scriitorului aproape același credit atribuit odinioară înțeleptului în lumea antică. Cu toate acestea, patricianul care își cumpăra un stoic sau un epicurian trebuia, în preajma acestui sclav, să se înalțe la un nivel la care n-ar putea năzui burghezul modern care își citește romancierul. Dacă mi s-ar răspunde că înțeleptul antic, atunci cînd nu era un impostor, pălăvrăgea pe teme răsuflate precum destinul, plăcerea sau durerea, aș răspunde că acest gen de mediocritate mi se pare preferabil mediocrității noastre, căci pînă și în șarlatania înțelepciunii există mai mult adevăr decît în aceea a activității romanești. Și-apoi, în materie de șarlatanie, să n-o uităm pe aceea, mai demnă, mai reală, a poeziei.

Este limpede că nu se poate face poezie cu orice. Ea nu se pretează la orice. Are scrupule și un... *standing*. A-i fura avutul atrage unele riscuri : nimic mai inconsistent decît poezia cînd o transplantezi în discurs. Cunoaștem caracterul hibrid al romanului de inspirație romantică, simbolistă sau suprarealistă. Într-adevăr, romanul, uzurpator prin vocație, n-a șovăit să-și însușească mijloacele proprii unor mișcări poetice în esența lor. Impur prin însăși adaptabilitatea sa, el a trăit și mai trăiește încă din fraudă și jaf, și s-a vîndut tuturor cauzelor. A făcut trotuarul literaturii. Nu se încurcă în nici un scrupul de decență și nu-i intimitate pe care să n-o violeze. Cu egală dezinvoltură scotocește prin lăzile de gunoi și în conștiințe. Romancierul, a cărui artă se alcătuiește din auscultație și clevetiri, transformă tăcerile noastre în bîrfă. Chiar mizantrop, el are pasiunea omenescului : se afundă în omenesc. Cît de jalnic pare alături de mistici, de nebuniile lor, de „neomenia" lor ! Și-apoi, Dumnezeu are totuși altă clasă. E de înțeles cînd cineva se ocupă de el. Dar nu înțeleg să te atașezi de ființe. Visez la profunzimile *Ungrund*-ului, fond anterior stricăciunilor timpului, și la cărui singurătate, superioară celei a lui Dumnezeu, m-ar despărți pe vecie de mine, de semenii mei, de limbajul iubirii, de prolixita-

tea la care duce curiozitatea pentru aproapele nostru. Mă leg de romancier pentru că, lucrînd pe o materie anume, pe noi toți, el este și trebuie să fie mai prolix decît noi. Într-o privință, să fim totuși drepți cu el : are curajul poliloghiei. Nu există talent epic fără o știință a banalității, fără instinctul neesențialului, al accesoriului și al infimului. Pagini peste pagini : acumulare de nimicuri. Dacă poemul-fluviu este o aberație, romanul fluviu era înscris în însești legile genului. *Vorbe, vorbe, vorbe*... Hamlet citea fără îndoială un roman.

A oglindi viața în amănuntele ei, a degrada stupefacțiile noastre în anecdote, ce chin pentru spirit ! Romancierul nu simte acest supliciu, după cum nu simte nici insignifianța și naivitatea „extraordinarului". Există oare vreun eveniment ce merită osteneala de a fi relatat ? Întrebare necugetată, căci am citit la fel de multe romane ca toată lumea. Dar, întrebare de bun-simț, de îndată ce timpul dispare din conștiința noastră și nu mai rămîne în noi decît o tăcere care ne smulge ființelor, și acelei prelungiri a deneconceputului asupra sferei de fiece clipă prin care se definește existența.

*

Înțelesul începe să se demodeze. Nu privim îndelung o pînză a cărei intenție este insizabilă ; bucata de muzică avînd un caracter perceptibil, conture definite, ne plictisește : poemul prea limpede, prea explicit ni se pare... de neînțeles. Domnia evidenței este pe sfîrșite : care-i adevărul limpede vrednic de osteneala de a fi enunțat ? Ceea ce se poate comunica nu merită să zăbovești asupră-i. Să deducem atunci că singur „misterul" trebuie să ne rețină ? El nu-i cu nimic mai puțin fastidios decît evidența. Înțeleg prin aceasta misterul *deplin*, așa cum a fost conceput pînă la noi. Al nostru, pur formal, nu-i decît un recurs al unor spirite dezamăgite de claritate, o profunzime găunoasă, asortată acelei etape a artei în care nimeni nu-i păcălit, în care, în literatură, în muzică, în pictură, suntem contemporanii tuturor stilurilor. Eclectismul, deși dăunător inspirației, ne lărgește, în

schimb, orizontul şi ne îngăduie să profităm de toate tradiţiile. El eliberează teoreticianul, dar îl paralizează pe creator, căruia îi dezvăluie perspective mult prea vaste ; or, o operă se face alături sau în afara instruirii. Artistul de astăzi se refugiază în obscur pentru că nu mai poate inova *cu ceea ce ştie*. Masa cunoştinţelor sale a făcut dintr-însul un glosator, un Aristarc dezabuzat. Pentru a-şi salva originalitatea, nu-i rămîne decît aventura în ininteligibil. El va renunţa aşadar la evidenţele la care îl condamnă o epocă savantă şi sterilă. Poet, acesta se află în faţa unor cuvinte dintre care nici unul, în accepţia sa legitimă, nu-i încărcat cu viitor ; dacă le vrea viabile, va trebui să le sfarme sensul, să alerge după *improprietate*. În Litere în general, asistăm la capitularea Verbului, care, oricît de straniu ar putea părea, este încă şi mai uzat decît noi. Să urmăm deci curba descendentă a vitalităţii sale, să ne acordăm gradului său de surmenaj şi decrepitudine, să-l însoţim pe drumul agoniei sale. Lucru ciudat : niciodată, în schimb, el n-a fost mai liber ; demisia îi este şi triumful : emancipat de real şi de trăit, el îşi îngăduie în fine luxul de a nu mai exprima nimic în afară de echivocul propriului său joc. Tocmai de această agonie, de acest triumf, avea să se resimtă genul care ne interesează.

Apariţia romanului fără materie a dat o lovitură de moarte romanului. S-a terminat cu afabulaţia, cu personajele, cu intrigile, cu cauzalitatea. Obiectul odată excomunicat, evenimentul odată abolit, nu mai subzistă decît un eu care îşi supravieţuieşte, care îşi aduce aminte că a fost, un eu *fără viitor*, care se cramponează de Indefinit, îl răsuceşte pe toate feţele, îl converteşte în tensiune, iar această tensiune nu sfîrşeşte decît la ea însăşi : extaz pe hotarele Literelor, murmur inapt de a se topi în strigăt, litanie şi soliloc al Vidului, apel schizofrenic ce refuză ecoul, metamorfoză într-o extremitate ce se eschivează şi pe care n-o urmăreşte nici lirismul invectivei, nici acela al rugii. Aventurîndu-se pînă la rădăcinile Vagului, romancierul devine un arheolog al absenţei, care explorează straturile a ceea ce nu este şi n-ar putea fi, care scrutează insesizabilul şi-l desfăşoară

în fața privirilor noastre complice și descumpănite. Mistic care se ignoră ? Cu siguranță nu. Pentru că misticul, dacă ne descrie transele așteptării sale, aceasta se deschide asupra unui obiect în care el izbutește să se ancoreze. Tensiunea lui se revarsă în afara propriilor ei hotare, ori se păstrează ca atare în lăuntrul lui Dumnezeu, unde află un sprijin și o justificare. Redusă la ea însăși, lipsită de temeliaunei realități, ea ar fi îndoielnică sau n-ar stîrni decît curiozitatea psihologiei. Să admitem totuși că această realitate care o susține și o transfigurează ar fi iluzorie : în accesele sale de acedie *, el o recunoaște. Dar resursele sale, automatismul tensiunii sale merg pînă acolo încît, în loc să se abandoneze Indefinitului și să se contopească întru acesta, el îl substanțializează, îi dă o consistență și un chip. După ce și-a renegat căderile și și-a convertit nopțile în drum și nu în ipostază, misticul pătrunde într-o regiune în care nu mai cunoaște acea senzație, cea mai penibilă între toate, că *ființa* îți este interzisă, că un pact cu ea nu va mai fi cu putință niciodată. Și din această ființă vei cunoaște numai periferia, numai frontierele : pentru asta ești scriitor. Romancierul străbate un *no man's land* care se întinde între aceste frontiere și cele ale literaturii în momentele sale cele mai bune. Ajunsă aici, în lipsa unui conținut și a unui obiect la care să se aplice, psihologia se anulează, pentru că a pătruns într-o zonă incompatibilă cu practica ei. Închipuiți-vă un roman în care personajele n-ar mai trăi în funcție unele de altele, nici de ele însele, un Adolphe, un Ivan Karamazov sau un Swann fără parteneri : veți înțelege că zilele romanului sînt numărate și

* „Oboseala în umbra mînăstirii și imensitatea vidului întinsă în țesuturi, o tristețe surdă și o melancolie fără elocvență, năsteau în sufletul călugărilor acel gol mînăstiresc, pe care Evul Mediu l-a numit *acedia*. Este un dezgust eleatic rezultat din pustiul inimii și înmărmurirea lumii, un spleen religios. Nu o plictiseală *de*, ci *din* Dumnezeu, care pare a se fi lăsat peste singuratici, cu toate deșerturile lui. *Acedia* sunt toate adevărurile după-amiezelor de duminică în tăcerea apăsătoare a mînăstirilor și tot ce nu este vibrant în Dumnezeu. Sufletul lui Baudelaire în Evul Mediu". (Emil Cioran, *Lacrimi și sfinți.)* (N. trad.).

că, dacă se încăpăţînează totuşi să dăinuie, va trebui să se mulţumească doar cu o carieră de cadavru.

Fără îndoială, trebuie să mergem şi mai departe : să dorim, dincolo de sfîrşitul unui gen, pe acela al tuturor celorlalte, pe acela al artei. Lipsit de orice ieşire, omul ar avea bunul gust, proclamîndu-şi sărăcia, să-şi suspende cursa, măcar pe durata cîtorva generaţii. Înainte de a se reîncepe, va trebui să se regenereze prin abrutizare : tocmai la asta îl şi angajează toată arta contemporană, în măsura în care subscrie la propria ei distrugere.

Nu că ar trebui să credem în viitorul metafizicii, şi nici în vreo altă specie de viitor. Departe de mine asemenea insanitate. Nu-i totuşi mai puţin adevărat că orice sfîrşit conţine o făgăduinţă şi degajează orizontul. Cînd, în vitrina librăriilor, nu vom mai vedea nici un roman, un pas va fi făcut — poate că unul înainte, poate că unul înapoi... În orice caz, o întreagă civilizaţie întemeiată pe prospectarea futilităţilor se va nărui. Utopie ? divagaţie ? sau barbarie ? Nu ştiu. Dar nu mă pot opri să nu mă gîndesc la cel din urmă romancier.

Cînd, spre sfîrşitul Evului Mediu, epopeea a început să se ofilească, pierind apoi, contemporanii acestui declin trebuie să fi încercat o uşurare : cu siguranţă, respirau mai liber. Mitologia creştină şi cavalerească odată epuizate, eroismul, conceput la nivel cosmic şi divin, a cedat locul tragediei : omul a pus stăpînire, în Renaştere, pe propriile sale limite, pe propriul său destin şi a devenit el însuşi pînă a ajunge astfel pe punctul de-a exploda. Apoi, neputînd îndura multă vreme opresiunea sublimului, s-a coborît la nivelul romanului, epopee a erei burgheze, surogat de epopee.

În faţa noastră se cască un gol pe care îl vor umple nişte succedanee filosofice, nişte cosmogonii de un simbolism ceţos, nişte viziuni îndoielnice. Spiritul se va lărgi datorită lor şi va îngloba mai multă materie decît conţine în mod obişnuit. Să ne gîndim la epoca elenistică şi la efervescenţa sectelor gnostice : Imperiul, în vasta lui curiozitate, îmbrăţişa sisteme ireconciliabile şi, tot naturalizînd zei orientali, ratifica o sumedenie de doctrine şi de mitologii. Precum o artă istovită devine permeabilă

la forme de expresie ce-i erau străine, un cult la capătul resurselor se lasă năpădit de toate celelalte. Acesta a fost sensul sincretismului antic, acesta-i sensul sincretismului contemporan. Vidul nostru, în care se îngrămădesc arte şi religii disparate, cheamă idoli de aiurea, ai noştri fiind prea caduci pentru a mai veghea asupră-ne. Specializaţi în alte ceruri, nu tragem totuşi nici un folos dintr-asta : născută din lacunele noastre, din absenţa unui principiu de viaţă, ştiinţa noastră este o universalitate de suprafaţă, o risipire ce prevesteşte venirea unei lumi unificate întru vulgaritate şi grozăvie. Ştim cum, în antichitate, dogma a pus capăt fanteziilor gnosticismului ; ghicim în ce fel de certitudine se vor încheia dezordinile noastre enciclopedice. Faliment al unei epoci în care istoria artei s-a substituit artei, cea a religiilor religiei.

*

Să nu fim în mod inutil amari : anumite falimente sînt rodnice uneori. Astfel cel al romanului. Să-l salutăm aşadar, şi chiar să-l sărbătorim : singurătatea noastră se va afla astfel întărită, împuternicită. Tăiaţi de la un debuşeu, încolţiţi în fine în noi înşine, ne vom putea interoga mai bine asupra funcţiilor şi limitelor noastre, asupra inutilităţii de a avea o viaţă, de a deveni un personaj sau de a crea din ea unul. Romanul ? Un veto opus pulverizării aparenţelor noastre, punctul cel mai depărtat al originilor noastre, artificiu menit să escamoteze adevăratele noastre probleme, ecran ce se interpune între realităţile noastre primordiale şi ficţiunile noastre psihologice. Nu-i vom admira niciodată îndeajuns pe cei care, impunîndu-i tehnici ce-l neagă, o atmosferă ce-l infirmă, exigenţe ce-l depăşesc, concurează la falimentul lui şi la acela al epocii noastre, căreia romanul îi este în acelaşi timp efigia, chintesenţa şi grimasa. El îi traduce toate feţele, îi acaparează toate posibilităţile de expresie. Mulţi îl adoptă, deşi natura lor nu prea îi predispunea s-o facă. Astăzi, Descartes, ar fi probabil romancier ; Pascal, cu siguranţă. Un gen devine universal cînd

seduce spirite pe care nimic nu le purta spre el. Dar ironia vrea ca tocmai acestea să-l şi submineze : ele introduc în roman probleme eterogene naturii sale, îl diversifică, îl pervertesc şi-l încarcă peste măsură, făcînd să-i pîrîie arhitectura. Cînd nu mai ai la inimă viitorul romanului, ajungi să te bucuri văzîndu-i pe filosofi scriind despre el. Ori de cîte ori aceştia se insinuează în viaţa Literelor, o fac pentru a le exploata confuzia sau pentru a le precipita falimentul total.

*

Că literatura e menită pieirii este posibil şi chiar de dorit. La ce bună farsa interogărilor noastre, a problemelor noastre, a neliniştilor noastre ? N-ar fi preferabil, la urma urmelor, să ne orientăm spre o condiţie de roboţi ? Tristeţilor noastre individuale, prea sfîşietoare, le-ar urma tristeţi în serie, uniforme şi uşor de îndurat. Dispărînd astfel operele originale sau profunde, vor dispărea şi visele şi secretele noastre. Fericirea, nefericirea, ar pierde orice înţeles de vreme ce n-ar mai avea *de unde* să provină iar noi am fi cu toţii în chip ideal desăvîrşiţi şi nuli : *nimeni*. Ajunşi în amurg, la ultimele zile ale soartei..., să ne contemplăm zeii în derivă : erau pe măsura noastră, bieţii de ei. Poate că le vom supravieţui, poate că vor reveni diminuaţi, deghizaţi, pe furiş. Din respect pentru dreptate, să recunoaştem că, dacă ei se interpun între noi şi adevăr, acuma că se duc, nu suntem totuşi mai aproape de adevăr decît pe vremea cînd ne interziceam să-l privim ori să-l înfruntăm. La fel de jalnici ca şi ei, continuăm să lucrăm în fictiv şi să substituim, pe bună dreptate, o iluzie alteia : cele mai înalte certitudini ale noastre nu sînt decît minciuni *active*...

Oricum, materia literaturii se subţiază, iar aceea, mai limitată, a romanului piere sub ochii noştri. E oare mort cu adevărat, sau numai muribund ? Incompetenţa în materie mă împiedică să mă pronunţ. După ce am susţinut că s-a sfîrşit cu el, remuşcări prind să mă împresoare : dar dacă totuşi trăieşte ? În acest caz, altora, mai pricepuţi, le revine menirea de a stabili gradul exact al agoniei sale.

X. FURII ŞI RESEMNĂRI

Cariera cuvintelor

Că istoria ideilor nu-i decît o înşiruire de vocabule convertite în tot atîtea absoluturi nu-i greu să ne convingem ; e destul să evocăm cele mai memorabile evenimente filosofice de un secol încoace.

Cunoaştem triumful „ştiinţei" în epoca pozitivismului. Cine vorbea în numele ei putea delira în voie : totul îi era îngăduit de îndată ce invoca „rigoarea" sau „experienţa". Curînd după aceea şi-au făcut apariţia Materia şi Energia : prestigiul majusculelor lor n-a durat multă vreme. Indiscreta, insinuanta Evoluţie cîştiga teren în detrimentul lor. Sinonim savant al „progresului", imitaţie optimistă a destinului, ea pretindea să elimine orice mister şi să guverneze inteligenţele, generînd un cult comparabil celui închinat „poporului". Deşi a avut şansa de a supravieţui popularităţii sale, ea nu mai trezeşte totuşi nici un accent liric : cine o mai exaltă se compromite sau e demodat.

Către începutul secolului, încrederea în concepte a fost zdruncinată. De aceasta avea să profite intuiţia cu tot cortegiul ei — durată, elan, viaţă — pentru a domni şi ea o bucată de vreme. Apoi s-a simţit nevoia de ceva nou : a venit rîndul Existenţei. Cuvînt magic care i-a înflăcărat deopotrivă pe specialişti şi pe diletanţi. În sfîrşit, se găsise cheia. Nimeni nu mai era un individ, fiecare era un Existent.

Cine oare va face un dicţionar al vocabulelor pe epoci, un recensămînt al modelelor filosofice? O asemenea lucrare ne-ar arăta că orice sistem se demodează prin terminologia lui, se uzează prin formă. Refuzăm să-l recitim pe cutare gînditor care ne-ar mai putea interesa numai pentrù că ne e peste putinţă să suportăm aparatul verbal în care îşi îmbracă ideile. Împrumuturile din filosofie sunt nefaste literaturii. (Să ne gîndim la anumite fragmente din Novalis stricate de limbajul fichtean.) Doctrinele mor prin ceea ce le-a asigurat succesul : prin stil. Ca să retrăiască, trebuie să le regîndim în jargonul nostru sau să le imaginăm înainte de elaborarea lor, în realitatea lor originară şi informă.

Printre vocabulele importante, există una a cărei carieră, deosebit de lungă, suscită reflecţii melancolice. Am numit Sufletul. Cînd îi examinezi starea actuală, sfîrşitul său jalnic, rămîi uluit. Şi totuşi *începuse* bine. Să ne amintim de locul pe care i-l acorda neoplatonismul : principiu cosmic, derivat al lumii inteligibile. Toate doctrinele antice impregnate de misticism se sprijineau pe el. Mai puţin preocupat să-i definească natura cît să-i determine folosinţa pentru credincioşi, creştinismul l-a redus la dimensiuni umane. Cît trebuie să fi regretat el vremurile cînd cuprindea natura şi se bucura de privilegiul de a fi în acelaşi timp imensă realitate şi principiu explicativ ! În lumea modernă, el reuşeşte puţin cîte puţin să recîştige teren şi să-şi consolideze poziţiile. Credincioşi şi necredincioşi deopotrivă trebuiau să-l ia în seamă, să-l menajeze şi să se bizuie pe el : chiar în plin materialism, încă mai era citat, măcar pentru a fi combătut, iar filosofii, atît de reticenţi faţă de el, îi rezervau totuşi un ungher în sistemele lor.

Astăzi, cui îi mai pasă de Suflet ? Nu-i pomenit decît din nebăgare de seamă ; locul lui este în cîntece : doar melodia mai izbuteşte să-l facă suportabil, să-i ierte aerul de vechitură. Discursul nu-l mai tolerează : îmbrăcînd prea multe semnificaţii şi îndeplinind prea multe funcţii, s-a ponosit, s-a tocit, a decăzut. Patronul său, psihologul, tot sucindu-l şi răsucindu-l, avea să-i dea lovitura de graţie. De aceea el nu mai trezeşte în con-

ştiinţele noastre decît regretul ce se asociază cu frumoasele reuşite apuse pe vecie. Şi cînd te gîndeşti că odinioară înţelepţii îl venerau, îl puneau mai presus de zei şi-i ofereau universul ca să dispună de el după bunul său plac !

Dibăcia lui Socrate

Dacă ar fi dat unele precizări despre natura demonului său, şi-ar fi compromis o bună parte din glorie. Înţeleapta lui prudenţă a creat o curiozitate pe seama lui atît printre antici cît şi printre moderni ; pe deasupra, ea a îngăduit istoricilor filosofiei să insiste asupra unui caz străin în toate privinţele de preocupările lor. Acest caz evocă altul : pe acela al lui Pascal. *Demon, hău,* pentru filosofie două infirmităţi picante sau două piruete... Hăul în cauză, s-o recunoaştem, descumpăneşte mai puţin. Nimic mai firesc din partea unui spirit în luptă deschisă cu raţiunea decît să-l perceapă şi să şi-l revendice ; era însă oare firesc ca tocmai inventatorul conceptului, promotorul raţionalismului, să-şi îngăduie „voci lăuntrice" ?

Acest gen de echivoc continuă să fie rodnic pentru gînditorul care ţinteşte la posteritate. Raţionalistul consecvent nu ne prea interesează : îl ghicim şi, ştiind ce scop urmăreşte, îl abandonăm sistemului său. Calculat şi inspirat deopotrivă, Socrate, în schimb, a ştiut ce întorsătură să dea contradicţiilor sale, pentru ca ele să ne surprindă şi să ne descumpănească. Oare demonul său era un fenomen pur psihologic sau, dimpotrivă, corespundea unei realităţi profunde ? să fi fost de origine divină sau nu răspundea decît unei exigenţe morale ? îl înţelegea oare cu adevărat sau nu era decît o halucinaţie ? Hegel îl consideră drept un oracol pur subiectiv, fără nimic exterior ; Nietzche, drept un artificiu de comediant.

Cum să crezi că cineva poate juca o viaţă întreagă pe omul-care-aude-voci ? A susţine un asemenea rol ar fi fost, chiar şi pentru un Socrate, o performanţă dificilă, dacă nu imposibilă. În fond, n-are prea multă importanţă dacă a fost stăpînit de demonul său ori l-a folosit doar pentru nevoile cauzei ! De vreme ce şi l-a inventat, înseamnă, fără îndoială, că a fost silit s-o facă, fie şi numai pentru a apărea de nepătruns în ochii celorlalţi. Solitar anturat, prima lui datorie era să scape de anturajul său baricadîndu-se într-un mister real sau măsluit. Cum să faci deosebirea între un demon autentic şi un demon trucat ? între un secret şi aparenţa unui secret ? Cum să ştii dacă Socrate divaga sau umbla cu tertipuri ?

Oricum, dacă învăţătura lui ne lasă indiferenţi, dezbaterea pe care a stîrnit-o în legătură cu el însuşi ne interesează şi astăzi : n-a fost el oare primul gînditor care s-a erijat în *caz* ? şi nu cu el începe problema inextricabilă a sincerităţii ?

Faţa cealaltă a unei grădini

Cînd problema fericirii o subminează pe aceea a cunoaşterii, filosofia îşi abandonează domeniul propriu pentru a se deda unei activităţi suspecte : ea se interesează de om... Întrebări pe care înainte n-ar fi catadicsit să le abordeze, acum o reţin şi încearcă să le răspundă cu aerul cel mai serios din lume. „Cum să evităm suferinţa ?“ este una dintre cele care o solicită în primul rînd. Intrată într-o fază de oboseală, din ce în ce mai străină de neliniştea impersonală, de lăcomia de a cunoaşte, filosofia părăseşte astfel speculaţia şi, adevărurilor care descumpănesc, le opune pe cele care consolează.

Acesta este genul de adevăruri pe care le aştepta de la Epicur o Grecie şubrezită şi aservită, pîndind o formulă de odihnă şi un leac împotriva neliniştii. Pentru

vremea lui, el a fost ceea ce este astăzi psihanalistul : nu denunța oare și el, în felul său, „zbuciumul în civilizație" ? (În toate epocile confuze și rafinate, un Freud încearcă să despovăreze sufletele.) Mai mult decît cu Socrate, odată cu Epicur filosofia a lunecat spre terapeutică. A vindeca și mai ales a se vindeca, aceasta era ambiția lui : deși vroia să elibereze oamenii de frica de moarte și de zei, el însuși le încerca și pe una și pe cealaltă. Ataraxia cu care se fălea nu constituia experiența sa obișnuită : „sensibilitatea" sa era notorie. Cît despre disprețul pentru științe, dispreț ce i s-a reproșat mai tîrziu, știm că adeseori el este particularitatea unor „inimi rănite". Acest teoretician al fericirii era bolnav : voma, pe cît se pare, de două ori pe zi. În ce suferințe trebuie să se fi zbătut pentru a urî pînă-ntr-atît „tulburările sufletului" ! Puțina seninătate pe care a reușit s-o dobîndească o rezerva desigur învățăceilor săi ; recunoscători și naivi, aceștia i-au făurit o faimă de înțelepciune. Cum iluziile noastre sunt mult mai plăpînde decît ale contemporanilor săi, noi întrezărim cu ușurință fața nevăzută a Grădinii sale...

Sfîntul Pavel

Niciodată nu-i vom reproșa îndeajuns faptul că a făcut din creștinism o religie lipsită de eleganță, că a introdus în el cele mai detestabile tradiții ale Vechiului Testament : intoleranța, brutalitatea, provincialismul. Cu cîtă indiscreție se amestecă în lucruri ce nu-l privesc, de care habar nu are ! Părerile lui despre virginitate, abstinență și căsătorie te îngrețoșează pur și simplu. Răspunzător pentru prejudecățile noastre religioase și morale, el a fixat normele stupidității și a înmulțit restricțiile care ne paralizează și astăzi instinctele.

El n-are nici lirismul, nici accentul elegiac și cosmic al vechilor profeți ; de la ei n-a preluat decît spiritul sectar și tot ce era de prost gust, flecăreală, divagație

pentru uzul cetățenilor. Moravurile îl interesează în cel mai înalt grad. De îndată ce vorbește despre ele, îl și vezi vibrînd de răutate. Obsedat de cetate, de cea pe care vrea s-o distrugă ca și de cea pe care vrea s-o zidească, el acordă mai puțină atenție raporturilor dintre om și Dumnezeu cît celor dintre oameni. Examinați îndeaproape faimoasele Epistole : nu veți deslușI în ele nici un moment de oboseală și de delicatețe, de reculegere și de distincție ; totul e furie, gîfîială, isterie josnică, neînțelegere a cunoașterii, a solitudinii cunoașterii. Pretutindeni intermediari, legături de rudenie, un spirit de familie : Tatăl, Maica, Fiul, îngeri, sfinți ; nici urmă de intelectualitate, nici un concept definit, nimeni doritor să *înțeleagă*. Păcate, răsplăți, contabilizare a viciilor și a virtuților. O religie fără întrebări : un dezmăț de antropomorfism. Roșesc pentru Dumnezeu pe care ni-l propune ; descalificarea lui devine o datorie : în halul în care a ajuns este oricum pierdut.

Nici Lao Zi * nici Buddha nu se prevalează de o Ființă identificabilă ; disprețuind intrigăriile credinței, ei ne invită să meditâm și, pentru ca această meditație să nu meargă în gol, îi fixează țelul : Tao sau Nirvana. Aveau altă idee despre om.

Cum să meditâm cînd trebuie să raportăm totul la un individ... suprem ? Cu psalmi, cu rugăciuni, nu cauți nimic, nu descoperi nimic. Numai din lene personificăm divinitatea și o implorăm. Grecii s-au trezit la filosofie în momentul cînd zeii lor li s-au părut insuficienți ; conceptul începe unde sfîrșește Olimpul. A gîndi înseamnă a înceta să venerezi, înseamnă a te răzvrăti împotriva misterului și a-i proclama falimentul.

*

Adoptînd o doctrină străină lui, convertitul își închipuie că a făcut un pas spre sine însuși, cînd el își escamotează doar dificultățile. Pentru a scăpa de insecu-

* Transcriem astfel, potrivit normelor oficiale, numele marelui filosof cunoscut în mod tradițional la noi sub forma Lao Ți sau Lao Țzi. (N. trad.)

ritate — sentimentul său dominant — el se consacră primei cauze pe care i-o oferă hazardul. Odată intrat în posesia „adevărului", își va răzbuna pe ceilalți vechile sale incertitudini, vechile sale spaime. Acesta a fost cazul convertitului-tip, al Sfîntului Pavel. Ifosele sale grandilocvente ascundeau prost o neliniște pe care se străduia să și-o biruie fără a reuși.

Ca toți neofiții, credea că prin noua sa credință își va schimba firea și își va învinge incertitudinile pe care se ferea cu strășnicie să le împărtășească auditoriului și corespondenților săi. Numeroase minți s-au lăsat amăgite de el. Asta se întîmpla, e drept, într-o vreme cînd se căuta „adevărul", cînd nimeni nu se interesa de *cazuri*. Faptul că, la Atena, apostolul nostru a fost rău primit, și a găsit o ambianță refractară elucubrațiilor sale, se explică prin aceea că locuitorii cetății încă mai *discutau*, iar scepticismul, departe de a abdica, își apăra în continuare pozițiile. Balivernele creștine nu puteau face carieră ; ele aveau, în schimb, să fascineze Corintul, oraș al drojdiei umane, refractar la dialectică.

Plebea vrea să fie copleșită cu invective, cu amenințări și revelații, cu discursuri sforăitoare : îi plac clontoșii. Sfîntul Pavel a fost unul dintre ei, cel mai inspirat, cel mai înzestrat, cel mai abil din toată antichitatea. Și astăzi mai percepem ecourile zarvei pe care a stîrnit-o. Știa să se cocoațe pe estrade și să-și clameze pandaliile. Nu el a introdus în lumea greco-romană un ton de bîlci ? Înțelepții timpului său recomandau tăcerea, resemnarea, abandonul, lucruri impracticabile ; el în schimb, mai dibaci, a venit cu rețete foarte îmbietoare : cele care salvează pleava și îi demoralizează pe delicați. Revanșa lui asupra Atenei a fost deplină. Poate că dacă ar fi triumfat acolo de la bun început, resentimentele lui s-ar fi îmblînzit. Niciînd un eșec n-a avut consecințe mai grave. Iar faptul că am ajuns niște păgîni schilodiți, fulgerați, crucificați, niște păgîni trecuți printr-o vulgaritate profundă, de neuitat, o vulgaritate de două mii de ani, acestui eșec îl datorăm.

Un evreu ne-evreu, un evreu pervertit, un trădător. De aici impresia de nesinceritate ce se desprinde din apelurile sale, din exhortaţiile sale, din violenţele sale. Este suspect: prea pare *convins*. Nu ştii de unde să-l apuci, cum să-l defineşti; plasat la o răscruce a istoriei, el a trebuit să sufere multiple influenţe. După ce a şovăit între mai multe căi, a sfîrşit prin a alege una, pe cea *bună*. Cei de teapa lui joacă la sigur: obsedaţi de posteritate, de ecoul pe care îl vor stîrni gesturile lor, atunci cînd se sacrifică pentru o cauză, o fac în calitate de victime *eficace*.

Cînd nu mai ştiu pe cine să detest, deschid Epistolele şi mă liniştesc numaidecît. E omul meu. Mă face să cad în transă, să tremur. Ca să-l urăsc *de aproape*, în postură de contemporan, fac tabula rasa din douăzeci de secole şi-l urmez în turneele sale; succesele lui mă descurajează, supliciile la care e supus mă umplu de bucurie. Întorc împotriva lui frenezia pe care mi-o comunică: din păcate, vai! nu tot aşa a procedat şi Imperiul.

O civilizaţie putredă pactizează cu propria ei boală, iubeşte virusul care o roade, nu se mai respectă, îl lasă pe un sfînt Pavel să circule... Prin însuşi acest fapt ea se recunoaşte învinsă, măcinată, sfîrşită. Duhoarea de hoit atrage şi aţîţă apostolii, gropari hrăpăreţi şi buni de gură.

O lume de splendoare şi lumină a cedat în faţa agresivităţii acestor „duşmani ai Muzelor", ai acestor turbaţi care, şi astăzi, ne inspiră o panică amestecată cu aversiune. Păgînismul i-a tratat cu ironie, armă inofensivă, prea nobilă ca să răpună o hoardă recalcitrantă la nuanţe. Delicatul care raţionează nu se poate măsura cu beoţianul care se roagă. Încremenit în atitudinile dispreţului şi ale surîsului, el va sucomba la primul asalt, căci dinamismul, privilegiul drojdiei, vine totdeauna de jos.

Ororile antice erau de o mie de ori preferabile ororilor creştine. Aceste creiere înfierbîntate, aceste suflete bîntuite de remuşcări năstruşnice, aceşti demolatori înversunaţi împotriva visului de blîndeţe al unei societăţi în-

tîrziate, aveau să maltrateze conştiinţele pentru a le preschimba în „inimi". Cel mai competent dintre ei a făcut-o cu o perversitate care, la început, a dezgustat spiritele, dar, mai tîrziu, avea să le marcheze, să le zdruncine şi să le asocieze într-o aventură infamă.

Crepusculul greco-roman era totuşi demn de alt duşman, de altă făgăduinţă, de altă religie. Cum să admiţi o umbră de progres cînd te gîndeşti că scornelile creştine au putut înăbuşi atît de uşor stoicismul ? Dacă acesta ar fi reuşit să se propage, să pună stăpînire pe lume, omul ar fi *izbîndit*, sau ar fi fost aproape de izbîndă. Resemnarea, devenită obligatorie, ne-ar fi învăţat să îndurăm nenorocirile noastre cu demnitate, să ne amuţim vocile, să ne contemplăm cu seninătate nimicnicia. Ar fi dispărut oare poezia din moravurile noastre ? La dracu poezia ! În schimb, am fi dobîndit facultatea de a îndura fără să crîcnim toate încercările. Să nu acuzi pe nimeni, să nu te laşi stăpînit nici de tristeţe, nici de bucurie, nici de regret, să-ţi reduci raporturile cu universul la un joc armonios de înfrîngeri, să trăieşti ca un condamnat senin, să nu implori divinitatea, ci să-i dai mai degrabă un avertisment... Asta nu era cu putinţă. Împresurat din toate părţile, stoicismul, fidel principiilor sale, a avut eleganţa să moară fără zvîrcoliri. O religie se instalează pe ruinele unei înţelepciuni : uneltirile pe care le foloseşte una nu i se potrivesc celeilalte Întotdeauna oamenii vor prefera să deznădăjduiască în genunchi decît în picioare. Mîntuirea este năzuinţa laşităţii şi a oboselii lor, incapacitatea de a se înălţa la nemîngîiere şi de a scoate dintr-însa temeiuri de mîndrie. Se dezonorează cine moare escortat de speranţele care l-au făcut să trăiască. N-au decît să se tîrască spre „ideal" şi să se înglodeze în el mulţimile şi propovăduitorii flecari ! Solitudinea este mai degrabă o misiune decît o determinare : a te înălţa la ea şi a ţi-o asuma înseamnă a renunţa la sprijinul acelei josnicii care garantează reuşita oricărei întreprinderi, fie religioasă, fie de alt gen. Recapitulaţi istoria ideilor, a gesturilor, a atitudinilor : veţi vedea că *viitorul* a fost întotdeauna complicele mulţimii. Nu se predică în numele lui Marc Aureliu : cum el nu se adresa decît sieşi,

n-a avut nici discipoli, nici spectatori; în timp ce nu mai contenim să înălţăm temple în care anumite Epistole sunt citate pînă la saturaţie. Cîtă vreme tot aşa va fi, îl voi urmări cu arţagul meu pe cel care a ştiut, cu atîta dibăcie, să ne capteze interesul pentru chinurile sale.

Luther

Nu-i totul să ai credinţă; important este s-o şi înduri ca pe un blestem, să vezi în Dumnezeu un duşman, un călău, un monstru şi totuşi să-l iubeşti proiectînd într-însul toată inumanitatea de care dispui, la care visezi... Biserica a făcut din el o făptură ştearsă, degenerată, amabilă; Luther protestează: Dumnezeu, susţine el, nu-i nici „nătărăul", nici „duhul blajin", nici „încornoratul" care ni se propune spre venerare, ci un „foc mistuitor", un turbat „mai cumplit decît diavolul", şi care se desfată schingiuindu-ne. Nu că ar nutri un respect sfios faţă de El. La nevoie, îl ia la rost şi-l tratează de la egal la egal: „Dacă Dumnezeu nu mă ocroteşte şi nu-mi salvează onoarea, ruşine lui!" Luther ştie să îngenuncheze, să se umilească, după cum ştie să fie şi insolent, să implore pe un ton provocator, să treacă de la suspin la admonestare, să se roage *ca polemist*. În ochii lui, orice cuvînt este bun, chiar şi cel mai vulgar, pentru a adora sau a blestema. Chemîndu-l pe Dumnezeu la ordine, el a dat un înţeles nou umilinţei, făcînd din ea un schimb între mizeriile creatorului şi cele ale creaturii. Să terminăm cu pietatea, să terminăm cu neliniştile emasculate! Un minimum de agresivitate dă relief credinţei: Dumnezeu nu răspunde chemărilor duioase; el vrea să fie interpelat, hărţuit, îi plac, între el şi ai săi, acele neînţelegeri pe care Biserica se străduieşte să le aplaneze. Supraveghind *stilul* credincioşilor, ea îi rupe de Cer care, de fapt, nu reacţionează decît la ocări, la înjurături, la strigătele pornite din rărunchi, la expresiile care sfidează cenzura teologiei sau a bunului gust, care o sfidează chiar şi pe cea a... raţiunii.

Cît valorează această raţiune, nu-i întrebaţi pe filosofi ; e meseria lor s-o menajeze şi s-o apere. Pentru a-i dezlega taina, adresaţi-vă celor care au cunoscut-o pe spinarea şi în carnea lor. Nu întîmplător a numit-o Luther tîrfă. Asta şi este prin natura şi conduita ei. Nu trăieşte ea oare din simulare, versatilitate şi impudoare ? Cum nu se leagă de nimic, cum *nu-i* nimic, se dă tuturor, şi toţi o pot folosi : cei drepţi şi cei nedrepţi, martirii şi tiranii. Nu-i cauză pe care să n-o slujească : ea pune totul pe acelaşi plan, fără reticenţe, fără slăbiciuni, fără vreo preferinţă oarecare ; primul venit îi obţine favorurile. Doar naivii o proclamă bunul nostru cel mai de preţ. Luther a demascat-o. Este adevărat că nu tuturor le este dat să fie bîntuiţi de Diavol.

Sunt spirite care se aruncă în mrejele ispitei, care trăiesc pe picior de intimitate cu Necuratul şi nu fug de el decît pentru a-l regăsi şi mai bine... „Îl purtam, spune Luther, atîrnat de gît", „a dormit lîngă mine, în patul meu, mai adesea decît nevastă-mea". În cele din urmă ajunge chiar să se întrebe „dacă diavolul nu-i cumva Dumnezeu".

Departe de a-i fi liman, credinţa era pentru el naufragiu rîvnit, căutat, o primejdie ce-l măgulea şi-l înălţa în propriii săi ochi. Pură, o religie ar fi sterilă : virulent şi profund într-o religie nu-i divinul, ci demoniacul. Vrînd s-o cruţi de societatea Diavolului, înseamnă s-o transformi într-o dulcegărie lipsită de vlagă, s-o degradezi. Pentru a crede în realitatea mîntuirii trebuie să crezi mai întîi în cea a căderii : orice act religios debutează prin întrezărirea infernului, — materie primă a credinţei ; — cerul nu vine decît *după* aceea, în chip de corectiv şi consolare : un lux, o superstiţie, un accident cerut de gustul nostru pentru echilibru şi simetrie. Singur Diavolul e *necesar*. Religia care se lipseşte de el slăbeşte, se macină, devine cucernicie difuză, pusă pe dezbateri. Cine caută cu orice preţ mîntuirea nu va face niciodată o mare carieră religioasă.

E meritul Reformei de a fi tulburat somnul conştiinţelor, de a fi refuzat narcoticele Romei, opunînd imaginii

unui Dumnezeu bun şi unui Satan oarecare pe aceea a unei divinităţi echivoce şi unui demon atotputernic. Ideea de predestinare, şi Luther ştia asta, e o idee imorală. Motiv în plus ca s-o susţină şi s-o promoveze. Misiunea lui era să şocheze şi să scandalizeze spiritele, să le adîncească suferinţele, să le împresoare cu speranţe imposibile; într-un cuvînt, să *micşoreze numărul aleşilor*. El a avut onestitatea de a recunoaşte că în anumite privinţe şi-a însuşit sugestiile Duşmanului. Aşa se explică îndrăzneala de a condamna majoritatea credincioşilor. Vroia să deruteze? Nu încape nici o îndoială. Cinismul profeţilor ne reconciliază cu doctrinele lor, şi chiar cu victimele lor...

În ciuda inabilităţii sale de a spera, Luther apare totuşi ca un eliberator: nu puţine mişcări de emancipare purced de-a dreptul de la el. Căci el n-a proclamat suveranitatea absolută a lui Dumnezeu decît pentru a denigra mai bine orice altă formă de autoritate. „A fi prinţ, spune Luther, şi a nu fi tîlhar, este aproape imposibil." Maximele răzvrătirii sunt frumoase; şi mai frumoase sunt cele ale ereziei. Dacă Europa se defineşte printr-o succesiune de schisme, dacă gloriile ei se reduc la un cortegiu de heterodoxii, numai lui i le datorează. Strămoş al multor înnoitori, el a avut totuşi asupra lor avantajul de a nu cădea în optimism, viciu care dezonorează revoluţiile. Mai aproape decît noi de izvoarele Păcatului, nu putea să ignore faptul că a elibera omul nu înseamnă neapărat a-l şi salva.

Navigînd între Evul Mediu şi Renaştere, hărţuit de convingeri şi impulsuri contradictorii, acest Rabelais al neliniştii era mai indicat decît oricine să înzdrăvenească un creştinism pe cale de a se debilita, de a se decolora. Singur el ştia cum să procedeze ca să-l întunece. Cucernicia lui era *neagră*. Chiar cea a lui Pascal, sau a lui Kierkegaard pălesc alături de a sa: unul e prea scriitor, celălalt prea filosof. Luther însă, trăgîndu-şi puterea din neurastenia lui ţărănească, avea instinctul trebuincios încăierării cu puterile Binelui şi cele ale Răului. Fami-

liară, savuroasă, grosolănia lui nu dezgustă niciodată. El n-are nimic înşelător, nimic dintr-un apostol clasic; nici ură savantă, nici vehemenţă studiată. Din dezinvoltura spaimelor sale răzbate o notă de umor: ceea ce-le lipsea mai ales promotorilor Crucii. Luther? Un sfînt Pavel umanizat.

Dincolo de self-pity

Nu-l consideraţi învins pe cel care se înduioşează de sine: el are încă destulă energie pentru a se apăra de primejdiile ce-l ameninţă. Să-şi plîngă de milă, aşadar! E felul său de a-şi travesti vitalitatea. Se afirmă şi el cum poate: lacrimile sale ascund adesea un ţel agresiv.

Şi nici nu-i consideraţi lirismul sau cinismul drept semne de slăbiciune; acestea emană deopotrivă dintr-o forţă latentă, dintr-o capacitate de expansiune sau refuz. Potrivit împrejurărilor, el uzează de unul sau de celălalt: e bine înarmat. De altminteri, nu ignoră defel consolidările unei existenţe fără orizont, potolite, îndrăgindu-şi impasurile, mîndră cît se poate să culmineze într-o înfrîngere. Lăsaţi-l aşadar fericirii sale. În schimb, plecaţi-vă asupra celui care nu se mai poate înduioşa de sine, care îşi respinge suferinţele, le izgoneşte şi din natura, şi din vocea sa. Renunţînd la resursele văicărelii şi ale rînjetului, el încetează să mai comunice cu propria-i viaţă pe care o transformă în obiect. Înseşi durerile îl cotropesc izolate de eul său, şi, dacă le înregistrează, o face pentru a le declasa, pentru a le preschimba în lucruri şi a le abandona materiei. Nimeni, nici el însuşi, nu ştie la ce mai reacţionează. Descumpăniţi, înţelepţii îi întorc spatele; dar poate că ar mai trezi mila sau invidia nebunilor, dacă aceştia ar putea să-şi dea seama că, fără să-şi piardă minţile, el a mers mai departe decît ei.

Dulceaţa hăului

Cînd credinciosul simte acea intoleranţă ce refuză orice soluţie, faţă de orice tentativă de a încheia procesul cunoaşterii, acea aversiune pentru definitiv, el nu gîndeşte decît cum să se pedepsească pentru a fi căzut în mrejele mîntuirii. Aşa născoceşte el păcatul, sau se întoarce spre propriile-i „tenebre" care, prea eficace pentru a fi doar inventate, pun stăpînire pe credinţa lui, îl zdruncină şi fac din el un eşec întru Lumină.

Nu mă pot împiedica să-i citesc pe gînditorii religioşi, să mă tăvălesc în spaimele lor, să mă ghiftuiesc cu ele. Asist fermecat la cele ale lui Pascal, şi mă înminunez văzînd cît este el de-al nostru. Romantismul n-a făcut decît să-i dilueze temele : Senancour e un Pascal difuz, Chateaubrind un Pascal sforăitor. Puţine sunt motivele psihologiei recente pe care să nu le fi atins măcar în treacăt sau să nu le fi presimţit. Dar a făcut mai mult : ticsind religia cu îndoieli şi asimilînd-o unei abrutizări deliberate, el a reabilitat-o în ochii necredinciosului. Ambiţios, hărţuit, indiscret în felul său, acest gazetar de bîrfe ale cerului şi ale infernului îi pizmuia desigur pe sfinţi, cunoscînd înciudarea de a nu-i egala şi de a nu le putea opune decît o credinţă sfîşiată : fericită sfîşiere, fără de care ar fi lăsat niscai searbăde *Fioretti* sau cine ştie ce adormitoare *Introducere în viaţa pioasă.*

Plictisul, care îl preocupa ceva mai mult decît graţia divină, îl obsedează, face dintr-însul substanţa noastră, „veninul" spiritului nostru, principiul care sălăşluieşte „în adîncul inimii". Va afirma cineva că se preface numai a-l împărtăşi ? Nimic mai neadevărat ; putem să ne jucăm de-a mila sau de-a cucernicia, putem să ne rugăm din convingere (ceea ce şi făcea el), să împreunăm mîinile şi să luăm o atitudine de circumstanţă (ceea ce şi recomandă el) ; dar plictisul nu ni-l prescrie nici o practică, nici o tradiţie, nici o metodă ; nici o doctrină nu-l preconizează, nici o credinţă nu-l iartă. Este un sentiment condamnat. Pascal răspundea la solicitările sale pentru că îl găsea în el însuşi şi poate că se şi desfăta cu „veninul" lui. E obsedat de plictis, ca şi de „glorie" des-

pre care ne vorbeşte cu atîta pătrundere, încît e greu de gîndit că ea a însemnat pentru el doar un pretext de a ne denunţa deşertăciunea. El descrie nevoia noastră de glorie şi o analizează în toate amănuntele ; minuţie suspectă şi revelatoare : sub obsesia gloriei se ascund adeseori operaţiunile * plictisului...

Impur ca orice moralist, preocupat să ne pironească de supliciile ca şi de rănile noastre, el ne va fi învăţat să ne urîm, să savurăm chinurile scîrbei de sine şi dacă propriile noastre conştiinţe puroiază, dacă suntem nişte ciumaţi în extaz, nişte fanatici ai putreziciunii noastre, el poartă întreaga răspundere.

Descărnat şi senzual totodată, cînd se apleacă asupra insignifianţei noastre, îl simţim fremătînd de bucurie ; neantul nostru e beţia lui ; vibrînd la tot ce ne anulează, exaltîndu-se la contrastul infinitului şi al infimului, Pascal participă în calitate de expert la spectacolul corupţiei noastre : n-a deschis el oare calea artei de-a extrage din suferinţă substanţa desfătărilor noastre ?

Dulceaţa urii de sine : dulceaţa prăbuşirii ! Să nu-l mai plîngem pe acela care simţea un hău în preajma sa, căci hăul acela era fără îndoială un izvor de desfătări pentru el cînd, pentru a-şi salva prestigiul, simula groaza. Chiar şi marile spirite mint cînd e vorba de plăcerile lor, iar iscodirea hăului e o voluptate. Pentru a recunoaşte aceasta, a fost nevoie de impudoarea vremurilor recente, şi de acea curiozitate pe care o încercăm cu toţii pentru propriile noastre secrete. De altminteri, sondajele în „adîncul inimii" trebuiau să ne ducă la descoperirea Inconştientului, ultimă versiune a „tenebrelor" pascaliene.

Limbajul ironiei

Oricît de aproape am fi de paradis, ironia vine să ne îndepărteze de el. „Inepţii, ne spune ea, ideile voas-

* Presupunem că E.M. Cioran foloseşte aici termenul *opérations* cu sensul său teologic, în ironică simetrie cu *operaţiunea graţiei* sau a *Sfîntului Duh*. (N. tr.).

tre despre o fericire imemorabilă sau viitoare, ne spune ea. Lecuiţi-vă de nostalgii, de obsesia puerilă a începutului şi a sfîrşitului veacurilor. Eternitatea, durată moartă, nu-i preocupă decît pe cei nevolnici. Bizuiţi-vă pe clipă, lăsaţi-o să vă resoarbă visele."

Ne întoarcem privirile spre cunoaştere ? ea ne semnalează zădărnicia şi ridicolul ei : „La ce bun să degradezi lucrurile în probleme ? Cunoştinţele voastre se anulează una pe alta, şi nu se poate spune că cea mai proaspătă ar fi mai bună decît cea dintîi. Îngrădiţi în impresia că *totul se ştie de cînd lumea*, voi nu mai aveţi altă materie în afară de cea a cuvintelor : gîndirea nu aderă la fiinţă."

Şi cînd, înminunaţi, cugetăm la vreun călugăr hindus care, nouă ani de-a rîndul, a meditat încremenit cu faţa la zid, ea intervine iarăşi ca să ne dezvăluie că la capătul atîtor cazne el a descoperit neantul cu care începuse ! „Vedeţi, insinuează ea, ce comice sunt aventurile spiritului. Depărtaţi-vă de el şi profitaţi de aparenţe. Dar să nu căutaţi cumva în spatele lor cine ştie ce temei, cine ştie ce taină : nimic n-are temei, nici taină. Păziţi-vă să scotociţi iluzia, să atentaţi la unica realitate ce există."

Vorbindu-ne astfel, ea ne deprinde cu acest limbaj, nu fără a compromite atît experienţele noastre metafizice cît şi modelele care ne îndemnau să le încercăm. Iar dacă se mai agravează şi cu umor, atnuci ne va exclude pe vecie din acel viitor *în afara timpului* care este absolutul.

Cruzimea — un lux

În doză normală, frica indispensabilă acţiunii şi gîndirii, ne stimulează simţurile şi spiritul ; fără ea, nu există act de curaj, nici chiar de laşitate..., fără ea, pe scurt, nici un fel de act. Dar cînd, nemăsurată, ea ne împresoară şi ne cotropeşte, iat-o metamorfozîndu-se în principiu nociv, în cruzime. Cel care tremură visează să-i

facă pe ceilalţi să tremure, cel care trăieşte cu spaimă sfîrşeşte în ferocitate. Aşa s-a întîmplat cu împăraţii romani. Cum presimţeau, cum simţeau că vor fi asasinaţi, se consolau măcelărind... Descoperirea unui prim complot trezea şi dezlănţuia în ei monstrul. Şi ca să-şi uite frica, se baricadau în cruzime.

Dar noi, muritori de rînd, care nu ne putem îngădui luxul de a fi cruzi cu semenii noştri, suntem nevoiţi să ne exercităm şi să ne uşurăm spaimele pe noi înşine, pe carnea şi pe spiritul nostru. Tiranul din noi tremură; simte nevoia să acţioneze, să-şi descarce turbarea, să se răzbune; şi asupra noastră îşi revarsă răzbunarea. Aşa cere modestia condiţiei noastre. În mijlocul spaimelor noastre, nu puţini dintre noi evocă un Nero care, lipsit fiind de un imperiu, n-ar dispune decît de propria sa conştiinţă pe care s-o brutalizeze şi s-o schingiuiască.

Analiza surîsului

Ca să ştiţi dacă cineva este sau nu pîndit de nebunie, nu-i nevoie decît să-i examinaţi *surîsul*. Vi se pare a desluşi în el o umbră de stînjeneală? Improvizaţi-vă atunci fără teamă psihiatru.

Este suspect surîsul ce nu aderă la o fiinţă şi pare a veni de aiurea, de la *altcineva*; şi vine într-adevăr de la un altul, de la dementul care aşteaptă, se pregăteşte şi se organizează înainte de a se declara.

Lumină fugară emanată din noi, surîsul nostru durează cît trebuie să dureze, fără a se prelungi dincolo de prilejul sau de pretextul care l-a provocat. Cum nu zăboveşte prea mult pe chipul nostru, abia ce-l observi: el aderă la o anumită situaţie, epuizîndu-se instantaneu. Celălalt surîs, cel suspect, supravieţuieşte evenimentului care l-a născut, întîrzie, se perpetuează, nu ştie cum să dispară. La început ne solicită atenţia, ne intrigă, apoi ne stînjeneşte, ne tulbură şi ne obsedează. Degeaba încercăm să facem abstracţie de el sau să-l respingem; ne

privește, și-l privim. Nici un mijloc de a-l eluda, de a ne apăra împotriva forței sale de insinuare. Senzația de neliniște pe care ne-o stîrnea se amplifică, se adîncește și se preschimbă în frică. El, în schimb, neputîndu-se încheia, se dezvoltă parcă desprins și independent de interlocutorul nostru : surîs în sine, surîs înfricoșător, mască ce-ar putea acoperi orice chip : de pildă, al nostru.

Gogol

Unele mărturii, rare ce-i drept, ni-l înfățișează ca pe un sfînt ; altele, mai frecvente, ca pe o fantomă. „Mi se părea că aduce atît de puțin a ființă vie, scria Aksakov a doua zi după moartea lui Gogol, încît pînă și eu, care mă tem de cadavre și nu suport vederea lor, în fața trupului său n-am avut deloc această senzație."

Torturat de un frig care nu-l slăbește o clipă, el repetă întruna : „Dîrdîi de frig, dîrdîi de frig". Aleargă din țară în țară, consultă medici după medici, trece din clinică în clinică : de frigul lăuntric nu-i vindecare sub nici un climat. Nu i se cunoaște nici o legătură. Biografii săi vorbesc deschis de neputință, și nu-i meteahnă care să izoleze mai tare un om. Neputinciosul dispune de o forță lăuntrică ce îl singularizează, îl face inaccesibil și în mod paradoxal primejdios : el provoacă frică. Animal ieșit din animalitate, om fără de rasă, viață din care instinctul dezertează, neputinciosul se înalță tocmai prin ceea ce a pierdut : e victima preferată a spiritului. Ne-am putea oare închipui un șobolan neputincios ? Rozătorii îndeplinesc de minune actul în discuție. Nu s-ar spune același lucru despre oameni : cu cît sunt mai excepționali, cu atît mai pronunțat se vădește în cazul lor această slăbiciune majoră care îi smulge din rîndul ființelor. Orice activitate le este îngăduită în afară de aceea care ne înrudește cu ansamblul zoologiei. Sexualitatea ne egalizează ; mai mult : ne răpește misterul...

Într-o măsură mult mai mare decît restul nevoilor şi acţiunilor pe care le întreprindem, ea ne aşează laolaltă cu semenii noştri : cu cît o practicăm mai mult, cu atît mai temeinic intrăm în rîndul lumii : în cursul unei operaţii reputat bestiale ajungem a ne dovedi calitatea de cetăţean : nimic mai *public* decît actul sexual.

Abstinenţa voluntară sau forţată, plasînd individul mai presus şi totodată mai prejos de Specie, face din el un amestec de sfînt şi de imbecil care ne intrigă şi ne năuceşte. De aici vine ura echivocă pe care o nutrim faţă de călugăr, cum de altminteri faţă de orice bărbat care a renunţat la femeie, care a renunţat să fie *ca noi*. Singurătatea lui nu i-o vom ierta niciodată : ea ne umileşte pe cît ne şi dezgustă ; este o provocare. Stranie superioritate a metehnelor ! Într-o zi, Gogol a mărturisit că dacă i-ar fi cedat iubirii, ea l-ar fi „spulberat numai-decît". Asemenea mărturisire, răscolitoare şi fascinantă, ne duce cu gîndul la „taina" lui Kierkegaard, la acel „ghimpe din carne" de care vorbeşte acesta. Totuşi filosoful danez era o fire erotică : ruptura logodnei sale, eşecul său amoros l-a chinuit toată viaţa şi i-a marcat pînă şi scrierile teologice. Ar trebui oare să-l comparăm atunci pe Gogol cu Swift, cu acest alt „străfulgerat" ? Ar însemna să uităm că Swift a avut, dacă nu norocul de a iubi, cel puţin pe acela de a face victime. Pentru a-l situa pe Gogol, trebuie să închipuim un Swift fără Stella şi fără Vanessa.

*

Fiinţele care trăiesc sub ochii noştri în *Revizorul* sau în *Suflete moarte*, observă un biograf, nu sunt „nimic". Şi fiind „nimic", sunt „totul".

Ele sunt într-adevăr lipsite de „substanţă" ; de unde şi universalitatea lor. Ce sunt Cicikov, Pliuşkin, Sobakevici, Nozdrev, Malinov, eroul din *Mantaua*, sau cel din *Nasul*, dacă nu noi înşine reduşi la esenţa noastră ? „Suflete nule", spune Gogol ; cu toate acestea, ele ating o anumită măreţie : cea a platitudinii. Un Shakespeare al *meschinului* ai spune, un Shakespeare, preocupat să observe maniile noastre, minusculele noastre obsesii, ur-

zeala zilelor noastre. Nimeni ca Gogol n-a mers mai departe în perceperea cotidianului. De atîta realitate, personajele sale devin inexistente şi se convertesc în simboluri în care ne recunoaştem pe deplin. Ele nu decad ; sunt decăzute dintotdeauna. Vrînd-nevrînd te gîndeşti la *Posedaţii ;* dar în timp ce eroii lui Doistoievski se avîntă spre limita lor, ai lui Gogol se trag îndărăt spre a lor ; unii par să răspundă unei chemări care îi depăşeşte, ceilalţi nu-şi ascultă decît nemăsurata trivialitate.

În ultima perioadă a vieţii sale, Gogol a fost cuprins de remuşcări : personajele sale, gîndea el, nu-s decît viciu, vulgaritate, gunoi. Era timpul să li se dăruiască nişte virtuţi, să fie smulse din decăderea lor. Aşa a scris partea a doua a *Sufletelor moarte ;* din fericire, a aruncat-o în foc. Eroii lui nu puteau fi „salvaţi". Gestul său a fost pus pe seama nebuniei, cînd el emana dintr-un scrupul al conştiinţei sale de artist : scriitorul a biruit profetul. Ne place la el tocmai ferocitatea, dispreţul de oameni, viziunea unei lumi osîndite : cum am fi suportat o caricatură moralizatoare ? Pierdere ireparabilă, zic unii ; pierdere mai degrabă salutară.

*

Către sfîrşit, Gogol e încă animat de o forţă obscură pe care nu ştie cum s-o folosească ; el lîncezeşte într-o letargie străbătută în răstimpuri de tresăriri ; tresăriri de spectru. Umorul care îi îngăduia să-şi ţină la respect „accesele de spaimă" dispare. O jalnică aventură începe. Prietenii îl părăsesc. A comis nebunia de a publica *Extrase din corespondenţa mea,* care au fost, el însuşi o recunoaşte, o „palmă pentru public, o palmă pentru prietenii mei, o palmă pentru mine". Slavofili şi occidentalişti l-au renegat deopotrivă. Cartea era o apologie a puterii, a iobăgiei, o divagaţie reacţionară. Spre nenorocul lui, Gogol s-a agăţat de un oarecare părinte Matvei, impermeabil la artă, mărginit, agresiv, care a avut asupra lui ascendentul confesorului, al torţionarului. Purta la el scrisorile pe care le primea de la acest Matvei, le citea şi le recitea ; cură de stupiditate, de idiotizare, pe lîngă care pascalianul *abrutizaţi-vă* pare o simplă butadă. Cînd

talentul unui scriitor seacă, inepţiile unui duhovnic ocupă golul lăsat de inspiraţie. Influenţa părintelui Matvei asupra lui Gogol a fost mai importantă decît a lui Puşkin ; acesta îi încuraja geniul ; celălalt se străduia să înăbuşe rămăşiţele de geniu... Nemulţumindu-se să predice, Gogol vroia să se şi pedepsească ; opera lui acorda o semnificaţie universală farsei, grimasei : zbuciumul său religios avea să se resimtă.

S-ar putea ca unii să susţină că mizeriile lui erau meritate, că prin ele Gogol îşi ispăşea cutezanţa de a fi deformat chipul omului. Adevărat îmi pare a fi tocmai contrariul ; el trebuia să plătească faptul că a văzut exact ; în materie de artă, nu erorile ni le ispăşim, ci „adevărurile" noastre, ceea ce am întrezărit cu adevărat. Personajele sale îl urmăreau. Cum singur mărturiseşte, pe Hlestakovi, pe Cicikovi, îi purta mereu în el însuşi : subumanitatea lor îl strivea. Nu-l salvase pe nici unul dintre ei ; ca artist, n-o putea face. Cînd şi-a pierdut geniul, a vrut să se mîntuiască. Eroii săi l-au împiedicat. De aceea, fără să vrea, a trebuit să rămînă credincios vidului lor.

Aici, nu la Regent ne gîndim (despre care Saint-Simon spunea că „se născuse plictisit"), nici la Baudelaire sau la Ecleziast, nici măcar la şomajul lăuntric al Diavolului, dacă acesta ar locui într-o lume lipsită de rău, ci la o fiinţă care şi-ar întoarce rugăciunile împotriva sa. La acest stadiu, plictisul dobîndeşte un fel de demnitate mistică. „Orice senzaţie absolută, spune Novalis, este religioasă." Cu timpul, plictisul s-a substituit la Gogol în credinţă şi a devenit pentru el senzaţie absolută, religie.

Demiurgie verbală

Dacă aş fi întrebat pe cine urăsc cel mai mult, aş răspunde fără şovăire : pe cel care, odihnindu-se printre cuvinte, trăieşte acolo cu naivitate, prin consimţămînt reflex, fără să le pună în discuţie, nici să le asimileze unor semne, ca şi cum ar corespunde realităţii înseşi sau

ar fi un absolut risipit în cotidian. M-aş avea, în schimb, nici un motiv să-l invidiez pe cel care le dă în vileag, le deslueşte conţinutul, nulitatea. Pentru acesta, nu mai există schimburi spontane cu realul ; izolat de uneltele sale, constrîns la o autonomie primejdioasă, el parvine la o identitate care îl înfricoşează. Cuvintele îi scapă : neputîndu-le prinde, le urmăreşte cu o ură nostalgică şi nu proferă unul fără să rînjească ori să suspine. Deşi nu mai comunică prin cuvinte, nu se poate lipsi totuşi de ele şi, cu cît se îndepărtează de ele mai mult, cu atît se cramponează tot mai tare.

Stînjeneala pe care ne-o provoacă limbajul nu se deosebeşte prea mult de cea pe care ne-o inspiră realul ; golul întrezărit în miezul cuvintelor îl evocă pe cel sesizat în miezul lucrurilor : două percepţii, două experienţe în care se operează disjuncţia dintre obiecte şi simboluri, dintre realitate şi semne. În actul poetic, această disjuncţie ia aspectul de ruptură. Smulgîndu-se instinctiv semnificaţiilor convenite, universului moştenit şi cuvintelor transmise, poetul, pornit în căutarea altei ordini, aruncă o sfidare neantului, evidenţei, opticii ca atare. El se angajează în demiurgie verbală.

Să ne imaginăm o lume în care Adevărul, descoperit în fine, s-ar impune tuturor, în care, triumfător, el ar zdrobi farmecul aproximaţiei şi al posibilului. În ea, poezia ar fi de neconceput. Dar cum, spre fericirea ei, adevărurile noastre se deosebesc prea puţin de ficţiuni, ea nu-i obligată să subscrie la ele ; îşi va forma, aşadar, un univers al ei, tot atît de adevărat, tot atît de fictiv ca şi al nostru. Nu însă tot atît de întins şi nici atît de puternic. Numărul se află de partea noastră : suntem puzderie, iar convenţiile noastre au acea putere pe care doar statistica o poate conferi. Acestor avantaje li se adaugă unul, şi nu dintre cele mai neglijabile : acela de a deţine monopolul cuvintelor uzate. Superioritatea numerică a minciunilor noastre va avea întotdeauna drept efect biruinţa noastră asupra poeţilor, iar dezbaterea între ortodoxia discursului şi erezia versului nu va fi niciodată închisă.

De îndată ce suferi ispita scepticismului, exasperarea față de limbajul utilitar se atenuează și se convertește cu timpul în acceptare : te resemnezi și-l admiți. Cum lucrurile nu conțin mai multă substanță decît cuvintele, ne acomodăm cu improbabilitatea lor și, fie maturitate, fie oboseală, renunțăm să intervenim în viața Verbului : la ce bun să-i acordăm un supliment de înțeles, să-l silnicim ori să-l înnoim, de vreme ce i-am detectat neantul ? Scepticismul : surîs ce domină cuvintele... După ce le-am cîntărit rînd pe rînd, operațiunea odată încheiată, nu ne mai gîndim la ea. Cît despre „stil", dacă totuși ne preocupă încă, doar trîndăvia sau impostura mai pot fi trase la răspundere.

Poetul, în schimb, judecă altfel : el ia limbajul în serios, își creează unul pe gustul său. Toate singularitățile sale purced din intoleranță față de cuvinte ca atare. Incapabil să le suporte banalitatea și uzura, el este predestinat să sufere din cauza lor și pentru ele ; și totuși prin ele încearcă să se salveze, de la regenerarea lor își așteaptă izbăvirea. Oricît de strîmbă ar fi viziunea lui despre lucruri, el nu-i niciodată un adevărat negator. Dorința de a învioara cuvintele, de a le insufla o viață nouă, presupune un fanatism, o obnubilare ieșită din comun : a inventa — la modul poetic — înseamnă a fi un complice și un fervent al Verbului, un fals nihilist : orice demiurgie verbală se dezvoltă pe seama luciditații.

În nici un caz nu trebuie să-i cerem poeziei un răspuns la întrebările noastre sau cine știe ce revelație esențială. „Misterul" ei nu se deosebește de oricare altul. De ce apelăm atunci la ea ? de ce — în anumite momente — suntem constrînși să recurgem la poezie ?

Cînd, singuri printre cuvinte, nu suntem în stare să le comunicăm nici cea mai mică vibrație, și ele ni se par la fel de uscate, la fel de degradate ca noi, cînd tăcerea spiritului e mai apăsătoare decît aceea a obiectelor, coborîm pînă la punctul în care ne cuprinde spaima de inumanitatea noastră. Plutind în derivă, departe de evidențele noastre, cunoaștem brusc acea oroare de limbaj ce ne aruncă în mutenie, — moment de vertigiu cînd

numai poezia vine să ne consoleze de pierderea momentană a certitudinilor şi a îndoielilor. De aceea ea este absolutul *momentelor noastre negative,* nu ale tuturora, ci doar ale acelora care purced din stînjeneala noastră în universul verbal. De vreme ce poetul este un monstru care îşi încearcă salvarea prin cuvînt şi înlocuieşte vidul universului prin simbolul însuşi al vidului (căci este oare cuvîntul altceva ?), de ce nu l-am urma în excepţionala sa iluzie ? El devine recursul nostru ori de cîte ori abandonăm ficţiunile limbajului curent, pentru a căuta altele, insolite, dacă nu riguroase. Nu s-ar părea atunci că orice altă irealitate e preferabilă irealităţii noastre, şi că un vers conţine mai multă substanţă decît toate acele cuvinte trivializate prin conversaţiile sau rugăciunile noastre ? Dacă poezia trebuie să fie accesibilă sau ermetică, eficace sau gratuită, aceasta e o problemă secundară. Exerciţiu sau revelaţie, n-are importanţă. Ceea ce îi cerem este să ne elibereze de opresiune, de chipurile discursului. Izbutind, ea săvîrşeşte, *pentru o clipă,* izbăvirea noastră.

Din motive potrivnice, limbajul priește doar vulgului şi poetului ; dacă adormind asupra cuvintelor, sau combătînd cu ele, avem ceva de cîştigat, în schimb este un risc să le cercetăm pentru a descoperi în ele minciuna. Cine se străduieşte s-o facă, cine se apleacă asupra lor şi le analizează, ajunge să le istovească, să le metamorfozeze în umbre şi va fi pedepsit împărtăşindu-le soarta. Ia o vocabulă oarecare, repet-o de mai multe ori, examineaz-o : ea se va pulveriza şi, drept urmare, ceva se va nărui şi în *tine.* Ia altele apoi şi continuă operaţia. Treptat vei ajunge la punctul fulgurant al sterilităţii tale, la antipodul demiurgiei verbale.

Nu pierdem încrederea în cuvinte şi nici nu atentăm la securitatea lor, fără a ne afla cu un picior în hău. Neantul lor purcede dintr-al nostru. Nemaifăcînd corp comun cu spiritul nostru, ele par să nu ne fi slujit niciodată. Există oare cu adevărat ? Le concepem existenţa fără s-o simţim. Ce singurătate cînd ne părăsesc sau le

părăsim noi ! Suntem liberi, e adevărat ; dar le regretăm despotismul. Erau aici, laolaltă cu lucrurile ; acuma, că dispar, şi acestea se pregătesc să le urmeze, subţiindu-se sub privirile noastre. Totul descreşte, totul se resoarbe. Unde să fugi, pe unde să scapi infimului ? Materia se chirceşte, abdică din dimensiunile ei, părăseşte locurile... Între timp, frica noastră se dilată şi, ocupînd golul lăsat, ne ţine loc de univers.

Contagiunea tragediei

Nu milă, ci invidie ne inspiră eroul tragic, un mare norocos, ale cărui suferinţe le devorăm, ca şi cum ni s-ar cuveni de drept, iar el ne-ar fi lipsit de ele. De ce să nu încercăm să i le luăm înapoi ? Oricum, nouă ne erau destinate... Pentru a fi mai siguri pe ele, le declarăm ale noastre, le mărim şi le dăm proporţii nemăsurate ; degeaba se zbuciumă el şi geme în faţa noastră ; oricum n-ar putea să ne înduioşeze, căci noi nu suntem spectatorii, ci concurenţii săi, rivalii din sală, capabili să-i îndure nenorocirile mai bine decît el : luîndu-le pe seama noastră, le exagerăm dincolo de posibilităţile lui *de pe scenă*. Înzestraţi cu soarta lui şi alergînd spre înfrîngerea lui mai repede decît el, îi adresăm cel mult un surîs superior, rezervîndu-ne doar nouă, în schimb, meritele greşelii sau ale crimei, ale remuşcării sau ale ispăşirii. Ce este el pe lîngă noi şi cît de banală ni se pare agonia lui ! Nu ne-am încărcat noi oare cu toate durerile sale, nu reprezentăm noi oare victima pe care vroia s-o întrupeze fără să izbutească ? Dar, ce batjocură, la sfîrşit totuşi *el* este cel care moare !

În afara cuvîntului

Cîtă vreme suntem închişi în literatură, îi respectăm adevărurile şi ne străduim să le întrupăm, să le îngră-

şăm bine neantul. Condiţie întristătoare, fără îndoială. Dar se poate şi mai rău : să depăşim aceste adevăruri, fără a le cuprinde totuşi pe cele ale înţelepciunii. În ce direcţie s-o apucăm ? în ce zonă a spiritului să ne statornicim ? Nu mai suntem oameni de litere ; şi totuşi scriem, deşi dispreţuim expresia. A păstra rămăşiţe de vocaţie fără a avea curajul de a te descotorosi de ele este o poziţie echivocă, ba chiar tragică, ignorînd înţelepciunea, care constă tocmai din îndrăzneala de a extirpa orice vocaţie, literară sau de alt fel. Cine a avut ghinionul să treacă prin Litere, va păstra întotdeauna fetişismul formulării sau cine ştie ce superstiţie de care doar cuvintele beneficiază. Dispunînd de un talent pe care şi-l neglijează sau de care se teme, el se va avînta fără convingere în întreprinderi sau opere în mod necesar avortate, ageamiu suspendat între cuvînt şi tăcere, jalnic pretendent la acea glorie a Vidului refuzată celui care se exprimă ori se leagă de numele ei. „Adevărata viaţă" este în afara cuvîntului.

Şi totuşi cuvîntul ne obnubilează şi ne domină : n-am mers noi oare pînă la a-l face să nască universul ? şi n-am asimiliat oare originile flecărelii improvizaţiilor unui Dumnezeu palavragiu ? Să reduci cosmogonia la discurs, să ridici limbajul la rangul de instrument al creaţiei, să atribui începuturile noastre unei antichităţi iluzorii a Verbului ! Literatura, precum se vede, urcă foarte departe în timp, de vreme ce, accesibili oricărei aberaţii, nu ne-am sfiit să-i imputăm primele tresăriri ale materiei.

Viitorul scepticismului

Naivitatea, optimismul, generozitatea sunt însuşiri pe care le intîlnim la botanişti, la specialişti în ştiinţe pure, la exploratori, dar niciodată la politicieni, la istorici sau la preoţi. Cei dintîi se lipsesc de semeni, ceilalţi fac din aceştia obiectul activităţii sau al cercetării lor. Nu ne acrim decît în vecinătatea omului. Cei care îi dedică

gîndurile, îl examinează sau vor să-l ajute, mai curînd sau mai tîrziu, ajung să-l dispreţuiască, să aibă oroare de el. Psiholog neîntrecut, preotul este cel mai lucid exemplar uman, incapabil prin însăşi meseria lui să acorde fie şi o umbră de credit semenilor săi ; de unde şi aerul său complice, şiretenia, blîndeţea prefăcută şi cinismul său profund. Acei preoţi, foarte puţini la număr, care au lunecat către sfinţenie, n-ar fi izbutit s-o dobîndească dacă şi-ar fi observat mai îndeaproape enoriaşii : De fapt, ei au fost nişte rătăciţi, nişte *răi* preoţi, inapţi să trăiască în calitate de curioşi — şi paraziţi — pe seama păcatului originar.

Pentru a te lecui de orice iluzie privind omul, ar trebui să deţii ştiinţa, experienţa seculară a confesionalului. Biserica e atît de bătrînă şi dezabuzată încît nu mai poate crede în izbăvirea nimănui, nici să se complacă în intoleranţă. După ce s-a războit cu o mulţime nenumărată de fervenţi şi de suspecţi, ea trebuia să sfîrşească prin a-i înţelege şi a se sastisi de ei, detestîndu-le scrupulele, zbuciumul, mărturisirile. Două mii de ani în intimitatea sufletelor ! E prea mult chiar şi pentru ea. Scutită pînă acum în chip miraculos de ispita dezgustului, astăzi îi cedează : conştiinţele cărora le purta de grijă o sîcîie şi-o obosesc peste măsură. Nici una dintre suferinţele şi ticăloşiile noastre nu-i mai stîrneşte interesul : i-am uzat atît mila cît şi curiozitatea. Cunoscîndu-ne pe toate cusăturile, Biserica ne dispreţuieşte, ne lasă să ne facem mendrele, să căutăm auirea... Fanaticii au şi început s-o părăsească. În curînd va fi ultimul refugiu al scepticismului.

CĂDEREA ÎN TIMP

(1964)

ESTE DEMONUL UN SCEPTIC ?

Cele mai odioase isprăvi pe care le punem pe seama demonului apar, în efectele lor, mai puțin dăunătoare decît temele sceptice, cînd acestea încetează să mai fie joc și devin obsesie. A distruge înseamnă a acționa, înseamnă a crea pe dos, înseamnă, într-o manieră foarte specială, a-ți manifesta solidaritatea cu ceea ce este. Ca agent al neființei, Răul se inserează în economia ființei, este prin urmare necesar, îndeplinește o funcție importantă, vitală chiar.

Dar ce funcție să atribui îndoielii ? Cărei necesități îi răspunde ea ? Cine are nevoie de ea afară de acela care se îndoiește ? Pacoste gratuită, deznădejde în stare pură, ea nu corespunde nici uneia dintre exigențele pozitive ale ființei însufletite. Să pui veșnic totul sub semnul întrebării, să te îndoiești pînă și-n vis !

Ca să-și atingă ținta, demonul, spirit dogmatic, împrumută cîteodată prin vicleșug căile scepticismului ; el vrea să ne încredințeze că nu aderă la nimic, simulează îndoiala, iar cînd are prilejul, își face din ea un adjuvant. Deși o cunoaște, nu se complace totuși niciodată în ea, ba se și teme de ea atît de tare, încît nici nu-i măcar sigur că ar vrea s-o sugereze sau s-o aplice victimelor sale.

Drama celui care se îndoiește e mai mare decît a celui care neagă, pentru motivul că e mult mai greu să trăiești fără vreun țel decît să trăiești pentru o cauză

ticăloasă. Or, scepticul nu cunoaşte nici un ţel : pe care să-l alegi cînd toate sunt deopotrivă de fragile sau de nule ? Negarea, în schimb, valorează cît un program ; ea poate ocupa, şi chiar împlini cea mai exigentă existenţă, fără să mai punem la socoteală că-i *frumos* să negi, mai ales cînd cel care trage ponoasele e Dumnezeu : negarea nu-i vacuitate, ci plenitudine, o plenitudine neliniştită şi agresivă. Dacă admitem că mîntuirea rezidă în act, a nega înseamnă a te salva, înseamnă a urmări un scop, a juca un rol. Înţelegem de ce scepticul, cînd regretă că s-a aventurat pe un teren primejdios, îl invidiază pe demon ; pentru că, în ciuda rezervelor pe care le inspiră, nimic nu poate împiedica negaţia să fie izvor de acţiune sau de certitudine : cînd negi, ştii ce vrei ; cînd te îndoieşti, ajungi să nu mai ştii.

Obstacol major pentru echilibrul nostru, tristeţea e o stare de non-adeziune difuză, o ruptură pasivă de existenţă, o negare *nesigură pe sine*, improprie, în plus, să se transforme în afirmaţie sau în îndoială. Ea se potriveşte de minune infirmităţilor noastre, şi s-ar potrivi şi mai bine celor ale unui demon care, obosit să tot nege, s-ar pomeni deodată pe drumuri. Încetînd să mai creadă în rău, deloc înclinat să pactizeze cu binele, s-ar vedea, tocmai el, cel mai înflăcărat dintre toţi decăzuţii, privat de misiune şi de încredere în sine, incapabil să strice, obosit de haos, izgonit fără să se mai bucure de alinările sarcasmului. Tristeţea te duce uneori cu gîndul la un infern dezafectat, pentru că ea conţine ceva de-o răutate gata să abdice, tocită şi meditativă, o răutate ce refuză să se mai exercite asupra cuiva, cu excepţia cazurilor cînd se îndreaptă împotriva ei înseşi. Ea de-pasionează devenirea, o obligă să-şi înghită furia, să se devoreze, să se calmeze nimicindu-se.

Afirmarea şi negarea nu se deosebesc *calitativ*, trecerea de la una la alta este firească şi uşoară. Dar de îndată ce ai îmbrăţişat îndoiala, nu-i nici uşor şi nici firesc să te întorci la certitudinile pe care acestea le reprezintă. Te pomeneşti atunci paralizat, pus în imposibilitatea de a milita, indiferent pentru ce cauză ; mai

mult, le vei refuza pe toate, şi, la nevoie, le vei distruge, *fără să cobori în arenă*. Scepticul, spre marea desperare a demonului, este omul prin excelenţă inutilizabil. El nu se leagă de nimic, nu se fixează nicăieri ; fiecare eveniment şi fiecare problemă cu care trebuie să se confrunte agravează ruptura dintre el şi lume. A fost taxat drept diletant pentru că îi place să minimalizeze ; de fapt, nu minimalizează nimic ; reaşează pur şi simplu lucrurile la locul lor. Atît plăcerile cît şi durerile noastre purced din importanţa necuvenită pe care o atribuim experienţelor noastre. Scepticul se va strădui, aşadar, să pună ordine nu numai în judecăţile sale, ceea ce-i uşor, ci şi în senzaţiile sale, ceea ce-i mai greu. Prin însuşi faptul acesta, el îşi trădează limitele şi neîmplinirea (nu îndrăznim să spunem frivolitatea sa), căci numai voluptatea suferinţei converteşte existenţa în destin. Unde să-l clasăm de vreme ce locul său nu-i nici printre spiritele grave şi nici printre cele uşuratice ? Între ele desigur, în acea condiţie de trecător veşnic neliniştit care nu zăboveşte nicăieri, pentru că nici un scop, nici o fiinţă nu-i oferă cea mai mică impresie de realitate. Ceea ce-i lipseşte, ceea ce ignoră el, este pietatea, unic sentiment capabil să salveze atît aparenţa cît şi absolutul. Cum nu analizează nimic, pietatea nici nu poate minimaliza ceva ; ea percepe *valoare* pretudindeni, se leagă de lucruri şi se fixează pe ele. A încercat-o oare vreodată scepticul în trecutul său ? Oricum n-o va mai regăsi niciciînd, de s-ar ruga zi şi noapte. Va avea credinţa, va crede în felul său, îşi va tăgădui rînjetele şi blasfemiile, dar nu va izbuti cu nici un preţ să cunoască vreodată pietatea : pe unde a trecut îndoiala nu mai rămîne loc pentru pietate. Cum să-i ofere scepticul spaţiul de care aceasta ar avea nevoie cînd el a pustiit totul în sinea lui şi împrejur ? Să-l plîngem de acest risipitor de sine tenebros, să ne înduioşăm de soarta acestui *amator blestemat*.

Chiar dacă s-ar instaura certitudinea pe pămînt şi ar suprima orice urmă de curiozitate şi de nelinişte în spirite, nimic nu s-ar schimba pentru cel predestinat

scepticismului. El ar rămîne neclintit pe poziţiile sale chiar dacă i-am distruge unul cîte unul toate argumentele. Pentru a-l expulza, pentru a-l zdruncina în adîncul său, ar trebui lovit în lăcomia lui de şovăieli, în setea lui de perplexităţi : ceea ce caută el nu-i adevărat ci nesiguranţa, interogarea fără de sfîrşit. Ezitarea, care este pasiunea lui, aventura lui, martiriul după care jinduieşte, îi va stăpîni toate gîndurile şi toate acţiunile. Şi tocmai el, pururea şovăitor atît din metodă cît şi din necesitate, va reacţiona ca un fanatic : nu va putea ieşi din obsesiile sale şi, cu atît mai mult, nici din el însuşi. În mod paradoxal, îndoiala nesfîrşită va face din el prizonierul unei lumi închise. Nefiind conştient de acest lucru, va stărui în convingerea că demersul său nu se izbeşte de nici o barieră şi nici nu-i abătut ori alterat de cea mai mică slăbiciune. Nevoia exasperată de incertitudine va deveni o infirmitate căreia nu-i va căuta remediul, pentru că nici o evidenţă, fie ea irezistibilă şi definitivă, nu-l va face să-şi *suspende* îndoielile. Simte că-i fuge pămîntul de sub picioare ? Nu se pierde cu firea, ci continuă, disperat şi calm. Chiar dacă s-ar ajunge la cunoaşterea adevărului final, la divulgarea cuvîntului enigmei, la rezolvarea tuturor dificultăţilor şi la elucidarea tuturor misterelor — nimic nu l-ar tulbura, nimic nu l-ar abate din drumul său. Tot ce-i stîrneşte pofta de nehotărîre, tot ce-l ajută şi-n acelaşi timp îl împiedică să trăiască e sacru pentru el. Cînd Indiferenţa îl copleşeşte, face dintr-însa o realitate la fel de vastă cît întreg universul, căci Indiferenţa este echivalentul practic al îndoielii, iar îndoiala nu se bucură oare în ochii săi de prestigiul Absolutului ?

Înfeudarea, supunerea, iată marea problemă a tuturora. E tocmai ceea ce scepticul îşi refuză. El ştie totuşi că de îndată ce *serveşti* eşti salvat, pentru că ai ales ; şi orice alegere este o sfidare a vagului, a blestemului, a infinitului. Oamenii au nevoie de puncte de sprijin, vor certitudinea cu orice preţ, fie şi în detrimentul adevărului. Cum certitudinea este reconfortantă, şi nu se

pot lipsi de ea, chiar cînd știu că-i înșelătoare, nici un scrupul nu-i va frîna strădaniile de-a o obține.

În schimb, căutarea îndoielii este debilitantă și nesănătoasă; n-o susține nici o necesitate vitală, nici un *interes*. Este foarte probabil că numai o forță distrugătoare ne determină s-o apucăm pe această cale. N-ai zice oare că însuși demonul, care nu neglijează nimic, se răzbună astfel pe noi pentru refuzul de a coopera la opera lui? Furios că ne vede lucrînd pe cont propriu, el ne obnubilează, ne face să căutăm Insolubilul cu o migală ce ne închide în fața oricărei iluzii ca și a oricărei realități. De aceea, căutarea aceasta la care ne condamnă se reduce la o cădere *metodică* în hău.

Înainte de Lucifer, cel dintîi care a atentat la inconștiența originară, lumea se odihnea întru Domnul. Nu că n-ar fi existat conflicte, numai că, neîmplicînd nici ruptură nici răzvrătire, ele se desfășurau încă în interiorul unității primitive, unitate pe care o forță nouă și redutabilă avea s-o sfărîme. Atentatul, inseparabil de căderea îngerilor, rămîne faptul capital survenit înainte de cealaltă cădere, a omului. Revolta acestuia, prăbușirea lui, marchează în istoria conștiinței cea de a doua etapă, a doua lovitură dată ordinii și operei lui Dumnezeu, ordine și operă pe care avea să le atace, la rîndul său, scepticul — produs al oboselii și al disoluției, capăt în drumul spiritului, versiune tîrzie, poate finală, a omului. Spre deosebire de acești doi protestatari, scepticul disprețuiește revolta și nu înțelege să se înjosească pînă la ea; uzîndu-și indignările precum și ambițiile, el a ieșit din ciclul insurecțiilor provocate de dubla cădere. Și se depărtează de om, pe care îl găsește demodat, așa cum omul se depărtează de Demon, magistrul său, căruia îi reproșa rămășițe de naivitate și iluzie. Percepem astfel gradația în trăirea singurătății și consecințelor rupturii de unitatea primordială.

Gestul lui Lucifer, ca și gestul lui Adam, unul precedînd Istoria, celălalt inaugurînd-o, reprezintă momentele esențiale ale luptei pentru izolarea lui Dumnezeu și discreditarea universului său. Acest univers era uni-

versul fericirii inconştiente în indiviziune. La ea aspirăm ori de cîte ori obosim sub povara dualităţii.

Marea valoare practică a certitudinilor nu trebuie să ne ascundă fragilitatea lor teoretică. Ele se ofilesc, îmbătrînesc, în timp ce îndoielile păstrează o prospeţime inalterabilă...

Orice credinţă este legată de o epocă ; argumentele pe care i le opunem şi care ne pun în imposibilitatea de a adera la ea înfruntă însă timpul, astfel încît această credinţă nu durează decît graţie obiecţiilor care au subminat-o. E greu să ne închipuim formarea zeilor greci, procesul exact care a generat teama de ei sau venerarea lor ; înţelegem perfect în schimb cum s-a ajuns la dezinteresul faţă de ei, apoi la contestarea utilităţii sau a existenţei lor. Critica este o permanenţă ; inspiraţia religioasă este privilegiul anumitor epoci, eminamente rare. Dacă pentru a zămisli un dumnezeu e nevoie de multă nechibzuinţă şi ebrietate, pentru a-l ucide ajunge un pic de *atenţie*. Europa face acest mic efort de la Renaştere încoace. Ce-i de mirare dacă am ajuns să invidiem acele momente grandioase cînd puteai asista la naşterea absolutului ?

O lungă intimitate cu îndoiala duce la o formă particulară de orgoliu : nu te crezi mai dotat decît ceilalţi, te crezi doar *mai puţin naiv* decît ei. Degeaba ştii că un ins ori altul e înzestrat cu însuşiri sau cunoştinţe pe lîngă care propriile tale însuşiri sau cunoştinţe nu valorează mare lucru, nimic nu te va opri să-l consideri drept cineva care, inapt pentru esenţial, s-a încurcat în frivol. A trecut cumva prîn încercări fără număr şi de necrezut ? Oricum o să ţi se pară mult rămas în afara experienţei unice, capitale, pe care tu o ai cu privire la fiinţe şi la lucruri. Un copil, toţi nişte copii, incapabili să vadă ceea ce singur tu ai văzut, tu, cel mai dezamăgit dintre muritori, lipsit de orîce iluzie faţă de semenul tău şi faţă de tine. Cu toate acestea, una tot vei mai păstra : aceea, tenace, de nedezrădăcinat, de a crede că nu ai nici una. Nimeni nu va fi în stare să ţi-o smulgă,

pentru că nimeni nu va avea în ochii tăi meritul de a fi atît de blazat ca tine. În fața unui univers de amăgiți te vei afirma solitar, cu consecința că nu vei putea nimic pentru nimeni, cum nimeni nu va putea nimic pentru tine.

Cu cît sîntem mai conștienți de insignifianța noastră, cu atît mai mult îi disprețuim pe ceilalți. Ei încetează chiar să mai existe pentru noi cînd ne străfulgeră evidența nimicniciei noastre. Nu atribuim o oarecare realitate semenului nostru decît în măsura în care o descoperim în noi înșine. Cînd nu ne mai putem amăgi cu privire la noi înșine, nu mai suntem capabili nici de acel minimum de ordine și generozitate care ar mai putea *salva* existența semenilor noștri. La acest grad de luciditate, nemaiavînd nici un scrupul față de ei, îi asimilăm unor marionete, incapabile să se înalțe la viziunea realității lor. Cum să te mai oprești atunci la ce spun și fac ei ?

Dincolo de oameni, sunt vizați zeii înșiși : ei nu există decît în măsura în care găsim în noi înșine un principiu de existență. Dacă secătuiește acest principiu, nu mai există nici un schimb posibil cu ei : n-au ce să ne dea, n-avem ce să le oferim. După ce i-am frecventat și răsfățat vreme îndelungată, ne depărtăm de ei, îi uităm și rămînem în fața lor cu mîinile goale, pe vecie. Marionete și ei, ca și semenii noștri, ca și noi înșine.

În principiu, scepticul ar trebui să-și interzică disprețul, care presupune o complicitate cu certitudinea, o luare de poziție în orice caz. Îl cultivă din păcate, ba chiar se uită de sus la cei care nu procedează la fel. El, care pretindea că a învins totul, n-a putut învinge trufia, nici inconvenientele pe care le implică ea. La ce bun să îngrămădești îndoială peste îndoială, refuz peste refuz, pentru a încheia printr-un gen special de aservire și de suferință ? Luciditatea cu care se mîndrește e propriul său dușman : ea nu-l trezește la neființă, nu-i dă conștiința neființei decît pentru a-l țintui de ea. Și nu se va mai putea desprinde, i se va aservi, prizonier chiar în pragul eliberării sale, legat fedeleș de irealitate.

DORINȚĂ ȘI OROARE DE GLORIE

Dacă fiecare dintre noi și-ar mărturisi dorința cea mai tainică, aceea care îi inspiră toate proiectele și toate acțiunile, am spune : „Vreau să fiu lăudat". Nimeni nu se va încumeta să facă asemenea mărturisire, căci e mai puțin dezonorant să făptuiești o mîrșăvie decît să-ți dai în vileag o slăbiciune atît de jalnică și atît de umilitoare, născută dintr-un sentiment de singurătate și de nesiguranță de care suferă, cu egală intensitate, și cei năpăstuiți de soartă și norocoșii. Nimeni nu-i *sigur* de ceea ce este el de fapt, nici de ceea ce face. Oricît de pătrunși am fi de meritele noastre, neliniștea ne roade și nu dorim, ca să scăpăm de ea, decît să fim înșelați, să găsim pretutindeni aprobarea tuturor. Un bun observator deslușește întotdeauna o nuanță de implorare în privirea celui care tocmai a terminat o acțiune sau o operă, ori se consacră, pur și simplu, unei activități oarecare. Infirmitatea este universală, iar dacă Dumnezeu pare să nu fi fost atins, explicația e simplă : creația odată încheiată, el n-avea cum, din lipsă de martori, să se aștepte la felicitări. Și le-a acordat singur, e drept, și la sfîrșitul fiecărei zile !

Așa cum, pentru a-și face un nume, fiecare se străduiește să-i întreacă pe ceilalți, și omul trebuie să fi cunoscut, la începuturile sale, pofta confuză de a eclipsa

dobitoacele, de a se afirma pe seama lor, de a *străluci* cu orice preţ. O ruptură de echilibru, sursă de ambiţie dacă nu de energie, producîndu-se în economia sa vitală, el s-a pomenit proiectat într-o competiţie cu toate vieţuitoarele, pînă să intre în competiţie cu el însuşi prin acea nebunie a depăşirii care, agravată, avea să fie caracteristica lui specifică. Doar omul, în condiţia naturii, s-a vrut *important*, doar omul, dintre toate animalele, ura anonimatul şi s-a zbătut să iasă din el. Să se pună în valoare, acesta era, acesta rămîne visul lui. E greu să credem că ar fi sacrificat paradisul din simpla dorinţă de a cunoaşte binele şi răul ; în schimb, ni-l închipuim perfect riscînd totul pentru a fi cineva. Să corectăm Geneza : dacă şi-a ratat fericirea iniţială, a făcut-o nu atît de dragul cunoaşterii cît din poftă de glorie. De îndată ce a căzut în mrejele acesteia, a trecut de partea diavolului. Şi gloria este într-adevăr diabolică, în principiu ca şi în manifestări. Din cauza ei, cel mai înzestrat dintre îngeri a sfîrşit aventurier, şi nu puţini sfinţi în chip de saltimbanci. Cei care au gustat din glorie ori numai s-au aflat pe aproape nu mai pot să se depărteze de ea şi, pentru a-i rămîne în preajmă, nu se vor da îndărăt de la nici o josnicie, de la nici o mîrşăvie. Cînd nu mai poţi să-ţi salvezi sufletul, speri să-ţi salvezi măcar numele. Oare uzurpatorul care avea să-şi asigure o poziţie privilegiată în univers ar fi reuşit aceasta fără voinţa de a face să se vorbească despre el, fără obsesia, fără mania zarvei în jurul său ? Dacă această manie ar pune stăpînire pe orice alt animal, oricît de „arierat", animalul cu pricina ar progresa vertiginos şi ar ajunge din urmă omul.

Simţi că dorinţa de glorie te părăseşte ? Ea va lua cu sine şi frămîntările care te îmboldeau, te împingeau să produci, să te realizezi, să ieşi din tine însuţi. Odată cu dispariţia lor, te vei mulţumi cu ceea ce eşti, vei reintra în matcă, voinţa de supremaţie şi exces fiind învinsă şi abolită. Scăpat din puterea şarpelui, nu vei mai păstra nici urma vechii ispitiri, a stigmatului care

te deosebea de celelalte făpturi. E oare sigur că mai eşti *om?* Cel mult o plantă *conştientă.*

Teologii, asimilîndu-l pe Dumnezeu unui spirit pur, s-au dovedit a nu avea nici o idee despre procesul creaţiei, despre *facere* în general. Spiritul ca atare este inapt să producă; el proiectează, dar, pentru executarea proiectelor sale, e nevoie de o energie impură care să-l urnească. El însuşi este slab, nu carnea, şi nu ajunge puternic decît stimulat de o sete suspectă, de un imbold condamnabil. Cu cît este mai dubioasă, o pasiune îl cruţă pe cel înrobit ei de primejdia de a crea opere false ori descărnate. E stăpînit de lăcomie, de invidie, de vanitate? Departe de a-l înfiera, trebuie, dimpotrivă, să-l lăudăm: ce-ar fi fără ele? Aproape nimic, adică spirit pur, mai exact înger; or, îngerul este, prin definiţie, steril şi ineficace, ca şi lumina în care vegetează şi care nu zămisleşte nimic, lipsită fiind de acel principiu obscur, subteran, ce sălăşluieşte în orice manifestare a vieţii. Dumnezeu apare favorizat, plămădit cum este din tenebre: fără imperfecţiunea lor dinamică, ar fi rămas într-o stare de paralizie sau de indiferenţă, incapabil să joace rolul pe care îl ştim. Lor le datorează totul, inclusiv *fiinţarea* sa. Nimic din ceea ce e rodnic şi adevărat nu-i deplin luminos, nici deplin onorabil. A spune despre un poet, în legătură cu vreo slăbiciune de a sa, că aceasta e o „pată pe geniul său" înseamnă a ignora resortul şi secretul, dacă nu al talentelor sale, cu siguranţă al „randamentului". Orice operă, oricît de înalt i-ar fi nivelul, răsare din imediat şi-i poartă semnul: nimeni nu creează în absolut şi nici în vid. Închişi într-un univers *omenesc,* pentru ce şi pentru cine să mai producem, îndată ce evadăm dintr-însul? Cu cît ne solicită mai mult *omul,* cu atît încetează să ne intereseze oamenii. Cu toate acestea, din cauza lor şi a părerii pe care şi-o fac despre noi ne agităm. Dovadă stă puterea linguşirii asupra tuturor spiritelor, asupra celor rudimentare ca şi asupra celor rafinate. Greşit am crede că ea n-are nici un efect asupra solitarului; în realitate, el este mai sensibil la linguşire decît ne-am închipui, căci, negustînd adeseori din farmecul sau din

otrava ei, nici nu ştie să se apere. Oricît de blazat ar fi, complimentele nu-l lasă indiferent. Cum nu i se fac prea des, nici nu-i obişnuit cu ele ; scăldaţi-l cu cel dintîi prilej în complimente şi le va primi cu o lăcomie puerilă şi greţoasă. Competent în numeroase domenii, în acesta e un novice. Să mai adăugăm, spre disculparea lui, că orice compliment acţionează fizic şi stîrneşte un fior delicios pe care nimeni nu l-ar putea înăbuşi şi nici măcar stăpîni, fără o disciplină, fără o stăpînire de sine ce se dobîndesc numai prin experienţa vieţii sociale, prin frecventarea îndelungată a intriganţilor şi a ipocriţilor. La drept vorbind, nimic, nici neîncrederea şi nici dispreţul, nu ne imunizează împotriva efectelor linguşirii : suspectăm sau dispreţuim pe un ins oarecare ? Vom fi totuşi atenţi la aprecierile favorabile cu care va binevoi să ne gratifice, ba chiar ne vom schimba părerea despre el dacă aceşte aprecieri vor fi destul de lirice, destul de exagerate ca să ni se pară spontane, involuntare. În aparenţă, toată lumea e mulţumită de sine : în realitate, nimeni. Va trebui oare atunci, din caritate, să ne tămîiem prietenii şi duşmanii, pe toţi muritorii fără excepţie, aprobîndu-le orice extravaganţă ? Îndoiala de sine îi chinuie pe oameni atît de tare, încît, drept remediu, ei au inventat iubirea, pact tacit între doi nefericiţi pentru a se preţui peste măsură, pentru a se lăuda între ei cu nerușinare. Cu excepţia nebunilor, nu există om indiferent la elogiu sau la blam ; cîtă vreme rămînem mai mult sau mai puţin normali, suntem sensibili şi la unul şi la celălalt ; dar mai avem oare ce căuta printre semenii noştri cînd devenim refractari la ele ? Să reacţionăm asemenea lor este desigur umilitor ; pe de altă parte, e foarte greu să te ridici mai presus de toate aceste nimicnicii care îi hărţuiesc şi-i copleşesc. A fi om nu-i o soluţie, dar nici a înceta să mai fii.

Cel mai mic salt în afara lumii frînează voinţa noastră de a ne realiza, de a-i întrece şi de a-i strivi pe ceilalţi. Ghinionul îngerului este că nu trebuie să se zbată pentru a dobîndi gloria : în glorie s-a născut, în glorie se lăfăie, gloria ii este consubstanţială. Ce mai

poate să-şi dorească ? Însăşi facultatea de a-şi inventa dorinţele îi lipseşte. Dacă a produce şi a exista sunt totuna, atunci nu există condiţie mai ireală şi nici mai dezolantă decît a sa.

E primejdios să simulezi indiferenţa cînd nu-i eşti predestinat : pierzi astfel multe defecte menite să te îmbogăţească, necesare pentru împlinirea unei opere. A-l deposeda pe om de aceste defecte înseamnă a ne lipsi de propriul nostru fond, a ne înfunda de bună voie în impasul purităţii. Fără aportul trecutului nostru, al mocirlei noastre, al corupţiei noastre recente şi originare deopotrivă, spiritul şomează. Vai de cel care nu-şi sacrifică mîntuirea !

Dacă orice înfăptuire importantă, mare, nemaipomenită, purcede din dorinţa de glorie, ce se întîmplă cînd această dorinţă slăbeşte ori se stinge, şi ne ruşinăm că am vrut să ne impunem în ochii celorlalţi ? Pentru a înţelege cum se poate ajunge aici, să ne gîndim la acele momente cînd se produce o adevărată neutralizare a instinctelor noastre. Ce-i drept, suntem încă în viaţă, dar asta n-are cine ştie ce importanţă pentru noi : o constatare lipsită de interes ; adevăr, minciună, — o înşiruire de vorbe goale, şi atît. Ce este, ce nu este — cum să ştim, cînd am depăşit acel stadiu cînd încă îţi mai dai osteneala să ierarhizezi aparenţele ? Nevoile, dorinţele noastre ne sunt paralele, cît despre visele noastre, nu noi suntem cei care le mai visăm, altcineva le visează în noi. Nici chiar frica nu mai e a noastră. Nu că s-ar micşora, ea sporeşte mai degrabă, dar rămîne în afara noastră ; hrănindu-se din propriile-i resurse, eliberată, trufaşă, ea duce o existenţă autonomă ; noi îi slujim doar ca suport, ca domiciliu, ca *adresă*, o găzduim : nimic mai mult. Ea trăieşte separat, se dezvoltă şi se împlineşte şi-şi face de cap fără a ne consulta vreodată. Deloc supăraţi, o lăsăm în toanele ei, o tulburăm tot atît de puţin pe cît ne tulbură şi ea pe noi, şi asistăm, dezabuzaţi şi impasibili, la spectacolul pe care ni-l oferă.

Aşa cum purtaţi de imaginaţie putem străbate lesne drumul invers celui parcurs de viaţă, traversînd astfel

din nou speciile, urmînd în răspăr cursul istoriei putem ajunge pînă la începuturile ei şi chiar mai departe. Această retrogradare devine o necesitate la cel care, smuls din tirania opiniei, nu mai aparţine nici unei epoci. A aspira la consideraţie e de înţeles în cele din urmă; dar cînd n-ai pe *nimeni* faţă de care să ţii să faci impresie bună, ce rost mai are să te istoveşti pentru a trece drept cineva, ba chiar ce rost are să te istoveşti pur şi simplu să fii ?

După ce am jinduit ca numele nostru să fie gravat în jurul soarelui, cădem în cealaltă extremă, dorindu-ne fierbinte să fie şters de pretutindeni şi să piară pe vecie. Ardoarea cu care am vrut să ne afirmăm nu cunoscuse nici o limită ? Aceea de a ni se şterge orice urmă nu va cunoaşte nici ea vreuna. Împingînd pînă la eroism voinţa de abdicare, ne folosim energiile pentru a ne spori anonimatul ; pentru distrugerea oricărui semn al trecerii noastre, a celei mai mărunte amintiri a răsuflării noastre. Urîm pe oricine ni se ataşează, se bizuie pe noi sau aşteaptă ceva de la noi. Singura concesie pe care o mai putem face celorlalţi e să-i dezamăgim. Oricum, nu vor putea înţelege dorinţa noastră de a scăpa de surmenajul eului, de a ne opri în pragul conştiinţei şi de a nu pătrunde în ea niciodată, de a ne ghemui în străfundul tăcerii primordiale, în beatitudinea nearticulată, în dulcea stupoare în care zăcea creaţia înainte de zarva stîrnită de verb. Această nevoie de a ne ascunde, de a abandona lumina, de a fi în toate cel de pe urmă, aceste impetuoase porniri de modestie cînd, rivalizînd cu cîrtiţele, le acuzăm de ostentaţie, această nostalgie a nenăscutului sau a nenumitului — sunt tot atîtea modalităţi de a lichida achiziţiile evoluţiei spre a regăsi, printr-un salt înapoi, clipa care a precedat urnirea devenirii.

Cînd concepem o înaltă idee despre dispariţie şi privim cu dispreţ afirmaţia celui mai şters dintre moderni : „Toată viaţa am sacrificat totul, linişte, interes, fericire, destinului meu“ — nu fără satisfacţie ne închipuim, la antipod, înverşunarea dezabuzatului care, ca

să nu lase nici o urmă, îşi îndreaptă acţiunile spre un ţel unic : suprimarea identităţii, volatilizarea eului său. Dorinţa de a trece neobservat e atît de pătimaşă încît ea ridică Insignifianţa la rangul de sistem, de divinitate, şi îngenunchează în faţa ei. Să nu mai existi pentru nimeni, să trăieşti ca şi cum n-ai fi trăit niciodată, să izgoneşti evenimentul, să nu mai pui preţ pe nici o clipă şi pe nici un loc, să te desprinzi pentru totdeauna ! A fi liber înseamnă a te emancipa de căutarea unui destin, înseamnă a renunţa să faci parte atît dintre aleşi cît şi dintre osîndiţi ; a fi liber înseamnă a te exersa să fii nimic.

Cel care a dat tot ce putea da oferă un spectacol mai dureros decît cel care, după ce n-a putut şi nici n-a vrut să se remarce, moare cu toate harurile, reale sau presupuse, cu capacităţile sale neexploatate şi cu meritele nerecunoscute : cariera pe care ar fi putut s-o facă, pretîndu-se la multiple versiuni, ne stimulează jocul imaginaţiei ; ai spune că-i încă viu, cînd primul, încremenit în reuşita lui, împlinit şi hidos, evocă un stîrv. În toate domeniile ne intrigă singuri cei care, fie din slăbiciune, fie din scrupul, au întîrziat la nesfîrşit momentul cînd ar fi trebuit să se decidă să exceleze. Avantajul lor asupra celorlaţi este de a fi înţeles că nimeni nu se realizează nepedepsit, că orice gest ce se adaugă la simplul fapt de a trăi trebuie plătit. Natura urăşte talentele pe care le-am dobîndit pe seama ei, le urăşte chiar şi pe cele cu care ne-a înzestrat şi pe care le-am cultivat într-un fel necuvenit ; ea pedepseşte zelul, această cale a pierzaniei, şi ne avertizează întotdeauna că atunci cînd ţinem neapărat să ne ilustrăm, în detrimentul nostru o facem. Există oare ceva mai funest decît un prea mare belşug de calităţi, decît o grămadă de merite ? Să ne cultivăm deficienţele, să nu uităm că mai uşor se piere din excesele unei virtuţi decît din cele ale unui viciu.

A te considera *cunoscut* de Dumnezeu, a-i căuta complicitatea şi adulările, a dispreţui toate sufragiile exceptîndu-le pe ale sale, — ce trufie şi ce forţă ! Doar

religia e în stare să satisfacă deplin atît pornirile noastre bune cît şi pe cele rele.

Între un om pe care nici o „împărţie" nu-l ignoră, şi un dezmoştenit care nu are decît credinţa, care din ei, în absolut, ajunge la o mai mare strălucire? Nu s-ar putea pune în cumpănă ideea pe care Dumnezeu consimte s-o aibă despre noi cu cea pe care şi-o fac semenii noştri. Fără voinţa de a fi *apreciat* în ceruri, fără certitudinea de a te bucura, acolo, de o anumită faimă, n-ar exista rugăciune. Muritorul care s-a rugat sincer, fie şi o singură dată în viaţă, a atins forma supremă a gloriei. Ce altă reuşită va mai spera de acum înainte? Ajuns în culmea carierei, misiunea lui pe lume fiind îndeplinită, el se va putea odihni liniştit tot restul zilelor sale.

Privilegiul de a fi cunoscut de Dumnezeu poate să le pară unora insuficient. Aşa a judecat, în orice caz, primul nostru străbun care, obosit de o celebritate pasivă, şi-a pus în cap să impresioneze creaturile, ba chiar şi pe creator căruia îi pizmuia nu atît atotştiinţa cît pompa, fastul de paradă, zorzoanele. Nemîngîiat că a jucat un rol de mîna a doua, de ciudă şi din cabotinaj s-a lansat într-un şir de performanţe istovitoare, în istorie, şi aceasta nu atît pentru a submina divinitatea cît pentru a o *ului*.

Dacă vrem să avansăm în propria noastră cunoaştere, nimeni nu ne poate ajuta mai mult decît lăudărosul: el se comportă aşa cum am face şi noi dacă nu ne-ar mai reţine unele rămăşiţe de timiditate şi de pudoare; el spune în gura mare ce gîndeşte despre sine, îşi clamează meritele, în timp ce noi, lipsindu-ne îndrăzneala, suntem condamnaţi să le murmurăm pe ale noastre sau să le tăinuim. Auzindu-l cum se extaziază ore în şir asupra faptelor şi gesturilor sale, te cutremuri la gîndul că o nimica toată ar fi de ajuns pentru ca fiecare să facă la fel.

Cum se preferă făţiş universului şi nu pe ascuns, ca noi, n-are nici un motiv s-o facă pe neînţelesul sau pe

damnatul. De vreme ce nimeni nu vrea să se ocupe de ceea ce este el nici de cît valorează, va avea el însuşi grija s-o facă. Nici o restricţie, nici o insinuare sau nuanţă în aprecierile pe care şi le va atribui. E satisfăcut, împlinit, a aflat ceea ce toţi urmăresc, ceea ce puţini găsesc.

Ce vrednic de plîns, în schimb, cel care nu cutează să-şi ridice în slăvi meritele şi talentele. El îi urăşte pe cei care nu i le preţuiesc şi se urăşte pe el însuşi pentru că nu le poate exalta sau afişa măcar. Bariera prejudecăţilor odată ridicată, fanfaronada în sfîrşit tolerată şi chiar obligatorie, ce eliberare a spiritelor ar rezulta astfel —! Psihiatria n-ar mai avea obiect dacă ne-ar fi îngăduit să divulgăm imensul bine pe care îl gîndim despre noi sau dacă la orice oră din zi am avea la îndemînă un linguşitor. Oricît de fericit e lăudărosul, fericirea sa nu-i fără cusur : nu totdeauna găseşte pe cineva dispus să-l asculte ; iar despre aceea ce poate simţi cînd e redus la tăcere, mai bine să nici nu ne gîndim.

Oricît de plini de noi înşine am fi, trăim într-o acreală neliniştită, de care n-am putea scăpa decît dacă pietrele înseşi, înduioşate, s-ar milostivi să ne tămîieze. Cîtă vreme se vor încăpăţîna în muţenia lor, nu ne rămîne decît să ne bălăcim în chinuri, să ne ghiftuim cu propria noastră fiere.

Faptul că aspiraţia la glorie îmbracă o formă din ce în ce mai gîfîită vădeşte că ea s-a substituit credinţei în nemurire. Dispariţia unei himere pe cît de înveterată pe atît de legitimă ar trebui să lase în spirite o anume panică, odată cu o aşteptare amestecată cu frenezie. Nimeni nu se poate lipsi de un simulacru de perenitate, şi cu atît mai puţin nu-şi poate interzice s-o caute pretutindeni, începînd cu cea literară. De cînd moartea îi apare fiecăruia ca un termen absolut, *toată lumea scrie*. De aici idolatria succesului şi, în consecinţă, aservirea la *public*, putere pernicioasă şi oarbă, flagel al secolului, versiune imundă a Fatalităţii.

Cu eternitatea în arierplan, gloria putea avea un sens : nu mai are nici unul într-o lume unde domneşte timpul, unde, alt ghinion, timpul însuşi e *ameninţat*. Fragilitatea universală, care îi afecta atît de tare pe antici, e acceptată de noi ca o evidenţă ce nici nu ne loveşte nici nu ne întristează, şi ajungem să ne cramponăm voioşi de certitudinile unei celebrităţi precare şi nule. Să adăugăm că dacă, în epocile cînd omul era rar, a fi cineva putea să prezinte încă un oarecare interes, acum, cînd s-a devalorizat, nu mai e acelaşi lucru. Pe o planetă invadată de carne, la consideraţia cui să mai ţii, cînd ideea de semen s-a golit de orice conţinut şi n-ai mai putea iubi masa umană nici cu toptanul nici cu bucata ? A vrea doar să te distingi este oricum un simptom de moarte spirituală. Oroarea de glorie purcede din oroarea de oameni : interşanjabili, ei justifică prin numărul lor aversiunea pe care le-o nutrim. Nu-i departe momentul cînd va trebui să te afli în stare de graţie pentru a putea, nu să-i iubeşti, asta-i cu neputinţă, ci doar să suporţi să-i vezi. Pe vremea cînd epidemii providenţiale de ciumă curăţau cetăţile, individul, în calitatea sa de supravieţuitor, inspira pe bună dreptate un anumit respect : încă era o *fiinţă*. Nu mai există fiinţe, nu mai există decît o viermuială de muribunzi atinşi de longevitate, cu atît mai odioşi cu cît ştiu să-şi organizeze atît de bine agonia. Le preferăm oricare animal, fie şi numai pentru faptul că e hăituit de ei, spoliatori şi profanatori ai peisajului pe care odinioară îl înnobila prezenţa dobitoacelor. Paradisul înseamnă absenţa oamenilor. Cu cît ne dăm mai bine seama, cu atît iertăm mai puţin gestul lui Adam : înconjurat de animale, ce-şi mai putea dori ? şi cum de a desconsiderat fericirea de a nu fi silit să înfrunte, clipă de clipă, blestemul hidos înscris pe chipurile noastre ? Seninătatea nemaifiind de conceput decît după eclipsa speciei, să încetăm, în aşteptare, a ne martiriza pentru fleacuri, să întoarcem privirile aiurea, către acea parte din noi pe care nimic n-o înrîureşte. Schimbăm perspectiva asupra lucrurilor atunci cînd, în confruntare cu singurăta-

tea noastră cea mai tainică, descoperim că nu există realitate decît în străfundul nostru, restul nefiind decît amăgire. Cînd cineva s-a pătruns de acest adevăr, ce pot să-i mai acorde ceilalţi şi el să nu aibă, şi ce să-i ia ca să-l mai întristeze şi să-l umilească? Nu există eliberare fără triumf asupra ruşinii şi a fricii de ruşine. Învingătorul aparenţelor, scăpat pentru totdeauna din mrejele lor, trebuie să fie mai presus nu numai de onoruri ci şi de onoarea însăşi. Fără să ia cîtuşi de puţin în seamă dispreţul semenilor, el va şti să plimbe, în mijlocul lor, o mîndrie de zeu descreditat.

Ce uşurare cînd te crezi inaccesibil laudei şi blamului, şi cînd nu mai ţii să treci drept cineva în ochii nimănui! Stranie uşurare, punctată de momentele de opresiune, eliberare dublată de stînjeneală.

Oricît de departe am fi împins ucenicia detaşării, nu putem spune totuşi cum stăm cu dorinţa de glorie: o mai simţim ori suntem cu totul insensibili? Cel mai probabil e că am escamotat-o şi ea continuă să ne hărţuiască fără ştirea noastră. N-o biruim decît în acele clipe de descurajare deplină cînd nici viii nici morţii nu s-ar putea recunoaşte în noi... În celelalte experienţe ale noastre lucrurile nu sunt chiar atît de simple, pentru că atîta vreme cît dorim, dorim implicit gloria. Chiar desprinşi de toate şi încă rîvnim la ea, căci pofta de glorie supravieţuieşte dispariţiei tuturor celorlalte. Cine s-a înfruptat din glorie, cine s-a tăvălit în glorie, nu se va mai putea lipsi de ea niciodată şi, nemaiavînd mereu parte de ea, va cădea în acreală, în insolenţă sau în lîncezeală. Cu cît ni se adîncesc metehnele, ea cîştigă relief şi ne atrage; vidul din noi o cheamă; şi, cînd nu răspunde, îi acceptăm surogatul: notorietatea. Pe măsură ce aspirăm la ea, ne zbatem în insolubil: vrem să învingem timpul cu mijloacele timpului, să dăinuim în efemer, să atingem indestructibilul prin istorie şi, culmea deriziunii, să fim aplaudaţi tocmai de cei ce ne scîrbesc cel mai tare. Nenorocirea noastră e că n-am găsit, pentru a remedia pierderea eternităţii,

decît această înşelăciune, decît această jalnică obsesie, de care s-ar putea elibera numai acela care s-ar implanta în fiinţă. Dar cine-i în stare, cînd nu eşti *om* tocmai pentru că nu poţi izbuti aceasta ?

A crede în istorie înseamnă a rîvni posibilul, înseamnă a postula superioritatea calitativă a iminentului asupra imediatului, înseamnă a-ţi închipui devenirea destul de bogată în sine pentru a face eternitatea de prisos. E destul să încetezi să crezi în ea şi toate evenimentele îşi pierd orice urmă de semnificaţie. Nu te mai interesează atunci decît extremităţile Timpului, mai puţin începuturile cît împlinirea sa, consumarea, ceea ce va veni după el, cînd secătuirea setei de glorie va aduce cu sine şi secătuirea poftelor, şi cînd, liber de impulsul care îl împingea să înainteze, despovărat de aventura sa, omul vedea deschizîndu-i-se în faţă o *eră fără dorinţă.*

Dacă redobîndirea inocenţei primordiale ne este interzisă, putem, în schimb, imagina alta, încercînd s-o atingem graţie unei ştiinţe lipsite de perversitate, purificată de tarele ei, schimbată în profunzime, „pocăită". Asemenea metamorfoză ar echivala cucerirea unei a doua inocenţe care, survenită după milenii de îndoială şi de luciditate, ar avea asupra celei dintîi avantajul de a nu se mai lăsa prinsă în mrejele, acum uzate, ale Şarpelui. Disjuncţia dintre ştiinţă şi cădere odată operată, actul cunoaşterii nemailinguşind vanitatea nimănui, nici o plăcere demonică n-ar mai însoţi indiscreţia inevitabil agresivă a spiritului. Ne-am comporta ca şi cum n-am fi siluit nici un mister şi ne-am privi performanţele de orice fel cu detaşare, dacă nu cu dispreţ. Ar fi vorba atunci, nici mai mult nici mai puţin, decît de *a reîncepe Cunoaşterea,* adică de a edifica altă istorie, o istorie degrevată de străvechiul blestem, şi în care ne-ar fi dat să regăsim acel semn divin pe care îl purtam înainte de ruptura cu restul creaţiei. Nu putem trăi cu conştiinţa unei greşeli totale, nici cu această pecete de infamie pe toate acţiunile noastre, Cum corupţia noastră e cea care ne scoate din noi înşine, şi tot

ea ne face eficienți și fecunzi, zelul de a produce ne denunță, ne acuză. Și atunci, nu cumva propriile noastre opere depun mărturie împotrivă-ne tocmai pentru a ne camufla decăderea, pentru a înșela semenul și, mai mult, pentru a ne înșela pe noi înșine? *Săvîrșirea* este pătată de un viciu originar de care *ființa* pare scutită. Și, de vreme ce tot ce săvîrșim purcede din pierderea inocenței, numai prin înfierarea actelor noastre și dezgustați de noi înșine ne mai putem răscumpăra.

DESPRE BOALĂ

Oricare i-ar fi meritele, un om sănătos dezamăgeşte întotdeauna. Cu neputinţă să acorzi cel mai mic credit spuselor sale, să vezi în ele altceva decît pretexte sau acrobaţii. El nu deţine experienţa spaimei, singura care conferă o oarecare consistenţă cuvintelor noastre, după cum nici nu-şi poate închipui nenorocirea, fără de care nimeni n-ar putea să comunice cu acele fiinţe *separate* care sunt bolnavii ; este adevărat că din clipa în care ar deţine-o, ar înceta să fie sănătos. Neavînd nimic de transmis, neutru pînă la abdicare, el se cufundă în sănătate, stare de perfecţiune insignifiantă, de impermeabilitate la moarte ca şi, la celelalte, de indiferenţă faţă de sine şi faţă de lume. Cîtă vreme rămîne în această stare este asemenea obiectelor ; odată smuls d:ntr-însa, el se deschide la toate şi ştie totul : atotştiinţa spaimei.

Carne ce se emancipează, se răscoală şi refuză să mai slujească, boala este *apostazia organelor ;* fiecare înţelege să se izoleze, fiecare încetînd, brusc sau treptat, să mai joace jocul, să colaboreze cu celelalte, se aruncă în aventură şi capriciu. Pentru a se ajunge la o anume intensitate a conştiinţei, organismul trebuie să pătimească şi chiar să se dezagrege : conştiinţa, la începuturile sale, este conştiinţă a organelor. Sănătoase, le ignorăm ; boala ni le dezvăluie, ne face să le înţelegem importanţa şi fragilitatea, precum şi dependenţa noastră faţă de ele. Insistenţa cu care ne reaminteşte reali-

tatea lor are ceva inexorabil ; zadarnic vrem să le uităm, ea nu ne îngăduie ; această neputință de a uita, prin care se exprimă drama de a avea un trup, umple spațiul veghilor noastre. În timpul somnului, participăm la anonimatul universal, suntem *toate ființele ;* e destul ca durerea să ne trezească și să ne scuture ca să nu mai fim decît noi înșine, față în față cu răul nostru, cu puzderia de gînduri pe care le stîrnește în noi și împotriva noastră. „Vai de carnea ce atîrnă de suflet și vai de sufletul ce atîrnă de carne !“ Sunt nopți în adîncul cărora ne e dat să cuprindem tot înțelesul acestor cuvinte din *Evanghelia după Toma*. Carnea boicotează sufletul, sufletul boicotează carnea ; funești unul altuia, nu sunt în stare să coabiteze, să elaboreze în comun o minciună salutară, o ficțiune de anvergură.

Pe măsură ce conștiința crește grație suferințelor noastre, ar trebui să ne simțim mai liberi. Adevărul e tocmai pe dos. Pe măsură ce acumulăm infirmități, cădem pradă trupului nostru, ale cărui toane înseamnă tot atîtea opriri. El ne îndrumă și ne guvernează, ne impune umorile ; ne supraveghează, ne pîndește, ne ține sub tutela sa ; și, în timp ce ne supunem voințelor sale și îndurăm o robie atît de umilitoare, înțelegem de ce, sănătoși fiind, ideea de fatalitate ne repugnă : pentru că, atunci, trupul nostru își trădează prea puțin existența ; practic, nici nu i-o percepem. Dacă în timp de sănătate organele sunt discrete, în timp de boală, nerăbdătoare să se remarce, ele intră în concurență, întrecîndu-se care mai de care să ne atragă atenția. Cel care cîștigă întrecerea nu-și păstrează însă avantajul decît prin exces de zel ; efortul îl uzează și astfel altul mai întreprinzător și mai viguros îl va înlocui. Supărător în această rivalitate e faptul că ești silit să fii în același timp și obiect și martor.

Ca orice factor de dezechilibru, boala dezmorțește, biciuiește și aduce un element de tensiune și de conflict. Viața înseamnă o răscoală în interiorul anorganicului, un elan tragic al inertului, înseamnă materia în-

sufletită şi, trebuie s-o spunem, ruinată de durere. De atîta agitaţie, de atîta dinamism şi frămîntare nu scapi decît aspirînd la tihna anorganicului, la pacea în sînul elementelor. Dorinţa de a te întoarce în materie constituie substanţa însăşi a dorinţei de a muri. Dimpotrivă, a te teme de moarte înseamnă a te teme de această întoarcere, înseamnă a fugi de tăcerea şi de echilibrul inertului, de echilibru mai cu seamă. Nimic mai firesc: avem de a face în acest caz cu o reacţie de viaţă, şi tot ce ţine de viaţă este, la propriu ca şi la figurat, *dezechilibru*.

Fiecare dintre noi este produsul suferinţelor sale trecute şi, *dacă-i un anxios*, al celor viitoare. Maladiei vagi, nedeterminate, de a fi om, i se adaugă altele, multiple şi precise, toate apărînd pentru a ne anunţa că viaţa este o stare de insecuritate absolută, că este provizorie în esenţă, că reprezintă un mod de existenţă accidental. Dar dacă viaţa este un accident, individul este accidentul unui accident.

Nu există vindecare, sau, mai bine spus, purtăm în noi toate bolile de care ne-am „vindecat" şi ele nu ne părăsesc niciodată. Incurabile sau nu, sunt acolo pentru a împiedica durerea să se topească într-o senzaţie difuză: ele o îmbogăţesc, o organizează, o reglementează... Le-am numit „ideile fixe" ale organelor. Şi într-adevăr, te fac să te gîndeşti la nişte organe căzute pradă obsesiei, incapabile să i se sustragă, abandonate unor tulburări orientate, previzibile, înrobite unui coşmar metodic, la fel de monoton ca o manie.

Automatismul bolii e atît de puternic încît ea nu poate concepe nimic în afară de ea însăşi. Îmbogăţindu-ne la primele ei manifestări, ea se repetă apoi în mod inevitabil, fără a deveni totuşi, precum plictisul, simbol al invariabilului şi al sterilităţii. Trebuie să mai adăugăm că, de la un moment dat, ea nu-i mai aduce nimic celui care suferă, în afară de confirmarea cotidiană a imposibilităţii de a nu mai suferi.

Cîtă vreme suntem sănătoşi, nu existăm. Mai exact: nu ştim că existăm. Bolnavul suspină după neantul să-

nătății, după ignoranța de a fi : clipă de clipă, el este exasperat de conștiința că are *tot* universul în față, fără nici o posibilitate de a face parte din el, ori de a se risipi în el. Idealul său ar fi să uite totul și, despovărat de trecut, să se trezească într-o bună zi gol în fața viitorului. „Nu mai pot întreprinde nimic pornind de la mine însumi. Mai degrabă să plesnesc ori să dispar decît să continui astfel", își spune. Invidiază, disprețuiește sau urăște restul muritorilor, pe cei sănătoși în primul rînd. Durerea odată înrădăcinată, departe de a purifica, scoate la iveală tot ceea ce o ființă are *rău*, în ea, atît fizic cît și moral. Regulă de conduită : să n-ai încredere în suferinzi, să te păzești de oricine a zăcut la pat multă vreme. Dorința secretă a bolnavului este ca toată lumea să fie bolnavă, iar a muribundului ca toată lumea să fie în agonie. În încercările prin care trecem, dorim ca și ceilalți să fie tot atît de nefericiți ca noi : nu mai mult, exact la fel ca noi. Căci nu trebuie să ne amăgim : singura egalitate care ne interesează, singura, de asemenea, de care suntem în stare, este egalitatea în infern.

Putem deposeda omul, putem să-i luăm totul ; într un fel sau altul se va descurca. De un singur lucru nu trebuie totuși să ne atingem, căci, lipsindu-l, va fi pierdut fără scăpare : facultatea, mai exact : voluptatea de a se plînge. Răpindu-i-o, bolile sale nu-i vor mai trezi nici interes nici plăcere. Viețuiește cu ele atîta vreme cît poate să le comenteze și să le etaleze, atîta vreme, mai ales, cît le poate povesti semenilor săi, pentru a-i pedepsi că nu le încearcă și ei, că pentru moment sunt cruțați de ele. Iar cînd se plînge, el subînțelege : „Așteptați numai un pic, vă vine și vouă rîndul, nu scăpați nici voi". Toți bolnavii sunt niște sadici, numai că sadismul lor e *dobîndit ;* aceasta-i singura lor scuză.

A cădea, în toiul suferințelor noastre, în ispita de a crede că nu ne vom fi ales cu nimic de pe urma lor, că, fără ele, am fi infinit mai avansați, înseamnă a uita dublul aspect al bolii : *nimicire* și *revelație ;* ea nu ne

scoate din aparențele noastre și nu le distruge decît pentru a ne deschide și mai bine ultimei noastre realități și, cîteodată, invizibilului. Pe de altă parte, n-am putea nega că fiecare bolnav nu-i un trișor în felul său. Dacă se apleacă asupra infirmităților sale și se ocupă de ele cu atîta grijă, o face pentru a nu se gîndi la moarte; escamotează moartea *îngrijindu-se*. N-o privesc în față decît cei, puțini de fapt, care, înțelegînd „neajunsurile sănătății", nu catadixesc să ia măsuri ca s-o păstreze ori s-o recucerească. Ei se lasă încetișor să moară, spre deosebire de ceilalți, care se zbuciumă și se zbat și-și închipuie că scapă de moarte pentru că *n-au timp* să fie răpuși de ea.

În echilibrul facultăților noastre, nu ne este cu putință să percepem alte lumi; la cea mai mică dezordine, ne înălțăm la ele și le *simțim*. Este ca și cum în real s-ar fi produs o fisură prin care întrezărim un mod de existență la antipodul celui trăit de noi. Ezităm totuși să reducem această deschidere, oricît de improbabilă ar fi ea obiectiv, la un simplu accident al spiritului nostru. Tot ce percepem are o valoare de realitate din clipa cînd obiectul perceput, fie și imaginar, se încorporează în viața noastră. Îngerii, pentru cel care nu poate să nu și-i închipuie, există îndeajievea. Dar ce revoluție, ce criză în toată ființa sa cînd îi și vede, cînd își închipuie că-l vizitează! Niciodată un om sănătos n-ar putea simți prezența lor, nici să-și facă despre ei o idee exactă. A-i imagina înseamnă a te pierde; a-i vedea, a-i atinge înseamnă a fi pierdut. La anumite triburi, se spune despre cineva cuprins de convulsii: „E posedat de zei" — „E posedat de îngeri" ar trebui să spunem despre cineva ros de spaime ascunse.

A fi lăsat în seama îngerilor sau a zeilor, treacă-meargă; cel mai rău e să te închipui, timp îndelungat, omul cel mai normal cu putință, scutit de metehnele care îi chinuie pe ceilalți, scăpat de consecințele căderii, imun la nenorocire, un om sănătos în toate privințele, stăpînit în permanență de impresia că s-a rătăcit în mijlocul unei mulțimi de maniaci și de ciumați. Cum să te lecuiești de obsesia „normalității" absolute, ce să faci

ca să fii un salvat sau un decăzut *oarecare?* Nulitatea, abjecţia, orice mai degrabă decît această perfecţiune malefică!

Omul s-a distanţat de animale tocmai pentru că era mult mai expus şi mai receptiv la boli decît ele. Şi reuşeşte să se menţină în starea actuală numai pentru că animalele continuă să-l ajute; ele îl înconjoară mai mult ca oricînd şi se înmulţesc, pentru ca nu cumva omul să se creadă singur şi dezmoştenit; veghează la prosperitatea lui, pentru ca nici o clipă să nu aibă impresia că nu-i aprovizionat cu suferinţe.

Fără durere, şi autorul *Însemnărilor din subterană* a văzut asta bine, n-ar fi existat conştiinţă. Iar durerea, care afectează toate vieţuitoarele, este unicul semn ce îngăduie presupunerea că această conştiinţă nu-i apanajul omului. Chinuiţi un animal, contemplaţi-i expresia privirii; veţi observa o străfulgerare care, timp de o clipă, îl proiectează mai presus de condiţia sa. Orice animal, de îndată ce suferă, face un pas către noi, se străduieşte să ne ajungă din urmă. Şi, cîtă vreme suferă, este imposibil să-i refuzăm un grad, oricît de redus, de conştiinţă.

Conştiinţa nu este luciditate. Luciditatea, monopol al omului, reprezintă rezultatul procesului de ruptură dintre spirit şi lume; ea este, în mod necesar, conştiinţa conştiinţei, iar dacă noi, oamenii, ne deosebim de dobitoace, numai lucidităţii îi revine meritul sau vina.

Nici o durere nu-i *ireală:* durerea ar exista chiar dacă n-ar exista lumea. Şi chiar dacă s-ar demonstra că nu are nici o utilitate, noi tot i-am mai putea găsi una: aceea de a proiecta o oarecare substanţă în ficţiunile din jurul nostru. Fără ea, am fi cu toţii nişte marionete, fără ea, nimic n-ar avea conţinut; prin simpla ei prezenţă, durerea transformă orice, chiar şi un concept. Tot ce atinge este promovat la rangul de amintire; ea sapă în memorie urme pe care plăcerea abia ce le scrijeleşte: un om care a suferit este un om *marcat* (aşa cum spunem că-i marcat destrăbălatul, şi pe bună drep-

tate, căci destrăbălarea este suferință). Boala dă o coerență senzațiilor noastre și o unitate eului nostru, rămînînd, odată abolite certitudinile, singura speranță de a scăpa de naufragiul metafizic. Oare trebuie acum să mergem mai departe și, conferindu-i un statut impersonal, să susținem, împreună cu budhismul, că numai ea există, nu și suferindul ? Dar dacă durerea deține privilegiul de a subzista prin ea însăși, „sinele" devenind doar o iluzie, ne întrebăm *cine* atunci suferă și ce sens poate avea derularea mecanică la care este redusă. S-ar zice că buddhismul n-o descoperă pretutindeni decît pentru a o discredita mai bine. Noi însă chiar cînd admitem că durerea există independent de noi, nu ne putem imagina lipsiți de ea, nici n-o putem separa de noi, de *ființa* noastră, a cărei substanță, și chiar cauză este. Cum să concepem o senzație *ca atare*, fără suportul „eului", cum să ne reprezentăm o suferință care nu-i „a noastră" ? A suferi înseamnă a fi pe deplin tu însuți, înseamnă a atinge o stare de necoincidență cu lumea, căci suferința este *generatoare de intervale ;* și, cînd ne chinuie, nu ne mai identificăm cu nimic, nici măcar cu ea ; atunci, îndoit conștienți, veghem asupra veghilor noastre.

În afara bolilor de care suferim, care se abat asupra noastră și cu care ne împăcăm de bine, de rău, există și altele, pe care ni le dorim atît instinctiv cît și din calcul : o sete stăruitoare le cheamă, ca și cum ne-am teme că, încetînd să suferim, n-ar mai exista nimic de care să ne agățăm. Avem nevoie de o certitudine liniștitoare, așteptăm să ni se aducă dovada că atingem ceva concret, că nu suntem în plin delir. Durerea, oricare ar fi ea, îndeplinește acest rol și, cînd o avem la îndemînă, știm cu certitudine că ceva totuși există. Irealității flaglante a lumii nu-i putem opune decît *senzații ;* aceasta explică de ce, cînd ne convingem că nimic nu comportă nici cel mai mic temei, ne agățăm de tot ce oferă un conținut pozitiv, de tot ce produce suferință. Cine a trecut prin Vid va vedea în fiecare senzație dureroasă un ajutor providențial, și marea lui teamă va fi să n-o

devoreze, să n-o epuizeze prea repede pentru a cădea iar în starea de deposedare şi de absenţă din care aceasta îl scosese. Trăind într-o sfîşiere sterilă, el cunoaşte pînă la satisfacţie nefericirea de a chinui fără chinuri, de a suferi fără suferinţe ; şi astfel, vizează un şir de încercări determinate, exacte, care să-l elibereze de acest vag intolerabil, de această disponibilitate chinuitoare în care nimic nu-i foloseşte, în care înaintezi zadarnic, în ritmul unui lung şi insubstanţial supliciu. Vidul, impas *infinit*, aspiră să-şi fixeze hotare şi, din lăcomie de limite, se aruncă asupra primei dureri ivite, asupra oricărei senzaţii susceptibile să-l smulgă din transele indefinitului. Pentru că durerea, circumscrisă, dușmană a nedeterminării, este totdeauna încărcată cu un sens, fie şi negativ, in timp ce Vidul, prea vast, n-ar putea conţine nici unul.

Bolile care ne copleşesc, bolile involuntare, sunt mult mai frecvente şi mai reale decît celelalte ; sunt, de asemenea, cele care ne află cel mai dezarmaţi : să le acceptăm ? Să fugim de ele ? Nu ştim cum să reacţionăm, şi totuşi acesta e singurul lucru care ar avea importanţă. Pascal avea dreptate să nu insiste asupra maladiilor, ci asupra *folosului* pe care trebuie să-l tragem de pe urma lor. E totuşi imposibil să-l urmezi cînd ne asigură că „bolile trupului nu sunt altceva decît pedeapsa şi totodată reprezentarea bolilor sufletului". Afirmaţia e atît de gratuită încît, pentru a o dezminţi, nu trebuie decît să privim în jur : e limpede că boala loveşte la întîmplare şi pe inocent şi pe culpabil, ea arată chiar o predilecţie vădită pentru inocent ; ceea ce este de altfel în firea lucrurilor, inocenţa, puritatea lăuntrică presupunînd aproape totdeauna o constituţie slabă. Hotărît lucru, Providenţa nu face eforturi pentru cei firavi. Cauze, mult mai degrabă decît reflexe, ale suferinţelor noastre spirituale, suferinţele noastre fizice ne determină viziunea asupra lucrurilor şi hotărăsc direcţia pe care o vor lua ideile noastre. Formularea lui Pascal e adevărată, cu condiţia s-o răsturnăm.

Nici urmă de necesitate morală nici de echitate în distribuirea bunurilor şi a relelor noastre. Trebuia oare să ne mîniem din cauza asta şi să cădem în exagerările unui Iov ? E zadarnic să te revolţi împotriva durerii. Pe de altă parte, resemnarea nu se mai poartă : nu refuză ea oare să linguşească şi să ne înfrumuseţeze nevolniciile ? Nu putem depoetiza nepedepsiţi infernul. Ea nu-i doar inactuală, ci şi condamnată : este o virtute care nu răspunde nici uneia dintre slăbiciunile noastre.

De îndată ce te dăruieşti unei pasiuni, nobilă sau sordidă, n-are importanţă, eşti sigur că vei trece din suferinţă în suferinţă. Însăşi aptitudinea de a simţi o suferinţă dovedeşte predestinarea de a suferi. Iubim numai pentru că în mod inconştient am renunţat la fericire. Adagiul brahmanic este irefutabil : „Ori de cîte ori îţi creezi o nouă legătură, împlînţi, ca pe un cui, încă o durere în inimă". — Tot ce ne aprinde sîngele, tot ce ne dă impresia că trăim, că participăm, se transformă inevitabil în suferinţă. O pasiune este prin ea însăşi o pedeapsă. Cel care i se dăruieşte, chiar de s-ar crede omul cel mai răsfăţat, ispăşeşte prin zbucium fericirea sa reală sau imaginară. Pasiunea dă dimensiuni unor lucruri lipsite de dimensiuni, proclamă idol sau monstru o umbră, şi păcătuieşte faţă de adevărata însemnătate a fiinţelor şi evenimentelor. Este, deopotrivă, cruzime faţă de celălalt şi faţă de sine, căci n-o poţi trăi fără să chinuieşti şi să te chinuieşti. În afară de insensibilitate şi, la rigoare, de dispreţ, totul e suferinţă, chiar şi plăcerea, aceasta mai ales, a cărei funcţie nu constă în a depărta durerea, ci a o *pregăti*. Admiţînd chiar că n-ar ţinti atît de sus şi ar duce doar la dezamăgire, ce dovadă mai bună a insuficienţelor sale, a lipsei- sale de intensitate, de *existenţă !* Există efectiv în jurul ei un aer de impostură pe care nu-l aflăm niciodată în jurul durerii ; ea promite totul şi nu oferă nimic, e din acelaşi aluat ca şi dorinţa. Or, dorinţa neîmplinită e suferinţă ; nu e *plăcere* decît în timpul împlinirii ; şi e dezamăgire, odată împlinită.

Cum nefericirea s-a instalat în lume datorită senzaţiei, idealul ar fi să ne nimicim simţurile şi să ne abandonăm unei abulii divine. Ce plenitudine, ce dilatare, atunci cînd sperăm că ne vom pierde toate poftele! Chietudinea * concentrată veşnic în ea însăşi se depărtează de orice orizont ostil acestei reflecţii obsesive, de tot ce ar putea s-o smulgă desfătării de a nu simţi nimic. Cînd detestăm deopotrivă plăcerile şi durerile şi suntem obosiţi de ele pînă la dezgust, nu la fericire visăm, şi nici la *altă* senzaţie, ci la o viaţă încetinită, compusă din impresii atît de imperceptibile, încît par inexistente. Cea mai mică emoţie se reduce atunci la un simptom de nebunie, iar de îndată ce o simţim ne alarmăm, gata-gata să strigăm după ajutor.

Cum tot ce ne afectează într-un fel sau altul este în mod virtual suferinţă, vom deduce oare atunci superioritatea mineralului asupra însufleţitului? În acest caz, unicul recurs ar fi să reintegrăm cît mai grabnic imperturbabilitatea elementelor. Cu condiţia, firește, să putem. Să nu uităm că pentru un animal care a suferit dintotdeauna, este incomparabil mai uşor să sufere decît să nu sufere. Şi dacă totuşi condiţia sfîntului e mai plăcută decît a înţeleptului, motivul constă în aceea că-i mai uşor să te tăvăleşti în durere decît s-o stăpîneşti prin reflecţie şi orgoliu.

De vreme ce suntem incapabili să ne învingem suferinţele, nu ne mai rămîne decît să le cultivăm şi să ne desfătăm cu ele. Anticii, care nu concepeau voluptate superioară celei de a nu suferi, ar fi considerat această împăcare cu suferinţa drept o aberaţie. Mai puţin rezonabili, noi judecăm altfel la capătul a douăzeci de secole în care *convulsia* era socotită semn de progres spiritual. Deprinşi cu un Mîntuitor contorsionat, desfigurat, schimonosit, suntem incapabili să preţuim dezinvoltura zeilor antici, sau inepuizabilul surîs al unui Buddha cufundat într-o beatitudine vegetală. Oare Nirvana, dacă ne gîndim, bine, nu pare să-şi fi împrumutat

* În sens filosofic: liniştea sufletească a înţeleptului; în limbaj teologic: pacea mistică a sufletului. (N. trad.).

secretul esenţial de la plante ? Nu putem accede la eliberare decît luînd drept model o formă de fiinţare opusă fiinţării noastre.

A iubi suferinţa înseamnă a te iubi necuvenit, înseamnă a nu voi să pierzi ceva din ceea ce eşti, înseamnă a-ţi savura infirmităţile. Cu cît ne aplecăm mai mult asupra infirmităţilor noastre, cu atît mai mult ne place să repetăm la nesfîrşit întrebarea : „Cum de a fost posibil omul ?“ În inventarul factorilor răspunzători de apariţia sa, boala se află pe primul loc. Dar pentru ca omul să se fi putut ivi cu adevărat, relelor sale li s-au adăugat desigur altele venite de aiurea, conştiinţa fiind încununarea unui număr ameţitor de impulsuri întîrziate şi înfrînate, de contrarietăţi şi de încercări suferite de specia noastră, de toate speciile. Iar omul, după ce a profitat de această infinitate de încercări, se străduieşte din răsputeri să le justifice, să le dea un sens. „Ele nu vor fi fost inutile, ele le-au pregătit şi le-au anunţat pe ale mele, mai diverse şi mai intolerabile decît ale voastre“, le spune el tuturor vieţuitoarelor, pentru a le consola că n-au atins chinuri atît de excepţionale ca ale sale.

CEA MAI VECHE SPAIMĂ

(În legătură cu Tolstoi)

Natura s-a arătat darnică numai cu cei pe care i-a scutit de obsesia morţii. Pe ceilalţi i-a lăsat pradă celei mai vechi şi mai corosive spaime, fără să le ofere şi nici măcar să le arate mijloacele de a se lecui de ea. Dacă-i firesc să mori, nu-i deloc firesc, în schimb, să zăboveşti asupra morţii, şi nici să te gîndeşti la ea cu orice prilej. Cine nu-şi abate niciodată gîndul de la moarte dovedeşte egoism şi vanitate ; trăind doar conform imaginii pe care şi-o fac ceilalţi despre el, nu poate accepta ideea că într-o zi nu va mai fi nimic ; *uitarea* fiind coşmarul său de fiece clipă, e agresiv şi veninos şi nu pierde nici o ocazie ca să-şi revrse ţîfnele şi mojiciile. A te teme de moarte nu înseamnă oare o anumită ineleganţă ? Această spaimă care îi roade pe ambiţioşi, pe cei puri nu-i atacă ; abia ce-i atinge în treacăt, fără să-i lovească. Ceilalţi i se supun cu iritare şi-i detestă pe toţi aceia care n-o resimt defel. Niciodată un Tolstoi nu le va ierta fericirea de a n-o cunoaşte, şi-i va pedepsi punîndu-i s-o îndure, descriind-o cu o minuţie care o înfăţişează pe cît de respingătoare pe atît de contagioasă. Arta lui constă în a transforma orice agonie în agonia însăşi, obligîndu-l pe cititor să-şi repete înfricoşat şi fascinat : „Vasăzică aşa se moare".

În decorul interşanjabil, în lumea convenţională în care trăieşte Ivan Ilici, boala dă năvală. La început, el îşi închipuie că-i vorba de-o simplă indispoziţie trecă-

toare, de-o sfîrşeală fără urmări ; apoi, asaltat de suferinţe tot mai precise şi-n cele din urmă crîncene, sfîrşeşte prin a înţelege gravitatea cazului său, şi îşi pierde curajul. „...erau clipe cînd Ivan Ilici ar fi dorit, după îndelungi suferinţe, mai mult ca orice, oricît de ruşine i-ar fi fost s-o recunoască — ar fi dorit ca cineva să-l alinte ca pe un copil bolnav. Ar fi dorit să-l alinte cineva, să-l sărute, să-i plîngă de milă, aşa cum sunt alintaţi şi consolaţi copiii. El ştia că e un consilier cu vază, că barba a început să-i încărunţească, şi deci un asemenea lucru este cu neputinţă, şi totuşi, îl dorea." * — Cruzimea, în literatură cel puţin, e semn de alecţiune. Cu cît un scriitor este mai înzestrat, cu atît se străduieşte mai mult să-şi pună personajele în situaţii fără de ieşire ; le urmăreşte, le persecută, le obligă să înfrunte toate amănuntele impasului sau ale agoniei. Ca să insişti asupra apariţiei neaşteptate a iremediabilului în mijlocul insignifianţei, asupra celor mai mici nuanţe ale groazei ce copleşesc pe un ins banal căzut în ghearele nenorocirii ; cruzimea nu-i destul ; pentru asta se cere ferocitate. „Apoi, deodată (Ivan Ilici) simţi vechea-i durere, cunoscută, surdă, sîcîitoare, îndîrjită, înăbuşită, necruţătoare." Extrem de zgîrcit cu adjectivele, Tolstoi găseşte patru. ** de astă dată pentru a caracteriza o simplă senzaţie, dureroasă, ce-i drept. Considerînd carnea o realitate fragilă şi totuşi înfricoşătoare, un izvor nesecat de spaime, cu ea începe, şi pe bună dreptate, să înfăţişeze fenomenul morţii. Nici vorbă de deznodămînt în absolut, independent de organele şi de suferinţele noastre. Cum să te stingi în interiorul unui sistem ? Şi cum să putrezeşti ? Metafizica nu lasă nici un loc pentru cadavru. Nici pentru fiinţa vie de altminteri. Cu cît devii mai abstract şi mai impersonal, fie din pricna conceptelor sau a prejudecăţilor (filosofii şi spiritele obişnuite se mişcă deopotrivă în ireal), cu atît moartea apropiată, imediată,

* Citatele din *Moartea lui Ivan Ilici* din traducerea semnată de Ştefana Velisar Teodoreanu şi Irina Andreescu. (N. trad.).

** Cf. traducerii folosite de E.M. Cioran. În traducerea românească, mai sus indicată, numărul adjectivelor se ridică la şapte. Neavînd acces la original... ! (N. trad.).

pare de neconceput. Fără boală, Ivan Ilici, spirit altminteri obișnuit, n-ar avea nici un fel de relief, nici o consistență. Distrugîndu-l, boala este aceea care îi conferă o dimensiune existențială. Curînd nu va mai fi nimic ; tot nimic era și înainte de boală ; el *este* numai în intervalul cuprins între vidul sănătății și cel al morții, el nu există decît atîta vreme cît moare. Cine era Ivan Ilici înainte ? O marionetă îndrăgostită de simulacre, un magistrat care credea în profesiunea și în familia lui. Dezmeticit din ipocrizie și din iluzoriu, el înțelege acum că pînă la ivirea bolii își pierduse timpul cu nimicuri. Tot ce va dăinui din atîția ani de viață sunt cele cîteva săptămîni cînd a suferit și cînd boala i-a dezvăluit realități nebănuite pînă atunci, *Adevărata viață începe și se termină cu agonia,* iată învățătura ce se desprinde din încercarea lui Ivan Ilici, ca și dintr-aceea a lui Brehunov de altfel, din *Stăpîn și slugă.* Cum pierzania noastră ne izbăvește, să păstrăm vie în noi superstiția ultimelor noastre clipe : doar ele, în ochii lui Tolstoi, ne vor elibera de vechea spaimă, numai prin ele vom triumfa asupra ei. Ea ne învenințează, este rana noastră ; dacă vrem să ne lecuim, trebuie să avem răbdare, *să așteptăm.* Puțini înțelepți vor ratifica această concluzie ; căci a aspira la înțelepciune înseamnă a vrea să învingi numaidecît această spaimă.

Chiar dacă Tolstoi a fost întotdeauna preocupat de moarte, ea n-a devenit pentru el o problemă chinuitoare decît după criza prin care a trecut în jurul vîrstei de cincizeci de ani, cînd, cuprins de panică, a început să se întrebe care este „sensul" vieții. Numai că viața, de îndată ce ești obsedat de semnificația pe care poate s-o implice, se destramă, se spulberă, vădindu-se astfel ceea ce este ea de fapt, cît prețuiește și cît de firavă și de nesigură este substanța ei. Va trebui să susținem oare, împreună cu Goethe, că rostul vieții rezidă în viața însăși ? Cel obsedat de această problemă se va hotărî cu greu la așa ceva, pentru bunul motiv că obsesia lui debutează tocmai prin revelația *nonsensului* vieții.

Unii au încercat să explice criza și „convertirea" lui Tolstoi prin secătuirea talentului său. Explicația nu

stă în picioare. Opere din ultimă perioadă, ca *Moartea lui Ivan Ilici, Stăpîn şi slugă, Părintele Serghi, Diavolul,* au o densitate şi o profunzime de care un geniu vlăguit n-ar fi în stare. În cazul lui Tolstoi, nu-i vorbă de-o secătuire, ci de o deplasare a centrului de interes. Fiindu-i silă să se mai aplece asupra vieţii exterioare a fiinţelor, nu mai vroia să le cerceteze decît din clipa cînd, căzute şi ele pradă unei crize, erau nevoite să rupă cu ficţiunile în care trăiseră pînă atunci. În aceste condiţii, îi era cu neputinţă să mai scrie mari romane. El denunţă şi distruge pactul cu aparenţele, pe care îl semnase ca romancier, pentru a se întoarce spre *cealaltă* parte a lucrurilor. Criza în care intra nu era totuşi chiar atît de neaşteptată şi nici atît de radicală cum gîndea atunci cînd a scris : „Viaţa mea s-a oprit". Departe de a fi neprevăzută, ea reprezenta de fapt rezultatul, exasperarea unei spaime care îl bîntuise dintotdeauna. Dacă *Moartea lui Ivan Ilici* datează din 1886, toate motivele tratate aici se află în germene în *Trei morţi,* scrisă în 1859. Numai că spaima lui de dinainte, firească prin lipsa ei de intensitate, era suportabilă, spre deosebire de cea resimţită după aceea. Ideea de moarte, la care a fost sensibil încă din copilărie, n-are nimic morbid în sine ; nu şi atunci cînd se transformă în obsesie, aprofundare necuvenită a acestei idei, ce devine astfel funestă în exercitarea vieţii. Aşa este, fără îndoială, dacă acceptăm punctul de vedere al vieţii. Dar n-am putea concepe oare o nevoie de adevăr care, în faţa ubicuităţii morţii, să respingă orice concesie, precum şi orice deosebire între normal şi maladiv ? Dacă singur faptul că murim contează, atunci trebuie să tragem concluziile ce se impun, fără a ne încurca în alte considerente. Este o poziţie pe care n-o vor adopta cei ce nu contenesc să se văicărească înduioşaţi de „criza" lor, de o condiţie spre care, dimpotrivă, tind eforturile adevăratului solitar. Acesta nu se va înjosi niciodată spunînd : „Viaţa mea s-a oprit", pentru că tocmai asta caută şi urmăreşte el. Dar un Tolstoi, bogat şi celebru, un răsfăţat în ochii lumii, contemplă deznădăjduit prăbuşirea vechilor sale certitudini şi se căzneşte zadarnic să izgonească din mintea

sa recenta revelație a non-sensului, care-l năpădește, îl înghite. Ceea ce îl uimește și-l dezorientează e mai ales faptul că, deși înzestrat cu o vitalitate puțin obișnuită (lucra neobosit, ne spune chiar el, cîte opt ore pe zi și mînuia coasa ca un adevărat țăran), trebuie să folosească tot soiul de tertipuri ca să nu se omoare. Vitalitatea nu constituie neapărat un obstacol în calea sinuciderii : totul depinde de direcția pe care o urmează sau i s-a imprimat. El însuși constată de altfel că forța ce-l împingea să se distrugă era asemenea celei care înainte vreme îl lega de viață, cu deosebirea, adaugă el, că se producea acum *în sens invers*.

A te strădui să percepi lacunele condiției de a fi, a-ți grăbi pierzania prin exces de luciditate, a te prăbuși și a te pierde nu-i un privilegiu al bicisnicilor ; firile puternice sunt mult mai susceptibile de asemenea căderi, cu condiția să intre în conflict cu ele însele, pentru că își pun la bătaie tot elanul, toată frenezia ; tot ele sunt victimele unor crize în care trebuie să vedem o pedeapsă, pentru că nu-i firesc să-și irosească energia devorîndu-se. Au apucat cumva să atingă culmea carierei lor ? Atunci se vor înăbuși sub povara întrebărilor fără de răspuns sau vor cădea pradă unei perplexități aparent stupidă, dar legitimă și esențială în fond, precum aceea care a pus stăpînire pe Tolstoi cînd, total descumpănit, își repeta buimac : *La ce bun ?* sau *Ei și ?*

Cine a făcut o experiență analogă Ecleziastului își va aminti mereu de ea ; adevărurile pe care le va fi extras cu acest prilej sunt pe cît de categorice pe atît de impracticabile : banalități, evidențe distrugătoare de echilibru, locuri comune *ce duc la nebunie*. Nimeni în lumea modernă n-a avut, cu limpezimea lui Tolstoi, această intuiție a deșertăciunii care distonează atît de fericit cu speranțele îngrămădite în Vechiul Testament. Chiar și mai tîrziu, cînd se va erija în reformator, el nu-i va putea *răspunde* lui Solomon, ființa cu care are cele mai multe puncte comune : nu erau oare, și unul și altul, niște mari senzuali în luptă cu un dezgust universal ? Acesta e un conflict fără ieșire, o contradicție de temperament, din care purcede probabil viziunea Deșertă-

ciunii. Cu cît suntem mai înclinaţi să ne bucurăm din plin de toate plăcerile vieţii, cu atît mai mult se înverşunează dezgustul să ne împiedice, iar intervenţiile sale vor fi cu atît mai viguroase cu cît mai nerăbdătoare va fi lăcomia noastră de plăceri. „De nimic n-ai să te bucuri !" aceasta-i porunca pe care ne-o dă la orice întîlnire, la orice prilej de uitare. Existenţa n-are savoare decît atunci cînd te menţii într-o beţie gratuită, în acea ebrietate fără de care fiinţa nu stăpîneşte nimic pozitiv. Cînd Tolstoi ne asigură că înainte de criză era „beat de viaţă", trebuie să înţelegem prin aceasta că *trăia* pur şi simplu, adică era ameţit ca orice fiinţă însufleţită. Dar iată că survine dezbaterea luînd chipul fatalităţii. Ce-i de făcut ? Ai de ce să fii beat, dar nu mai poţi ; deşi în plină putere, nu te mai afli în viaţă, nu mai faci parte din ea ; o străbaţi, îi deslueşti irealitatea, căci dezbaterea înseamnă clarviziune şi trezie. Şi în ce te trezeşti, dacă nu în moarte ?

Ivan Ilici vroia ca lumea să se înduioşeze de soarta lui şi să-l plîngă ; mai jalnic decît eroul său, Tolstoi se compară, la rîndu-i, cu un puişor căzut din cuib ! Drama lui forţează simpatia, deşi nu poţi subscrie la raţiunile pe care le invocă pentru ca s-o explice. În cazul său, partea „negativă" este cu mult mai interesantă decît cealaltă. Dacă întrebările pe care şi le pune emană din fiinţa sa profundă, lucrurile stau altfel în privinţa răspunsurilor. Că perplexităţile prin care a trecut în timpul crizei sale erau la limita intolerabilului nu încape nici o îndoială ; în loc să vrea să se descotorosească de ele, doar din acest motiv, el găseşte de cuviinţă să ne spună că, fiind specifice bogăţaşilor şi trîndavilor şi nicidecum mujicilor, ele n-au nici o importanţă intrinsecă. Este limpede că Tolstoi subestimează avantajele saţietăţii, care permite descoperiri interzise sărăciei. Ghiftuiţilor, blazaţilor li se dezvăluie anumite adevăruri pe nedrept numite false sau temerare, a căror valoare subzistă chiar şi atunci cînd condamnăm felul de viaţă care le-a născut. Cu ce drept le refuzăm pe cele ale Ecleziastului ? Dacă ne vom situa la nivelul actelor, va fi greu, lucru pe care îl vom admite cu uşurinţă, să încuviinţăm dezabuzarea

lui. Dar Ecleziastul nu consideră că actul ar fi un criteriu. De aceea şi rămîne pe poziţiile sale, ca şi ceilalţi pe ale lor.

Ca să justifice cultul pe care îl profesează pentru mujici, Tolstoi invocă detaşarea lor, uşurinţa cu care părăsesc viaţa fără să se încurce în probleme inutile. Îi preţuieşte şi-i iubeşte oare cu adevărat ? Îi invidiază mai degrabă, pentru că îi crede mai puţin complicaţi decît sunt. Îşi închipuie că mujicii alunecă în moarte, că moartea este pentru ei o uşurare, că se lasă prinşi în vîltoarea unei viforniţe, asemenea lui Nichita, în timp ce Brehunov se încleştează şi se zvîrcoleşte. „Care-i modul cel mai simplu de a muri ?“ — aceasta este întrebarea care i-a dominat maturitatea şi i-a torturat bătrîneţea. Simplitatea, pe care a căutat-o necurmat, n-a găsit-o nicăieri, cu excepţia stilului ei. Cît despre el, era prea răvăşit ca s-o dobîndească. Precum orice spirit zbuciumat, istovit şi înrobit de frămîntările sale, nu putea iubi decît copacii şi dobitoacele, şi numai pe acei oameni care într-un fel sau altul se înrudeau cu stihiile. În contact cu ei, năzuia, fără îndoială, să se smulgă din spaimele lui obişnuite şi să se îndrepte spre o agonie suportabilă şi chiar senină. Tot ce-l preocupa era să se liniştească, să-şi afle cu orice preţ pacea. Aşa ne dăm acum seama de ce nu trebuia să-l lase pe Ivan Ilici să moară în dezgust sau în spaimă. „Căuta vechea, obişnuita sa teamă de moarte, şi n-o mai găsea. Unde este ? Moartea ? Nu mai simţea nici un fel de spaimă, pentru că nici moartea nu mai exista. În locul morţii era lumina. „Aşadar asta este ! spuse el deodată cu glas tare. Ce fericire !“

Nici această fericire şi nici această lumină nu conving ; sunt extrinseci, sunt înnădite. E greu să admitem că ele izbutesc să îmblînzească beznele în care se zbate muribundul : nimic de altfel nu-l pregătea pentru această jubilare, ce n-are nici o legătură cu mediocritatea sa, nici cu singurătatea la care e condamnat. Pe de altă parte, descrierea agoniei sale e atît de apăsătoare prin exactitatea ei, încît ar fi fost aproape cu neputinţă s-o rezolve fără o schimbare de ton şi de plan. „S-a sfîrşit cu moartea, îşi spuse el. Ea nu mai există.“ Şi prinţul

Andrei vroia să se convingă de aceasta. „Iubirea este Dumnezeu, şi a muri înseamnă pentru mine, părticică din această iubire, să mă întorc în marele tot, în izvorul veşnic.“ Mai sceptic faţă de divagaţiile finale ale prinţului Andrei decît mai tîrziu faţă de cele ale lui Ivan Ilici, Tolstoi adaugă: „Aceste gînduri i se păreau consolatoare; dar nu erau decît nişte gînduri..., exista în ele ceva unilateral, individual, pur raţional; erau lipsite de relief.“ Nu mai puţin, din păcate, şi cele ale bietului Ivan Ilici. Dar, după *Război şi Pace,* Tolstoi a progresat: ajunsese la un stadiu cînd trebuie să elaborezi cu orice preţ o doctrină a mîntuirii de care să te cramponezi. Cum să nu simţi că acea lumină, că acea bucurie pe care le adăugase, pentru el însuşi le visa şi că, întocmai ca şi simplitatea, îi erau interzise? Nu mai puţin *visate* sunt şi ultimele cuvinte despre sfîrşitul morţii pe care le pune în gura eroului său. Să comparăm cu acest sfîrşit, care de fapt nici nu-i un sfîrşit, cu acest triumf convenţional şi premeditat, ura atît de reală, atît de adevărată pe care o resimte acelaşi erou faţă de familia sa:

„Dimineaţa, cînd îl văzuse pe lacheu, apoi pe nevastă-sa, apoi pe fiică-sa, apoi doctorul, — fiecare mişcare a lor, fiecare cuvînt al lor confirmau adevărul atît de îngrozitor pentru el şi care i se dezvăluise peste noapte. Se vedea în ei pe sine însuşi, vedea tot pentru ce trăise şi vedea limpede că toate acestea nu erau ceea ce ar fi trebuit să fie, că toate acestea fuseseră o amăgire grozavă, imensă, care acoperea şi viaţa, şi moartea. Conştiinţa tuturor acestora îi înzeci suferinţele fizice. Gemea şi se zbătea smulgîndu-şi hainele de pe el. Îi părea că hainele îl înăbuşă, îl apasă. Şi pentru aceasta îi ura pe ei toţi.“

Ura nu duce la eliberare, şi nu prea vedem cum din dezgustul de sine şi de toate poţi face un salt în acea zonă de puritate în care moartea e depăşită, „sfîrşită“. A urî lumea şi a te urî înseamnă a acorda prea mult credit atît lumii cît şi ţie însuţi, înseamnă a-ţi crea neputinţa de a te elibera şi de lume şi de tine. Ura de sine mai ales atestă o iluzie capitală. Pentru că se ura,

Tolstoi își închipuia că a încetat să mai trăiască în minciună. Or, cînd n-ai făcut legămînt de renunțare (de care el însuși era de altfel incapabil), nu poți trăi decît minținduși pe alții și pe tine însuți. Ceea ce, de altminteri, Tolstoi a și făcut : nu înseamnă oare să minți cînd afirmi *tremurînd* că ai învins moartea și frica de moarte ? Acest senzual care incriminează simțurile, care s-a asmuțit neîncetat împotriva lui însuși, căruia îi plăcea să-și ponegrească pornirile, s-a străduit să urmeze cu înfrigurare perversă o cale potrivnică sieși. O nevoie voluptuoasă de a se tortura îl împingea spre insolubil. Era scriitor, cel dintîi în epoca lui ; în loc să-și găsească într-asta o mulțumire, și-a *inventat* o vocație, cea de om de bine, cu totul străină de înclinațiile sale. A început să se intereseze de săraci, să-i ajute, să le plîngă soarta, numai că mila lui, sumbră și indiscretă, rînd pe rînd, nu era decît o formă a dezgustului de lume. Ursuzenia, trăsătura lui dominantă, se întîlnește la toți cei care, convinși că au apucat pe o cale greșită, ratîndu-și astfel adevărata destinație, nu se pot consola că au rămas *mai prejos* de ei înșiși. Acest sentiment l-a stăpînit în ciuda operei considerabile pe care o produsese ; să nu uităm că a ajuns să considere această operă frivolă, chiar dăunătoare. O realizase, dar nu se realizase pe el însuși. Ursuzenia lui se născuse în golul ce despărțea reușita literară de neîmplinirea spirituală.

Sakia Muni, Solomon, Schopenhauer — dintre acești trei melancolici pe care îi citează deseori, primul a mers cel mai departe și nu încape îndoială că de el ar fi vrut Tolstoi să se apropie cel mai mult : ar fi izbutit dacă dezgustul de lume și de sine ar fi destul ca să ajungi în Nirvana. Și-apoi, Buddha și-a părăsit familia de tînăr (nu ni-l putem închipui încurcat într-o dramă conjugală și eternizîndu-se printre ai săi, nehotărît și posac, detestîndu-i pentru că îl împiedică să-și ducă la îndeplinire marele țel), în timp ce Tolstoi trebuia să ajungă la decrepitudine pentru a întreprinde o fugă spectaculoasă și penibilă. Chiar dacă discordanța dintre doctrina și viața lui l-a mîhnit, n-avea totuși puterea să îndrepte lucrurile. Cum ar fi făcut-o, dată fiind incompatibilita-

tea dintre aspiraţiile premeditate şi instinctele sale profunde ? Pentru a măsura amploarea zbuciumului său (aşa cum ni-l dezvăluie mai cu seamă *Părintele Serghi*), e necesar să subliniem că, în taină, el se străduia să-i *imite* pe sfinţi şi că, dintre toate ambiţiile sale, aceasta a fost cea mai nesăbuită. Propunîndu-şi un model atît de disproporţionat faţă de mijloacele sale, se condamna la un supliment de dezamăgiri. Ar fi trebuit să cugete asupra versetului din *Bhagavadgita*, potrivit căruia mai bine-i să pieri după legea ta decît s-o urmezi pe a altuia ! Tocmai pentru că şi-a căutat izbăvirea în afara propriilor sale căi, în perioada aşa-numită de „regenerare", a fost şi mai nefericit decît înainte. Cu un orgoliu ca al său, nu trebuia să practice milostenia cu atîta înverşunare : cu cît se îndîrjea mai mult pe această cale, cu atît se posomora mai tare. Incapacitatea lui radicală de a iubi, dublată de o clar-vedere glacială, explică de ce arunca asupra tuturor lucrurilor, îndeosebi asupra personajelor sale, o privire lipsită de complicitate. „Citindu-i operele, nu-ţi vine niciodată să rîzi ori să zîmbeşti", nota un critic rus către sfîrşitul secolului trecut. În schimb, n-ai înţeles nimic din Dostoievski dacă nu simţi că umorul este calitatea sa majoră. El se înflăcărează, uită de sine, şi, cum niciodată nu-i rece, atinge acel grad de febrilitate cînd, realul transfigurîndu-se, frica de moarte nu mai are nici un sens, pentru că te-ai ridicat mai presus de ea. Dostoievski a depăşit-o, a triumfat asupra ei, aşa cum îi şade bine unui vizionar, şi n-ar fi fost în stare să descrie o agonie cu acea precizie clinică în care un Tolstoi excelează. Şi e cazul să mai adăugăm că cel din urmă este un clinician *sui generis* : el nu studiază decît propriile sale boli, iar cînd şi le îngrijeşte, pune în tratament toată acuitatea şi toată vigilenţa spaimelor sale.

Adeseori s-a făcut remarca : Dostoievski, bolnav şi sărac, şi-a încheiat cariera într-o apoteoză (discursul despre Puşkin !), în timp ce Tolstoi, mult mai răsfăţat de soartă, avea s-o sfîrşească în deznădejde. Cugetînd bine, contrastul pe care îl oferă acest deznodămînt e cît se poate de firesc. Dostoievski, după revoltele şi încercările

de tinereţe, n-avea alt gînd decît *să slujească*; el s-a împăcat, dacă nu cu universul, măcar cu ţara lui, ale cărei abuzuri le-a acceptat şi justificat; credea că Rusia este menită să joace un mare rol, că trebuie chiar să salveze omenirea. Conspiratorul de altă dată, acum înrădăcinat şi liniştit, putea apăra fără impostură Biserica şi Statul; oricum, nu mai era *singur*. Tolstoi, dimpotrivă, se va însingura tot mai mult. El se înfundă într-o tristeţe neagră, şi vorbeşte atît de mult despre o „viaţă nouă" numai pentru că viaţa propriu-zisă îi scapă. Îşi închipuie că reîntinereşte religia cînd în realitate o subminează. Combate oare nedreptăţile? El merge mai departe decît anarhiştii şi formulele pe care le avansează sunt demoniace sau rizibile prin caracterul lor excesiv. Atîta lipsă de măsură, atîta negare traduc răzbunarea unui spirit care nu s-a putut împăca niciodată cu umilirea de a muri.

DEMIURGUL CEL RĂU

(1969)

NOII ZEI

Cel care urmăreşte cortegiul ideilor şi al credinţelor ireductibile, ar trebui să zăbovească neapărat asupra spectacolului oferit de primele secole ale erei noastre : ar descoperi acolo chiar modelul tuturor formelor de conflict pe care le întîlnim, sub o formă atenuată, în orice moment al istoriei. Şi-i firesc să fie aşa : aceasta e epoca în care oamenii s-au urît mai mult ca niciodată. Meritul le revine creştinilor, febrili, intransigenţi, experţi de la bun început în arta detestării, în timp ce păgînii nu mai ştiau să mînuiască decît dispreţul. Agresivitatea este o trăsătură comună oamenilor şi zeilor noi.

Dacă un monstru de blajinătate, ignorînd harţagul, ar vrea totuşi să-l înveţe, sau măcar să-i afle utilitatea, cel mai simplu lucru ar fi să-i citească pe unii autori ecleziastici, începînd cu Tertulian, cel mai strălucit dintre toţi, şi sfîrşind, să zicem, cu sfîntul Grigore din Nazians venin os şi totuşi insipid, al cărui discurs împotriva lui Iulian Apostatul îţi trezeşte pe loc pofta de a te converti la păgînism. Împăratului nu i se recunoaşte nici o calitate ; cu o satisfacţie nedisimulată, i se contestă moartea eroică în războiul împotriva perşilor, unde ar fi fost chipurile ucis de „un barbar, de meserie măscărici, care urma oştirea pentru a-i face pe soldaţi să uite de suferinţele războiului cu năzdrăvăniile şi vorbele sale de duh". Nici urmă de eleganţă, nici cea mai mică grijă ca să pară cît de cît demn de un asemenea adver-

sar. De neiertat în cazul unui sfînt e şi faptul că îl cunoscuse pe Iulian la Atena, pe vremea cînd, tineri fiind, frecventau împreună şcolile de filosofie.

Nimic mai odios decît tonul celor care apărînd o cauză, aparent compromisă, cîştigătoare în fapt, nu-şi pot stăpîni bucuria la gîndul triumfului lor şi nici nu se pot împiedica să-şi convertească înseşi spaimele lor în tot atîtea ameninţări. Cînd Tertulian, sardonic şi înfricoşat, descrie Judecata de apoi, *cel mai măreţ spectacol*, cum o numeşte, el îşi imaginează cum va rîde contemplînd atîţia monarhi şi zei „scoţînd gemete amarnice în străfundurile genunei...“ Insistenţa cu care le reamintea păgînilor că sunt pierduţi, şi ei şi idolii lor, avea de ce să exaspereze chiar şi spiritele cele mai moderate. Suită de pamflete camuflate în tratate, apologetica creştină reprezintă un sumum al genului bilios.

Nu se poate respira decît la umbra divinităţilor uzate. Pe măsură ce te convingi de acest lucru, îţi repeţi cu groază că dacă ţi-ar fi fost dat să trăieşti în momentul ascensiunii creştinismului, probabil că n-ai fi putut scăpa de fascinaţia lui. Începuturile unei religii (ca orice începuturi) sunt totdeauna suspecte. Şi totuşi doar ele au o oarecare realitate, doar ele sunt *adevărate ;* adevărate şi abominabile. Nu asişti nepedepsit la instaurarea unui zeu, oricare ar fi el şi oriunde s-ar ivi. Inconvenientul acesta nu-i recent : Prometeu îl semnala la timpul său, el, victima lui Zeus şi a noii clici instalate în Olimp.

Nu atît perspectiva mîntuirii cît pornirea înverşunată împotriva lumii antice îi tîra pe creştini în unul şi acelaşi elan distrugător. Cum cei mai mulţi veneau de aiurea, dezlănţuirea lor împotriva Romei e explicabilă. Dar la ce fel de frenezie putea să participe indigenul, atunci cînd se convertea ? Mai puţin înzestrat decît ceilalţi, el nu avea decît un singur refugiu : ura de sine. Fără această deviere a urii, insolită la început, apoi molipsitoare, creştinismul ar fi rămas o simplă sectă, mărginită la o clientelă străină, singura, la drept vorbind, capabilă să schimbe fără eforturi şi chin vechii zei pe un cadavru bătut în

cuie. Cineva care ar vrea să ştie cum ar fi reacţionat el însuşi la convertirea lui Constantin, n-are decît să se închipuie în locul unui apărător al tradiţiei, al unui păgîn mîndru de faptul că-i păgîn : cum să accepţi crucea, cum să tolerezi ca pe stindardele romane să figureze simbolul unei morţi dezonorante ? Totuşi oamenii s-au resemnat, şi greu ne putem imagina suma de înfrîngeri lăuntrice din care s-a născut această resemnare, ce avea să devină curînd generală. Dacă, pe plan moral, o putem concepe ca încununare a unei crize, acordîndu-i astfel statutul sau scuza unei convertiri, ea devine trădare de îndată ce n-o mai considerăm din perspectivă politică. A-i abandona pe zeii care au făcut Roma însemna a abandona Roma însăşi, pentru a te alia cu acea „nouă rasă de oameni abia născuţi, fără patrie şi tradiţii, încîrdăşiţi întru sfărîmarea tuturor instituţiilor religioase şi civile, urmăriţi de justiţie, înfieraţi de toată lumea, dar făcîndu-şi un titlu de glorie din aversiunea unanimă..." Diatriba lui Celsus datează din 178. Cu aproape două secole mai tîrziu, Iulian avea să scrie la rîndul său : „Consideraţi-mă cel mai mare impostor dacă veţi descoperi sub domnia lui Tiberiu sau a lui Claudiu o singură minte aleasă care să se fi convertit la ideile creştine."

„Noua rasă de oameni" avea să se căznească multă vreme pînă să pună stăpînire pe spiritele cultivate. Cum să te încrezi în aceşti necunoscuţi răsăriţi din pleava societăţii, şi care prin toate gesturile lor nu stîrneau decît dispreţ ? Chiar aşa : cum să-l accepţi pe zeul celor pe care îi dispreţuieşti şi care, pe deasupra, e şi de fabricaţie recentă ? Numai vechimea garanta validitatea zeilor, şi toţi erau toleraţi, fără deosebire, cu condiţia să nu fie de dată recentă. Foarte supărătoare în acest caz era noutatea absolută a Fiului : un contemporan, un parvenit... El mai cu seamă, personaj respingător, pe care nici un *înţelept* nu-l prevăzuse şi nu-l prefigurase, a „şocat" cel mai tare. Apariţia lui a fost un scandal ; patru secole i-au trebuit lumii pentru a se obişnui cu el. Tatăl, o cunoştinţă veche, fiind *acceptat*, creştinii, din raţiuni tactice, s-au năpustit asupra lui şi l-au adoptat. Cărţile care îl glorificau, şi al căror spirit era perpetuat de

Evanghelii, nu erau oare, după Tertulian, anterioare cu cîteva secole templelor, oracolelor, zeilor păgîni ? Odată pornit, apologetul ajunge chiar să susţină că Moise precede cu cîteva milenii căderea Troiei. Asemenea divagaţii erau menite să combată efectul pe care îl puteau provoca unele reflecţii ca aceea a lui Celsus : „La urma urmei, evreii, cu multe secole în urmă, s-au constituit într-un corp de naţiune, şi-au statornicit legi spre folosinţa lor, pe care le mai păstrează şi astăzi. Bună, rea, şi indiferent de ceea ce am spune noi, religia pe care o practică este religia moştenită din moşi strămoşi. Rămînîndu-i credincioşi, ei fac exact ce fac şi ceilalţi oameni, care-şi păstrează fiecare datinile ţării lor."

Conformîndu-te prejudecăţii vechimii însemna să-i recunoşti implicit pe zeii indigeni ca singurii legitimi. Din calcul, creştinii vroiau într-adevăr să se încline în faţa acestei prejudecăţi, dar nu puteau să meargă mai departe şi s-o adopte integral, cu toate consecinţele, fără să piardă ei înşişi. Pentru un Origen, zeii etnici erau nişte idoli, rămăşiţe de politeism ; la timpul său, sfîntul Pavel îi declarase în rîndul demonilor. Iudaismul îi socotea pe toţi la fel de mincinoşi, în afară de unul, al său. „Singura lor vină, spune Iulian despre evrei, este că, străduindu-se neîncetat să-şi mulţumească zeul, nu-i slujesc în acelaşi timp şi pe ceilalţi." El îi laudă totuşi pentru repulsia lor faţă de modă în materie de religie. „Mă feresc de orice schimbare, şi mai cu seamă cînd e vorba de zei", — este o mărturie care l-a discreditat şi pe care toţi o folosesc pentru a-l eticheta drept „reacţionar". Dar, ne întrebăm, ce fel de „progres" reprezintă creştinismul în raport cu păgînismul ? Nu se poate vorbi de un „salt calitativ" de la un zeu la altul, nici de la o civilizaţie la alta. Şi nici de la un limbaj la altul. Cine ar îndrăzni să proclame superioritatea scriitorilor creştini asupra celor păgîni ? Sfîntul Ieronim, de pildă, după ce se cufundase iar în Cicero şi Plaut, ne mărturiseşte aversiunea pe care o încerca citindu-i pe Profeţi, care aveau totuşi alt suflu şi alt stil. „Progresul", în acea epocă, se întrupa în aceşti Părinţi de necitit : a le întoarce spatele însemna oare că treci la „reacţiune" ? Iu-

lian avea perfectă dreptate preferîndu-le pe Homer, Tucidide sau Platon. Edictul prin care interzicea profesorilor creştini să comenteze autori greci a fost viu criticat, nu numai de adversarii săi, dar şi de toţi admiratorii din toate timpurile. Fără intenţia de a-i lua apărarea, nu te poţi opri totuşi să-l înţelegi. Avea de a face cu nişte fanatici ; pentru a le impune, trebuia, întocmai ca ei, să întreacă din cînd în cînd măsura, să debiteze cîte o insanitate la adresa lor, căci altminteri ei l-ar fi disprețuit considerîndu-l amator. Le-a cerut aşadar acestor „învăţători" să imite scriitorii pe care îi comentau şi să împărtăşească opiniile lor cu privire la zei. „Dar dacă ei cred că aceşti autori s-au înşelat asupra esenţialului, n-au decît să se ducă în bisericile galileenilor să-i comenteze pe Matei şi pe Luca !"

În ochii anticilor, cu cît recunoşti mai mulţi zei, cu atît slujeşti mai bine Divinitatea, ei nefiind decît înfăţişările, chipurile ei. A voi să le limitezi numărul era o impietate ; a-i suprima pe toţi în folosul unuia singur, o crimă. Tocmai de această crimă s-au făcut vinovaţi creştinii. Ironia la adresa lor nu mai avea nici un efect : răul pe care îl răspîndeau cîştigase prea mult teren. Toată acreala lui Iulian venea tocmai din neputinţa de a-i trata cu dezinvoltură.

Politeismul corespunde mai bine diversităţii tendinţelor şi impulsurilor noastre, cărora le oferă posibilitatea de a se exersa, de a se manifesta, fiecare dintre ele fiind liberă să tindă, potrivit naturii sale, spre zeul care îi convine pe moment. Dar ce să faci cu un singur zeu ? cum să ţi-l închipui, cum să-l *foloseşti ?* Odată instalat, el te obligă să trăieşti mereu *sub presiune.* Monoteismul ne comprimă sensibilitatea : ne aprofundează, îngustîndu-ne ; sistem de constrîngeri ce ne conferă o dimensiune lăuntrică în detrimentul înfloririi depline a puterilor noastre, el se aşează ca o stavilă, ne opreşte expansiunea, ne dereglează. Cu zei mai mulţi, eram fără îndoială mai *normali* decît suntem acum cu unul singur. Dacă *sănătatea* este un criteriu, ce recul reprezintă monoteismul !

Sub regimul mai multor zei, fervoarea se împarte ; cînd se adresează unui singur, ea se concentrează şi se

exacerbează, sfîrşind prin a degenera în agresivitate, în *credinţă*. Energia nu se mai dispersează, se îndreaptă toată într-o unică direcţie. Remarcabil în păgînism era faptul că nu se făcea o distincţie radicală între a crede şi a nu crede, a avea sau a nu avea credinţa. De altminteri, credinţa este o născocire creştină ; ea presupune unul şi acelaşi dezechilibru atît la om cît şi la Dumnezeu, prinşi într-un dialog pe cît de dramatic pe atît de delirant. De aici înverşunarea ce caracterizează noua religie. Cea veche, mult mai *umană*, îţi lăsa posibilitatea de a-ţi alege zeul pe care îl voiai ; cum nu-ţi impunea nici unul, rămînea să ţi-l alegi singur. Cu cît erai mai capricios, cu atît simţeai mai mult nevoia să-i schimbi, să treci de la unul la altul, fiind deplin încredinţat că de-a lungul unei existenţe vei găsi mijlocul de a-i iubi pe toţi. Unde pui că erau pe deasupra şi modeşti, nu pretindeau decît respect ; îi salutai, nu îngenunchiai în faţa lor. Pentru un spirit zbuciumat şi fără de astîmpăr, a le cărui contradicţii nu erau şi nici nu puteau fi rezolvate, ei reprezentau idealul : ce şansă, în descumpănirea lui itinerantă, să-i poată *încerca* pe toţi şi să fie aproape sigur că l-a nimerit pe cel de care avea nevoie în clipa aceea ! Odată cu triumful creştinismului, libertatea de a evolua printre ei şi de a-ţi alege unul pe plac, devine de neconceput. Coabitarea lor, admirabila lor promiscuitate se încheiase. Oare cutare estet, obosit de păgînism, dar încă nu scîrbit, ar mai fi aderat la noua religie dacă ar fi bănuit că avea să se întindă de-a lungul atîtor secole ? Ar mai fi schimbat oare fantezia proprie unui regim cu idoli interşanjabili pe un cult al cărui zeu avea să se bucure de-o asemenea longevitate fioroasă ?

În aparenţă, omul şi-a dăruit zei din nevoia de a fi ocrotit, apărat ; în realitate, din dorinţa lacomă de a suferi. Cîtă vreme credea că există o mulţime de zei, îşi acordase o libertate de joc, nişte căi de ieşire ; mărginindu-se mai tîrziu la unul singur, şi-a aplicat un supliment de piedici şi de chinuri. Doar un animal care se iubeşte şi se urăşte pînă la viciu îşi putea oferi luxul unei aserviri atît de apăsătoare. Ce cruzime faţă de noi

înşine să ne legăm de marele Spectru şi să ne încătuşăm soarta de a lui ! Zeul *unic* face viaţa irespirabilă.

Creştinismul a folosit rigoarea juridică a romanilor şi acrobaţia filosofică a grecilor, nu pentru eliberarea spiritului, ci pentru înlănţuirea lui. Înlănţuindu-l, l-a obligat să se aprofundeze, să coboare în el însuşi. Dogmele îl întemniţează, îi fixează limite exterioare pe care nu trebuie să le încalce sub nici un motiv ; în acelaşi timp, îl lasă liber să-şi cutreiere universul, să-şi exploreze propriile ameţeli şi, pentru a scăpa de tirania certitudinilor doctrinale, să caute fiinţa — sau echivalentul ei negativ — în punctul extrem al oricărei senzaţii. Aventură a spiritului încătuşat, extazul este în mod necesar mai frecvent într-o religie autoritară decît într-o religie liberală ; pentru că, atunci, el este un salt spre intimitate, recursul la abisuri, *fuga spre sine*.

Neavînd, atît amar de vreme, alt refugiu decît în Dumnezeu, ne-am cufundat tot atît de adînc în el ca şi în noi înşine (această cufundare reprezintă singura noastră performanţă reală înfăptuită în două mii de ani), am sondat hăurile lui şi pe ale noastre, i-am distrus una cîte una tainele, i-am vlăguit şi compromis substanţa prin dubla agresiune a ştiinţei şi a rugii. Anticii nu-şi surmenau zeii : prea eleganţi ca să-i istovească sau să facă din ei obiect de studiu. Cum trecerea funestă de la mitologie la teologie nu se operase încă, ei ignorau acea necurmată tensiune, deopotrivă prezentă în accentele marilor mistici şi în banalităţile catehismului. Cînd această lume este sinonimă cu impracticabilul, şi cînd simţim că, fizic, contactul ce ne leagă de ea a fost tăiat, leacul nu se află nici în credinţă nici în negarea ei (şi una şi alta, expresie a aceleiaşi infirmităţi), ci în diletantismul păgîn, mai exact în *ideea* pe care ne-o facem despre el.

*
* *

Cel mai grav inconvenient pe care îl întîmpină creştinul este acela de a nu putea sluji *conştient* decît un singur zeu, chiar dacă în practică are latitudinea de a se înfeuda mai multora (cultul sfinţilor !). Înfeudare sa-

lutară, care i-a îngăduit totuşi politeismului o prelungire indirectă. Fără de care, un creştinism prea pur ar fi instaurat cu siguranţă o schizofrenie universală. Nu-i fie cu supărare lui Tertulian, *sufletul este în mod firesc păgîn*. Oricare zeu, cînd răspunde unor pretenţii imediate, stăruitoare din partea noastră, reprezintă pentru noi un adaus de vitalitate, o „plesnitură de bici"; nu-i totuna dacă ne este impus sau nu corespunde nici unei necesităţi. Vina păgînismului este aceea de a fi acceptat şi acumulat prea mulţi: a murit din generozitate şi exces de înţelegere, a murit din lipsă de instinct.

Dacă, pentru a învinge eul, această lepră, nu se mai mizează decît pe aparenţe, e cu neputinţă să nu deplîngem stingerea unei religii fără drame, fără crize de conştiinţă, fără îndemn la remuşcare, superficială atît în principiile cît şi în practicile ei. În antichitate, profundă era filosofia, nu religia; în epoca modernă, singura cauză a „profunzimii" şi a inerentelor ei sfîşieri de tot felul este creştinismul.

Numai epocile lipsite de o credinţă precisă (epoca elenistică sau a noastră) se ocupă zelos cu clasificarea zeilor, refuzînd totodată să-i împartă în adevăraţi şi mincinoşi. Dimpotrivă, ideea că toţi ar putea avea aceleaşi merite este inacceptabilă atunci cînd domină fervoarea. Rugăciunea nu s-ar putea adresa unui zeu *probabil* adevărat. Ea nu se prea coboară la subtilităţi şi nici nu tolerează gradaţia în interiorul supremului: chiar cînd se îndoieşte, o face în numele Adevărului. *Nu implorăm o nuanţă*. Toate acestea nu sunt exacte decît odată cu calamitatea monoteistă. Pentru pietatea păgînă, lucrurile stăteau altfel. În *Octavius* de Minucius Felix, autorul, înainte de a apăra poziţia creştină, pune în gura lui Cecilius, reprezentantul păgînismului: „Vedem cum sunt adoraţi tot felul de zei naţionali: la Eleusis, Ceres; în Frigia, Cibela; în Epidaur, Esculap; în Caldeea, Belus; în Siria, Astartea; în Taurida, Diana; Mercur la gali şi toţi laolaltă la Roma." Şi adaugă, în legătură cu zeul creştin, singurul care nu-i acceptat: „Oare de unde vine zeul acesta unic, solitar, părăsit, pe care nu-l cunoaşte nici o naţiune liberă, nici un imperiu... ?"

Potrivit unei vechi prescripții romane, nimeni nu avea voie să adore în mod special zei noi sau străini, care nu fuseseră admiși în prealabil de stat, mai exact de senat, singurul împuternicit să decidă care merită să fie adoptați sau respinși. Zeul creștin, ivit la periferia imperiului, parvenit la Roma prin mijloace inavuabile, urma firesc să se răzbune mai tîrziu pentru că a fost obligat să pătrundă fraudulos.

Nu distrugi o civilizație decît distrugîndu-i zeii. Necutezînd să atace frontal imperiul, creștinii i-au atacat religia. S-au lăsat persecutați numai ca s-o poată batjocori mai bine, ca să-și satisfacă pofta nestăvilită de a urî. Cît de nefericiți ar fi fost dacă nu li s-ar fi acordat rangul de victime ! Totul în păgînism îi exaspera, pînă și toleranța. Neclintiți în certitudinile lor, nu puteau concepe, asemenea păgînilor, ideea acceptării adevărurilor aparente și nici să adere la un cult în care preoții, simpli funcționari însărcinați cu maimuțărelile ritualului, nu impuneau nimănui corvoada *sincerității*.

Cînd îți tot spui că viața nu-i de trăit decît atunci cînd poți să schimbi cînd vrei zeii și că monoteismul conține în germene toate formele tiraniei, sclavia antică nu te mai înduioșează. Era mai bine să fii sclav și să te poți închina la zeitatea pe care o voiai, decît să fii „liber" și să n-ai în fața ta decît una și aceeași varietate a divinului. Libertatea este dreptul la *diferență* ; fiind pluritate, ea postulează fărîmițarea absolutului, destrămarea lui într-o puzderie de adevăruri, la fel de justificate și de provizorii. Democrația liberală implică un politeism subiacent (sau, dacă preferăm, inconștient) ; dimpotrivă, prin natura sa, orice regim autoritar este un monoteism deghizat. Ciudate efecte ale logicii monoteiste : un păgîn, odată devenit creștin, cădea în intoleranță. Mai bine să mergi la pieire însoțit de o puzderie de zei înțelegători decît să prosperi în umbra unui despot ! Într-o epocă în care, în lipsa unor conflicte religioase, asistăm la conflicte ideologice, întrebarea care ni se pune este aceeași care obseda antichitatea muribundă : „Cum să renunți la atîția zei pentru unul singur ?" — cu corectivul, totuși, că sacrificiul care ni se

cere se situează mai jos, la nivelul opiniilor şi nicidecum al zeilor. De îndată ce o divinitate, sau o doctrină, pretinde supremaţia, libertatea este în primejdie. Dacă vedem în toleranţă valoarea supremă, orice atentat împotriva ei trebuie considerat o crimă, începînd cu acele operaţiuni de convertire în care Biserica a rămas neîntrecută. Şi dacă a exagerat amploarea persecuţiilor la care a fost supusă şi a umflat în mod ridicol numărul martirilor, a făcut-o numai pentru că, fiind timp atît de îndelungat o forţă opresivă, avea nevoie să-şi acopere relegiuirile sub pretexte nobile : nepedepsirea unor doctrine pernicioase, nu însemna oare o trădare faţă de cei care s-au jertfit pentru ea ? Faptul că a procedat la nimicirea „rătăciţilor" şi a putut, după ce fusese asuprită timp de patru secole, să devină ea însăşi asupritoare timp de patrusprezece, a fost, aşadar, un act de fidelitate. Acesta e secretul, *miracolul* perenităţii sale. Niciînd martirii n-au fost răzbunaţi mai sistematic şi mai înverşunat. Cum ascensiunea creştinismului a coincis cu aceea a Imperiului, unii Părinţi (Eusebiu printre alţii) au susţinut că această coincidenţă are o semnificaţie profundă : un Dumnezeu — un Împărat. În realitate, desfiinţarea barierelor naţionale, posibilitatea de a circula de-a lungul unui stat întins şi fără frontiere, i-au îngăduit neîndoielnic creştinismului să se infiltreze şi apoi să reprime. Lipsit de această uşurinţă de a se răspîndi, ar fi rămas o simplă dizidenţă în sînul iudaismului, în loc să devină o religie invadatoare şi, lucru şi mai supărător, o religie de propagandă. Nu scăpa nici un prilej de a recruta, de a se afirma şi extinde, folosindu-se pînă şi de acele funeralii diurne, a căror pompă era o adevărată ofensă adusă atît păgînilor cît şi zeilor olimpieni. Iulian observă că, după legislatorii de altădată, „dat fiind că viaţa şi moartea se deosebesc cu totul şi întru totul, actele relative la una şi la cealaltă trebuie îndeplinite separat." În prozelitismul lor deşănţat, creştinii nu erau dispuşi să facă această disociere : ei cunoşteau bine utilitatea cadavrului şi foloasele ce se pot trage de pe urma lui. Păgînismul

n-a escamotat moartea, dar întotdeauna s-a ferit să facă paradă de moarte. Pentru aceasta, faptul că moartea nu se acordă cu strălucirea zilei, că este o insultă la adresa luminii era un principiu fundamental; ea purcede din noapte şi din zeii Infernului. Galileenii au umplut totul cu morminte, spunea Iulian, care nu-l numeşte pe Iisus decît „mortul". Pentru păgînii demni de acest nume, noua superstiţie nu putea să pară decît o exploatare, o punere în valoare a hidosului. Cu atît mai mult trebuie să fi deplîns progresele ei în toate mediile. Ce n-a putut cunoaşte Celsus, dar a cunoscut perfect Iulian, au fost veleitarii creştinismului, cei care, incapabili să adere pe deplin, se străduiau totuşi să-l urmeze, temîndu-se că, dacă se vor ţine deoparte, vor fi excluşi din „viitor". Fie din oportunism, fie de frica singurătăţii, ei vroiau să mărşăluiască în rînd cu acei oameni, „născuţi de ieri", dar chemaţi curînd la rolul de stăpîni, de călăi.

Oricît de legitimă i-a fost pasiunea pentru zeii defuncţi, Iulian nu avea nici o şansă să-i reînvie. În locul acestei îndeletniciri zadarnice, mai bine ar fi făcut să se alieze din mînie cu maniheenii şi împreună cu ei ar fi subminat Biserica. Astfel, sacrificîndu-şi idealul, şi-ar fi satisfăcut cel puţin resentimentele. Ce altă carte îi mai rămînea, decît cea a răzbunării? În faţa lui se deschidea o splendidă carieră de demolator, şi poate că ar fi urmat-o dacă n-ar fi fost obnubilat de nostalgia Olimpului. Nu porneşti la luptă în numele unui regret. A murit tînăr, e adevărat: după abia doi ani de domnie; să fi apucat zece sau douăzeci, ce serviciu ne-ar fi adus! N-ar fi înăbuşit creştinismul, desigur, dar l-ar fi obligat la mai multă modestie. N-am mai fi fost chiar atît de vulnerabili, căci n-am fi trăit ca şi cum am fi centrul universului, ca şi cum totul, *chiar şi Dumnezeu*, s-ar învîrti în jurul nostru. Întruparea este cea mai primejdioasă linguşire cu care ne-am amăgit. Ea ne-a conferit un statut excesiv, disproporţionat în raport cu ceea ce suntem. Înălţînd anecdota umană la demnitatea de dramă cosmică, creştinismul ne-a înşelat asupra nimic-

niciei noastre, ne-a azvîrlit în iluzie, în acel optimism morbid care, în pofida evidenţei, confundă mersul cu apoteoza. Mai înţeleaptă, antichitatea păgînă punea omul la locul cuvenit. Cînd Tacit se întreabă dacă evenimentele sunt guvernate de legi eterne sau se desfăşoară la bunul plac al hazardului, el nu dă la drept vorbind nici un răspuns, ci lasă întrebarea doar rostită şi această indecizie exprimă foarte bine simţămîntul general al anticilor. Mai mult decît oricine, istoricul, confruntat cu acel amestec de constante şi aberaţii din care se compune procesul istoric, ajunge în mod necesar să oscileze între determinism şi contingenţă, între legi şi capriciu, între Fizică şi Hazard. Rareori nenorocire pe care să n-o putem raporta după placul nostru fie la o neatenţie a providenţei, fie la indiferenţa hazardului, fie, în sfîrşit, la inflexibilitatea destinului. Această trinitate, de o folosinţă atît de comodă pentru oricine, dar mai cu seamă, pentru un spirit dezamăgit, este tot ce are mai consolator de propus înţelepciunea păgînă. Modernilor le repugnă să recurgă la ea, după cum le displace şi ideea, specific antică, potrivit căreia cele bune şi cele rele reprezintă o sumă invariabilă, ce n-ar putea suferi nici o schimbare. Obsedaţi de ideea de progres şi de regres, admitem implicit că răul se schimbă fie micşorîndu-se, fie sporind. Identitatea lumii cu ea însăşi, ideea că ea e condamnată a fi ceea ce este, că viitorul nu va adăuga nimic esenţial la datele existente, această frumoasă idee nu se mai bucură de nici o trecere ; căci tocmai *viitorul,* obiect de speranţă sau de groază, e adevăratul nostru *loc ;* în el trăim, el înseamnă *totul* pentru noi. Obsesia venirii, care este de esenţă creştină, reducînd timpul la conceptul de iminent şi de posibil, ne face inapţi să concepem o clipă imuabilă, statornicită în ea însăşi, sustrasă blestemului succesiunii. Suntem atît de inapţi de o viziune statică, încît chiar lipsită de orice urmă de conţinut, *aşteptarea* este un vid care ne inundă, o nelinişte care ne calmează. „Nu-i nevoie ca Dumnezeu să-şi corecteze opera" — această opinie a lui Celsus, care este aceea a unei în-

tregi civilizații, ne contrazice înclinațiile, instinctele, ființa noastră însăși. Nu o putem ratifica decît într-un moment insolit, într-un *acces* de înțelepciune. Ea contrazice însăși gîndirea credinciosului, pentru că ceea ce i se reproșează lui Dumnezeu, în mediile religioase mai mult chiar decît în celelalte, este conștiința împăcată, nepăsarea față de calitatea operei sale și refuzul de a-i atenua anomaliile. Ne trebuie *viitor* cu orice preț. Credința în Judecata de apoi a creat condițiile psihologice ale credinței într-un *sens* al istoriei; mai mult: toată filosofia istoriei nu-i decît un subprodus al ideii de Judecată de apoi. Degeaba înclinăm spre o teorie ciclică sau alta: nu-i vorba în fond decît de o adeziune abstractă din partea noastră; ne comportăm de fapt ca și cum istoria ar urma o dezvoltare liniară, ca și cum diversele civilizații care se succed în cadrul ei n-ar fi decît etapele pe care le parcurge, întru manifestarea și împlinirea sa, cine știe ce proiect important, al cărui nume variază potrivit credințelor sau ideologiilor noastre.

Ce poate dovedi mai bine deficiența credinței noastre decît faptul că pentru noi nu mai există zei mincinoși?. E greu de închipuit că un credincios ar putea accepta ideea că zeul la care se roagă e tot atît de legitim ca oricare altul, cu totul diferit. Credința înseamnă excludere, provocare. Creștinismul și-a încheiat cariera tocmai pentru că nu mai poate urî celelalte religii, tocmai pentru că le *înțelege*; îi lipsește tot mai mult vitalitatea din care purcede intoleranța. Or, rațiunea lui de a fi era însăși intoleranța. Spre nenorocirea sa, a încetat să fie monstruos. Ca și politeismul în declin, creștinismul este atins, paralizat de o prea mare largheță de vederi. Pentru noi, zeul său e tot atît de lipsit de prestigiu ca și Jupiter pentru păgînii dezorientați.

La ce se reduce toată flecăreala în jurul „morții lui Dumnezeu", dacă nu la o certificare de deces a creștinismului? Nu îndrăznim să atacăm fățiș religia, îl atacăm pe patronul ei, reproșîndu-i inactualitatea, timidi-

tatea, moderația. Nimeni nu se mai teme și nu mai respectă un zeu care și-a risipit cu nesăbuință capitalul de cruzime. Suntem marcați de toate acele secole cînd a crede în Dumnezeu însemna a te teme de el, cînd spaimele noastre îl imaginau milostiv și totodată lipsit de scrupule. Pe cine ar mai putea el intimida acum, cînd înșiși credincioșii simt că e depășit, că nu mai poate fi racordat la prezent, și încă mai puțin la viitor? Așa cum păgînismul a trebuit să cedeze în fața creștinismului, și acesta din urmă va trebui să îngenuncheze în fața unei credințe noi; lipsit de agresivitate, el nu mai constituie o stavilă în fața erupției altor zei; aceștia nu mai au decît să apară, și vor apărea probabil. Fără îndoială că nu vor avea nici chipul și nici măcar masca zeilor; dar asta nu înseamnă că vor fi mai puțin redutabili.

Pentru cine libertate și vîrtej amețitor sunt totuna, o credință, ori de unde ar veni, fie și antireligioasă, constituie o piedică salutară, un jug rîvnit, visat, a cărui funcție va fi aceea de a pune frîu curiozității și neliniștii, de a suspenda spaima de indefinit. Cînd o astfel de credință învinge și se instalează, rezultatul imediat este reducerea *numărului* de probleme pe care trebuie să ți le pui, precum și diminuarea aproape tragică a opțiunilor. Ai scăpat de povara alegerii; optează alții în locul tău. Tocmai asta și așteptau păgînii rafinați, care se lăsau ispitiți de noua religie: să opteze altcineva pentru ei, să-i îndrume *încotro* să meargă, pentru ca să nu mai șovăie în pragul atîtor temple și nici să rătăcească printre atîția zei. Efervescența religioasă *lipsită de credo*-ul ce caracterizează întreaga epocă alexandrină se încheie de fapt dintr-o oboseală, dintr-un refuz al peregrinărilor spiritului. Coexistența adevărurilor este denunțată, pentru că *puținul* pe care îl oferă fiecare în parte nu mai mulțumește; oamenii aspiră atunci la totalitate, dar frica de a nu cădea din universal în incert, din incert în precar și amorf e atît de mare, încît vor o totalitate limitată, circumscrisă, *sigură*. Acum, crești-

nismul e pe cale de a face experienţa acestei degringolade pe care păgînismul a cunoscut-o la timpul său. El decade, ba chiar îşi grăbeşte decăderea, devenind astfel suportabil pentru necredincioşii din ce în ce mai binevoitori cu el. Chiar învins, păgînismul tot detestat era ; creştinii erau nişte apucaţi care nu puteau uita, în timp ce astăzi toată lumea a iertat creştinismul. Argumentele împotriva lui se epuizează încă în secolul al XVIII-lea. Ca un venin ce şi-a pierdut virtuţile, el nu mai poate izbăvi nici osîndi pe nimeni. Dar prea mulţi zei a răsturnat pentru ca să poată scăpa nepedepsit de soarta pe care le-ar fi rezervat-o lor. Acum a sunat şi pentru ei ceasul revanşei. Mare trebuie să le fie bucuria văzîndu-l pe cel mai crunt duşman al lor tot atît de jos ca şi ei, de vreme ce îi acceptă pe toţi fără excepţie. Pe vremea triumfului său, a dărîmat templele şi a siluit conştiinţele pretutindeni unde a avut chef să apară. Un zeu nou, fie şi răstignit de o mie de ori, nu ştie ce-i îndurarea, zdrobeşte tot ce-i iese în cale, se înverşunează să ocupe cît mai mult spaţiu. În felul acesta ne face să plătim scump faptul că nu l-am recunoscut la timp. Cîtă vreme era obscur, putea avea un oarecare farmec : încă nu bănuiam în el stigmatele biruinţei.

Niciodată nu-i mai „nobilă“ o religie decît atunci cînd ajunge să se considere o superstiţie şi asistă cu detaşare la propria ei eclipsă. Creştinismul s-a format şi a crescut în ura faţă de tot ce nu era el însuşi ; această ură l-a susţinut de-a lungul carierei sale ; odată încheiată această carieră, ia sfîrşit şi ura lui. Cristos nu va pogorî în Infern ; a fost vîrît la loc sub lespedea mormîntului şi, de astă dată, acolo va rămîne, nu va mai ieşi probabil nicicînd : nu mai are *pe cine* elibera nici pe pămînt, nici în adîncurile lui. Cînd te gîndeşti la excesele care i-au însoţit cariera, nu te poţi opri să evoci exclamaţia lui Rutilius Namantianus, ultimul poet păgîn : „De-ar fi dat zeii ca Iudeea să nu fi fost cucerită niciodată !“

De vreme ce se admite că toţi zeii sunt adevăraţi fără deosebire, de ce să te opreşti în drum, de ce să

nu-i preamărești pe toți ? Pentru Biserică, aceasta ar fi suprema împlinire : ar pieri plecîndu-se în fața victimelor sale... Sunt semne care anunță că simte ispita. Astfel, urmînd exemplul templelor antice, și-ar face un titlu de glorie adunînd divinitățile, epavele de pretutindeni. Dar, încă o dată, pentru ca toți ceilalți zei să poată reînvia, cel *adevărat* trebuie să piară.

PALEONTOLOGIE

Numai hazardul unei ploi torențiale m-a silit, într-o zi de toamnă, să intru pentru cîteva clipe la Muzeu. Pînă la urmă, aveam să zăbovesc acolo o oră, două, poate chiar trei. Au trecut cîteva luni de la această vizită întîmplătoare, și tot n-am uitat orbitele acelea care te privesc mai strălucitor decît niște ochi, bazarul de cranii, rînjetul automat la toate nivelurile zoologiei.

Niciunde nu ești mai bine servit în materie de trecut. Posibilul pare aici de neconceput sau burlesc. Ai impresia că, de la bun început, carnea s-a eclipsat, că nici n-a existat de fapt, că este exclus să fi fost lipită vreodată pe oasele acelea atît de solemne, atît de pătrunse de importanța lor. Ea apare ca o impostură, ca o înșelătorie, ca o străvestire ce nu acoperă nimic. Vasăzică asta era tot? Și de vreme ce nu prețuiește mai mult, cum de reușește să-mi inspire silă sau groază? Întotdeauna am avut o slăbiciune pentru cei obsedați de nulitatea ei și acordînd acestei obsesii o importanță deosebită: Baudelaire, Swift, Buddha... Deși atît de *evidentă*, carnea, este totuși o anomalie; cu cît o examinezi mai atent, cu atît te depărtezi de ea cu spaimă și, pe măsură ce reflectezi asupra ei, te îndrepți spre mineral, te *pietrifici*. Ca să suporți imaginea cărnii sau ideea de carne îți trebuie ceva mai mult decît curaj; îți trebuie cinism. A o numi, precum un Părinte al Bi-

sericii, *nocturnă*, înseamnă a te înşela asupra naturii sale ; înseamnă, de asemenea, a-i face prea multă cinste ; ea nu-i nici stranie, nici tenebroasă, ci *pieritoare* pînă la indecenţă, pînă la nebunie ; nu-i doar sediul bolilor, e boala însăşi, neant incurabil, ficţiune degenerată în calamitate. Viziunea mea asupra ei este aceea a unui gropar cu o spoială de metafizică. Greşesc, fără îndoială, gîndindu-mă întruna la ea ; nu se poate trăi cu obsesia ei : nici chiar un colos n-ar rezista. Eu însumi o simt cum nu-i îngăduit s-o simţi şi ea profită, obligîndu-mă să-i acord un statut disproporţionat, pentru a mă contopi şi stăpîni în aşa măsură, încît pînă şi spiritul meu nu mai e decît viscere. Pe lîngă trăinicia şi *seriozitatea* scheletului, ea pare ridicol de vremelnică şi de frivolă. Ea linguşeşte şi răsfaţă pe un împătimit de precaritate cum sunt eu. Iată de ce mă simt în largul meu în acest muzeu unde totul te poftеşte la euforia unui univers curăţat de carne, la jubilarea după-vieţii.

La intrare, omul stă *în picioare ;* toate celelalte animale, gîrbovite, împovărate, prăbuşite, pînă şi girafa, în pofida gîtului ei, pînă şi iguanodonul, grotesc în dorinţa lui de a se ridica. Deşi mai aproape de noi, se vădeşte limpede că acest urangutan, această gorilă, acest cimpanzeu au trudit zadarnic pentru a se ţine drept. Eforturile lor neizbutind, au rămas pe loc, jalnici, opriţi la jumătate de drum, contrariaţi în aspiraţia lor la verticalitate. Într-un cuvînt, nişte cocoşaţi. Am fi rămas şi noi ca ei, nu încape nici o îndoială, fără şansa pe care am avut-o de a face un pas decisiv înainte. De atunci, ne străduim să ştergem orice urmă a originii noastre umile ; de aici şi aerul provocator şi caracteristic al omului. Pe lîngă el, cu ţinuta şi cu aerele pe care şi le dă, pînă şi dinozaurii par timizi. Cum adevăratele sale eşecuri abia încep, va avea timp să se înţelepţească. Totul lasă să se întrevadă că, înapoindu-se la faza lui iniţială, se va întîlni iar cu acest cimpanzeu, cu această gorilă, cu acest urangutan, va semăna din nou cu ei şi îi va veni tot mai greu să se fîţîie în poziţia lui verticală. Ba poate că, împovărat de oboseală, va fi şi mai

cocîrjat decît tovarăşii săi de odinioară. Ajuns în pragul senilităţii, se va *remaimuţi,* căci nu văd ce ar avea mai bun de făcut.

Carnea, cu alte cuvinte stîrvul, ne tulbură şi ne îngrijorează mult mai tare decît scheletul ; dar tot ea ne şi linişteşte. Călugării buddhişti frecventau bucuros osuarul : unde să blochezi mai sigur dorinţa şi să te eliberezi de ea ? Macabrul fiind în toate epocile de fervoare şi de interioritate o cale de eliberare, rămăşiţele noastre s-au bucurat de multă trecere. În Evul Mediu, mîntuirea era obligatorie, oamenii credeau cu energie : cadavrul era la modă ; credinţa era pe atunci viguroasă, neîmblînzită, îndrăgea lividul şi fetidul, ştia ce foloase se pot trage din putreziciune şi hîdoşenie. Astăzi, o religie edulcorată nu se mai ataşează decît de nişte fantasme drăgălaşe, de Evoluţie şi de Progres. Zadarnic i-am pretinde să ne ofere echivocul modern al Dansului macabru.

„Cel care aspiră la nirvana nu trebuie să pună preţ pe nimic", citim într-un text buddhist. E destul să contemplăm aceste spectre, să ne gîndim la destinul cărnii ce se lipea de ele, pentru a înţelege urgenţa detaşării. Nu există asceză fără o dublă meditaţie asupra cărnii şi asupra scheletului, asupra vremelniciei cumplite a uneia şi permanenţei inutile a celuilalt. Cu titlu de exerciţiu, e bine să ne despărţim din cînd în cînd de chipul nostru, de pielea noastră, să ne despuiem de acest înveliş amăgitor, să îndepărtăm apoi, măcar pentru o clipă această umplutură de grăsime ce ne împiedică să desluşim în noi *fundamentalul.* Exerciţiul odată încheiat, suntem mai liberi şi mai singuri, aproape invulnerabili.

Pentru a învinge legăturile şi neajunsurile ce decurg din ele, ar trebui să contemplăm orice fiinţă iubită în nuditatea ei ultimă, să-i străpungem cu privirea măruntaiele şi toate celelalte, să ne tăvălim în oroarea secreţiilor sale, în fiziologia sa de stîrv iminent. Această viziune n-ar trebui să fie morbidă, ci metodică, o obsesie dirijată, deosebit de salutară prin încercările ei. Scheletul ne îndeamnă la seninătate ; cadavrul la renunţare.

În lecția de deșertăciune pe care ne-o dau și unul și altul, fericirea se confundă cu distrugerea legăturilor noastre. Să nu fi escamotat nici un amănunt dintr-o asemenea învățătură și totuși să mai pactizezi cu niște simulacre !

Binecuvîntate vremurile cînd niște solitari își puteau sonda abisul fără să treacă drept obsedați, drept simintiți ! Dezechilibrul lor nu era afectat de un coeficient negativ, ca în cazul nostru. Ei sacrificau zece, douăzeci de ani, o viață întreagă, pentru un presentiment, pentru o *străfulgerare* de absolut. Cuvîntul „profunzime" n-are sens decît aplicat acelor timpuri cînd călugărul era considerat drept cel mai nobil exemplar uman. Că este pe cale de dispariție, nimeni n-o va tăgădui. De secole, el nu face decît să-și supraviețuiască. Cui i s-ar adresa într-un univers care îl consideră „parazit" ? În Tibet, ultima țară unde mai însemna ceva, a fost îndepărtat. Era totuși o consolare extraordinară să gîndești că mii și mii de sihaștri puteau medita acolo, *astăzi,* asupra temelor din *Prajnaparamita.* Chiar de-ar fi odios sub toate aspectele, monahismul ar prețui oricum mai mult decît orice alt ideal. Mai mult ca oricînd, ar trebui să construim mînăstiri... pentru cei care cred în totul și pentru cei care nu cred în nimic. Unde să fugi ? Nu mai există nici un loc unde să poți detesta ca profesionist această lume.

Pentru a înțelege irealitatea și a te pătrunde de ea, trebuie s-o ai mereu prezentă în minte. Din ziua cînd o simți, cînd o *vezi,* totul devine ireal, exceptînd această irealitate, singura care face existența tolerabilă.

E un semn de trezie să ai obsesia agregatului, simțămîntul din ce în ce mai viu de a fi tocmai locul de întîlnire al cîtorva elemente, sudate timp de o clipă. „Eul" conceput ca un dat substanțial și ireductibil mai mult dezorientează decît liniștește : cum să accept ideea că *acest ceva,* care părea atît de temeinic alcătuit, ar înceta să mai existe ? Cum să te desparți de ceea ce subzistă prin sine, de ceea ce *este ?* Putem abandona o iluzie, oricît de înrădăcinată ar fi ; ce să faci, în schimb,

în faţa consistentului, a durabilului ? Dar neavînd de a face decît cu ceea ce există, cu fiinţa care se întinde pretutindeni, prin ce mijloc să te smulgi de ea fără să-ţi pierzi cumpătul ? Să postulăm înşelătoria universală din precauţie sau din preocupare terapeutică. Temerii că nu există nimic îi urmează aceea că ceva totuşi există. Acceptăm mult mai greu să ne despărţim de inexistenţă decît de existenţă. Nu pentru că această lume nu există, dar realitatea ei nu-i o realitate propriu-zisă. Totul pare să existe şi nimic nu există.

Orice aspiraţie premeditată, chiar şi cea la nirvana, cînd n-ai libertatea de a renunţa la ea, este o piedică precum oricare alta. Ştiinţa pe care o convertim în idol se degradează în nonştiinţă, aşa cum o arată, la timpul ei, înţelepciunea vedică : „În bezne adînci se află cei care se lasă pradă neştiinţei ; în bezne şi mai adînci cei care se desfată în ştiinţă". Să gîndeşti fără să ştii că o faci, ori mai degrabă să nu gîndeşti defel, să te mulţumeşti cu asta şi să devorezi tăcerea, iată la ce ar trebui să ducă clarviziunea. Nici o voluptate nu s-ar putea compara cu aceea de a *şti* că nu gîndeşti. Vor obiecta unii : a şti că nu gîndeşti nu înseamnă oare tot a gîndi ? Fără îndoială, dar nimicnicia gîndirii este depăşită în timpul cînd, în loc să sari de la o idee la alta, rămîi cu eliberare în lăuntrul uneia singure, care le refuză pe toate celelalte şi se anulează de la sine, de îndată ce îşi atribuie drept conţinut propria-i absenţă. Această ingerinţă în mecanismul normal al spiritului nu-i fecundă decît cu condiţia s-o reînnoim după bunul nostru plac : ea trebuie să ne lecuiască de înrobirea faţă de ştiinţă, de superstiţia oricărui sistem. Eliberarea care ne seduce, care ne obnubilează, nu-i eliberare. Să facem în aşa fel, încît nimic să nu fie al nostru, începînd cu dorinţa, această generatoare de spaime. Cînd totul ne înfricoşează, singura scăpare e să gîndim că dacă frica este reală, întrucît este senzaţie, *senzaţia prin excelenţă,* în schimb, lumea care o provoacă se reduce la o alcătuire trecătoare de elemente ireale ; în consecinţă, frica este cu atît mai covîrşitoare cu cît acordăm o autoritate mai mare eului şi lumii, şi trebuie negreşit să scadă

cînd descoperim impostura acestora. Nu-i adevărat decît triumful nostru asupra lucrurilor, nu-i adevărat decît acest atestat de irealitate, pe care clarviziunea noastră îl întocmeşte zi de zi, ceas de ceas. A ne elibera înseamnă a ne *bucura* de această irealitate şi a o căuta clipă de clipă.

Văzută din exterior, fiecare fiinţă este un accident, o minciună (exceptînd în iubire, dar iubirea se situează în afara cunoaşterii şi a adevărului). Poate că ar trebui să ne privim din afară, cam aşa cum îi privim pe ceilalţi, şi să încercăm a nu mai avea nimic comun cu noi înşine: dacă, faţă de mine, m-aş comporta ca un străin, m-aş vedea murind cu o deplină lipsă de curiozitate: întocmai ca şi viaţa, moartea nu mi-ar fi „a mea". Şi una şi alta, cîtă vreme îmi aparţin şi mi le asum, constituie încercări mai presus de puterile mele. Cînd, dimpotrivă, mă conving că sunt lipsite de existenţă intrinsecă şi n-ar trebui să mă privească nicidecum, — ce uşurare! De ce atunci, ştiind că, în ultimă instanţă, totul este ireal, să mă mai entuziasmez pentru cine ştie ce fleac? Mă entuziasmez, firește, dar nu mă pasionez, adică nu acord nici un interes *real*. Şi nu ating acest dezinteres căruia mă consacru decît schimbîndu-mi vechiul eu pe unul nou, eul viziunii dezabuzate, şi care triumfă aici, în mijlocul acestor fantome, unde totul mă infirmă, unde cel care eram îmi apare depărtat, de neînţeles. Acum recunosc în deplina lor lumină evidenţele cărora le întorceam spatele înainte vreme. Mă aleg astfel cu avantajul de a nu-mi mai recunoaşte nici o obligaţie faţă de carnea mea, faţă de orice carne. Ce cadru mai prielnic pentru a cugeta asupra celor optsprezece varietăţi de vid pe care le expun textele mahayaniste, atît de grijulii în catalogarea diverselor tipuri de carenţă! Aceasta pentru că aici te afli din capul locului într-o stare de acută irealitate.

Este aproape de necrezut cît de mult aderă frica la carne; e lipită de ea, inseparabilă şi aproape de nedesluşit. Aceste schelete, n-o simt, fericite schelete! Ea este

singura legătură fraternă care ne leagă de animale, deşi ele n-o cunosc decît sub forma ei firească, sănătoasă, dacă vrem, ignorînd-o pe cealaltă, cea care se iveşte fără motive, pe care o putem reduce, după toane, fie la un proces metafizic, fie la o chimie dementă, şi care, zilnic, la o oră imprevizibilă, ne atacă şi ne cotropeşte. Ca s-o îmblînzim, am avea nevoie de ajutorul tuturor foştilor dumnezei. Ea se manifestă atunci cînd suntem covîrşiţi de slăbiciunea noastră cotidiană, chiar în clipa cînd am fi gata-gata să leşinăm dacă un fleac nu ne-ar împiedica ; acest fleac este secretul verticalităţii noastre. A te ţine drept, în picioare, implică o demnitate, o disciplină pe care am asimilat-o greu şi care ne salvează întotdeauna în ultima clipă, în acea tresărire cînd percepem tot ce poate fi anormal în cariera cărnii, ameninţată, boicotată de ansamblul elementelor care o definesc. Carnea a *trădat* materia ; neliniştea pe care o simte, pe care o îndură, este pedeapsa ei. Îndeobşte, însufleţitul face figură vinovată în raport cu inertul ; viaţa este o stare de culpabilitate, cu atît mai gravă cu cît nimeni nu-şi dă seama de aceasta cu adevărat. Dar, greşeală coextensivă individului, ce apasă asupră-i fără ca acesta să ştie, fiind preţul pe care trebuie să-l plătească pentru promovarea sa în existenţa separată, pentru nelegiuirea făptuită împotriva creaţiei indivize, această greşeală, deşi inconştientă, nu-i cu nimic mai puţin reală şi răzbate clar în deznădejdea creaturii.

Umblînd printre aceste carcase, încerc să-mi reprezint povara de frică pe care trebuie s-o fi tîrît cu ele, iar cînd mă opresc în faţa celor trei maimuţe, nu pot să nu atribui stagnarea lor din evoluţie unei greutăţi analoage, care, apăsînd asupră-le, le-a dat această înfăţişare slugarnică şi speriată. Şi chiar aceste reptile, oare nu tot sub o asemenea povară au fost nevoite să se tîrască umilitor şi să se apuce să producă venin de-a dreptul în praf, pentru a-şi răzbuna condiţia infamă ? Tot ce vieţuieşte, animalul sau insecta cele mai respingătoare, nu face decît să tresară ; tot ce vieţuieşte, prin simplul fapt că vieţuieşte, merită compătimire. Şi mă gîndesc la toţi cei pe care i-am cunoscut, la toţi cei

care nu mai sunt, lăfăindu-se de multă vreme în coşciugele lor, eliberaţi pe vecie de carne — şi de frică. Şi mă simt uşurat de povara morţii lor.

Anxietatea este conştiinţă a fricii, o frică de grad secund, reflectînd asupră-şi. Ea este făcută din imposibilitatea de a intra în comunicare cu întregul, de a ne asimila acestuia, de a ne pierde în el ; ea stăvileşte curentul ce trece de la lume la noi, de la noi la lume, şi nu se favorizează reflexele decît pentru a le distruge şi mai temeinic elanul, ea limpezeşte necurmat spiritul ; or, nu există speculaţie cu oarecare greutate care să nu purceadă dintr-o îmbătare, dintr-o pierdere de control, dintr-o aptitudine de a te rătăci, deci de a te înnoi. Inspiraţie pe dos, anxietatea ne cheamă la ordine la cel mai mic avînt, la cea mai mică divagaţie. Această supraveghere este funestă gîndirii, brusc paralizată, încolţită într-un cerc blestemat, condamnată să nu poată ieşi din ea însăşi decît în sacade şi pe furiş. Ca atare, e adevărat că dacă aprehensiunile noastre ne îndeamnă să căutăm eliberarea, tot ele ne şi împiedică, totuşi, s-o obţinem. Deşi se teme atît de mult de viitor încît e pe punctul de a face din el unicul obiect al preocupărilor sale, anxiosul este prizonierul trecutului, este chiar singurul om care are într-adevăr un trecut. Relele sale, cărora le este înrobit, nu-l fac să înainteze decît pentru a-l trage mai bine îndărăt. El ajunge să regrete frica brută, anonimă, din care toate se trag, care este începutul, originea, principiul a tot ce vieţuieşte. Oricît de crîncenă ar fi, ea este totuşi suportabilă, de vreme ce toate vieţuitoarele se resemnează cu ea ; ea le scutură şi le răvăşeşte, dar nu le distruge. Nu la fel se întîmplă cu acea frică rafinată, „recentă", posterioară apariţiei „eului", cînd primejdia, difuză, omniprezentă, nu se materializează niciodată, frică întoarsă asupră-şi, care, lipsită de altă hrană, se autodevorează.

Chiar dacă nu m-am întors la Muzeu, cu gîndul am fost acolo aproape zilnic, nu fără un oarecare folos : ce poate fi mai liniştitor decît să cugeţi necurmat la această ultimă simplificare a fiinţelor ? Brusc, cu imaginaţia răcită, te vezi cum vei fi : o lecţie, nu, un *acces* de modes-

tie. Despre buna folosință a scheletului... Ar trebui să-l utilizăm în clipe grele, cu atît mai mult cu cît îl avem *la îndemînă*.

N-am nevoie de Holbein și nici de Baldung Grien ; în materie de macabru, mă bizui pe mijloacele mele. Dacă socot necesar sau am eu chef, nu-i om pe care să nu-l pot despuia de învelișul său carnal. De ce să pizmuiesc ori să mă înfricoșeze aceste oase care poartă cutare nume, acest craniu care nu mă iubește ? de ce să iubesc pe cineva ori să mă iubesc pe mine însumi, să sufăr oricum, de vreme ce știu imaginea pe care trebuie s-o evoc pentru a îndulci aceste mizerii ? Conștiința vie a ceea ce pîndește carnea ar trebui să distrugă și iubirea și ura. Ea nu izbutește în realitate decît să le atenueze și, numai rareori, să le supună. Altminteri ar fi prea simplu : ar fi destul să-ți reprezinți moartea pentru a fi fericit... și macabrul, împlinindu-ne cele mai tainice dorințe, ar fi *numai folos*.

Mă îndoiesc că m-aș fi referit atît de des la aceste locuri dacă n-ar favoriza în mod evident inaptitudinea mea pentru iluzie. Aici, unde omul nu înseamnă nimic, îți dai seama cît de inapte sunt doctrinele eliberării să-l înțeleagă, să-i interpreteze trecutul și să-i descifreze viitorul. Aceasta pentru că eliberarea n-are conținut decît pentru fiecare dintre noi în parte, și nu pentru mulțime, incapabilă să înțeleagă raportul ce există între ideea de vid și senzația de libertate. Nu vedem cum anume ar putea fi salvată omenirea în bloc ; cufundată în minciună, dedicată unui adevăr inferior, ea va confunda întotdeauna aparența și substanța. Admițînd, în pofida oricărei evidențe, că ar urma un drum ascendent, ea n-ar putea dobîndi, la capătul urcușului, gradul de clarviziune al celui mai obtuz sannyasin indian. În existența cotidiană, este cu neputință să spui dacă această lume este reală sau ireală ; Tot ce putem face, tot ce facem cu adevărat, este să trecem fără încetare de la o teză la alta, mulțumiți cît se poate de putința de a ne eschiva de la o alegere care oricum n-ar rezolva nici una dintre dificultățile noastre imediate.

Trezirea este independentă de capacităţile intelectuale : poţi avea geniu fiind totodată un nătîng, spiritualiceşte se înţelege. Pe de altă parte, cu ştiinţa în sine, nu eşti mult mai avansat. Şi un analfabet poate avea „ochiul Cunoaşterii", aflîndu-se astfel mai presus de oricare savant. A simţi că ceea ce eşti nu te reprezintă, că ceea ce ai nu-ţi aparţine, a nu mai fi complice cu nimeni şi nimic, nici măcar cu propria ta viaţă, — iată ce înseamnă a vedea exact, iată ce înseamnă a coborî pînă la rădăcina zero a toate cele. Cu cît te deschizi vacuităţii şi te impregnezi mai mult cu ea, cu atît te sustragi fatalităţii de a fi tu însuţi, de a fi om, de a fi viu. Dacă totul este vid, această întreită fatalitate va fi şi ea vid. Astfel, magia tragicului este de la bun început atacată. Să valoreze oare eroul care se prăbuşeşte tot atît de puţin ca şi cel care triumfă ? Nimic mai prestigios decît o moarte frumoasă, dacă această lume este reală ; dacă nu, atunci a te extazia la orice fel de deznodămînt este curată neghiobie. A catadicsi să ai un „destin", a fi orbit sau numai ispitit de „extraordinar" dovedeşte că rămîi închis la orice adevăr superior, că eşti departe de a deţine „ochiul" cu pricina. A situa pe cineva înseamnă a-i determina gradul de trezie, progresele pe care le-a realizat în perceperea iluzoriului şi a falsului la aproapele său şi la sine însuşi. Cu cel care se înşeală asupra ceea ce este, nu-i de conceput nici o comunicare. Pe măsură ce se cască prăpastia care ne separă de actele noastre, constatăm cum se împuţinează subiectele de dialog şi numărul semenilor. Această solitudine nu ne trezeşte amărăciunea, întrucît nu decurge din talentele, ci din renunţările noastre. Şi mai trebuie să adăugăm că ea nu exclude cîtuşi de puţin primejdia orgoliului spiritual, care există fără doar şi poate atîta vreme cît ne aplecăm asupra sacrificiilor consimţite şi iluziilor refuzate. Cum să te învingi pe tine însuţi fără să-ţi dai seama, cînd detaşarea pretinde o stăruitoare conştiinţă de sine ? Astfel, tocmai ceea ce o face posibilă o şi ameninţă în acelaşi timp. În ordinea valorilor interioare, orice superioritate care nu devine impersonală e sortită pieirii. De ce oare nu te poţi

rupe de lume fără să bagi de seamă ! Ar trebui să putem uita că detaşarea este un *merit ;* altminteri, în loc să ne elibereze, ne învenineză. A-i atribui lui Dumnezeu orice reuşită de-a noastră, a crede că nimic nu izvorăşte din noi, că totul este *dat*, iată, după Ignaţiu de Loyola, singurul mijloc eficace de a lupta împotriva trufiei. Recomandarea e bună pentru stările fulgurante, în care intervenţia graţiei pare obligatorie, nu însă pentru detaşare, rezultat al unei acţiuni de subminare, îndelungată şi anevoioasă, căreia *eul* îi este victimă : cum să nu-ţi faci dintr-asta un titlu de glorie ?

Zadarnic ni se înalţă nivelul spiritului ; calitativ rămînem neschimbaţi ; rămînem prizonierii limitelor noastre : imposibilitatea de a extirpa orgoliul spiritual este o consecinţă, cea mai supărătoare. „Nici o făptură, observă Toma din Aquino, nu se poate înălţa peste starea ei firească fără a înceta să mai existe." Totuşi, dacă omul unelteşte, o face tocmai pentru că a vrut să fie mai presus de condiţia lui firească. Nu a izbutit, şi nemăsuratele lui strădanii l-au alterat în mod fatal, l-au *denaturat*. Iată de ce orice întrebare privitoare la om nu se pune fără frămîntări şi fără *pasiune*. Din acest motiv, desigur, e mai decent să te înduioşezi asupra lui decît asupra ta (ceea ce a înţeles atît de bine Pascal). Cu timpul, această pasiune devine atît de istovitoare, că nu te mai gîndeşti decît la mijloacele de a scăpa de ea. Nici fatalitatea de a fi tu însuţi, nici aceea de a fi în viaţă nu s-ar putea compara cu aceea de a fi om ; de îndată ce mă hărţuieşte, ca să-i scap, îmi refac mental plimbarea printre aceste oseminte, care, în ultima vreme, mi-au fost adesea de mare ajutor ; le zăresc şi mă agăţ de ele : confirmîndu-mi credinţa în vacuitate, ele mă ajută să întrezăresc ziua cînd nu voi mai avea de îndurat obsesia umanului, cel mai cumplit dintre toate lanţurile. Dacă vrei să fii liber, trebuie să te eliberezi de el cu orice preţ ; dar, pentru a fi liber cu adevărat, un pas mai mult se impune : să te eliberezi de libertatea însăşi, s-o cobori la nivelul unei prejudecăţi sau al unui pretext pentru a nu mai trebui s-o idolatrizezi... Abia atunci vom începe să învăţăm cum se acţionează

fără a dori. Meditația asupra oribilului pregătește în acest sens : a te învîrti în jurul cărnii și a decrepitudinilor ei înseamnă a te iniția în arta de a disocia dorința de act, — operațiune nefastă pentru spiritele agitate, indispensabilă contemplativilor. Cîtă vreme dorim, trăim înrobiți, suntem abandonați lumii ; de îndată ce nu mai dorim, cumulăm privilegiile unui obiect sau ale unui dumnezeu : nu mai depindem de nimeni. Că dorința nu poate fi dezrădăcinată este mai mult decît adevărat ; cîtă pace, totuși, numai *imaginîndu-te* scutit de ea ! Pace atît de insolită, încît e tulburată de o plăcere perversă : o senzație atît de suspectă nu-i oare totuna cu o răzbunare a naturii împotriva celui care s-a făcut vinovat de a aspira la o condiție atît de puțin firească ?

În afara nirvanei *în timpul vieții* — performanță rară, capăt practic inaccesibil — eliminarea dorinței este o himeră ; n-o suprimăm, o întrerupem, și această întrerupere, în mod foarte straniu, se însoțește cu o impresie de putere, cu o certitudine nouă, necunoscută. Oare voga monahismului, în alte secole, nu s-ar explica prin această dilatare consecutivă refluxului poftelor ? Îți trebuie putere pentru a lupta împotriva dorinței ; această putere sporește cînd dorința se retrage, iar dorința odată oprită, se oprește și frica. Pentru ca, la rîndul ei, anxietatea să accepte un armistițiu asemănător, trebuie să mergi mai departe, să abordezi un spațiu mult rarefiat, să te apropii de o bucurie abstractă, de o exaltare acordată deopotrivă ființei și neființei.

Se spune în Katha-Upanishad, în legătură cu *atman*, că este „bucuros și fără bucurie". Aceasta e o stare la care se accede atît prin afirmarea cît și prin negarea unui principiu suprem, atît prin abatere de la Vedanta cît și de la Mahayana. Oricît de deosebite ar fi, cele două căi se întîlnesc în experiența finală, în lunecarea dincolo de aparențe. Esențialul nu-i să știi pentru ce vrei să te eliberezi, ci pînă *unde* poți înainta pe drumul eliberării. Fie că te topești în absolut, fie în vid, în ambele cazuri vei ajunge la aceeași bucurie neutră, bucurie fără vreo determinare, tot atît de despuiată ca și anxietatea, al cărei remediu se vrea, cînd nu-i de fapt

decît rezultatul ei, concluzia pozitivă. Între ele, simetria este evidentă ; ai zice că sunt „construite", şi una şi alta, după acelaşi tipar ; ele se lipsesc de orice stimulent exterior, îşi sunt suficiente, se armonizează şi comunică în profunzime. După cum bucuria concretă nu-i decît o frică învinsă, tot astfel bucuria neutră nu-i decît o anxietate transfigurată. Din afinităţile lor, din permeabilitatea lor decurge posibilitatea de a te ridica de la una înspre cealaltă, ca şi primejdia de a te întoarce îndărăt, de a cădea iar într-o stare anterioară, pe care o credeai depăşită. Iată în ce măsură orice progres spiritual este ameninţat la însăşi temelia lui. Pentru eliberatul neîmplinit, pentru veleitarul nirvanei, nimic mai lesnicios şi mai frecvent decît să se replieze spre vechile lui spaime. Dar cînd din timp în timp i se întîmplă să reziste, el îşi însuşeşte exhortaţia din *Dhammapada* : „Străluceşte pentru tine însuţi, ca propria ta lumină" şi, cîtă vreme o adoptă şi o urmează, îi înţelege dinăuntru pe cei care i se conformează fără încetare.

DESPRE NEAJUNSUL DE A TE NAŞTE

(1973)

DESPRE NEAJUNSUL DE A TE NAȘTE

Ora trei dimineață. Percep această secundă, apoi încă una, fac bilanțul fiecărui minut.

De ce oare ! — *Pentru că m-am născut.*

Dintr-un tip special de veghe provine punerea sub acuzație a nașterii.

*

„De cînd sunt pe lume" — acest *de cînd* mi se pare încărcat cu o semnificație atît de înfricoșătoare încît devine insuportabilă.

*

Nu trebuie să ne înhămăm la o operă, trebuie doar să spunem ceva ce poate fi murmurat la urechea unui bețiv sau a unui muribund.

*

A te răzvrăti împotriva eredității înseamnă a te răzvrăti împotriva a miliarde de ani, împotriva *primei* celule.

*

Știu că nașterea mea este o întîmplare, un accident ridicol, și totuși, de îndată ce uit asta, mă comport ca și cum ar fi un eveniment capabil, hotărîtor pentru bunul mers și echilibrul lumii.

*

A fi în viață — brusc sunt izbit de ciudățenia acestei expresii, ca și cum ea nu s-ar aplica nimănui.

*

Cînd îți refuzi lirismul, înnegrirea unei pagini devine o încercare : la ce bun să scrii pentru a spune *exact* ceea ce aveai de spus.

*

Este imposibil să *simți* că a fost un timp cînd nu existai. De aici atașamentul pentru personajul care erai înainte de a te fi născut.

*

Nu-i umil cel care se urăște.

*

Întotdeauna am căutat peisajele dinainte de Dumnezeu. De aici și slăbiciunea mea pentru Haos.

*

N-ar trebui să scriem cărți decît pentru a spune în ele lucruri pe care n-am îndrăzni să le încredințăm nimănui.

*

Valoarea intrinsecă a unei cărți nu depinde de importanța subiectului (altminteri teologii și-ar impune de departe întîietatea), ci de modul de a aborda accidentalul și insignifiantul, de a stăpîni infimul. Esențialul n-a cerut niciodată un dram de talent.

*

Nu merită osteneala să te sinucizi, pentru că oricum ar fi prea tîrziu.

*

Decepțiile mele, în loc să se adune într-un centru și să se constituie, dacă nu în sistem, cel puțin într-un

ansamblu, s-au răzleţit, fiecare închipuindu-se unică şi pierzîndu-se astfel, din lipsă de organizare.

*

Este specific bolii să vegheze cînd totul doarme, cînd totul se odihneşte, chiar şi bolnavul.

*

Ce dezamăgire că înţeleptul de care am cea mai mare nevoie, Epicur, a scris mai bine de trei sute de tratate ! Şi ce uşurare că s-au pierdut.

*

— Ce faci de dimineaţa pînă seara ?
— Mă suport.

*

Plotin, povesteşte Porphyrios, avea darul de a citi în suflete. Intr-o zi, fără alt preambul, i-a spus discipolului său, foarte uimit, să nu încerce să se sinucidă, ci să facă mai degrabă o călătorie. Porphyrios a plecat în Sicilia : acolo s-a lecuit de melancolie, dar, adaugă el cu multă părere de rău, a lipsit astfel de la moartea magistrului, survenită în timpul absenţei sale.

De multă vreme filosofii nu mai citesc în suflete. Nu-i asta meseria lor, mi se va spune. Se poate. Dar nici să nu ne mirăm că au ajuns să nu prea ne intereseze.

*

Timpul pur, timpul decantat, eliberat de evenimente, de fiinţe şi de lucruri, nu se percepe decît în anumite momente ale nopţii, cînd îl simţi înaintînd, cu singura grijă de a te tîrî spre o catastrofă exemplară.

*

Dacă ne-am putea vedea cu ochii celorlalţi, am dispărea pe loc.

*

Fizionomia picturii, a poeziei, a muzicii, peste un secol ? Nimeni nu şi-o poate închipui. Ca şi după căderea Atenei sau a Romei, va interveni o lungă pauză, din cauza epuizării mijloacelor de expresie, şi a conştiinţei înseşi. Pentru a reînnoda cu trecutul, omenirea va trebui să-şi inventeze o a doua naivitate, fără de care artele nu vor putea reîncepe niciodată.

*

Într-una din capelele acelei biserici de-a dreptul hidoase, se poate vedea o Fecioară înălţîndu-se cu Fiul ei deasupra globului terestru. O sectă agresivă care a subminat şi cucerit un imperiu şi i-a moştenit tarele, începînd cu gigantismul.

*

Se spune în *Zohar*, „De îndată ce a apărut omul, au apărut numaidecît şi florile."

Aş crede mai degrabă că ele se aflau acolo mult înaintea lui şi că venirea sa le-a cufundat pe toate într-o stupoare din care încă nu s-au dezmeticit.

*

Singura spovedanie sinceră este cea pe care o facem indirect — vorbind despre ceilalţi.

*

„O Satan, Stăpînul meu, ţie mă dărui pe veci !" — Cît regret că n-am reţinut numele călugăriţei care, scriind acestea cu un cui muiat în sîngele ei, ar merita să figureze într-o antologie a rugăciunii şi a laconismului.

*

Marea vină a naturii este că n-a ştiut să se mărginească la un singur regn. Alături de cel vegetal, totul pare inoportun, nelalocul său. Soarele ar fi trebuit să se supere la ivirea primei gîze, şi să se mute cînd a dat buzna cimpanzeul.

*

Ultimii cărora le iertăm infidelitățile față de noi sunt cei pe care i-am dezamăgit.

*

Orice mizantrop, oricît de sincer ar fi, ne amintește uneori de acel bătrîn poet țintuit la pat și uitat de toată lumea, care, pornit împotriva contemporanilor săi, decretase că nu mai vrea să primească pe nimeni. De milă, nevasta lui se ducea să sune din cînd în cînd la ușă.

*

Îmi era cu totul indiferentă. Brusc, după foarte mulți ani, gîndindu-mă că, orice s-ar întîmpla, n-o voi mai revedea niciodată, era cît pe ce să mi se facă rău. Nu înțelegem ce este moartea decît amintindu-ne pe neașteptate de cineva care n-a însemnat nimic pentru noi.

*

Pe măsură ce arta se înfundă în impas, se înmulțesc artiștii. Această anomalie încetează să mai existe ca atare cînd te gîndești că arta, pe cale de epuizare, a devenit în același timp și imposibilă și facilă.

*

Cu cît cineva este mai împovărat de ani, cu atît vorbește despre dispariția sa ca despre un eveniment depărtat, cît se poate de improbabil. Deprinderea de a trăi s-a înrădăcinat în el atît de adînc, încît a devenit inapt pentru moarte.

*

Tot ce este încă viu în folclor provine dinaintea creștinismului. — La fel ca și tot ce este viu în fiecare dintre noi.

*

Am pierdut născîndu-ne ceea ce vom pierde murind : totul.

*

Pe vremea cînd luni de-a rîndul străbăteam Franța cu bicicleta, marea mea plăcere era să mă opresc în cimitirele de țară, să mă lungesc între două morminte și să fumez așa ore întregi. Mi se pare cea mai activă epocă din viața mea.

*

Un film despre animalele sălbatice : cruzime necurmată sub toate latitudinile. „Natura", torționar de geniu, plină de sine și de opera sa, exultă nu fără temei : în fiece secundă, tot ce viețuiește știe ce este frica și provoacă frică. Mila este un lux bizar, pe care nu putea să-l născocească decît cea mai perfidă și mai feroce dintre ființe, din nevoia de a se pedepsi și tortura, tot din ferocitate.

*

În ciuda părului ei alb, încă mai făcea trotuarul. O întîlneam deseori în Cartierul Latin, către orele trei dimineața, și nu-mi plăcea să mă întorc acasă fără s-o aud povestindu-mi fel de fel de aventuri sau anecdote. Am uitat și anecdotele și aventurile. N-am uitat însă promptitudinea cu care, într-o noapte cînd m-am apucat să tun și să fulger împotriva tuturor „păduchioșilor" care dorm, ea mi-a luat vorba, cu arătătorul îndreptat spre cer : „Și de *păduchiosul de sus* ce zici ?"

*

Doi dușmani : unul și același om *divizat*.

*

Antidotul plictisului este frica. Leacul trebuie să fie mai puternic decît boala.

*

Ca urangutan propriu-zis, omul e vechi ; ca urangutan istoric e relativ recent : un parvenit care n-a apucat să învețe *să se poarte cuviincios*.

*

*

Nu voi uita prea curînd expresia de oroare pe ceea ce fusese fața lui, rînjetul, groaza, nemîngîierea fără margini și agresivitatea. Nu era mulțumit, nu. Niciodată n-am văzut om mai stînjenit în sicriul său.

*

Este inelegant să-i reproșezi cuiva sterilitatea, cînd ea este postulată, cînd este modul său de împlinire, visul său...

*

Unui student care voia să afle cum mă situez în raport cu autorul lui *Zarathustra*, i-am răspuns că de multă vreme am încetat să-l frecventez. De ce ? m-a întrebat el. — Pentru că mi se pare prea *naiv*...

Îi reproșez înflăcărările și chiar fervorile. N-a dărîmat idoli decît pentru a-i înlocui cu alții. Un fals iconoclast, cu manifestări de adolescent și un soi de virginitate, de inocență, inerente carierei sale de solitar. N-a observat oamenii decît de la distanță. Dacă i-ar fi privit de aproape, niciodată n-ar fi putut concepe nici predica supraomul, viziunea năstrușnică, ridicolă, dacă nu grotescă, himeră sau toană ce nu se putea isca decît în mintea cuiva care n-a apucat să îmbătrînească, să cunoască detașarea, îndelungul dezgust senin.

Mi-e mult mai aproape un Marc Aureliu. Nici o șovăială din parte-mi între lirismul frenezieI și proza acceptării ; găsesc mai multă alinare, și chiar mai multă speranță, alături de un împărat obosit decît alături de un profet înflăcărat.

*

Rămîi întotdeauna uimit văzînd că marii mistici au produs atît de mult, că au lăsat un număr atît de însemnat de tratate. Se gîndeau fără îndoială că astfel îl slăvesc pe Dumnezeu și nimic mai mult. În parte este adevărat, dar numai în parte.

Nu creezi o operă fără să te legi de ea, fără să i te aserveşti. Scrisul este actul cel mai puţin ascetic cu putinţă.

*

Nu există sfinţenie fără o aplecare spre scandal. Asta nu-i adevărat doar pentru sfinţi. Oricine se manifestă, indiferent cum, dovedeşte că are, mai mult sau mai puţin dezvoltat, gustul provocării.

*

Simt că sunt liber, dar *ştiu* că nu sunt.

*

Îmi place să citesc aşa cum citeşte o coafeză : identificîndu-mă cu autorul şi cu cartea. Orice altă atitudine mă face să mă gîndesc la disecţia unui cadavru.

*

Dezagregarea morală cînd te afli într-un loc prea frumos. Eul se destramă în contact cu paradisul.

Nu încape îndoială că primul om a făcut alegerea ştiută tocmai pentru a evita această primejdie.

*

Gogol, în speranţa unei „regenerări", ducîndu-se la Nazaret şi plictisîndu-se acolo ca „într-o gară din Rusia" ; este exact ce ni se întîmplă tuturor cînd căutăm afară ceea ce nu poate exista decît în noi.

*

Acest filosof n-are ţinută sau, ca să ne conformăm jargonului, n-are „formă interioară". E prea căutat ca să mai fie viu sau măcar „real". E o păpuşă sinistră. Ce fericire să ştiu că niciodată n-o să-i mai deschid cărţile !

*

O carte este o sinucidere amînată.

*

Orice prietenie este o dramă ascunsă, un şir de răniri subtile.

*

Luther mort de Lucas Fortnagel. Mască terifiantă, agresivă, plebeiană, de un sublim porcin... redînd bine trăsăturile celui pe care niciodată nu-l vom lăuda îndeajuns pentru a fi proclamat : „Visele sunt mincinoase ; să te c... în pat, iată singurul adevăr."

Într-un exorcism medieval, se pomenesc toate părțile trupului, chiar și cele mai mărunte, pe care demonul este poftit să le părăsească : un tratat nebun de anatomie, ai spune, care seduce prin excesul de precizie, prin profunzimea amănuntelor și neașteptatul său. O incantație minuțioasă. *Ieși din unghii !* E absurd, dar nu lipsit de efect poetic. Căci adevărata poezie n-are nimic comun cu „poezia".

*

Fericitule Iov, tu care nu erai silit să-ți comentezi strigătele.

*

Ajunși la o anumită vîrstă, ar trebui să ne schimbăm numele și să ne refugiem într-un cotlon uitat de lume, unde n-am cunoaște pe nimeni, unde n-am risca să revedem prieteni sau dușmani, unde am duce viața tihnită a unui răufăcător surmenat.

*

Misiunea mea este să sufăr pentru toți cei care suferă *fără să știe*. Trebuie să plătesc pentru ei, să ispășesc inconștiența lor, șansa pe care o au de a ignora cît sunt de nefericiți.

*

Filosofia, care își asumase menirea de a submina credințele, cînd a văzut creștinismul răspîndindu-se și pe punctul de a învinge, a făcut cauză comună cu păgînismul, ale cărui superstiții i s-au părut preferabile insanităților triumfătoare. Atacîndu-i pe zei și distrugîndu-i, își închipuise că descătușează spiritele ; în realitate, le abandona unei noi înrobiri, mai rea decît cea veche, noul zeu care avea să se substituie zeilor neavînd o slăbiciune deosebită nici pentru toleranță nici pentru ironie.

Filosofia, se va obiecta, nu-i răspunzătoare de venirea acestui zeu, nu pe el îl recomanda ea. Fără îndoială, dar ar fi trebuit să-şi dea seama că nu dărîmi nepedepsit zeii, că alţii vor veni să le ia locul şi că din această schimbare n-are nimic de cîştigat.

*

Fanatismul este moartea conversaţiei. Nu pălăvrăgim cu un candidat la martiriu. Ce să-i spui cuiva care refuză să-ţi înţeleagă raţiunile şi care, din momentul cînd nu te înclini în faţa alor sale, ar prefera să piară decît să cedeze? Să vină fuga diletanţii şi sofiştii! Aceştia măcar înţeleg *toate* raţiunile...

*

Oricare popor, într-un anumit moment al carierei sale, se crede *ales*. Atunci dă şi ce-i mai bun şi ce-i mai rău din el.

*

Progresul este nedreptatea pe care o făptuieşte fiecare generaţie faţă de cea care a precedat-o.

*

Îmbuibaţii se urăsc ei înşişi, nu pe ascuns, ci public, şi doresc să fie măturaţi într-un fel sau altul. În orice caz, preferă ca aceasta să se întîmple cu propriul lor concurs. Iată aspectul cel mai ciudat, cel mai original al unei situaţii revoluţionare.

*

Romanii decadenţei nu preţuiau decît odihna grecească *(otium graecum)*, tocmai ceea ce disprețuiseră mai mult în epoca lor de vigoare.

Analogia cu naţiunile civilizate de astăzi este atît de flagrantă, încît ar fi indecent să mai insistăm asupra ei.

*

Alaric spunea că un „demon" îl împinge împotriva Romei.

Fiecare civilizaţie vlăguită îşi aşteaptă barbarul, şi fiecare barbar îşi aşteaptă demonul.

*

Romanii, turcii şi englezii au putut întemeia imperii trăinice pentru că, refractari la orice doctrină, n-au impus nici una naţiunilor subjugate. Niciodată n-ar fi reuşit să exercite o hegemonie atît de îndelungată dacă ar fi fost loviţi de vreun viciu mesianic. Opresori nepreväzuţi, administratori şi paraziţi, seniori fără convingeri, ei deţineau arta de a combina autoritatea cu indiferenţa, rigoarea cu delăsarea. Această artă, secretul adevăratului stăpîn, le-a lipsit spaniolilor de odinioară, cum avea să le lipsească şi cuceritorilor din epoca noastră.

*

Printr-un decret aprobat în unanimitate, Temistocle a hotărît condamnarea la moarte a tîlmaciului ambasadorilor trimişi de Xerxes să ceară atenienilor pămîntul şi apa, „fiindcă a îndrăznit să folosească limba greacă pentru a exprima poruncile unui barbar".

Un popor nu comite un astfel de gest decît în culmea carierei sale. Se află în plină cădere, se află în afara circuitului de îndată ce nu mai crede în limba sa, de îndată ce nu mai gîndeşte că ea este forma supremă de expresie, limba însăşi.

*

De îndată ce animalelor nu mai trebuie să le fie frică unora de altele, ele cad în năuceală şi capătă înfăţişarea aceea copleşită pe care le-o constatăm în grădinile zoologice. Indivizii şi popoarele ar oferi acelaşi spectacol dacă într-o zi ar ajunge să trăiască în armonie, să nu mai tremure pe faţă sau pe ascuns.

*

Dacă aş fi trăit la începuturile creştinismului, mi-e teamă că aş fi căzut şi eu în mrejele sale. Îl urăsc pe acest simpatizant, pe acest fanatic ipotetic, nu-mi iert această raliere de acum două mii de ani.

*

Pentru a măsura bine înapoierea pe care o reprezintă creştinismul în raport cu păgînismul, nu trebuie decît să comparăm platitudinile despre sinucidere debitate de Părinţii Bisericii cu părerile formulate asupra aceluiaşi subiect de Pliniu, de Seneca şi chiar de Cicero.

*

Atenţie la eufemisme ! Ele agravează grozăvia pe care ar trebui s-o deghizeze :

Să foloseşti în loc de *decedat* sau *mort* cuvîntul *dispărut* mi se pare bizar, chiar absurd.

*

Cînd omul uită că este muritor, se simte menit să săvîrşească fapte mari şi uneori chiar izbuteşte. Această uitare, rod al lipsei de măsură, este în acelaşi timp şi cauza nenorocirilor sale. „Muritorule, gîndeşte ca un muritor." Antichitatea a inventat *modestia tragică*.

*

Dintre toate statuile ecvestre de împăraţi romani, n-a supravieţuit năvălirilor barbare şi eroziunii veacurilor decît aceea a lui Marc Aureliu, cel mai puţin împărat dintre toţi, şi care s-ar fi împăcat cu orice altă condiţie.

*

Nu-i voi mai citi pe înţelepţi. Mi-au făcut prea mult rău. Ar fi trebuit să mă abandonez instinctelor, să-mi las nebunia să înflorească. Am făcut exact contrariul, mi-am pus masca raţiunii, şi masca a ajuns să se substituie feţei şi să uzurpe restul.

*

Ideea că este mai bine să nu fi existat niciodată se numără printre cele care întîmpină cea mai mare împotrivire. Fiecare, incapabil să se privească altfel decît din interior, se crede necesar, ba chiar indispensabil, fiecare se simte şi se percepe ca o realitate absolută ; ca un tot, ca totul. De îndată ce te identifici pe de-a-ntregul cu propria ta fiinţă, reacţionezi ca Dumnezeu, *eşti* Dumnezeu.

Numai cînd trăiești concomitent în interiorul și la marginea ființei tale poți concepe, cu toată seninătatea, că ar fi fost preferabil ca accidentul care ești să nu se fi produs.

* *

Un scriitor nu ne-a marcat pentru că l-am citit mult, ci pentru că ne-am gîndit la el peste măsură. Nu i-am frecventat în mod special nici pe Baudelaire nici pe Pascal, dar n-am încetat să mă gîndesc la mizeriilor lor, care m-au însoțit pretutindeni cu aceeași credință ca și ale mele.

*

Imperiul troznea din toate încheieturile, barbarii se urneau... Ce să faci, decît să evadezi din secol ?

Fericite vremuri cînd aveai unde fugi, cînd spațiile însingurate erau accesibile și primitoare ! Noi am fost deposedați de toate, pînă și de pustiu.

*

Filosofia nu se învață decît în agora, într-o grădină sau acasă. Catedra este mormîntul filosofului, moartea oricărei gîndiri vii, catedra este spiritul îndoliat.

*

Întotdeauna am trăit cu conștiința imposibilității de a trăi, iar ceea ce mi-a făcut existența suportabilă este curiozitatea de a vedea cum voi trece de la un minut, de la o zi, de la un an la altul.

*

Port-Royal. În această mare de verdeață, atîtea lupte și sfîșieri din pricina unor fleacuri ! Orice credință, după un timp, pare gratuită și de neînțeles, ca și, de altfel, contra-credința care a distrus-o. Dăinuie doar buimăceala pe care și una și cealaltă o provoacă.

*

Voi mai putea rămîne în picioare ? Mă voi prăbuși ?

*

Nimeni n-a iubit mai mult ca mine această lume, și dacă totuși mi-ar fi fost oferită pe tavă, chiar copil aș fi strigat : „Prea tîrziu, prea tîrziu !“

*

Ce-ai pățit, dar spune, ce-ai pățit ? — Nimic, nimic, am făcut doar o săritură în afara soartei mele și nu mai știu acum încotro să mă îndrept, spre ce să alerg...

SFÎRTECARE

(1979)

CELE DOUĂ ADEVĂRURI

„Ora închiderii a sunat în grădinile Occidentului".

Cyril Connolly

Potrivit unei legende de inspirație gnostică, în cer a avut loc o luptă între îngeri, în urma căreia partizanii lui Mihail i-au învins pe ai Dragonului. Îngerii nehotăriți, care se mulțumiseră doar să privească, au fost surghiuniți pe pămînt, să facă aici alegerea pe care nu s-au încumetat s-o facă în cer, alegere cu atît mai anevoioasă cu cît nu aduceau cu ei nici o amintire a bătăliei și mai puțin încă a atitudinii lor echivoce.

Astfel, demarajul istoriei ar avea drept cauză o ezitare, iar omul ar purcede dintr-o nehotărîre originară, din incapacitatea în care se afla, înainte de izgonirea lui, de a se decide. Azvîrlit pe pămînt pentru a învăța să opteze, va fi condamnat la act, la aventură ; și nu va deveni capabil de aceasta decît în măsura în care va fi înăbușit în el spectatorul. Numai cerul îngăduind pînă la un anumit punct neutralitatea, istoria, cu totul dimpotrivă, va apărea ca pedeapsă a celor care, înainte de a se întrupa, nu găseau nici un temei să se alăture unei tabere anume și nu alteia. Înțelegem de ce oamenii sunt atît de grăbiți să îmbrățișeze o cauză, să se aglutineze, să se adune în jurul unui adevăr. În jurul cărui soi de adevăr ?

În buddhismul tîrziu, mai ales cel din școala Madyamika, accentul este pus pe opoziția radicală dintre adevărul adevărat sau *paramartha*, apanaj al celui eliberat, și adevărul oarecare sau *samvriti*, adevăr „învăluit", mai

exact „adevăr al greşelii", privilegiu sau blestem al celui neeliberat.

Adevărul adevărat, ce-şi asumă toate riscurile, inclusiv pe cel al negării oricărui adevăr şi a ideii inseşi de adevăr, este prerogativa inactivului, a celui care se situează cu deliberare în afara sferei actelor şi pentru care nu contează decît confiscarea insubstanţialităţii (fie ea bruscă sau metodică), confiscare ce nu se însoţeşte cu vreun sentiment de frustrare, ci, dimpotrivă, căci deschiderea către nonrealitate implică o misterioasă îmbogăţire. Istoria va fi pentru el un vis urît căruia i se va supune, căci nimeni n-are puterea de a plăsmui coşmarurile pe care le-ar dori.

Pentru a înţelege esenţa procesului istoric, sau mai degrabă *lipsa* lui de esenţă, trebuie să ne înclinăm în faţa evidenţei că toate adevărurile pe care acesta le cară după sine sunt „adevăruri ale greşelii", sunt ca atare, deoarece ele atribuie o natură proprie celor care nu posedă nici una, o substanţă celor care oricum n-ar putea s-o aibă. Teoria dublului adevăr ne îngăduie să distingem locul pe care îl ocupă, în ierarhia irealităţilor, istoria, paradis al somnambulilor, obnubilare în mers. La drept vorbind, ea nu-i cu totul lipsită de esenţă, de vreme ce este *esenţă a înşelăciunii,* cheie pentru tot ce orbeşte, pentru tot ce ajută trăirea în timp.

Sarvakarmaphalatyaga... După ce am scris acest cuvînt fascinant cu litere groase pe un petec de hîrtie, l-am agăţat, cu mulţi ani în urmă, pe peretele odăii mele, astfel încît să-l pot contempla cît e ziua de lungă. A rămas acolo luni de-a rîndul, pentru ca pînă la urmă să-l dau jos, cînd am băgat de seamă că mă legam tot mai mult de magia lui şi tot mai puţin de conţinut. Totuşi, înţelesul lui : *detaşare de rodul actului,* este de asemenea importanţă încît cel care s-ar pătrunde cu adevărat de acest înţeles n-ar mai avea nimic de îndeplinit, ajungînd la singurul capăt valabil, la adevărul adevărat, ce le anulează pe toate celelalte, denunţate drept vide, el însuşi vid de altminteri — dar vid conştient de sine.

Imaginați o conștientizare suplimentară, încă un pas spre trezie, și cel care îl va face nu va mai fi decît o fantomă.

Cînd ai atins acest adevăr limită, începi să faci figură jalnică în istorie, care se confundă cu ansamblul „adevărurilor greșelii", adevăruri dinamice al căror principiu este, cum și trebuie, iluzia. Cei treji, dezabuzații, în mod inevitabil debili, nu pot fi centru de evenimente, pe simplul motiv că le-au întrezărit găunoșenia. Interferența celor două adevăruri este fertilă pentru trezire dar nefastă pentru act. Ea marchează începutul unei rupturi, atît pentru un individ cît și pentru o civilizație, sau chiar pentru o rasă.

Inainte de trezire, treci prin momente de euforie, de iresponsabilitate, de beție. Dar, după abuzul de iluzii, urmează sațietatea. Cel treaz este desprins de toate, este ex-fanaticul prin excelență, care nu mai poate suporta povara himerelor, fie ele ispititoare ori grotești. S-a depărtat atît de mult de ele, încît nu înțelege cum de l-au putut pasiona. Grație lor strălucise și se afirmase. Acum, trecutul, ca și viitorul său, i se pare aproape de neînchipuit. I-a irosit substanța, precum popoarele care, abandonate demonului mobilității, evoluează prea repede, și care, tot lichidîndu-și idolii, ajung să nu mai aibă nici unul de rezervă. Charron nota că, într-un răstimp de zece ani, la Florența a fost mai multă efervescență și au avut loc mai multe tulburări decît în cinci sute de ani în cantonul Grisons (Elveția — n. tr.), conchizînd că o comunitate nu poate dăinui decît atunci cînd izbutește să-și păstreze spiritul *adormit*.

Societățile arhaice au durat vreme atît de îndelungată pentru că ignorau pofta de a inova și de a se prosterna mereu în fața altor simulacre. Cînd le schimbi de la o generație la alta nu trebuie să te aștepți la longevitate istorică. Grecia antică și Europa modernă sunt tipuri de civilizație lovite de moarte prematură datorită unei avidități de metamorfoză și a unui consum excesiv de zei și de succedanee de zei. China și Egiptul de odinioară s-au lăfăit timp de milenii într-o admirabilă scleroză. La fel și societățile africane, înainte de contactul lor cu Occidentul. Întrucît au adoptat alt ritm, acum

sunt şi ele ameninţate. Pierzînd monopolul stagnării, se activează tot mai mult şi se vor prăbuşi în mod inevitabil, ca şi modelele lor, ca şi acele civilizaţii febrile, inapte să se întindă pe mai mult de zece secole. În viitor, popoarele care vor deţine hegemonia se vor bucura şi mai puţin de ea : istoriei încetinite i s-a substituit în mod inexorabil istoria precipitată. Cum să nu-i regreţi pe faraoni şi pe *colegii* lor chinezi !

Instituţiile, societăţile, civilizaţiile se deosebesc prin durată şi semnificaţie, supuse totodată unei legi care vrea ca impulsul invincibil, factor al ascensiunii lor, să slăbească şi să se înţelepţească după o bucată de vreme, decadenţa corespunzînd unei epuizări a generatorului de forţă care este delirul. În comparaţie cu perioadele de expansiune, de demenţă mai bine zis, cele de declin par raţionale, cum de altfel şi sunt, chiar peste măsură —, fiind prin aceasta aproape la fel de funeste ca şi celelalte.

Un popor care s-a realizat, care şi-a cheltuit talentele, exploatîndu-şi pînă la capăt resursele geniului, ispăşeşte această reuşită nemaiaducînd nimic. Şi-a făcut datoria, aspiră să vegeteze, dar, spre nenorocirea sa, nu va mai avea latitudinea s-o facă. Atunci cînd romanii — sau ce mai rămăsese din ei — au vrut să se odihnească, barbarii s-au urnit puhoi. Citim în cutare manual despre năvăliri că germanii care serveau în armata şi în administraţia imperiului adoptau nume latine pînă la mijlocul secolului al V-lea. Începînd din acest moment, numele germanic devine obligatoriu. Seniorii vlăguiţi, rămaşi în urmă în toate sectoarele, nu mai erau temuţi, nici respectaţi. La ce bun atunci să te numeşti ca ei ? „O toropeală nenorocită domnea pretutindeni", observa Salvian, cenzorul cel mai neînduplecat al decadenţei antice în ultimul ei stadiu.

În metrou, într-o seară, priveam atent în jur : eram cu toţii veniţi de aiurea... Printre noi totuşi, două sau trei figuri *de aici*, siluete stinghere care păreau să-şi ceară iertare că se aflau acolo. Acelaşi spectacol la Londra.

Astăzi, migrațiile nu se mai fac prin deplasări compacte, ci prin infiltrări succesive : o insinuare treptată printre „indigenii" prea anemiați și prea distinși pentru a se mai înjosi la ideea de „teritoriu". După o mie de ani de vigilență, porțile se deschid... Cînd te gîndești la îndelungatele rivalități dintre francezi și englezi, apoi dintre francezi și germani, ai spune că, slăbindu-se reciproc, toți aceștia n-aveau altă menire decît să grăbească momentul prăbușirii comune pentru ca alte specimene de umanitate să preia schimbul. Ca și cea veche, noua *Völkerwanderung* va stîrni o confuzie etnică ale cărei faze nu le putem prevedea limpede. În fața acestor mutre atît de desperecheate, ideea unei comunități cît de cît omogene este de neconceput. Însuși faptul că o asemenea mulțime pestriță este posibilă sugerează că autohtonii din spațiul pe care ea îl ocupă au renunțat de mult la dorința de a salva fie și umbra unei identități. La Roma, în secolul al III-lea al erei noastre, dintr-un milion de locuitori, doar șaizeci de mii erau de viță latină. De îndată ce un popor a dus la bun sfîrșit ideea istorică pe care avea misiunea s-o întrupeze, el nu mai are nici un motiv să-și păstreze specificul, să-și cultive originalitatea, să-și apere trăsăturile în mijlocul unui haos de chipuri.

După ce au guvernat asupra celor două emisfere, occidentalii sunt pe cale de a ajunge de rîsul lor : niște spectre subtile, coborîtorii de pe urmă ai unei rase pe cale de a se stinge, hărăziți unei condiții de paria, de sclavi vlăguiți și veștezi, căreia poate îi vor scăpa rușii, acești *ultimi* albi. Pentru că ei mai au orgoliu, acest motor, nu. această *cauză* a istoriei. Cînd o națiune nu mai are orgoliu și încetează să se considere rațiunea sau scuza universului, ea se exclude singură din devenire. Înseamnă că a *înțeles* — spre fericirea sau nenorocirea ei, potrivit opticii fiecăruia. Dacă pe ambițios aceasta îl duce la disperare, în schimb pe meditativul nițelus pervers îl fascinează. Numai națiunile primejdios de avansate merită să ne interesăm de ele, mai ales cînd întreții raporturi tulburi cu Timpul și-i dai tîrcoale lui Clio din nevoia de a te pedepsi, de a te flagela. De altminteri,

tocmai această nevoie este stimulentul operelor, al celor importante ca şi al celor neînsemnate. Fiecare dintre noi lucrează *împotriva* intereselor sale : nu suntem conştienţi de acest lucru cîtă vreme acţionăm, dar dacă vom examina indiferent ce epocă, vom constata că aproape totdeauna ne agităm şi ne sacrificăm pentru un duşman virtual sau declarat : oamenii Revoluţiei pentru Bonaparte, Bonaparte pentru Bourboni, Bourbonii pentru dinastia de Orléans... Să nu inspire oare Istoria decît rînjete şi chiar să nu aibă un scop ? Dimpotrivă, n-are doar unul singur, are chiar mai multe, numai că le atinge *de-a-ndoaselea*. Fenomenul este universal verificabil. Realizăm opusul a ceea ce am urmărit, înaintăm în răspărul frumoasei minciuni pe care ne-am propus-o ; de aici interesul biografiilor, cel mai puţin plicticos dintre genurile dubioase. *Voinţa* n-a slujit niciodată pe nimeni : lucrul cel mai discutabil pe care îl producem este tocmai acela la care am ţinut cel mai tare, pentru care ne-am impus cele mai multe privaţiuni. Aceasta e deopotrivă de adevărat şi pentru un scriitor şi pentru un cuceritor ca şi, de fapt, pentru primul venit. Orice sfîrşit îndeamnă la tot atîtea reflecţii ca şi sfîrşitul unui imperiu, sau al omului însuşi, atît de mîndru că a ajuns la poziţia verticală şi atît de temător să n-o piardă, să nu-şi recapete înfăţişarea primitivă, încheindu-şi cariera aşa cum o începuse : cocîrjat şi păros. Asupra fiecărei făpturi apasă primejdia de a retrograda spre punctul ei de pornire (parcă spre a ilustra inutilitatea itinerariului străbătut, ca şi a oricărui itinerar), iar cel care izbuteşte să i se sustragă totuşi dă impresia că se abate de la o datorie, că refuză să respecte regula jocului, născocindu-şi un mod de a decădea prea paradoxal.

Menirea epocilor de declin este aceea de a pune o civilizaţie în adevărata ei lumină, de a o demasca, de a o despuia de toată strălucirea ca şi de trufia legată de împlinirile ei. Ea va putea să-şi dea astfel seama cît preţuia şi cît preţuieşte, precum şi de ceea ce era iluzoriu în eforturile şi convulsiile ei. În măsura în care se va desprinde de ficţiunile care i-au asigurat faima, va

face un pas uriaş spre cunoaştere..., spre dezabuzare, spre trezia generalizată, promovare fatală, care o va proiecta în afara istoriei, dacă nu s-a trezit cumva numai pentru că pur şi simplu a încetat să mai fie prezentă în istorie şi să exceleze. Universalizarea treziei, rod al lucidităţii, ea însăşi rod al tocirii reflexelor, e semn de emancipare în ordinea spiritului şi de capitulare în cea a actelor, adică tocmai aceea a istoriei, care se reduce la un proces verbal de faliment : de îndată ce-ţi îndrepţi privirile asupră-i, eşti în situaţia unui spectator consternat. Corelarea maşinală pe care o stabilim între *istorie* şi *sens* este tipul perfect al „adevărului greşelii". Istoria comportă, dacă vrem, un sens, dar tocmai acest sens o pune în discuţie, o neagă clipă de clipă, făcînd-o astfel amuzantă şi sinistră, jalnică şi măreaţă, într-un cuvînt irezistibil demoralizantă. Cine ar lua-o în serios dacă ea n-ar fi calea însăşi a degradării ? Numai faptul că ne ocupăm de ea spune mult despre ceea ce este, conştiinţa istoriei fiind, după Erwin Reisner, simptom de sfîrşit al timpurilor *(Geschichts bewusstsein ist Symptom der Endzeit)*. Într-adevăr, nu poţi avea obsesia istoriei fără să cazi în obsesia concluziei sale. Teologul cugetă la evenimente *în perspectiva* Judecăţii de apoi ; anxiosul (sau profetul), în perspectiva unui decor mai puţin fastuos dar tot atît de important. Şi unul şi altul mizează pe o calamitate analoagă celei pe care indienii Delaware o proiectau în trecut, şi în timpul căreia, potrivit tradiţiilor, nu numai oamenii se rugau cuprinşi de groază, ci şi dobitoacele. Dar perioadele senine ? vor obiecta unii. Există fără doar şi poate, cu toate că şi seninătatea nu-i decît un coşmar strălucitor, un calvar *reuşit*.

E cu neputinţă de admis opinia celor convinşi că tragicul e hărăzit doar individului şi nicidecum istoriei. Departe de a-i scăpa, ea îi este supusă şi e mai marcată de el decît eroul tragic însuşi, întorsătura pe care o va lua aflîndu-se în centrul curiozităţii pe care o trezeşte. Ne pasionăm pentru ea pentru că ştim instinctiv ce surprize o pîndesc, şi ce debuşeu admirabil oferă ea fricii... Pentru un sipirit prevenit, ea nu adaugă totuşi mare lucru insolubilului, fundăturii originare. La fel ca tragedia,

ea nu rezolvă nimic, pentru că nu-i nimic de rezolvat. Iscodim viitorul întotdeauna din detracare. Păcat că nu putem respira ca şi cum evenimentele, în totalitatea lor, ar fi suspendate ! De fiecare dată cînd acestea se manifestă ceva mai intens, suntem prinşi de un acces de determinism, de turbare fatalistă. Prin liberul arbitru, se explică doar *suprafaţa* istoriei, aparenţele pe care le îmbracă, vicisitudinile exterioare, nu însă şi profunzimile, cursul real, care păstrează, orice-ar fi, un caracter derutant, chiar misterios. Rămîi uluit că Hannibal, după Cannae, n-a tăbărît asupra Romei. Dacă ar fi făcut-o, ne-am lăuda astăzi că suntem coborîtori din cartaginezi. A susţine că un capriciu, hazardul, aşadar individul, nu joacă un rol este o inepţie. Totuşi, ori de cîte ori ne înfăţişăm devenirea în ansamblu, verdictul din *Mahabharata* revine stăruitor în minte : „Nodul Ursitei nu poate fi desfăcut ; nimic pe lumea asta nu-i rodul faptelor noastre."

Victime ale unei duble vrăji, hărţuiţi între cele două adevăruri, condamnaţi să nu putem alege unul decît pentru a-l regreta numaidecît pe celălalt, suntem prea clarvăzători ca să nu fim nişte dezumflaţi, dezmeticiţi şi din iluzii, şi din lipsa de iluzii, asemuindu-ne printr-asta cu Rancé care, prizonier al propriului său trecut, şi-a consacrat existenţa de ermit ca să polemizeze cu cei pe care îi părăsise, cu autorii de pamflete ce îi puneau la îndoială atît sinceritatea convertirii cît şi temeiul lucrărilor, arătînd printr-asta că-i mai uşor să reformezi ordinul trapiştilor decît să te retragi din lume. Tot astfel, nimic mai uşor decît să denunţăm istoria ; nimic, în schimb, mai anevoios decît să ne smulgem din istorie cînd din ea ne tragem şi nu se lasă uitată. Ea este obstacolul revelaţiei supreme, piedica pe care izbutim s-o rupem numai după ce am perceput nulitatea oricărui eveniment, exceptîndu-l pe cel ce reprezintă însăşi această percepere, şi datorită căruia atingem, uneori, adevărul adevărat, adică victoria asupra tuturor adevărurilor. Atunci înţelegem vorba lui Mommsen : „Un istoric trebuie să fie ca Dumnezeu, trebuie să iubească totul şi pe toţi, chiar şi pe diavol." Cu alte cuvinte, să înceteze să

prefere, să se deprindă cu absența, cu obligația de a nu fi nimic. Este permis să ni-l închipuim pe cel eliberat ca pe un istoric lovit brusc de intemporalitate.

N-avem de ales decît între adevăruri irespirabile și șmecherii salutare. Numai adevărurile care nu permit să trăiești merită numele de adevăruri. Superioare exigențelor celui care trăiește, ele nu catadixesc să ne fie complici ; sunt adevăruri „inumane", adevăruri de vertigiu, pe care le refuzăm pentru că nimeni nu se poate lipsi de susținători deghizați în sloganuri sau în zei. Dezolant e să constați că, în fiecare epocă, cei care recurg cel mai adesea la ficțiuni și la minciună sunt tocmai iconoclaștii sau cei care se pretind iconoclaști. Lumea antică trebuie să fi fost foarte bolnavă de vreme ce a avut nevoie de un antidot atît de grosolan ca acela pe care avea să i-l administreze creștinismul. Lumea modernă e la fel de bolnavă și ea, judecînd după remediile de la care așteaptă miracole. Epicur, cel mai puțin fanatic dintre înțelepți, a fost marele păgubaș, atunci, cum este și astăzi. Te prinde mirarea și chiar spaima cînd auzi niște oameni vorbind despre eliberarea Omului. Cum oare niște sclavi ar elibera Sclavul ? Și cum să crezi că istoria — procesiune de erori — o mai poate duce multă vreme ? Ora închiderii va suna curînd în grădinile de pretutindeni.

AMATORUL DE MEMORII

Misticii, făcînd deosebirea dintre omul interior şi omul exterior, optau în mod necesar pentru cel dintîi, fiinţă reală prin excelenţă; cel de al doilea, paiaţă funebră sau ridicolă, le revenea de drept moraliştilor, acuzatorii şi totuşi complicii săi, scîrbiţi şi atraşi de nulitatea sa, incapabili să depăşească echivocul decît, cel mult, prin amărăciune, această tristeţe degradată la care doar un Pascal rezistă, pentru că este întotdeauna superior dezgusturilor sale. Şi tocmai datorită acestei superiorităţi n-avea să-şi pună amprenta pe memorialişti, în timp ce acreala molipsitoare a unui La Rochefocauld se afla în spatele tuturor portretelor şi povestirilor acestora.

Cum nu ridică vocea niciodată şi nici nu bruschează tonul, moralistul este în mod firesc bine crescut, şi-o şi dovedeşte detestîndu-şi semenii cu eleganţă şi, amănunt mai important, scriind puţin... Există oare semn mai bun de „civilizaţie" decît laconismul? A insista, a te explica, a demonstra — tot atîtea forme de vulgaritate. Cine pretinde un minimum de ţinută, departe de a se teme de sterilitate, trebuie, dimpotrivă, să aspire la ea, să saboteze cuvintele în numele Cuvîntului, să pactizeze cu tăcerea, să nu renunţe la ea decît din cînd în cînd şi pentru a se cufunda într-însa şi mai adînc. Maxima, care aparţine unui gen discutabil, constituie totuşi un exerciţiu de pudoare, căci îţi îngăduie să te smulgi din

necuviința pletorei verbale. Mai puțin exigent, pentru că nu-i atît de concentrat, portretul este cel mai adesea o maximă, diluată la unii, îngroșată la alții ; cu toate acestea, în mod excepțional, el poate să capete aspectul unei maxime *explodate*, să evoce infinitul prin acumulare de trăsături sclipitoare și voința de a fi exhaustiv : asistăm atunci la un fenomen fără echivalent, la un *caz*, acela al unui scriitor care, simțindu-se prea strîmtorat într-o limbă, o depășește, evadează din ea — împreună cu toate cuvintele pe care aceasta le conține... el le siluește, le dezrădăcinează, și le însușește, pentru a le folosi după bunul său plac, fără nici o considerație pentru ele, nici pentru cititor, căruia îi administrează un memorabil, un magnific martiraj. Mare prost crescut și Saint-Simon !

...Nu mai prost crescut decît Viața, a cărei replică literară este, dacă se poate spune așa. În cazul lui, nici o slăbiciune pentru abstract, nici un stigmat *clasic ;* la același nivel cu imediatul, el are spirit prin simțurile lui și, dacă deseori e nedrept, niciodată nu-i făcut. Alături de ale sale, toate celelalte portrete par niște scheme, compuneri stilizate, lipsite de energie și de autenticitate. Marele lui atù : nu știa că are geniu, nu cunoștea acest caz limită de servitute. Nimic nu-l încurcă, nimic nu-l intimidează ; dă buzna, se lasă dus de frenezia lui, fără să-și inventeze scrupule, nici rețineri stînjenite. O sensibilitate ecuatorială, răvășită de revărsările sale, incapabilă să-și impună stavilele consecutive deliberării sau retragerii în sine. Nici un desen, nici un contur definit. Crezi că citești un elogiu, dar ești repede dezamăgit ; brusc, răsare o trăsătură neprevăzută, un adjectiv ce ține de pamflet ; de fapt, nu-i vorba nici de o apologie nici de o execuție, ci de individ ca atare, elementar și întortocheat, vomitat de Haos în plin Versailles.

Doamna du Deffand, care citea *Memoriile* în manuscris, găsea că stilul este „abominabil". Aceasta era fără îndoială și părerea lui Duclos, care le cercetase și el pentru a extrage amănunte despre Regență, a cărei istorie o scria folosind un limbaj cît se poate de insipid : un Saint-Simon educorat, grația strivește vigoarea. Prin

claritatea lui pustiitoare, prin refuzul insolitului şi al incorectitudinii, al stufosului şi al arbitrarului, stilul secolului al XVIII-lea sugerează o degringoladă în perfecţiune, în nonviaţă. Un produs de seră, artificial, cadaveric, căruia repugnîndu-i orice dezlănţuire, nu putea produce o operă de originalitate deplină, cu tot ce implică ea impur şi insolit. În schimb, o puzderie de lucrări în care se etalează un verb diafan, fără prelungiri nici enigme, un verb anemiat, supravegheat, cenzurat de modă, de Inchiziţia limpidităţii.

•

„N-am destul timp liber ca să am gust." Vorba asta — atribuită nu mai ştiu cărui personaj — depăşeşte înţelesul unei butade. De fapt, gustul este apanajul trîndavilor şi al diletanţilor, al acelora care, avînd timp de prisos, şi-l pierd cu nimicuri subtile şi frivolităţi premeditate, al acelora mai ales care îl folosesc împotriva lor înşişi.

„Într-o dimineaţă (era o duminică), îl aşteptam la liturghie pe prinţul de Conti ; eram în salon, aşezate în jurul unei mese pe care ne pusesem toate cărţile de rugăciune. Mareşăleasa (mareşăleasa de Luxemburg) se amuza răsfoindu-le. Deodată se opreşte la două sau trei rugăciuni mai speciale care i se părură de *foarte prost gust* şi ale căror expresii erau într-adevăr bizare." (Doamna de Genlis : *Memorii.)*

Nimic mai absurd decît să ceri unei rugăciuni să se conformeze limbajului, să fie *scrisă*. E mai degrabă important să fie stîngace, niţeluş nătîngă, deci *adevărată*. Această calitate nu era deosebit de preţuită de nişte minţi agere în piruete, şi care mergeau la liturghie tot aşa cum ar fi mers la un supeu sau la vînătoare. Gravitatea, indispensabilă pietăţii, le lipsea ; nu le plăcea şi nu cultivau decît *adorabilul*. Cuvintele mareşălesei o înrudesc cu acel cardinal din Renaştere care se declara prea îndrăgostit de latineasca lui Virgiliu şi a lui Salustiu ca s-o poată suporta pe aceea, vulgară, a Evangheliilor. Anumite rafinamente sunt incompatibile cu credinţa : gustul şi absolutul se exclud... Nici un dumnezeu nu rezistă

la surîsul spiritului, la îndoială dezinvoltă ; în schimb, îndoiala sfredelitoare n-aşteaptă decît să se nege pe sine, să se transforme în fervoare. Zadarnic am căuta acest gen de metamorfoză într-o lume în care rafinamentul ţine de acrobaţie.

Prin mecanismul genezei sale, prin însăşi natura sa fiecare limbă conţine virtualităţi metafizice ; franceza, cea a secolului al XVIII-lea mai ales, aproape că nu comportă nici una : claritatea ei provocatoare, inumană, refuzul indeterminatului, al obscurităţii esenţiale, chinuitoare, fac din ea un mijloc de expresie ce poate rîvni la mister dar nu are cu adevărat acces la el. De altminteri, în franceză, misterul, ca şi ameţeala, cînd nu-i postulat, cînd nu-i voit, rezultă cel mai adesea dintr-o meteahnă a spiritului său dintr-o sintaxă în derivă.

O limbă moartă, observă un lingvist, este o limbă în care nu ai dreptul să faci greşeli. Cu alte cuvinte, n-ai dreptul să-i aduci cea mai mică inovaţie. În epoca Luminilor, franceza ajunsese la această extremă limită a rigidităţii şi a desăvîrşirii. După Revoluţie, n-a mai fost atît de riguroasă şi de pură ; dar a cîştigat în naturaleţe ceea ce pierdea în perfecţiune. Pentru a supravieţui, pentru a se perpetua, avea nevoie să se depraveze, să fie îmbogăţită cu numeroase noi improprietăţi, să iasă din salon în stradă. Dintr-o dată, sfera ei de influenţă şi de radiaţie s-a restrîns. Ea n-a putut fi limba Europei cultivate decît într-o epocă în care, deosebit de sărăcită, atinsese cel mai înalt grad de transparenţă. Un idiom se apropie de universalitate cînd se emancipează de originile sale, cînd se depărtează şi se dezice de ele ; ajuns aici, dacă vrea să-şi recapete puterile, să evite irealitatea sau scleroza, trebuie să renunţe la exigenţele lui, să-şi sfărîme cadrele şi modelele, trebuie să binevoiască să accepte *prostul gust*.

*

De-a lungul întregului secol al XVIII-lea se desfăşoară spectacolul fascinant al unei societăţi viermănoase, prefigurare a umanităţii ajunse la capăt, lecuită pe vecie de ziua de mîine. Lipsa de viitor, încetînd să fie mono-

polul unei clase, se va întinde atunci asupra tuturora, într-o superbă democratizare prin vacuitate. Nu-i necesar cine ştie ce efort de imaginaţie pentru a-ţi reprezenta acest ultim stadiu : nu puţine fapte îl sugerează. Însuşi conceptul de progres nu mai poate fi separat de acela de deznodămînt. Popoarele de pretutindeni vor să se iniţieze în arta de a se săvîrşi, şi fac asta cu o asemenea aviditate, încît, pentru a o satisface, vor refuza orice formulă susceptibilă s-o frîneze. La capătul unui secol, se înalţa eşafodul ; la capătul istoriei ne putem închipui un decor de altă amploare.

Orice societate care se leagănă în perspectiva sfîrşitului ei va sucomba la primele lovituri ; lipsită de orice principiu de viaţă, fără nimic care să-i permită să reziste forţelor ce-o împresoară, ea va ceda farmecului prăbuşirii. Revoluţia a triumfat pentru că puterea era o ficţiune, iar tiranul o fantomă : ea s-a războit literalmente cu nişte spectre. De altfel, o revoluţie, oricare, nu biruie decît atunci cînd luptă cu o ordine *ireală*. Tot aşa se întîmplă cu orice putere care se impune, cu orice mare cotitură istorică. Goţii n-au cucerit Roma, ci un cadavru. Singurul merit al barbarilor este acela de a fi avut fler.

Regentul a fost simbolul profundei corupţii de la începutul secolului. Ceea ce izbeşte la el în primul rînd este lipsa totală de „caracter". Trata afacerile de stat cu aceeaşi dezinvoltură ca pe cele private : şi unele şi altele nu-l interesau decît în funcţie de vorbele de duh pe care le prilejuiau. Deopotrivă de inconstant, în pasiuni ca şi în vicii, se deda acestora din lene şi, ai spune, cu un fel de lipsă de interes. Incapabil să iubească şi nici să urască, a trăit în afara multelor sale talente, pe care însă nu catadicsea să le cultive. „Pînă-ntr-atît de nestatornic în toate cele, încît nu putea înţelege că cineva ar putea fi totuşi statornic", el era, adăugă Saint-Simon, de o „insensibilitate care îl făcea să rămînă rece la cele mai crunte şi mai primejdioase ofense ; cum nervul şi principiul urii şi al prieteniei, al recunoştinţei şi al răzbunării este unul şi acelaşi, şi cum acest resort îi lipsea, urmările erau nesfîrşite şi dăunătoare."

Decăzut şi ineficace, de o bicisnicie miraculoasă, el a dus frivolitatea la paroxism, inaugurînd astfel o eră de avortoni hipercivilizaţi, fermecaţi de naufragiu şi vrednici să piară în el. De aici, avea să rezulte o mare dezordine în treburile statului. Contemporanii săi nu s-au mulţumit doar să-l facă răspunzător pentru ea, ci aú cutezat chiar să-l compare cu Nero ; ar fi trebuit totuşi să-i arate mai multă indulgenţă şi să se considere ferîciţi că îndură un absolutism atenuat de incurie şi farsă. Că a fost dominat de nişte bandiţi, în frunte cu abatele Dubois, este de netăgăduit ; dar delăsarea puşlamalelor surîzătoare nu-i oare de preferat vigilenţei incoruptibililor ? Era lipsit de „nerv", desigur ; pe de altă parte, această carenţă este o virtute, pentru că face cu putinţă libertatea sau cel puţin simulacrele ei.

Abatele Galiani (şi Nietzsche va face mare caz de el) este unul dintre puţinii care au înţeles că într-un moment cînd se declama împotriva opresiunii, dulceaţa moravurilor era totuşi o realitate. Lui Ludovic al XIV-lea, obtuz şi intransigent, el nu şovăia să i-l opună pe Ludovic al XV-lea, capricios şi sceptic. „Cînd comparăm cruzimea cu care i-au persecutat iezuiţii pe jansenişti de la Port-Royal cu blîndeţea persecuţiei la care au fost supuşi enciclopediştii, constatăm deosebirea de domnii, de moravuri şi de inimă a celor doi regi. Unul căuta faima şi lua zarva drept glorie ; celălalt era un om de lume * care profesa fără tragere de inimă cea mai josnică meserie, cea de rege. Multă vreme nu vom întîlni vreundeva o asemenea domnie."

Dar abatele pare să nu fi înţeles că dacă toleranţa este de dorit şi dacă numai ea justifică osteneala de a trăi, tot ea se dovedeşte a fi, în schimb, un simptom de slăbiciune şi de disoluţie. Această evidenţă tragică nu i se putea impune cuiva care întreţinea relaţii cu acei mari amatori de iluzii care au fost enciclopediştii ; ea avea să-şi impună evidenţa într-o epocă mai dezabuzată, mai recentă... Societatea de atunci, acuma ştim, era lipsită

---

* În original : *honnête homme*, termen consacrat ce defineşte modelul de comportament ideal în secolul al XVII-lea francez. (N. trad.)

de vigoarea necesară pentru a persecuta, deci pentru a se conserva. Despre Ludovic al XV-lea, Michelet spunea că „avea *nimicul* în suflet". Cu şi mai multă îndreptăţire, ar fi putut spune acelaşi lucru despre Ludovic al XVI-lea. Iată explicaţia unei epoci minunate şi condamnate. Secretul dulceţii moravurilor este un secret mortal.

Revoluţia a fost provocată de abuzurile unei clase detaşate de orice, pînă şi de privilegiile sale, de care se agăţa dintr-un pur automatism, fără patimă nici înverşunare, căci avea o slăbiciune vădită pentru ideile celor ce aveau s-o nimicească. Bunăvoinţa faţă de adversar este un semn distinctiv al debilităţii, adică al toleranţei, care nu-i, în ultimă instanţă, decît o *cochetărie de muribunzi.*

„Aveţi destule experienţe, îi scria marchiza du Deffand ducesei de Choiseul, dar vă lipseşte una pe care sper că n-o veţi face niciodată : privarea de simţăminte, cu durerea de a nu te putea lipsi de ele.

Aflată la apogeul artificiului, epoca avea nostalgia naivităţii, a stării care îi lipsea cel mai mult. Sentimentele naive, sentimentele autentice, ea le rezerva, în schimb, sălbaticului, inocentului sau prostului, modele inaccesibile unor spirite rău înzestrate pentru a se tăvăli în „prostie", în simplitate şi nimic mai mult. Odată suverană, inteligenţa se ridică împotriva tuturor valorilor străine de domeniul ei şi nu oferă nici un simulacru de realitate de care să te poţi agăţa. Cine se ataşează de ea din cult sau manie ajunge negreşit la „privarea de simţăminte" şi la regretul de a se fi închinat unui idol care nu împarte decît vid, cum dovedesc scrisorile doamnei du Deffand, document nepreţuit despre flagelul lucidităţii, exasperarea conştiinţei, desfrîul interogărilor şi al perplexităţilor la care sfîrşeşte omul rupt de toate, omul care a încetat să mai fie *natural.* Nenorocirea vrea ca, odată lucid, să devii din ce în ce mai lucid ; nici o posibilitate de a trişa sau de a da îndărăt. Şi acest progres se săvîrşeşte în paguba vitalităţii a instinctului. „Nici roman nici temperament", spunea marchiza despre ea însăşi. Înţelegem de ce legătura ei cu Regentul

n-a ţinut mai mult de două săptămîni. Semănau prea tare, erau primejdios de exteriori propriilor senzaţii. Plictisul, chinul lor comun, nu înfloreşte oare tocmai în prăpastia ce se cască între spirit şi simţuri ? Nici un impuls spontan, nici o inconştienţă de aici înainte. „Iubirea" suferă cea dintîi din această cauză. Definiţa pe care i-o dă Chamfort se potrivea de minune unei epoci de „fantezie" şi de „epidermă" în care Rivarol se lăuda că poate rezolva o problemă de geometrie în clipa cea mai încordată a unei anume convulsii. Totul era cerebral, chiar şi spasmul. Fenomen şi mai grav, o asemenea alterare a simţurilor, în loc să afecteze doar cîţiva izolaţi, devine deficienţa, plaga unei clase, extenuată de folosirea constantă a ironiei.

Orice veleitate, ca şi orice manifestare de emancipare, comportă o latură negativă : din clipa cînd nu vom mai purta nici un lanţ... invizibil, cînd nimic nu ne va limita din lăuntru, incapabili, din lipsă de sevă şi de inocenţă, să ne mai făurim interdicţii, vom alcătui o masă de slăbănogi mai experţi în exegeza decît în practica sexualităţii. N-ai acces la un înalt grad de conştiinţă fără primejdii, aşa cum nu te dezbari nepedepsit de anumite constrîngeri salutare. Totuşi, dacă excesul de conştiinţă sporeşte conştiinţa, excesul de libertate, fenomen deopotrivă de funest, dar în sens invers, ucide întotdeauna libertatea. De aceea, o mişcare de emancipare, indiferent în ce domeniu, reprezintă în acelaşi timp un pas înainte şi un început declin.

Aşa cum o naţiune în care nimeni nu binevoieşte să fie *servitor* este pierdută, tot aşa putem concepe şi o umanitate în care individul, pătruns de unicitatea lui, nu va mai accepta o muncă subalternă, oricît de „onorabilă" ar fi ea.

În *Caietele* sale, Montesquieu consemna la timpul său : „Nimeni nu mai poate suporta lucrurile care au un temei statornicit : militarii nu pot suporta războiul ; slujbaşii din ministere, ministerul ; şi tot aşa în toate cele." Totuşi, omul dăinuie şi va dăinui atîta timp cît nu-şi va fi pulverizat ultima prejudecată şi ultima credinţă ; cînd se va hotărît în cele din urmă s-o facă, năucit şi nimicit

de îndrăzneala sa, se va pomeni gol în faţa prăpastiei ce înlocuieşte dispariţia tuturor dogmelor şi a tuturor tabuurilor.

Cine vrea să se instaleze într-o realitate sau să opteze pentru un crez, fără a izbuti, se răzbună ridiculizîndu-i pe cei care reuşesc în mod spontan. Ironia provine dintr-un dor de naivitate dezamăgit, neîmplinit, care, din prea multe eşecuri, se acreşte şi se înveninează. În mod inevitabil, ea ajunge să ia o extindere universală ; iar cînd atacă de preferinţă religia şi o subminează, o face pentru că simte nemărturisit amărăciunea că nu poate crede. Şi mai dăunătoare este batjocura necruţătoare, înverşunată, degenerată în sistem şi frizînd autodistrugerea. În 1726, marchiza de Prie fiind exilată în Normandia, doamna du Deffand o urmează ca să-i ţină de urît. Într-o *Istorie a Regenţei,* Lemontey povesteşte că „cele două prietene îşi trimiteau în fiecare dimineaţă cupletele satirice pe care le compuneau una împotriva celeilalte".

Într-un mediu în care defăimarea era de rigoare, şi în care lumea stătea de veghe de frica singurătăţii („Ar fi preferat orice întristării de a se duce la culcare", spunea Duclos despre una dintre femeile la modă), nu putea exista nimic sacru în afara conversaţiei, a vorbelor muşcătoare, a săgeţilor aparent poznaşe, dar cu intenţie ucigaşă. Nimeni nefiind cruţat, pe bună dreptate s-a semnalat, ca aspect caracteristic al timpului, „decăderea admiraţiei". Totul se leagă : fără naivitate, fără pietate, nu există capacitatea de a admira, de a considera fiinţele în sine, în realitatea lor originală şi unică, în afara accidentelor temporare; admiraţia, îngenuncherea lăuntrică ce nu implică nici umilire nici sentiment al neputinţei, este prerogativa, certitudinea şi mîntuirea celor puri, tocmai a celor care nu bîntuie saloanele.

Numai popoarele certăreţe, indiscrete, pizmuitoare, cîrcotaşe, au o istorie *interesantă :* cea a Franţei este în cel mai înalt grad. Bogată în evenimente, şi mai cu seamă în scriitori, care să le comenteze, ea este providenţa amatorului de Memorii.

Francezul e capricios sau fanatic, el judecă după toane sau conform unui sistem; cu toate acestea, sistemul însuşi ia la el aparenţa unei toane. Trăsătura care îl defineşte exact este versatilitatea, cauză a perindării de regimuri la care asistă ca spectator amuzat sau frenetic, grijuliu mai ales să arate că, pînă şi în furiile sale, nu se lasă niciodată păcălit, rînd pe rînd beneficiar şi victimă a acelui „spirit literar" ce constă, după Tocqueville, în a căuta „ceea ce-i ingenios şi nou mai mult decît ceea ce-i adevărat, a îndrăgi mai mult spectacolul decît ceea ce serveşte, a te arăta foarte sensibil la reuşita jocului şi a intonaţiei actorilor, independent de consecinţele piesei şi a lua în cele din urmă hotărîri călăuzit mai degrabă de impresii decît de temeiuri" *(Amintiri)*. Şi Tocqueville adaugă: „...poporul francez, luat în masă, judecă prea adesea în politică asemenea unui om de litere".

Literatul este cel mai puţin apt să înţeleagă modul de funcţionare al statului; el nu dovedeşte oarecare competenţă decît în timpul revoluţiilor, tocmai pentru că atunci autoritatea este abolită, iar în vacanţa puterii, el are facultatea de a-şi imagina că totul se poate rezolva prin atitudine sau frază. Nu-l interesează atît instituţiile libere cît simulacrele şi cabotinajul libertăţii. Nu-i deloc de mirare că oamenii din 89 s-au inspirat de la un lunatec ca Rousseau, şi nu de la Montesquieu, spirit temeinic, căruia nu-i place să bată cîmpii şi care nu va putea servi drept model unor retori idilici sau sangvinari.

În ţările anglo-saxone, sectele îi îngăduie cetăţeanului să dea frîu liber nebuniei sale, nevoii sale de controversă şi de scandal; de aici diversitatea religioasă şi uniformitatea politică. În ţările catolice, dimpotrivă, resursele de delir ale individului nu se pot valorifica decît în anarhia partidelor şi a facţiunilor; acolo îşi satisface el pofta de erezie. Nici o naţiune n-a găsit pînă în prezent secretul de a fi deopotrivă *înţeleaptă* în politică şi în religie. Chiar dacă acest secret ar fi cunoscut în cele din urmă, francezii ar fi ultimii care să vrea să tragă foloasele, ei care, de-ar fi să-l credem pe Talleyrand, au făcut revoluţia *din vanităte*, defect atît de înrădăcinat

în firea lor, încît prin aceasta devine o calitate, în orice caz un resort care îi incită să producă şi să acţioneze, să *strălucească* mai ales ; de aici *spiritul,* parada inteligenţei, preocuparea de a triumfa asupra semenului cu orice preţ, de a avea ultimul cuvînt cu orice preţ. Dar dacă vanitatea ascute facultăţile, abate de la locul comun şi combate indolenţa, ea îşi transformă din păcate supuşii în nişte jupuiţi de vii ; de aceea, prin chinurile suferite de pe urma ei, francezii au plătit pentru toate şansele de care s-au bucurat din plin. Timp de o mie de ani, istoria s-a învîrtit în jurul lor : asemenea chilipir se ispăşeşte ; pedeapsa lor a rămas şi rămîne iritarea unui amor-propriu veşnic nemulţumit, veşnic nepotolit. Cînd erau puternici, se plîngeau să nu sunt destul de puternici ; acum se plîng că nu mai sunt totul. Aceasta e drama unei naţiuni ulcerate în prosperitate ca şi în nenorocire, insaţiabilă şi schimbătoare, prea răsfăţată de soartă pentru a cunoaşte modestia sau resemnarea, incapabilă să păstreze măsura atît în faţa inevitabilului cît şi în faţa nesperatului.

EXERCIŢII DE ADMIRAŢIE

Eseuri şi portrete

(1986)

VALÉRY ÎN FAŢA IDOLILOR SĂI

A fi înţeles este o adevărată nenorocire pentru un autor ; Valéry a fost înţeles şi pe vremea cînd trăia, şi după aceea. Să fi fost oare atît de simplu, atît de *penetrabil?* Desigur că nu. Dar a făcut imprudenţa să ofere prea multe precizări, şi despre sine, şi despre opera lui, s-a dezvăluit, s-a denunţat, a pus la dispoziţie nenumărate chei, a risipit multe dintre echivocurile indispensabile prestigiul secret al unui scriitor : în loc să lase altora preocuparea de a-l ghici, şi-a asumat-o el însuşi ; a împins pînă la viciu mania de-a explica. Prin aceasta, misiunea comentatorilor a fost considerabil uşurată : iniţiindu-i de la bun început în miezul preocupărilor şi al gesturilor sale, el nu-i invita să-i disece opera, ci mai degrabă propriile-i spuse pe marginea ei. Din acest moment, menirea oricărei interogări cu privire la Valéry era aceea de a lămuri dacă în cutare sau cutare privinţă fusese victima unei iluzii ori, dimpotrivă, a unei *excesive* clarviziuni, a unei judecăţi desprinse de real, în amîndouă cazurile. Nu numai că a fost propriul său comentator, dar toate lucrările sale nu sunt decît o autobiografie mai mult sau mai puţin camuflată, o introspecţie savantă, un *jurnal* al spiritului său, o provocare a experienţelor sale, a oricăreia dintre experienţele sale, la rangul de eveniment intelectual, un atentat împotriva a tot ce putea fi la el *impuls iraţional,* o rebeliune împotriva profunzimilor sale.

A ști să demontezi orice mecanism, pentru că totul este mecanism, sumă de artificii, de trucuri sau, ca să folosim un cuvînt mai onorabil, de operațiuni ; a te apleca plin de interes asupra resorturilor, a te preschimba în ceasornicar, a vedea *înăuntru*, a înceta să te mai lași amăgit, iată ceea ce prezintă cu adevărat importanță în ochii săi. Omul, așa cum îl concepe el, nu valorează decît prin capacitatea sa de nonconsimțire, prin gradul de luciditate la care va fi fost ajuns. Această nevoie de luciditate te face să cugeți la gradul de *trezie* pe care îl presupune orice experiență spirituală, și care va fi determinată de răspunsul la întrebarea capitală : „Pînă unde ai ajuns în perceperea irealului ?".

S-ar putea urmări în amănunt paralelismul dintre căutarea deliberată a lucidității *dincoace* de absolut, așa cum se prezintă ea la Valéry, și căutarea treziei în perspectiva absolutului, care este de fapt calea mistică. Și într-un demers și într-altul este vorba de o exacerbare a conștiinței, dornică să scuture iluziile pe care le tîrăște după sine. Orice analist necruțător, orice denunțător al aparențelor, cu atît mai mult orice „nihilist", nu-i decît un mistic *blocat*, și asta doar pentru că îi displace să dea un conținut lucidității sale, s-o abată în sensul mîntuirii, asociind-o cu o întreprindere care o depășește. Valéry fusese prea contaminat de pozitivism pentru a concepe alt cult decît acela al lucidității *în sine*.

„Mărturisesc că mi-am făcut un idol din spiritul meu, dar altul n-am găsit." Valéry nu s-a dezmeticit niciodată din uimirea pe care i-o prilejuia spectacolul spiritului său. El nu i-a admirat decît pe cei care își divinizau propriul spirit și ale căror aspirații erau atît de excesive, încît puteau să fascineze doar sau să deruteze. Ceea ce l-a sedus la Mallarmé era *nesăbuitul*, acela care în 1885 îi scria lui Verlaine : „...întotdeauna am visat și-am încercat altceva, cu răbdare de alchimist, gata să sacrifice orice vanitate și orice satisfacție, așa cum odinioară îți aruncai în flăcări mobilierul și grinzile acoperișului, ca să atîți vîlvătăile focului la care se elaborează Marea Operă. Ce anume ? E greu de spus : o carte, pur și simplu, în numeroase opuri, o carte care să fie o carte, arhitectu-

rală şi premeditată, nu o culegere de inspiraţii fortuite, fie şi admirabile... Voi merge mai departe, voi spune : Cartea, încredinţat că în fond nu există decît una...". Încă în 1867, într-o scrisoare către Cazalis, el formulase aceeaşi dorinţă grandioasă şi delirantă : „...nu voi intra fără o reală strîngere de inimă în suprema Dispariţie dacă nu-mi voi fi terminat opera, care este Opera, Marea Operă, cum spun alchimiştii, străbunii noştri."

Dar ideea creării unei opere care să *concureze* lumea, care să nu fie reflexul, ci dublul ei, nu din alchimişti a scos-o, ci mai degrabă din Hegel, din acel Hegel pe care nu-l cunoştea decît indirect, prin Villiers, care la rîndu-i îl răsfoise, doar, cît să-l poată cita la nevoie, numindu-l pompos „reconstructorul Universului", formulă care desigur l-a frapat pe Mallarmé, de vreme ce Cartea viza tocmai reconstrucţia Universului. Dar este posibil ca această idee să-i fi fost inspirată şi de raporturile lui cu muzica, de teoriile epocii, provenite din Schopenhauer şi propagate de wagnerieni, pentru care muzica era singura artă capabilă să traducă esenţa lumii. De altminteri, însăşi opera lui Wagner avea prin ce să sugereze vise grandioase, să invite la megalomanie, întocmai ca alchimia sau hegelianismul. Un muzician, şi încă un muzician fecund, poate aspira eventual la rolul de demiurg ; dar cum ar putea oare un poet, şi încă un poet delicat pînă la sterilitate, fără riscul ridicolului sau al nebuniei ? Toate acestea ţin de domeniul *divagaţiei,* ca să folosim un cuvînt îndrăgit de Mallarmé. Şi tocmai acesta e aspectul prin care atrăgea, convingea. Valéry îl continuă şi îl imită cînd vorbeşte de acea *Comedie* a intelectului pe care îşi propunea s-o redacteze într-o zi. Visînd să depăşeşti măsura, te îndrepţi uşor spre iluzia absolută. Cînd, la 3 noiembrie 1897, Mallarmé îi arăta lui Valéry paginile corectate din *O aruncare de zar,* şi-l întreba : „Nu vi se pare că-i un act de demenţă ?" — *dementul* nu era Mallarmé, ci acel Valéry care, într-un acces de sublim, avea să scrie că, în acest poem, într-un aranjament tipografic atît de straniu, autorul încercase „să ridice o pagină la puterea cerului înstelat". Asumarea unei misiuni imposibil de realizat şi chiar de definit,

voinţa de vigoare cînd eşti ros de cea mai subtilă anemie, presupune o oarecare punere în scenă, o dorinţă de a înşela, de a trăi intelectualiceşte mai presus de mijloacele tale, o voinţă de legendă, şi de eşec, ratatul, la un anumit nivel, fiind incomparabil mai captivant decît cel care a izbutit.

Ne interesează tot mai mult nu ceea ce a spus un autor, ci ceea ce ar fi vrut să spună, nu actele, ci proiectele sale, mai puţin opera sa reală cît cea visată. Mallarmé ne pasionează pentru că îndeplineşte condiţiile scriitorului nerealizat, nerealizat în raport cu idealul disproporţionat pe care şi-l fixase, atît de disproporţionat, încît uneori eşti înclinat să-l numeşti naiv sau impostor pe acela care n-a fost în realitate decît un halucinat. Suntem fervenţii operei avortate, abandonate în drum, imposibil de încheiat, zădărnicite de înseşi exigenţele ei. Ciudăţenia, în acest caz, este că opera nici n-a fost începută, de vreme ce din Carte, această rivală a Universului, nu rămîne practic nici un indiciu revelator : este îndoielnic că temelia ei s-ar fi aflat în notele distruse de Mallarmé, cele care i-au supravieţuit nemeritînd să zăbovim asupra lor. Mallarmé : o veleitate de gîndire, o gîndire care nu s-a materializat niciodată, care s-a ferecat în eventual, în ireal, detaşată de orice act, superioară oricărui obiect, oricărui concept chiar..., o aşteptare a gîndirii. Şi ceea ce el însuşi, duşman al vagului, a exprimat în cele din urmă, e tocmai această aşteptare care nu-i nimic altceva decît vagul însuşi. Dar acest vag, care este spaţiul a ceea ce depăşeşte măsura, comportă un aspect pozitiv : permite să imaginezi *grandios*. Tot visînd Cartea, Mallarmé şi-a deschis calea spre unic : dacă ar fi fost mai *rezonabil*, ar fi lăsat o operă oarecare. La fel putem spune şi despre Valéry, care este rezultatul ideii, aproape mitologice, pe care şi-a făcut-o despre propriile sale facultăţi, despre ceea ce ar fi putut extrage din ele, dacă ar fi avut posibilitatea sau timpul să le folosească într-adevăr. Nu sunt oare *Caietele* sale depozitul vraişte al Cărţii pe care şi el însuşi vroia s-o redacteze ? Valéry însă a mers mai departe decît Mallarmé, dar, întocmai ca şi acesta din urmă, n-a putut duce la bun sfîrşit un

proiect care cere încăpăţînare şi o mare invulnerabilitate la plictiseală, această rană care, cum mărturisea el însuşi, îl chinuia fără încetare. Or, plictiseala înseamnă discontinuitatea, oboseala provocată de orice raţionament susţinut, întemeiat, obsesia pulverizată, groaza de sistem (Cartea n-ar fi putut fi decît sistem, sistem *total),* groază de insistenţa, de *durata* unei idei ; plictiseala este şi însăilătură, fragment, notă, *caiet,* în sfîrşit diletantism din lipsă de vitalitate şi, de asemenea, din teamă de a fi sau de a părea *profund.* Atacul lui Valéry împotriva lui Pascal s-ar putea explica printr-o reacţie de pudoare : nu-i oare indecent să-ţi etalezi secretele, sfîşierile, abisurile ? Să nu uităm că pentru un mediteranean ca Valéry *simţurile* aveau importanţa lor şi că pentru el categoriile fundamentale nu erau ceea ce este şi ceea ce nu este, ci ceea ce nu există deloc şi ceea ce pare să existe. Nimicul şi Aparentul : *fiinţa* ca atare era lipsită în ochii săi de dimensiune şi chiar de conţinut...

Nici Mallarmé, nici Valéry nu erau destul de înzestraţi ca să abordeze Cartea. Înaintea lor, Poe ar fi fost în măsură să conceapă proiectul ei şi, deopotrivă, să se apuce de ea ; de altfel, s-a şi apucat la drept vorbind, *Eurêka* fiind un fel de operă-limită, de extremitate, de ţel, de vis colosal şi *realizat.* „Am dezlegat taina Universului." — „Nu mai simt dorinţa să trăiesc, de vreme ce am scris *Eurêka*" — sunt exclamaţii pe care Mallarmé le-ar fi rostit cu plăcere ; nu prea avea dreptul, nici chiar după magnificul impas care este O *aruncare de zar.* Baudelaire îl numise pe Poe un „erou" al Literelor ; Mallarmé va merge mai departe, îl va numi „cazul literar absolut". Nimeni astăzi n-ar ratifica asemenea judecată, dar asta n-are nici o importanţă, fiecare individ, ca şi fiecare epocă, neavînd *realitate* decît prin exagerările sale, prin capacitatea sa de a supraestima, prin zeii săi. Şirul modelor literare sau filosofice aduce mărturia unei nevoi irezistibile de a adora : cine n-a fost hagiograf la vremea lui ? Un sceptic va găsi pe cineva mai sceptic decît el, pe care să-l venereze. Chiar şi în secolul al XVIII-lea, cînd defăimarea devenise instituţie, „decăderea admiraţiei" nu trebuie să fi fost atît de generală pe cît o credea Montesquieu.

Pentru Valéry, tema tratată în *Eurêka* aparţine literaturii. „Cosmogonia este un gen literar de o remarcabilă persistenţă şi de o varietate uluitoare, unul dintre genurile cele mai vechi din cîte există." La fel gîndea şi despre istorie şi chiar despre filosofie, „gen literar specific, caracterizat prin anumite subiecte şi prin frecvenţa anumitor termeni şi a anumitor forme". Se poate susţine că, exceptînd ştiinţele pozitive, totul se reduce pentru el la literatură, la ceva suspect, dacă nu chiar vrednic de dispreţ. Dar unde am putea găsi pe cineva mai *literar* decît el, cineva la care grija pentru cuvînt, idolatrizarea limbajului să fie susţinute cu mai multă înfocare? Narcis întors sieşi împotrivă, el dispreţuia singura activitate în acord cu natura lui : predestinat Verbului, era în mod esenţial literat, şi pe acest literat ar fi vrut să-l înăbuşe, să-l nimicească ; pentru că n-a izbutit, s-a răzbunat pe literatură despre care a spus cele mai cumplite grozăvii. Cam asta ar fi schema psihologică a raporturilor sale cu literatura.

Eurêka n-a marcat evoluţia lui Valéry. *Geneza unui poem*, dimpotrivă, este un eveniment major, o întîlnire capitală. Tot ce avea să gîndească după aceea despre mecanismul actului poetic se află aici. Ne închipuim încîntarea cu care trebuie să fi citit că în nici o privinţă compoziţia *Corbului* nu poate fi atribuită hazardului sau intuiţiei, şi că poemul a fost conceput cu „precizia şi logica riguroasă a unei probleme de matematică". Altă declaraţie a lui Poe, de astă dată din *Marginalia* (CXVIII) trebuie să-l fi încîntat în aceeaşi măsură : „Nenorocirea (Valéry ar fi spus *fericirea*) anumitor spirite este aceea de-a nu se mulţumi niciodată cu ideea că pot înfăptui un lucru, nici chiar că l-au înfăptuit ; ei simt nevoia să ştie şi în acelaşi timp să le arate şi celorlalţi cum anume l-au înfăptuit."

Geneza unui poem era din partea lui Poe o mistificare *(a mere hoax)* ; Toată opera lui Valéry purcede dintr-o lectură... naivă, dintr-o fervoare pentru un text în care poetul îşi bate joc de cititorii săi creduli. Acest entuziasm juvenil pentru o demonstraţie atît de fundamental antipoetică dovedeşte pe deplin că la origine, în adîncurile

sale, Valéry nu era poet ; pentru că toată fiinţa lui ar fi trebuit să se răzvrătească în faţa acestei demolări calculate şi necruţătoare a delirului, în faţa acestui rechizitoriu împotriva celui mai elementar reflex poetic, împotriva raţiunii de a fi a poeziei ; dar el simţea fără îndoială nevoia acestei incrimări astuţioase, a acestei puneri sub acuzaţie a oricărei creaţii spontane, pentru a putea justifica, *scuza* propria lui lipsă de spontaneitate. Ce poate fi mai consolator decît această savantă etalare de *sforării ! Geneza unui poem* nu era un catehism pentru poeţi, ci pentru versificatori, care a încîntat desigur latura de virtuoz a lui Valéry, înclinarea lui de a supralicita pe planul reflecţiei, gustul pentru artă ca joc secund, pentru arta *în* artă, cultul minuţiei, precum şi acea voinţă de a te afla, clipă de clipă, în afara a ceea ce faci, în afara oricărei rătăciri, poetice sau de altă natură. Doar un maniac al luciditătii putea savura această întoarcere cinică la izvoarele poemului, care contrazice toate legile producţiei literare, această premeditare nesfîrşit de minuţioasă, această acrobaţie nemaipomenită din care Valéry a extras principiul de bază al crezului său poetic. El a consacrat teoretic şi a propus ca model inaptitudinea sa de a fi poet în chip firesc, s-a agăţat de o tehnică pentru a-şi ascunde lacunele congenitale, a pus — nelegiuire de neiertat — poetica mai presus de poezie. Se poate presupune cu îndreptăţire că toate tezele sale ar fi fost cu totul deosebite dacă ar fi fost capabil să producă o operă mai puţin elaborată. El a propovăduit dificilul din *neputinţă :* toate exigenţele sale sunt exigenţele unui artist, nicidecum ale unui poet. Ceea ce la Poe nu era decît joc, la Valéry este dogmă, dogmă literară, adică ficţiune *acceptată*. Ca bun tehnician, a încercat să reabiliteze procedeul şi meşteşugul în dauna *harului*. Din orice teorie, în artă se înţelege, s-a preocupat să desprindă concluzia cea mai puţin poetică, şi de ea se crampona, sedus pînă la obnubilare de însăşi *facerea* operei, de inventia lipsită de fatalitate, de ineluctabil, de destin. Întotdeauna a crezut că poţi fi altul decît eşti, şi întotdeauna a vrut să fie altul decît era, mărturie stînd regretul lui mistuitor că nu-i om de ştiinţă, regret care

l-a îndemnat să susţină destule extravaganţe, în estetică mai ales ; acelaşi regret i-a inspirat condescendenţa faţă de literatură ; ai spune că se înjoseşte cînd discută despre literatură şi catadicseşte doar să cultive poezia. Adevărul este că n-o cultivă, se *exersează* doar, cum a spus-o limpede în repetate rînduri. E bine cel puţin că nonpoetul din el, împiedicîndu-l să amestece proza cu poezia şi să dorească să confecţioneze poezie cu orice preţ şi pretutindeni, după exemplul simboliştilor, l-a scutit de calamitatea care este orice proză ostentativ poetică. Cînd abordezi un spirit atît de mlădios ca al său, încerci voluptatea rară de a-i detecta iluziile şi lacunele care, deşi nu sunt evidente, nu sunt şi mai puţin reale, luciditatea absolută fiind incompatibilă cu existenţa, cu exerciţiul suflului. Şi trebuie neapărat s-o recunoaştem că un spirit lucid, indiferent de gradul emancipării sale de lume, trăieşte mai mult sau mai puţin în irespirabil.

*
* *

Poe şi Mallarmé *există* pentru Valéry ; Leonardo, e limpede, nu-i decît un pretext, un nume şi nimic mai mult, o figură pe de-a întregul construită, un monstru ce deţine toate puterile pe care nu le avem şi ni le-am dori. El răspunde la acea nevoie de a te vedea împlinit, realizat în cineva pe care îl imaginezi şi care reprezintă rezumatul ideal al tuturor iluziilor pe care ţi le-ai făcut despre tine însuţi : erou care a învins propriile tale neputinţe, care te-a eliberat din limitele tale, depăşindu-le *în locul tău*.

Introducerea la metoda lui Leonardo, care datează din 1894, dovedeşte că Valéry era desăvîrşit chiar de la debutul său, cu alte cuvinte, era cu desăvîrşire matur ca scriitor : de la bun început a fost cruţat de corvoada ameliorării, a progreselor. Cazul nu-i lipsit de analogii cu acela al compatriotului său, care putea afirma pe insula Sfînta Elena : „Războiul este o artă ciudată ; vă asigur că am dat şaizeci de bătălii ; ei bine, n-am învăţat nimic în plus faţă de ceea ce ştiam de la cea dintîi." Şi Valéry ar fi putut susţine la bătrîneţe că *ştia* totul, chiar de la prima tentativă, şi că în materie de exigenţă cu sine şi

cu opera sa, nu era mai înaintat decît la douăzeci de ani. La o vîrstă cînd alţii merg pe dibuite, cînd maimuţăresc pe toată lumea, el îşi găsise maniera, stilul, forma sa de gîndire. Mai admira fără îndoială, dar *ca maestru.* Asemenea tuturor spiritelor perfecte, era *mărginit,* cu alte cuvinte cantonat în anumite teme din care nu putea ieşi. Probabil că dintr-o reacţie împotriva lui însuşi, împotriva frontierelor sale atît de perceptibile, a fost atît de intrigat de fenomenul Leonardo, un spirit universal, de posibilitatea greu de conceput a unei multiplicităţi de talente care înfloresc fără a-şi dăuna, care coabitează fără a se anula între ele. Nu se putea să nu-l *întîlnească* pe Leonardo ; cu toate acestea, Leibniz se impunea mai mult. Fără îndoială. Dar pentru a-l ataca pe Leibniz avea nevoie, pe lîngă o competenţă ştiinţifică, şi de cunoştinţe ce-i lipseau, de o curiozitate impersonală de care nu era capabil. Cu Leonardo, simbol al unei civilizaţii, al unui univers sau a orice altceva, arbitrariul şi dezinvoltura erau mult mai lesnicioase. Cu atît mai bine dacă îl şi citezi din cînd în cînd, dar numai cît să poţi vorbi şi mai temeinic despre tine însuţi, despre propriile tale gusturi şi aversiuni, pentru a-i pune la punct pe filosofi invocînd un nume care, singur el, cumulează facultăţi niciodată întrunite laolaltă la vreunul dintre ei. Pentru Valéry, problemele abordate de filosofie şi maniera în care le enunţă ea se reduc la nişte „abuzuri de limbaj", la nişte false probleme, sterile şi interşanjabile, lipsite de orice rigoare, fie verbală, fie intrinsecă ; i se părea că o idee este denaturată de îndată ce filosofii pun stăpînire pe ea, mai mult : că *gîndirea* însăşi se viciază în contact cu ei. Sila lui de jargonul filosofic este atît de convingătoare, atît de contagioasă, încît o împărtăşeşti pentru totdeauna, ajungi să nu mai poţi citi un filosof *serios* decît cu neîncredere sau dezgust, şi te lipseşti pe viitor de orice termen fals misterios ori savant. Cea mai mare parte a filosofiei se reduce la o crimă de lezlimbaj, o crimă împotriva Verbului. Orice formulă de *şcoală* ar trebui proscrisă şi asimilată unui delict. Acela care, pentru a înlătura o dificultate sau rezolva o problemă inventează un cuvînt sonor, pretenţios, ba chiar un cuvînt

pur şi simplu este în mod inconştient necinstit. Într-o scrisoare către F. Brunot, Valéry scria: „...pentru a te lipsi de un cuvînt îţi trebuie mai mult spirit decît pentru a-l introduce". Ce-ar mai rămîne dacă am traduce elucubraţiile filosofilor în limbaj *normal*? Pentru cei mai mulţi dintre ei, întreprinderea ar fi catastrofală. Dar trebuie să adăugăm imediat că aproape în aceeaşi măsură ar fi catastrofală şi pentru un scriitor, mai ales pentru un Valéry: ce valoare ar mai avea proza lui dacă i-am elimina strălucirea, dacă am reduce una sau alta dintre cugetările sale la simple conture scheletice? El însuşi era păcălit de limbaj, de *alt* limbaj, ce-i drept mai real, mai *existent*. Nu inventa cuvinte, dar trăia la un mod cvasiabsolut în limbajul său propriu, astfel încît superioritatea lui asupra filosofilor era exact aceea de a aparţine unei irealităţi mai mici decît a lor. Criticîndu-i atît de aspru, a dovedit că el, omul atît de avizat de obicei, se poate lăsa furat, înşelat. De altfel, o dezabuzare totală ar fi ucis într-însul nu numai pe „omul de gîndire", cum se autodenumea cîteodată, ci, pierdere şi mai gravă, pe jonglerul, pe histrionul vocabulei. „Clarviziunea imperturbabilă" la care visa, n-a atins-o, din fericire; altminteri „tăcerea" lui s-ar fi perpetuat pînă la moarte.

Gîndindu-ne mai bine, aversiunea lui faţă de filosofi avea ceva impur; de fapt era *obsedat* de aceştia, nu-i puteau fi indiferenţi, îi hăituia cu o ironie vecină cu artagul. Toată viaţa şi-a interzis voinţa de-a construi un sistem; cu toate acestea, nutrea, ca şi faţă de ştiinţă, un regret mai mult sau mai puţin conştient pentru sistemul pe care nu l-a putut construi. Ura purtată filosofiei este întotdeauna suspectă: s-ar spune că nu te ierţi pentru că n-ai fost filosof şi, ca să ascunzi acest regret, sau această incapacitate, îi baţi joc pe cei care, mai puţin scrupuloşi sau mai înzestraţi, au avut şansa de a construi micul univers neverosimil care este o doctrină filosofică bine articulată. Faptul că un „gînditor" îl regretă pe filosoful care ar fi putut fi, este de înţeles; dar e mai greu de înţeles că regretul acesta îi munceşte şi mai tare pe poeţi: ne gîndim iarăşi la Mallarmé, deoarece Cartea lui nu putea fi decît opera unui filosof. Presti-

giu al rigorii, al gîndirii *lipsite de farmec!* Şi poeţii sunt extrem de sensibili în această privinţă, dintr-un fel de ruşine că trăiesc fără jenă ca paraziţi ai Improbabilului.

Filosofia profesorilor este una; metafizica este cu totul altceva. Te-ai fi aşteptat din partea lui Valéry la oarecare indulgenţă faţă de metafizică măcar. Nici vorbă. O denunţă insidios, şi n-ar lipsi mult ca s-o trateze, cum o face pozitivismul logic de care este foarte apropiat în multe privinţe, ca pe o „maladie a limbajului". Şi-a făcut chiar un titlu de glorie din ridiculizarea anxietăţii metafizice. Chinurile lui Pascal îi inspiră reflecţii de inginer: „Pentru Leonardo nu există revelaţii. Nici abis căscat în dreapta lui. Un abis l-ar îndemna să se gîndească la un pod. Un abis i-ar putea folosi la încercarea vreunei uriaşe păsări mecanice." — Cînd citeşti afirmaţii de o asemenea dezinvoltură de neiertat, nu-ţi mai trece prin minte decît o singură idee: să laşi totul baltă şi să-l *răzbuni* pe Pascal. Ce sens are să-i reproşezi că a abandonat ştiinţa, cînd acest abandon a fost rezultatul unei treziri mult mai importante decît descoperirile ştiinţifice pe care le-ar fi putut face mai tîrziu? În absolut, perplexităţile pascaliene la hotarele rugii cîntăresc mai greu decît cine ştie ce taină smulsă lumii exterioare. Orice cucerire *obiectivă* presupune un recul lăuntric. Cînd omul îşi va atinge ţelul pe care şi l-a asumat: aservirea Creaţiei — va rămîne cu desăvîrşire gol: dumnezeu şi fantomă. Valéry subscrie fără rezerve, fără vreo reticenţă la această mare iluzie a timpurilor moderne care este scientismul. Să fie doar o întîmplare că, în tinereţea sa, la Montpellier, ocupa odaia în care locuise, cu mulţi ani înainte, Auguste Comte, teoreticianul şi profetul scientismului?

Dintre toate superstiţiile, cea mai lipsită de originalitate este cea a ştiinţei. Te poţi desigur consacra activităţii ştiinţifice, dar entuziasmul pentru ea, *cînd nu-i domeniul tău,* este cel puţin jenant. Valéry şi-a creat singur legenda de poet-matematician. Şi toată lumea l-a crezut pe cuvînt, deşi pe de altă parte el însuşi a recunoscut că nu-i decît un „amant nefericit al celei mai frumoase ştiinţe", şi i-a declarat lui Frédéric Lefèvre

că, în tinerețe, n-a reușit să intre în marină din cauza „neînțelegerii absolute a științelor matematice. Nu pricepeam o iotă. Erau pentru mine tot ce poate fi mai străin, mai de nepătruns, mai descurajator pe lumea asta. Nimeni n-a înțeles vreodată mai puțin decît mine pe vremea aceea existența și chiar posibilitatea celei mai simple chiar matematici..." — Că mai tîrziu a prins gustul matematicilor, este de netăgăduit; dar a prinde gust și a te pricepe nu-i totuna. S-a interesat de matematici fie ca să-și creeze un statut intelectual de excepție, fie din dorința de a se erija drept erou al unei drame la limita puterilor spiritului ,fie ca să pătrundă într-un domeniu în care nu te mai poticnești de tine însuți în fiecare clipă. „Nu știu cuvinte care să exprime dulceața de a simți că există o întreagă lume din care Eul este cu desăvîrșire absent." Să fi cunoscut Valéry aceste cuvinte despre matematici ale Sophiei Kowalevsky? Probabil că o nevoie analoagă îl mîna spre o disciplină atît de depărtată de orice formă de narcisism. Dar dacă vom pune la îndoială faptul că există în el această necesitate profundă, atunci raporturile sale cu știința te îndeamnă să te gîndești la entuziasmul excesiv al acelor femei din secolul Luminilor despre care chiar el însuși a vorbit în prefața *Scrisorilor persane*, și care bîntuiau laboratoarele, admirau cu înfocare anatomia sau astronomia. Trebuie să recunoaștem, spre lauda lui, că, în felul în care se pronunță despre științe, regăsim tonul unui monden din marea epocă, ultimul ecou al saloanelor de odinioară. Am putea detecta deopotrivă, în asiduitatea cu care urmărește inabordabilul, un dram de mazochism; să adori, pentru a te tortura singur, ceea ce nu vei atinge niciodată; să te pedepsești pentru că nu ești decît un simplu amator în materie de Știință.

Singurele probleme pe care le-a înfruntat ca expert, ca inițiat, sînt cele ale formei sau, ca să fiu mai exact, ale scriiturii. „Geniu sintactic", aceste cuvinte ale lui Claudel despre Mallarmé i se potrivesc tot atît de bine, dacă nu și mai bine, lui Valéry, care mărturisește el însuși că îi datorează lui Mallarmé ideea „de a concepe și

da a situa mai presus *de toate operele*, stăpînirea conștientă a funcției limbajului și sentimentul unei libertăți superioare a expresiei, față de care orice gîndire nu-i decît un incident, un eveniment particular". — Cultul lui Valéry pentru rigoare nu depășește proprietatea termenilor și efortul conștient de a obține o strălucire *abstractă* a frazei. Rigoare a formei și nu a materiei. Se pare că pentru *Tînără Parcă* i-au trebuit peste o sută de ciorne : autorul își face un titlu de glorie dintr-asta, discerne aici simbolul însuși al unui demers riguros . Să nu lași nimic pe seama improvizației sau a inspirației (sinonime blestemate în ochii săi), să supraveghezi cuvintele, să le cîntărești, să nu uiți niciodată că limbajul este singura, unica realitate — iată în ce constă această voință de expresie, împinsă atît de departe încît devine înverșunare pentru fleacuri, căutare istovitoare a preciziei infinitezimale. Valéry este un salahor al Nuanței.

El a mers pînă la extrema limită a limbajului, acolo unde acesta, aerian, de o subtilitate primejdioasă, nu mai este decît *esență*, de dantelă, ultima treaptă *înainte* de ireal. Nu ne putem închipui o limbă mai epurată decît a lui, mai miraculos de vlăguită. De ce să negăm că nu rareori ea este excesiv de împopoțonată sau de-a dreptul prețioasă ? El însuși ținea la mare stimă prețiozitatea, așa precum o dovedește această mărturie semnificativă : „Cine știe dacă odinioară Molière nu ne-a păgubit de vreun Shakespeare, atunci cînd i-a acoperit pe prețioși de ridicol ?" — Reproșul ce s-ar putea aduce prețiozității este că l-a făcut pe scriitor prea conștient, prea pătruns de superioritatea sa asupra instrumentului : cîntînd la el întruna și minunîndu-l cu virtuozitate, el deposedează limbajul de tot misterul și de toată vigoarea sa. Or, limbajul trebuie să *reziste ;* cînd cedează, cînd se supune deplin capriciilor unui prestidigitator, el se descompune într-o serie de invenții și piruete, în care triumfă în fiece clipă asupra lui însuși și se fragmentează împotriva sa pînă la anulare. Prețiozitatea este scriitura scriiturei : un stil care se dedublează și devine obiectul propriei sale căutări. Ar fi totuși abuziv să-l considerăm pe Valéry un prețios ; dar se cuvine să spunem că avea

tresăriri de preţiozitate. Era cît se poate de firesc la cineva care nu percepe nimic *în spatele* limbajului, nici un substrat sau reziduu de realitate. Cuvintele în sine ne apără de neant, acesta pare să fie *fondul* gîndirii sale, deşi *fond* este un termen căruia i-a refuzat deopotrivă şi accepţiunea estetică şi cea metafizică. Oricum, el a mizat într-adevăr pe cuvinte, a dovedit astfel că mai crede în ceva. Doar dacă ar fi sfîrşit prin a se detaşa de ele, atunci abia l-am fi putut socoti „nihilist". În orice caz, nu putea fi un nihilist, fiindcă era prea sensibil la necesitatea imperioasă a minciunii pentru a exista. „Ne-am pierde curajul dacă nu ne-ar susţine idei false", a spus Fontenelle, scriitorul cu care Valéry seamănă cel mai mult prin graţia pe care ştia s-o confere celei mai mărunte idei.

Poezia este *ameninţată* atunci cînd poeţii acordă prea mult interes teoretic limbajului, făcînd din el un subiect constant de meditaţie, cînd îi conferă un statut excepţional, aparţinînd mai mult teologiei decît esteticii. Obsesia limbajului, întotdeauna destul de acută în Franţa, n-a fost aici niciodată atît de virulentă şi atît de sterilizantă ca astăzi : nu suntem departe de a promova unealta, intermediarul gîndirii ca obiect unic al gîndirii, ba chiar ca substitut al absolutului, ca să nu spunem al lui Dumnezeu. Nu poate exista gîndire vie, fecundă, care să muşte realul, cînd cuvîntul se substituie brutal ideii, cînd vehiculul are mai multă importanţă decît încărcătura pe care o transportă, cînd unealta gîndirii este asimilată gîndirii însăşi. Ca să gîndeşti cu adevărat, gîndirea trebuie *să adere* la spirit ; cînd se desprinde de spirit, cînd îi devine exterioară, spiritul este frînat din capul locului, se învîrteşte în gol, nu mai are decît o resursă : el însuşi, în loc să se agaţe de lume, pentru a sorbi dintr-însa substanţa sau pretextele sale. Scriitorul trebuie să se ferească să reflecteze prea mult asupra limbajului, să evite cu orice preţ transformarea lui în substanţa obsesiilor sale, să nu uite că operele importante au fost făcute *în pofida* limbajului. Un Dante era obsedat de ceea ce avea de spus şi nu de *spunere.* De multă vreme, dintotdeauna, am fost ispitiţi să susţinem, literatura

franceză pare să fi căzut în mrejele şi sub despotismul Cuvîntului. De aici subţirimea, fragilitatea, extrema ei delicateţe, precum şi manierismul ei. Mallarmé şi Valéry încununează o tradiţie şi prefigurează o epuizare; şi unul şi altul sînt simptome de sfîrşit ale unei naţiuni *gramatice*. Un lingvist a putut afirma chiar că Mallarmé tratează franceza ca pe o limbă moartă, şi „pe care n-ar fi auzit-o niciclnd vorbită". Se cuvine să adăugăm că în cazul lui se vădeşte şi un dram de pozâ, ceva de „parizian ironic şi şmecher", cum notase Claudel, o umbră de „şarlatanie" de foarte mare clasă, o oboseală de om trecut prin toate — trăsături pe care le vom regăsi, mai subliniate, la acel Valéry al „refuzului confuz de a fi indiferent ce", formulă-cheie a demersului său intelectual, principiu director, regula şi deviza spiritului său. Şi, într-adevăr, Valery nu va fi niciodată *integral*, nu se va identifica nici cu fiinţele nici cu lucrurile, va fi *alături*, marginal faţă de orice, şi asta nicidecum dintr-un fel de jenă de ordin metafizic, ci din exces de reflecţie asupra operaţiunilor, asupra funcţionării conştiinţei. Ideea dominantă, ideea care dă un sens tuturor tentativelor sale, se învîrteşte în jurul acelei distanţe la care se situează conştiinţa faţă de ea însăşi, al acelei *conştiinţe a conştiinţei*, aşa cum se schiţează ea mai ales în *Notă şi Digresiune*, din 1919, capodopera sa „filosofică", în care, căutînd, printre senzaţiile şi judecăţile noastre, o *invariantă*, el n-o găseşte în personalitatea noastră schimbătoare ci în eul pur, „pronume universal", „apelativ pentru *aceasta* care n-are nici un raport cu un chip", „care n-are nume", „care n-are istorie", şi care nu-i, pe scurt, decît un fenomen de exacerbare a conştiinţei, doar o existenţă limită, cvasifictivă, lipsită de orice conţinut determinat şi fără vreun raport cu subiectul psihologic. Acest eu steril, sumă a refuzului, chintesenţă a nimicului, neant conştient (nicidecum conştiinţă a neantului, ci neant care se cunoaşte şi care respinge accidentele şi vicisitudinile subiectului contingent), acest eu, ultima etapă a luciditâţii, a unei luciditâţi decantate şi purificate de orice complicitate cu obiectele sau evenimentele, se situează la antipodul Eului — productivi-

tate infinită, forță cosmogonică — așa cum îl concepuse romantismul german.

Conștiința nu intervine în actele noastre decît pentru a perturba înfăptuirea lor, conștiința este o perpetuă reluare în discuție a vieții, este probabil ruina vieții. *Bewusstsein als Verhängnis*, „Conștiința ca fatalitate", este titlul unei cărți apărute în Germania între cele două războaie, al cărei autor, trăgînd consecințele viziunii sale despre lume, s-a sinucis. În mod evident, există în fenomenul conștiinței o dimensiune dramatică, funestă, care nu i-a scăpat lui Valéry (dacă ne gîndim la „luciditatea ucigașă" din *Sufletul și Dansul*), dar el nu putea insista prea mult asupra ei, fără să intre în contradicție cu teoriile sale obișnuite despre rolul benefic, în creația literară, a conștiinței, în opoziție cu caracterul suspect al transei : ce este toată poetica sa dacă nu apoteoza conștiinței ? Să fi zăbovit ceva mai mult asupra tensiunii dintre Vital și Conștient, și ar fi trebuit să răstoarne scara valorilor pe care o ridicase și căreia i-a rămas credincios de-a lungul carierei sale.

Valéry a considerat cunoaștere autentică efortul de a se defini pe sine, de a stărui asupra propriilor sale operațiuni mentale. Dar a *te* cunoaște nu înseamnă *a cunoaște ;* sau mai degrabă nu-i decît o varietate a lui a cunoaște. Valéry a confundat întotdeauna *cunoaștere* și *clarviziune.* Și voința de a fi clarvăzător, de a fi inuman de lucid, se însoțește la el cu un orgoliu abia ascuns : se cunoaște și se admiră că se cunoaște. Să fim drepți : nu-și admiră spiritul, se admiră ca Spirit. Narcisismul lui, inseparabil de ceea ce numea „emoții" și „patetism" al intelectului, nu-i decît un narcisism de jurnal intim, nu-i decît dragostea de eu în calitatea lui de aberație *unică,* nu-i nici eul celor cărora le place *să se asculte,* la modul psihologic, se înțelege ; nu, este un eu abstract, mai exact : eul unui individ abstract, departe de complezențele introspecției sau de impuritățile psihanalizei. Să observăm că defectul lui Narcis nu-i era cîtuși de puțin consubstanțial : cum să explici altminteri că singurul domeniu în care posteritatea i-a dat indiscutabil dreptate este acela al considerațiilor și al previziunilor politice ?

Datorită istoriei, idol pe care s-a străduit să-l sfărîme, dăinuie el în cea mai mare măsură, supravieţuieşte, încă este actual. Pentru că spusele lui cu privire la istorie sunt cel mai des citate, printr-o ironie pe care probabil că ar fi gustat-o. Ne îndoim de poemele sale, respingem poetica sa, dar îl invocăm, tot mai des, pe moralistul şi pe analistul atent al evenimentelor. Acest îndrăgostit de sine avea stofă de extravertit. Se simte că aparenţele nu-i displăceau, că nimic nu îmbrăca la el un aspect morbid, profund, deosebit de intim, şi că Neantul însuşi, pe care l-a moştenit de la Mallarmé, nu era decît o fascinaţie scutită de rătăcire, şi nicidecum o deschidere spre groază sau extaz. În nu mai ştiu care Upanişadă, se spune că „esenţa omului este cuvîntul, esenţa cuvîntului este imnul". Valéry ar fi subscris la prima aserţiune şi-ar fi negat-o pe cea de-a doua. În această consimţire şi în acest refuz trebuie căutată cheia împlinirilor şi a limitelor sale.

1970

MIRCEA ELIADE

L-am întîlnit pe Eliade prima oară prin 1932, la București, unde tocmai terminasem vagi studii de filosofie. Era pe atunci idolul „noii generații" — formulă magică, pe care noi o invocăm cu mîndrie. Îi disprețuiam pe „bătrîni", pe „ramoliți", cu alte cuvinte, pe toți cei trecuți de 30 de ani. Mentorul nostru spiritual ducea împotriva lor o adevărată campanie, îi dărîma unul cîte unul și aproape totdeauna lovea fără greș, spun „aproape", căci uneori se mai înșela, cum i s-a întîmplat atunci cînd l-a atacat pe Arghezi, mare poet, a cărui singură vină era aceea de a fi fost recunoscut, consacrat. Lupta dintre generații ni se părea a fi cheia tuturor conflictelor și principiul explicativ al tuturor evenimentelor. A fi tînăr însemna, pentru noi, a fi în mod automat și genial. Această infatuare, vor spune unii, există de cînd lumea. Fără îndoială, dar nu cred s-o fi împins cineva atît de departe ca noi. În ea se exprima, se exacerba voința de a forța Istoria, pofta de a ne implica în istorie, de a stîrni ceva nou cu orice preț. Frenezia era la ordinea zilei. În cine se întrupa? Într-un personaj care se înapoia din India, tocmai țara care întotdeauna a întors spatele Istoriei, cronologiei, devenirii ca atare. N-aș sublinia acest paradox dacă el n-ar dezvălui o dualitate profundă, o trăsătură de caracter la Eliade, solicitat deopotrivă de esență și de accident, de intemporal și de cotidian, de mistică și de literatură. În

cazul lui, această dualitate nu aducea cu sine nici o sfîşiere : pr n firea şi spre norocul lui, el poate trăi simultan sau rînd pe rînd la niveluri spirituale diferite şi, fără nici o dramă, poate studia extazul şi urmări anecdota.

Încă de pe vremea cînd l-am cunoscut, mă miram cum poate aprofunda Sankya (despre care tocmai publicase un lung articol), interesîndu-se în acelaşi timp de ultimul roman apărut. De atunci încoace, spectacolul unei curiozităţi atit de cuprinzătoare, atît de dezlănţuite, care la oricine altul în afară de el putea fi morbidă, n-a încetat să mă seducă, pentru că Eliade n-are nimic din încăpăţînarea sumbră şi perversă a maniacului, a obsedatului care se îngrădeşte într-un singur domeniu, într-un singur sector şi respinge restul ca accesoriu şi frivol. Unica obsesie pe care i-o cunosc şi care, s-a tocit, ce-i drept, cu vîrsta, este aceea a poligrafului, deci a antiobsedatului prin excelenţă, pentru că, dintr-o sete nestinsă de explorare, e lacom să se năpustească asupra oricărui subiect. Pe Nicolae Iorga, istoric român, figură extraordinară, fascinantă şi tulburătoare, autor a mai bine de o mie de lucrări, pe alocuri extrem de vii, în general prolixe, defectuos construite, de necitit, pline de sclipiri înecate într-un adevărat haos — Eliade îl admira cu patimă pe atunci, aşa cum admiri elementele naturii, o pădure, marea, cîmpurile, fecunditatea în sine, tot ce răsare, prolifereză, năpădeşte şi se afirmă. Superstiţia vitalităţii şi a randamentului, în literatură mai cu seamă, nu l-a părăsit niciodată. Merg poate prea departe, dar am toate motivele să cred că, în subconştientul său, el pune cărţile mai presus de zei, şi lor mai mult li se închină. Oricum, n-am întîlnit pe nimeni care să le iubească atît de pătimaş. Niciodată nu voi uita înfrigurarea cu care, sosind la Paris imediat după Eliberare, le pipăia, le mîngîia, le răsfoia; în librării, exulta, *oficia*, cu fascinaţie idolatră. Atîta entuziasm presupune un mare fond de generozitate, fără de care nu poţi aprecia belşugul, exuberanţa, risipa, calităţi prin care spiritul *imită* natura şi o depăşeşte. Nu l-am putut citi niciodată pe Balzac; la drept vorbind, am încetat să-l mai frecven-

tez încă din pragul adolescenței ; lumea lui îmi este interzisă, inaccesibilă, nu izbutesc să pătrund în ea, mă respinge. De cîte ori n-a încercat Eliade să mă *convertească* ! Citise *Comedia umană* la București ; o recitea la Paris în 1947 ; poate că o mai recitește la Chicago. Întotdeauna i-a plăcut romanul amplu, forfotitor, desfășurat pe multe planuri și îngemănîndu-se astfel melodia „infinită", cu prezența masivă a timpului, cu acumularea de amănunte și abundența de teme complexe și divergente ; în schimb, avea oroare de tot ceea ce, în Litere, este *exercițiu,* de jocurile anemice și rafinate mult îndrăgite de esteți, de latura fezandată, de-a dreptul putregăită, a anumitor producții lipsite de sevă și instinct. Dar pasiunea lui pentru Balzac se poate explica și altfel. Există două categorii de spirite : cele preocupate de proces și cele preocupate de rezultat ; unele urmăresc desfășurarea, etapele, exprimările succesive ale gîndirii sau ale acțiunii ; celelalte, expresia finală, ce exclude restul cu desăvîrșire. Prin temperament, am fost întotdeauna înclinat spre cei din urmă, spre un Chamfort, un Joubert, un Lichtenberg, spre cei care dau o formulă fără a destăinui calea urmată pînă la ea ; fie din pudoare, fie din sterilitate, ei nu izbutesc să se elibereze de superstiția conciziei ; ar vrea să spună totul într-o pagină, într-o frază, într-un cuvînt ; din cînd în cînd reușesc, rareori însă, e adevărat : laconismul trebuie să capituleze și să tacă, dacă nu vrea să cadă într-o profunzime fals enigmatică. Nu-i mai puțin adevărat că atunci cînd îți place această formă de exprimare extrem de purificată, sau, dacă preferăm, sclerozată, e greu să te desprinzi de ea și să-ți placă alta cu adevărat. Cine i-a frecventat îndelung pe moraliști, greu îl mai poate înțelege pe Balzac ; poate, în schimb, să ghicească temeiurile celor care nutresc pentru el o mare slăbiciune, care extrag din universul lui o impresie de viață, de dilatare, de libertate, necunoscută amatorului de maxime, gen minor în care perfecțiunea și asfixia se contopesc.

Oricît de categoric ar fi gustul lui Eliade pentru sintezele vaste, nu-i totuși mai puțin adevărat că ar fi putut

străluci și în fragment, în eseul scurt și fulgurant : de fapt a strălucit în acest gen, dovadă primele sale producții, nenumăratele mici texte pe care le-a publicat atît înainte de plecarea lui în India cît și la întoarcere. În 1927 și 1928, colabora regulat la un cotidian din București. Locuiam pe atunci într-un oraș de provincie, unde îmi terminasem liceul. Ziarul ajungea acolo la ora unsprezece dimineața. În pauză, mă repezeam la chioșc să-l cumpăr, și astfel m-am putut familiariza cu nume mai mult sau mai puțin insolite ca Asvaghosha, Ksoma de Körös, Buonaiutti, Eugenio d'Ors și atîtea altele. Preferam mai cu seamă articolele despre străini, deoarece operele lor, de negăsit în orășelul meu, mi se păreau misterioase și definitive, fericirea reducîndu-se pentru mine la speranța de a le și citi într-o bună zi. Eventuala dezamăgire se profila departe, așadar, pe cînd cea pentru autorii autohtoni o aveam la îndemînă. Cîtă erudiție, cîtă vervă și cîtă vigoare cheltuite în aceste articole ce nu trăiau decît o singură zi ! Sunt sigur că erau palpitante și că nu le exagerez valoarea prin deformările amintirii. Le citeam ca un împătimit, dar un împătimit lucid. Prețuiam în ele mai ales harul cu care tînărul Eliade umplea de freamăt orice idee, o făcea molipsitoare, o împresura cu un nimb de isterie, dar o isterie pozitivă, stimulatoare, sănătoasă. Este limpede că acest har îi este dat doar unei vîrste, și chiar dacă îl păstrezi și după aceea, nu-ți place să-l mai etalezi cînd te ocupi de Istoria religiilor... Nicăieri n-a izbucnit cu mai multă strălucire ca în acele „Scrisori către un provincial", scrise de Eliade la întoarcerea sa din India și publicate în foileton în același cotidian. Cred că nici una din aceste Scrisori nu mi-a scăpat, pe toate le-am citit, toți le citeam de fapt, pentru că pe noi ne priveau, nouă ne erau adresate. Cel mai adesea eram luați la rost în ele, și fiecare dintre noi își aștepta rîndul. Într-o zi a venit și rîndul meu. Eram poftit, nici mai mult nici mai puțin, să-mi lichidez obsesiile, să nu mai năpădesc periodicele cu ideile mele funebre, să abordez alte probleme decît aceea a morții, marota mea de atunci și dintotdeauna. Să mă înclin în fața unei astfel de somații ? Nu eram

deloc dispus s-o fac. Nu admiteam cu nici un preţ că s-ar putea trata şi altă problemă decît aceasta — tocmai publicasem un text despre „viziunea morţii în arta nordică", şi eram foarte hotărît să perseverez în această direcţie. În forul meu interior, îi reproşam prietenului meu că nu se identifică în nimic, că vrea să fie *totul*, pentru că nu poate fi ceva, că este, într-un cuvînt, incapabil de fanatism, de delir, de „profunzime", înţelegînd printr-asta facultatea de a te dărui unei manii şi de a te fixa în ea. Credeam că a fi *ceva* înseamnă a-ţi asuma total o atitudine, refuzîndu-te astfel disponibilităţii, piruetelor, necurmatei reînnoiri. A-ţi făuri o lume a ta, un absolut mărginit, de care să te agăţi din răsputeri, mi se părea datoria primordială a spiritului. Înţelegeam printr-asta ideea de angajare, dacă vreţi, dar o angajare ce ar fi avut drept unic ţel viaţa interioară, o angajare faţă de tine însuţi, nu faţă de altcineva. Îi reproşam lui Eliade că este insesizabil tocmai pentru că e prea deschis, prea mobil, prea entuziast. Îi reproşam de asemenea că nu se preocupă numai de India ; mi se părea că India poate ţine cu folos loc de orice şi că a te mai ocupa şi de altceva înseamnă a te degrada. Toate aceste învinuiri au fost formulate într-un articol cu titlu agresiv : „Omul fără destin" — în care mă răfuiam cu versatilitatea acestui spirit pe care îl admiram, cu incapacitatea sa de a fi omul unei singure idei ; demonstram acolo aspectul negativ al fiecăreia dintre calităţile sale (este modul clasic de a fi nedrept şi neloial faţă de cineva), îl condamnam că îşi stăpîneşte pornirile şi pasiunile, că le poate folosi după bunul său plac, că escamotează tragicul şi ignoră „fatalitatea". Acest atac în toată legea avea cusurul de a fi prea general : putea fi îndreptat împotriva oricui. În definitiv, de ce oare un spirit teoretic, un om preocupat de anumite probleme ar trebui să treacă neapărat drept un erou sau un monstru ? Nu există nici o afinitate substanţială între idee şi tragedie. Dar pe vremea aceea credeam că orice idee trebuie să se întrupeze sau să se preschimbe într-un strigăt. Convins că descurajarea este semnul treziei, al cunoaşterii, îi purtam pică prietenului meu pentru că-i

prea optimist, pentru că se interesează de prea multe lucruri şi iroseşte o activitate incompatibilă cu exigenţele adevăratei cunoaşteri. Fiind eu însumi abulic, mă consideram mai emancipat decît el, ca şi cum abulia mea fusese rezultatul unei cuceriri spirituale sau al unei voinţe de înţelepciune. Mi-aduc aminte că într-o zi i-am spus că într-o viaţă anterioară s-a hrănit desigur numai cu ierburi, de vreme ce a putut păstra atîta prospeţime şi încredere şi, deopotrivă, atîta inocenţă. Nu-i puteam ierta faptul că mă simţeam mai bătrîn decît el, că îl făceam răspunzător de acrelile şi de eşecurile mele, şi mi se părea că toate speranţele şi le dobîndise pe seama speranţelor mele. Cum de putea să se agite în atîtea domenii deosebite ? Veşnic curiozitatea, în care vedeam un demon, sau, ca şi sfîntul Augustin, o „boală", aceasta era învinuirea constantă pe care i-o aduceam. Dar, în cazul lui, curiozitatea nu era o boală, ci, dimpotrivă, un semn de sănătate. Şi tocmai această sănătate i-o reproşam şi i-o invidiam deopotrivă. Dar, aici, se impune o mică indiscreţie.

Fără îndoială că nu m-aş fi încumetat să scriu „Omul fără destin" dacă o împrejurare deosebită nu m-ar fi hotărît s-o fac. Amîndoi aveam o prietenă comună, o actriţă de mare talent, care, spre nenorocirea ei, era obsedată de probleme metafizice. Această obsesie avea să-i compromită şi cariera, şi talentul. Pe scenă, în mijlocul unei tirade sau al unui dialog, preocupările ei esenţiale o contopeau pe neaşteptate, o invadau, puneau stăpînire pe spiritul ei, şi, brusc, tot ce debita în clipa aceea i se părea de o nerozie inadmisibilă. Asta s-a resimţit în jocul ei ; era prea integră ca să poată sau să vrea să trişeze. N-au concediat-o, s-au mulţumit să-i dea mici roluri insignifiante care n-aveau cum s-o mai stînjenească. A profitat de aceasta pentru a se dedica interogărilor şi gusturilor ei speculative în care punea toată patima pe care înainte o risipea în teatru. Căutînd răspunsuri, s-a îndreptat spre Eliade, iar după aceea, mai puţin inspirată, spre mine. Într-o bună zi, nemaiputînd să reziste, Eliade a izgonit-o şi a refuzat s-o mai vadă. Ea a venit să-mi povestească dezamăgirile. Ne-am în-

tîlnit apoi deseori, o lăsam să vorbească, ascultam. Era uluitoare, e drept, dar atît de acaparatoare, atît de extenuantă, atît de insistentă, încît după fiecare întîlnire a noastră, istovit şi fascinat, mă duceam să mă îmbăt în prima crîşmă. O ţărancă (era o autodidactă venită dintr-un sat uitate de lume) dar care îţi vorbea despre Neant cu un brio şi o fervoare nemaipomenită! Învăţase cîteva limbi străine, cochetase cu teosofia, îi citise pe marii poeţi, trăise destule decepţii, nici una totuşi n-o mîhnise atît de tare ca aceasta din urmă. Meritele, ca şi chinurile ei, erau atît de mari, încît, la începutul prieteniei noastre, mi s-a părut inexplicabil şi inadmisibil faptul că Eliade a putut s-o trateze cu atîta aroganţă. Felul cum s-a purtat cu ea fiind de neiertat în ochii mei, am scris, ca s-o răzbun, „Omul fără destin". Cînd articolul a apărut pe pagina întîi a unui săptămînal, a fost încîntată, l-a citit cu glas tare în prezenţa mea, ca şi cum ar fi fost vorba de cine ştie ce monolog prestigios şi l-a analizat apoi paragraf cu paragraf. „Niciodată n-ai scris ceva mai bun", mi-a spus — elogiu deplasat pe care şi-l decerna ei înseşi, căci, într-un fel, nu provocase chiar ea articolul, furnizîndu-i şi elementele? Mai tîrziu, am înţeles oboseala şi exasperarea lui Eliade, ca şi ridicolul atacului meu excesiv, pentru care de altfel nu mi-a purtat niciodată pică, ba chiar l-a şi amuzat. Această trăsătură merită să fie semnalată, pentru că experienţa m-a învăţat că scriitorii — suferind cu toţii de o memorie prodigioasă — sunt incapabili să uite o insolenţă prea clarvăzătoare.

Tot pe atunci, Eliade a început să ţină cursuri la Facultatea de Litere din Bucureşti. Mă duceam să-l ascult ori de cîte ori puteam. Fervoarea pe care o risipea în articolele sale se regăsea fericit în aceste lecţii, cele mai însufleţite, cele mai vibrante din cîte mi-a fost dat să aud vreodată. Fără însemnări, fără nimic în faţă, purtat de un vîrtej de erudiţie lirică, zvîrlea cuvinte convulsionate şi totuşi coerente, subliniate de mişcarea crispată a mîinilor. O oră de încordare, după care, adevărat

miracol, nu părea deloc epuizat și poate că nici nu era. Ca și cum ar fi deținut arta de a-și amîna la nesfîrșit oboseala. Tot ce este *negativ*, tot ce incită autodistrugerea atît pe planul fizic, cît și pe cel spiritual, îi era pe atunci și-i este și astăzi străin. De aici provine inaptitudinea lui pentru resemnare, pentru remușcare, pentru orice sentimente care implică impasul, marasmul, lipsa de viitor. Iarăși, poate că mă hazardez prea tare, dar cred că, avînd o înțelegere perfectă a păcatului, Eliade nu are totuși simțul lui : e prea febril pentru asta, prea dinamic, prea grăbit, prea plin de proiecte, prea intoxicat de posibil. N-au simțul acesta decît cei care-și rumegă la nesfîrșit trecutul uzat, care se fixează asupra lui fără a se putea rupe de el, care își născocesc păcate din nevoia de torturi morale și se complac în amintirea oricărui act rușinos sau ireparabil pe care l-au făptuit, pe care mai ales voiau să-l făptuiască. Drept vorbind, niște obsedați. Doar ei au timp să coboare în genunile remușcării să se statornicească, să se tăvălească acolo, doar ei sunt plămădiți din această materie din care e făcut creștinul autentic, altfel spus cineva ros, răvășit, stăpînit pe pofta nesănătoasă de a fi un blestemat și sfîrșind totuși prin a și-o învinge — această victorie, niciodată deplină, fiind ceea ce numește el „a avea credință". De la Pascal și Kierkegaard încoace, nu mai putem concepe „mîntuirea" fără un alai de infirmități și fără desfătările tăinuite ale dramei lăuntrice. Astăzi mai cu seamă, cînd „maledicția" este la modă, în literatură, se înțelege, am vrea ca toată lumea să trăiască în angoasă și maledicție. Dar poate fi un savant *blestemat?* Și de ce ar fi ? Oare nu știe el prea multe lucruri ca să mai poată accepta infernul, cercurile strîmte ale acestuia ? Este aproape sigur că doar laturile sumbre ale creștinismului mai trezesc în noi un oarecare ecou și poate că ar trebui într-adevăr să-l vedem în *negru* dacă vrem să-i regăsim esența. Dacă această imagine, dacă această viziune este cea adevărată, atunci Eliade se află cu siguranță la marginea acestei religii, atît prin profesie cît și prin convingere : nu este el unul dintre reprezentanții cei mai străluciți ai unui nou alex-

andrinism care, întocmai ca şi cel vechi, pune toate credinţele pe acelaşi plan, fără a putea să adopte vreuna ? Pe care s-o preferi, pentru care să te rosteşti, şi ce divinitate să invoci de vreme ce refuzi să le ierarhizezi ? Nu ţi-l imaginezi *în rugăciune* pe un specialist în istoria religiilor. Sau, dacă se roagă cu adevărat, atunci îşi dezminte învăţătura, se contrazice, îşi ruinează *Tratatele,* unde nu figurează nici un *adevărat* dumnezeu, unde toţi dumnezeii sunt egali. Degeaba îi descrie şi-i comentează cu talent, viaţă tot nu le poate insufla : le va fi stors astfel toată seva ; comparîndu-i pe unii cu alţii îi va fi uzat pe unii împotriva altora, în detrimentul tuturora, iar ceea ce mai rămîne din ei sunt doar simboluri anemice cu care credinciosul n-are ce face, presupunînd că la acest stadiu al erudiţiei, al dezabuzării şi al ironiei, ar putea exista cineva care să creadă cu adevărat. Suntem, toţi cu Eliade în frunte, nişte foşti credincioşi, suntem toţi nişte spirite religioase fără religie.

BENJAMIN FONDANE •

Strada Rollin Nr. 6

Faţa cea mai brăzdată, cea mai scobită din cîte ne-am putea închipui, o faţă cu riduri milenare, deloc împietrite, pentru că sunt însufleţite de zbuciumul cel mai molipsitor şi mai exploziv. Nu mă săturam contemplîndu-l. Niciodată înainte vreme nu mi-a fost dat să văd atîta potrivire între aparenţă şi rostire, între fizionomie şi cuvînt. Mi-este cu neputinţă să-mi amintesc ceva spus de Fondane, oricît de neînsemnat, fără să simt numaidecît prezenţa imperioasă a trăsăturilor sale.

Îl vizitam adeseori (l-am cunoscut pe vremea Ocupaţiei), întotdeauna cu gîndul să nu zăbovesc la el mai mult de-o oră, dar îmi petreceam toată după-amiaza, din vina mea, bineînţeles, şi nu dintr-a lui : îi plăcea grozav să vorbească, iar eu n-aveam curajul să întrerup un monolog care mă lăsa istovit şi fermecat. * Cu toate acestea, în timpul primei mele vizite, făcute cu intenţia de a-i pune cîteva întrebări despre Şestov, eu am fost cel care nu mai contenea să vorbească. Or, din nevoia de a mă împăuna fără îndoială, nu i-am pus nici o întrebare, preferînd să-i expun motivele slăbiciunii mele pentru filosoful rus, al cărui discipol nu atît fidel cît inspirat era el însuşi. Poate că nu-i inutil să semnalez

* B. Fundoianu. (N. tr.)

aici că între cele două războaie Șestov era foarte cunoscut în România, cărțile sale fiind citite cu mai multă fervoare decît oriunde, ceea ce, de altfel, n-avea nici o legătură cu Fondane, care a fost foarte suprins să afle că, în țara de unde venea, noi urmasem același itinerar ca și el... Nu era oare ceva tulburător într-asta și mai mult decît o coincidență? Nu puțini dintre cititorii cărții sale despre *Baudelaire* au fost surprinși de capitolul despre plictiseală. In ceea ce mă privește, întotdeauna am legat predilecția lui Fondane pentru această temă de obîrșia sa moldavă. Paradis al neurasteniei, Moldova este o provincie al cărei farmec trist este de-a dreptul irezistibil. La Iași, capitala ei, am petrecut în 1936 două săptămîni în care doar alcoolul m-a ajutat să nu cad pradă celor mai dizolvante gînduri negre. Adeseori, Fondane cita versuri de Bacovia, poetul plictisului moldav, un plictis nu atît de rafinat ca „spleen"-ul, dar mult mai corosiv. Este o enigmă pentru mine cum izbutesc atîția să nu moară din pricina lui. Experiența „hăului" are, precum se vede, izvoare depărtate.

Ca și lui Șestov, lui Fondane îi plăcea să pornească de la un citat, simplu pretext la care se referea tot timpul și din care trăgea concluzii neașteptate. Expunerile sale aveau întotdeauna un fel de farmec misterios, în ciuda subtilității lor, pentru că era într-adevăr subtil, aș spune chiar că făcea abuz de subtilitate, viciul său evident. În general, nu știa să se oprească — avea geniul *variațiunii* — și, ascultîndu-l, ai fi spus că *punctul* îl îngrozește. Asta izbea în improvizațiile sale, izbește în cărțile sale, în cea despre *Baudelaire* mai cu seamă. În repetate rînduri, îmi spusese că ar trebui să elimine din ea multe pagini, și e de neînțeles că n-a făcut-o cînd se știe că trăia în cvasicertitudinea unei tragedii iminente. Se socotea amenințat și chiar era, dar putem presupune că în sinea lui se resemnase cu condiția de victimă, căci fără această misterioasă complicitate cu Ineluctabilul și fără o anumită fascinație a tragediei, nu s-ar putea explica refuzul oricărei precauții, cea mai

elementară fiind aceea de a-și schimba domiciliul. (Se pare că a fost denunțat chiar de portarul locuinței sale.) Stranie „nepăsare" din partea cuiva deloc naiv și ale cărui judecăți de ordin psihologic sau politic dovedeau o clarviziune excepțională. Păstrez amintirea foarte exactă a uneia dintre primele mele vizite în timpul căreia, după ce mi-a enumerat tarele vertiginoase ale lui Hitler, mi-a descris prăbușirea Germaniei cu imaginile unui vizionar, și cu asemenea amănunte, încît în momentul acela am crezut că asist la un delir. Nu era decît o descriere anticipată.

În materie de literatură, nu-i împărtășeam întotdeauna gusturile. Îmi recomandase stăruitor *Shakespeare* de Victor Hugo, carte aproape ilizibilă și care mă face să mă gîndesc la cuvintele folosite recent de un critic american pentru a califica stilul *Tropicelor triste : the aristocracy of bombast* — aristocrația emfazei. Expresia este frapantă, deși nedreaptă în acest caz.

Îi înțelegeam mai bine părtinirea în cazul lui Nietzsche. Îi plăceau racursiurile lui, incomparabil mai dense decît ale lui Novalis, față de care avea rezerve. De fapt, nu-l interesa atît ceea ce spune un autor cît ceea ce ar fi putut spune, ceea ce *ascunde*, însușindu-și astfel metoda lui Șestov, *peregrinarea prin suflete*, într-o măsură mult mai mare decît prin doctrine. Sensibil ca nimeni altul la cazurile extreme, la ascunzișurile captivante ale anumitor sensibilități, mi-a vorbit odată despre un rus alb care, timp de optsprezece ani, suferise în tăcere crezînd că nevasta lui îl înșela. Într-o zi, după atîția ani de supliciu mut, nemaiputînd răbda, a avut cu ea o explicație în urma căreia, convins că toate bănuielile sale fuseseră neîntemeiate, incapabil să îndure ideea că se chinuise degeaba atît amar de vreme, s-a dus în camera alăturată și și-a zburat creierii.

Altă dată, evocînd anii săi bucureșteni, mi-a citit un articol abject scris împotriva lui de Tudor Arghezi, mare poet dar și mai mare pamfletar, aflat pe atunci în în-

chisoare din motive politice (era după războiul din 1914). Fondane, foarte tînăr, se dusese să-i ceară un interviu. Drept răsplată, acesta și-a îngăduit să-i facă un portret caricatural atît de odios, încît niciodată n-am putut înțelege ce anume l-a făcut pe Fondane să mi-l arate. Avea însă astfel de detașări... Îngăduitor din fire, îngăduința lui înceta față de cei care credeau că *au găsit*, cei care, într-un cuvînt, se converteau, indiferent la ce. Îl prețuia mult pe Boris de Schloetzer, și a trăit o mare dezamăgire cînd a aflat că traducătorul magistral al lui Șestov fusese în stare *să treacă* la catolicism. Nu-și mai venea în fire, asimila această convertire unei trădări. *A căuta* era pentru el mai mult decît o necesitate sau o obsesie, a căuta necurmat era o fatalitate, fatalitatea lui, perceptibilă pînă și în felul de a articula, mai ales cînd se înflăcăra sau oscila fără o clipă de liniște între ironie și gîfîit. Veșnic o să-mi reproșez că nu i-am notat spusele, sclipirile, salturile unei gîndiri îndreptate în toate direcțiile, luptînd neobosit cu tirania și cu nulitatea evidențelor, avidă de propriile ei contradicții și parcă înfricoșată că ar putea *reuși*.

Îl revăd răsucind țigară după țigară. Nu-i plăcere mai mare, repeta el, decît să aprinzi o țigară pe nemîncate. Nu-și refuza această plăcere, în ciuda unui ulcer la stomac de care își propunea să se ocupe mai tîrziu, într-un viitor asupra căruia nu-și făcea nici o iluzie... Soția celui mai vechi prieten al său îmi spunea pe atunci că nu-l poate suporta din pricina a ceea ce numea ea „înfățișarea lui atît de nesănătoasă". E drept că fața lui Fondane nu trăda semnele prosperității ; numai că totul în el era dincolo de sănătate și de boală, ca și cum acestea n-ar fi fost decît niște etape depășite. De aceea, semăna cu un ascet, un ascet de o vivacitate prodigioasă și o vervă care te făcea să uiți — în timp ce vorbea — cît este de fragil și de vulnerabil. Dar cînd tăcea, el, omul care, în ciuda tuturor adversităților, își domina destinul, dădea impresia că tîrăște cu sine ceva nespus de jalnic și, în anumite momente, ceva *pierdut*. Poetul

englez David Gascoyne (care avea să aibă şi el o soartă tragică, în alte împrejurări) mi-a povestit că timp de cîteva luni a fost urmărit de imaginea lui Fondane, cu care se întîlnise întîmplător pe Bulevardul Saint-Michel în ziua morţii lui Şestov. Veţi înţelege lesne de ce, după treizeci şi trei de ani, prezenţa acestui om atît de apropiat stăruie şi astăzi, nespus de vie, în mintea mea şi de ce nu trec niciodată prin faţa casei cu numărul 6 de pe Strada Rollin fără o strîngere de inimă.

FITZGERALD

Experiența pascaliană a unui romancier american

Luciditatea este la unii oameni un dat primordial, un privilegiu, ba chiar o stare de grație. Nu trebuie s-o dobîndească, nici să aspire la ea : îi sunt predestinați. Toate experiențele lor cooperează pentru a-i face lor înșiși transparenți. Bolnavi de clarviziune, aceasta îi definește în așa măsură, încît nici nu suferă din pricina ei. Trăind într-o necurmată criză, ei o acceptă în chip firesc : ea este imanentă existenței lor. La alții, luciditatea este un rezultat tardiv, rodul unui accident, al unei rupturi lăuntrice ivite la un moment dat. Pînă atunci, închiși într-o plăcută opacitate, ei aderau la certitudinile lor fără să le cîntărească și nici să le ghicească vidul. Iată-i dezmeticiți și angajați parcă fără voie în cariera cunoașterii ; iată-i împleticindu-se în mijlocul unor adevăruri irespirabile, pentru care nimic nu-i pregătise. De aceea își simt noua condiție nu ca pe o favoare, ci ca pe o „lovitură". Nimic nu-l pregătise pe Scott Fitzgerald să înfrunte sau să îndure aceste adevăruri irespirabile. Efortul de adaptare pe care l-a făcut nu-i totuși lipsit de patetism.

„E limpede că a trăi înseamnă a te prăbuși treptat. Loviturile care te doboară la modul cel mai spectaculos, marile lovituri neașteptate care vin — sau par să vină — dinafară, cele de care îți amintești, cele pe seama cărora pui totul și despre care vorbești cu prietenii în

clipele de slăbiciune, nu lasă urme de la bun început. Dar există alt gen de lovituri, venite dinlăuntru, şi de care prea tîrziu îţi dai seama pentru a te mai apăra de ele. Atunci ai revelaţia irevocabilă că niciodată nu vei mai fi cel care ai fost."

Acestea nu sunt reflecţiile unui romancier strălucit, la modă... *This Side of Paradise, The Great Gatsby, Tender is the Night, The Last Tycoon,* dacă s-ar fi mărginit la aceste romane, Fitzgerald n-ar prezenta decît un interes literar. Din fericire, tot el este autorul acelui *Crack-up* din care am dat mai sus o mostră unde îşi descrie prăbuşirea, unica lui mare *reuşită.*

Tînăr fiind, e stăpînit de o singură obsesie : să ajungă un „successful literary man". Şi ajunge. Cunoaşte celebritatea, şi chiar o glorie de bun gust. (Lucru de neînţeles pentru noi : T. S. Eliot îi scrie că a citit de trei ori *Marele Gatsby !)* Banii îl obsedează : vrea să cîştige cît mai mulţi şi nu se sfieşte s-o spună. În scrisori, ca şi în însemnări, revine întruna asupra acestui subiect, pînă-ntr-atît încît te întrebi uneori dacă te afli în prezenţa unui scriitor sau a unui om de afaceri. Nu că mi-ar displăcea corespondenţa în care se mărturisesc necazuri materiale. O prefer de o mie de ori celei — false eterate — care le escamotează sau le învăluie în poezie. Contează însă maniera şi tonul. Cît de anemice şi fade mi se par acum scrisorile lui Rilke, pe care le iubeam atît de mult pe vremuri ! Nu conţin nici o aluzie la latura meschină a sărăciei. Scrise pentru posteritate, „noblеţea" lor mă îngreţoşează. În ele, îngerii stau cot la cot cu sărăntocii. Nu credeţi oare că e o anume necuviinţă sau o naivitate calculată să perorezi pe tema asta în epistolele adresate unor ducese ? A afişa o mare puritate sufletească frizează indecenţa. Nu cred în îngerii lui Rilke şi cu atît mai puţin în sărăcii lui. Prea „distinşi", ei sunt lipsiţi de cinism — sarea mizeriei. În schimb, scrisorile lui Baudelaire sau ale lui Dostoievski — scrisori de milogi — mă emoţionează prin tonul lor jeluitor, deznădăjduit, avid. Simţi că vorbesc despre bani pentru că n-au cum să-i cîştige, că s-au născut săraci

şi săraci vor rămîne, orice s-ar întîmpla. Sărăcia le este consubstanţială. Ei nu aspiră cîtuşi de puţin la succes pentru că ştiu că nu-l pot dobîndi. Or, ceea ce ne supără la Fitzgerald, la cel de la debutul său, e faptul că aspiră la succes şi îl şi obţine. Din fericire însă, acest succes nu va fi decît un ocol, o eclipsă a conştiinţei sale, înainte de trezirea de sine, de revelaţia că nu va mai fi niciodată cel care a fost.

Fitzgerald moare în 1941, la patruzeci şi patru de ani ; criza lui se situează prin 1935—1936, epoca în care redactează articolele ce vor alcătui *Crack-up* *. Înainte de această dată, evenimentul capital al vieţii sale rămîne căsătoria cu Zelda. Împreună, ei duc existenţa artificială a americanilor pe Coasta de Azur. Mai tîrziu, el va califica şederea sa în Europa drept „şapte ani de risipă şi de tragedie", şapte ani în care au trecut prin toate extravanţele, bîntuiţi parcă de dorinţa tainică de a se istovi, de a se goli lăuntric. Inevitabilul se produce : Zelda se prăbuşeşte în schizofrenie şi nu supravieţuieşte bărbatului ei decît pentru a muri în incendiul care a distrus o casă de nebuni. „Zelda, spusese el odată, este un caz şi nu o persoană." Înţelegea desigur prin aceasta că ea nu interesa decît psihiatria, în timp ce el ar fi cu adevărat o persoană : un caz ce ţine de domeniul psihologiei sau al istoriei.

„Adeseori pe vremuri, fericirea pe care o trăiam se apropia de un extaz pe care nu l-aş fi putut împărtăşi nici măcar cu cea mai scumpă fiinţă. Simţeam nevoia s-o port cu mine de-a lungul străzilor liniştite şi să distilez din ea fragmente infime în fraze scurte pe care le scriam. Facultatea mea de a fi fericit era, cred, excepţională. Nu avea nimic firesc, era tot atît de anormală ca şi perioada de prosperitate pentru America. Tot astfel, ceea ce mi se întîmplă acum corespunde acelui val de disperare care a înghiţit naţiunea la ieşirea din anii de belşug."

---

* *The Crack-up* : Texte autobiografice, note şi aforisme. Ediţie postumă apărută la New Directions, New York. (N. a.)

Să lăsăm deoparte complezenţa cu care Fitzgerald se consideră drept expresia unei „generaţii pierdute“ sau îşi interpretează propria criză pornind de la nişte date exterioare. Pentru că această criză, dacă ar proveni numai şi numai dintr-o conjunctură, ar pierde orice semnificaţie. Prin ceea ce conţin specific american, revelaţiile din *Crack-up* nu privesc decît istoria literară, istoria într-un cuvînt. Ca experienţe intime, ele ţin totuşi de o esenţă, de o intensitate care transcende contingenţele şi continentele.

„Ceea ce mi se întîmplă acum...“ Ce i s-a întîmplat lui Fitzgerald ? Trăise în beţia succesului, îşi dorise fericirea cu orice preţ, rîvnise să ajungă un scriitor de primă importanţă. La propriu şi la figurat, trăise într-un somn. Dar iată că somnul îl părăseşte. Începe să se trezească, şi ceea ce descoperă în starea sa de veghe îl umple de groază. O sterilitate clarvăzătoare îl copleşeşte şi îl paralizează.

Insomnia ne dăruieşte o lumină pe care n-o dorim, dar după care, inconştient, jinduim. O cerem fără voia noastră, împotriva noastră. Prin ea — şi pe seama sănătăţii noastre — căutăm altceva, nişte adevăruri primejdioase, dăunătoare, tot ceea ce somnul ne-a împiedicat să întrezărim. Totuşi insomniile nu ne eliberează de înlesnirile şi de ficţiunile noastre decît ca să ne pună în faţa unui orizont închis : *ele ne luminează impasurile.* Ne condamnă în timp ce ne eliberează : echivoc de nedespărţit de experienţa nopţii. Zadarnic încearcă Fitzgerald să-i scape. Ea îl asaltează, îl striveşte, e prea profundă pentru spiritul său. Va apela oare la Dumnezeu ? Urăşte minciuna ; cu alte cuvinte, n-are nici un acces la religie. Universul nocturn i se ridică în faţă ca un absolut. N-are acces nici la metafizică ; va fi totuşi silit să se îndrepte spre ea. Este evident că nu era copt pentru nopţile sale.

„Iată grozăvia ivindu-se ca furtuna. Şi dacă această noapte o prefigurează pe cea care îi urmează morţii ; dacă dincolo nu-i decît un fior necurmat pe marginea unei prăpăstii în care ne împinge tot ce e laş şi corupt în noi şi unde ne preced laşitatea şi corupţia lumii. Nici

o scăpare, nici o ieșire, nici o speranță, ci doar necontenitele repetări ale sordidului și ale semitragicului... Sau poate așteptare nesfîrșită la fruntariile vieții, fără puterea de a trece vreodată pragul ce ne desparte de ea. Cînd orologiul bate ora patru, nu mai sunt decît un spectru."

La drept vorbind, cine în afară de mistic sau de omul căzut pradă unei mari pasiuni este cu adevărat copt pentru nopțile sale? Poți dori să-ți pierzi somnul cînd ești credincios; dar lipsit de orice certitudine, cum să rămîi ore și ore de-a rîndul singur cu tine însuți? Îi putem reproșa lui Fitzgerald că n-a ghicit importanța nopții ca prilej sau metodă de cunoaștere, ca dezastru ce îmbogățește; dar nu putem rămîne insensibili la patetismul veghilor sale, cînd „repetările sordidului și ale semitragicului" erau la el urmarea respingerii lui Dumnezeu, a inaptitudinii de a fi complicele celei mai mari fraude metafizice, a minciunii supreme a nopților noastre.

„Mijlocul obișnuit de a te agăța în clipa prăbușirii este să te gîndești la cei ce luptă cu adevărata mizerie sau cu boala: iată un gen comod de euforie la îndemîna oricui în momentele de deprimare și un remediu salutar în timpul zilei. Dar la ora trei dimineața faptul că ai uitat un simplu pachet ia proporții tot atît de tragice ca și o condamnare la moarte: remediul devine inoperant. Or, în adevărata noapte a sufletului, e veșnic ora trei dimineața, zi de zi."

Adevărurile diurne nu mai au curs în „adevărata noapte a sufletului". Și în loc să binecuvinteze această noapte ca pe un izvor de revelații, Fitzgerald o blestemă, o asimilează decăderii sale și îi refuză orice valoare de cunoaștere. *El face o experiență pascaliană fără spirit pascalian.* Ca toți oamenii ușuratici, nu cutează să se cufunde în el însuși. O fatalitate îl împinge totuși. Îi este silă să-și împingă propria ființă pînă la limitele ei, și totuși le atinge fără voia lui. Capătul la care ajunge, departe de a fi rezultatul unei plenitudini, este expresia unui spirit zdrobit: țicneală fără margini, experiență negativă a infinitului. Răul de care suferă își împlîntă rădăcinile pînă-n izvoarele afectivității. În privința asta

se explică el însuşi într-un text care ne dă cheia tulburărilor sale :

„Singurul lucru pe care îl căutam era liniştea cea mai deplină pentru a descoperi de ce am ajuns să fiu trist în faţa tristeţii, melancolic în faţa melancoliei, tragic în faţa tragediei, *de ce mă identificăm acum cu obiectele ororii şi ale compasiunii mele.*"

Text capital, text de om bolnav. Pentru a-i înţelege importanţa să încercăm a defini, prin contrast, comportamentul unui om sănătos, al unui om care acţionează. Să ne acordăm, în acest scop, un supliment de sănătate...

Oricît de contradictorii şi de intense ar fi stările noastre, în mod normal le dominăm, izbutim să le neutralizăm : „sănătatea" este facultatea prin care ne păstrăm la o anumită distanţă de ele. O fiinţă echilibrată reuşeşte întotdeauna să-şi escamoteze adîncurile sau să se strecoare printre propriile-i abisuri. Sănătatea — condiţie a acţiunii — presupune o fugă de sine, o dezertare din noi înşine. Nu există acţiune autentică fără fascinaţia *obiectului*. Cînd acţionăm, stările noastre lăuntrice nu contează decît prin relaţia lor cu lumea exterioară ; ele n-au nici o valoare intrinsecă ; de aceea le putem stăpîni. Dacă ni se întîmplă să fim trişti, suntem trişti *din cauza* unei situaţii determinate, a unui incident sau a unei realităţi exacte.

Bolnavul, în schimb, procedează cu totul altfel. El îşi trăieşte stările în ele însele, tristeţea trist, melancolia melancolic, împărtăşeşte orice tragedie, o experimentează în mod tragic. Nu-i decît subiect, şi nimic altceva. Dacă se identifică în obiectele ororii sau ale compasiunii sale, aceste obiecte nu constituie pentru el decît modalităţi diverse ale propriului său eu. A fi bolnav înseamnă a coincide total cu tine însuţi.

„Gestul cel mai mărunt — să mă spăl pe dinţi, să cinez cu un prieten — îmi cere acum un efort... Mi-am dat seama că nu simt iubirea pe care o port semenilor mei, ci mă silesc s-o simt, iar în raporturile mele cu exteriorul..., *nu mai pun decît amintirea unor vechi gesturi.*"

Dacă Zelda avea să cunoască ruptura cu realul sub aspectul ei reparabil, Fitzgerald a avut norocul s-o încerce sub o formă atenuată : o schizofrenie pentru literaţi... Să adăugăm că — alt noroc — el a fost un expert în „self-pity", a cărui practicare abuzivă l-a scutit de o prăbuşire totală. Nu-i vorba de un paradox. Abuzul de milă faţă de noi înşine ne conservă raţiunea, căci această aplecare asupra propriilor noastre nefericri purcede dintr-o stare de alarmă a vitalităţii, dintr-o reacţie de energie, exprimînd totodată o travestire elegiacă a propriului instinct de conservare. Să nu vă fie deloc milă de cei cărora le este milă de ei înşişi. Ei nu se vor prăbuşi cu totul niciodată.

Fitzgerald a supravieţuit crizei sale fără a o depăşi deplin. El speră totuşi să găsească un echilibru între „simţul inutilităţii oricărui efort şi acela al necesităţii de a lupta, între certitudinea eşecului inevitabil şi imperativul reuşitei". Fiinţa sa, gîndeşte el, şi-ar continua atunci cursa întocmai ca „o săgeată între două puncte ale neantului, pe care numai gravitaţia ar putea s-o readucă pe pămînt".

Aceste accese de orgoliu sunt accidentale. În sinea lui, ar vrea să se întoarcă, în ceea ce priveşte raporturile cu oamenii, la subterfugiile existenţei convenţionale ; ar vrea *să dea îndărăt*. Pentru a izbuti, îşi va impune o mască.

„Un zîmbet — da, aveam să-mi confecţionez un zîmbet. Lucrez încă la el. Vreau să pun în el toată arta hotelierului, a bătrînei canalii mondene, a directorului de şcoală într-o zi de premieri, a liftierului negru..., a infirmierei care soseşte într-o nouă casă, a unui model care pozează nud pentru primă oară, a figurantului optimist împins în faţa aparatului de filmat..."

Criza lui nu avea să-l ducă nici la mistică şi nici la o disperare finală sau la sinucidere, ci la dezamăgire. „O pancartă *Cave Canem* e agăţată permanent pe uşa mea. Dar voi încerca cel puţin să mă port ca un animal bine dresat ; dacă îmi veţi arunca un os cu un pic de carne pe el, voi merge chiar pînă la a vă linge mîna." E destul de estet pentru a-şi îndulci mizantropia prin ironie şi

pentru a introduce o notă de eleganță în economia dezastrelor sale. Stilul său dezinvolt ne lasă să întrezărim ceea ce s-ar putea numi *farmecul vieții distruse*. Aș adăuga chiar că ești „modern" în măsura în care ești sensibil la acest farmec. Reacție de dezabuzați, fără îndoială, de indivizi care, incapabili să recurgă la un arierplan metafizic sau la o formă transcendentă de mîntuire, își îndrăgesc suferințele ca pe niște înfrîngeri acceptate. Dezabuzarea este echilibrul învinsului. Ca învins, după ce a conceput adevărurile necruțătoare din *Crack-up*, se duce Fitzgerald la Hollywood în căutarea succesului, — veșnic succesul, în care de altminteri nu mai putea crede. La capătul unei experiențe pascaliene, să scrii scenarii! În ultimii săi ani de viață, ai spune că nu mai aspiră decît să-și compromită abisurile, să-și deprecieze nevrozele, ca și cum, în adîncul său, s-ar fi simțit nevrednic de prăbușirea pe care tocmai o suferise. „Vorbesc cu autoritatea pe care mi-o conferă eșecul", spusese el într-o zi. Numai că, pe măsură ce trece timpul, el degradează acest eșec, îl despoaie de orice valoare spirituală. Nu trebuie deloc să ne mirăm: în „adevărata noapte a sufletului", el se zbate mai degrabă ca victimă decît ca erou. Așa se întîmplă cu toți cei care își trăiesc drama în termeni de psihologie; inapți să perceapă un absolut exterior împotriva căruia să lupte sau căruia să i se închine, ei recad veșnic în ei înșiși pentru a vegeta, în cele din urmă, *sub* adevărurile pe care le-au întrezărit. Ei sunt, încă o dată, niște dezabuzați; pentru că dezabuzarea — recul după dezastru — este caracteristica individului care nu se poate distruge printr-o nenorocire, nici s-o îndure pînă la capăt spre a triumfa asupra ei. Dezabuzarea este „semitragicul" ipostaziat. Și de vreme ce Fietzgerald nu s-a putut menține la înălțimea dramei sale, nici nu l-am putea număra printre anxioșii de calitate. Interesul pe care îl prezintă pentru noi constă tocmai în această disproporție dintre insuficiența mijloacelor și amploarea neliniștii pe care a trăit-o.

Un Kierkegaard, un Dostoievski, un Nietzsche își domină propriile experiențe, și, deopotrivă, vertigiile, pentru că ei *valorează* mai mult decît ceea ce li se „întîm-

plă". Destinul le precede viaţa. Nu-i cazul lui Fitzgerald : existenţa lui este mai prejos de ceea ce descoperă. El nu consideră momentul culminant al vieţii sale decît un dezastru de care nu se consolează, în ciuda revelaţiilor prilejuite de acesta. *Crack-up* este „coborîrea în infern" * a unui romancier. Nu vrem cîtuşi de puţin să minimalizăm astfel valoarea unei mărturii adînc tulburătoare în sine. Un romancier ce nu vrea să fie decît romancier suferă o criză care, o bucată de vreme, îl proiectează dincolo de minciunile literaturii. El se trezeşte la cîteva adevăruri care îi zguduie certitudinile şi tihna spiritului. Eveniment nu prea frecvent în lumea literelor, unde somnul este de rigoare, eveniment care, în cazul de faţă, n-a fost înţeles întotdeauna în adevărata lui semnificaţie. Astfel admiratorii lui Fitzgerald deplîng faptul că insistă asupra eşecului său şi că, tot ocupîndu-se de el şi întorcîndu-l pe toate feţele, şi-a ratat cariera literară. Noi deplîngem, dimpotrivă, faptul că nu s-a dedicat cu destulă fidelitate acestui eşec, că nu l-a aprofundat şi nici nu l-a exploatat îndeajuns. Incapacitatea de a alege între literatură şi „adevărata noapte a sufletului" vădeşte un spirit de categoria a doua.

1955

* În original : *saison en enfer*, cu trimitere la titlul cunoscutului ciclu rimbaldian : „Une saison en enfer". Cum în limba română *un anotimp în infern* nu spune nimic, iar sensul cuvîntului *saison* este şi acela de sejur într-o staţiune şi, pentru anumite localităţi, epoca în care sosesc turişti, am optat pentru *coborîre în infern*, mai exact atît în spiritul contextului cît şi, presupunem, chiar în acela al lui Rimbaud. (N. tr.)

EA NU ERA DE AICI...

N-am întîlnit-o decît de două ori. Puţin. Dar extraordinarul nu se măsoară în dimensiunile timpului. De la bun început m-a cucerit prin aerul absent şi parcă de pe altă lume, prin şoaptele ei (ea nu *vorbea*), prin gesturile stîngace, prin privirile care nu aderau nici la fiinţe şi nici la lucruri, prin înfăţişarea de spectru fermecător. „Cine eşti dumneata? De unde vii?" era întrebarea pe care îţi venea să i-o pui neaşteptat şi la care n-ar fi putut răspunde, pînă-ntr-atît se confunda cu propriul ei mister sau n-ar fi vrut să-l trădeze. Nimeni nu va şti vreodată cum făcea ca să respire, prin ce rătăcire ceda magiei suflului, şi nici ce căuta printre noi. Sigur este că nu era de aici, şi nu împărtăşea decăderea noastră decît din politeţe sau din cine ştie ce curiozitate bolnăvicioasă. Doar îngerii şi incurabilii pot inspira un sentiment analog celui pe care îl încercai în prezenţa ei. Fascinaţie, stînjeneală supranaturală.

Din clipa cînd am văzut-o, m-am îndrăgostit de timiditatea ei, o timiditate unică, de neuitat, care îi dădea aparenţa unei vestale istovite în slujba unui zeu clandestin sau a unei mistice răvăşite de nostalgia extazului ori, dimpotrivă, de abuzul de extaz, pe veci inaptă să reintegreze evidenţele!

Copleşită de bunuri, în înţelesul lumesc vorbind, părea totuşi desprinsă de toate, în pragul unei cerşetorii ideale, hărăzită să-şi murmure sărăcia în străfundul im-

perceptibilului. De altminteri, ce putea stăpîni sau rosti, cînd tăcerea îi ţinea loc de suflet, iar uimirea, de univers ? Şi nu evoca ea oare acele făpturi iscate din lumina lunară despre care vorbeşte Rozanov ? Cu cît gîndeai la ea mai mult, cu atît erai mai puţin înclinat s-o judeci după gustul şi vederile timpului. Un soi de fatalitate vetustă apăsa asupră-i Din fericire, însuşi farmecul ei se înscria în revolut. Ar fi trebuit să se nască altundeva, şi într-altă epocă, în mijlocul landelor din Haworth, în pîcle şi dezolare, alături de surorile Bronte...

Cine ştie să descifreze chipurile omeneşti citea lesne pe al ei că nu-i condamnată să dureze, că va fi cruţată de coşmarul anilor. Vie, părea atît de puţin complice cu viaţa, încît n-o puteai privi fără să gîndeşti că n-o vei revedea niciodată. Un veşnic *bun-rămas* era semnul şi legea firii sale, strălucirea unei predestinări, pecetea trecerii sale pe pămînt ; de aceea îl şi purta ca pe un nimb, fără nici o ostentaţie, din simplă solidaritate cu nevăzutul.

SCURTĂ SPOVEDANIE

N-am poftă de scris decît atunci cînd mă aflu într-o stare explozivă, în febră sau crispare, într-o stupoare transformată în frenezie, într-un climat de răfuieli în care invectivele înlocuiesc palmele şi loviturile. Asta începe de obicei aşa: un uşor tremur ce se înteţeşte treptat, ca după o insultă pe care ai încasat-o fără să răspunzi. Exprimarea face cît o replică tîrzie sau cît o agresiune amînată: scriu ca să nu trec la fapte, ca să evit o criză. Exprimarea este o uşurare, o revanşă indirectă a celui care nu poate digera o ruşine şi care se răzvrăteşte *în cuvinte* împotriva semenilor săi şi chiar împotriva lui însuşi. Indignarea nu-i atît reacţie morală cît literară; este chiar resortul inspiraţiei. Dar înţelepciunea? Aceasta e tocmai contrariul. Înţeleptul din noi ne spulberă toate elanurile, el este sabotorul care ne discreditează şi ne paralizează, care îl pîndeşte pe nebunul din noi pentru a-l potoli şi a-l compromite, pentru a-l dezonora. Inspiraţia? Un dezechilibru brusc, voluptate fără nume de a ne afirma sau de a ne distruge. N-am scris nici măcar un singur rînd la temperatura mea normală. Şi totuşi, ani îndelungaţi, m-am considerat a fi singurul individ scutit de metehne. Acest orgoliu mi-a fost benefic: el mi-a îngăduit să înnegresc hîrtie. Practic am încetat să produc în clipa cînd, delirul potolindu-mi-se, am căzut pradă unei modestii pernicioase, funestă ace-

lei febrilități care emană intuițiile și adevărurile. Nu pot produce decît atunci cînd, părăsit pe neașteptate de simțul ridicolului, ajung să mă consider începutul și sfîrșitul tuturor lucrurilor.

A scrie este o provocare, din fericire un punct de vedere fals asupra realității, care ne situează *mai presus* de ea și de aceea ce ni se pare că este. A-l concura pe Dumnezeu, și chiar a-l întrece numai prin puterea limbajului, iată performanța scriitorului, specimen ambiguu, sfîșiat și infatuat, care, ieșit din condiția sa firească, s-a abandonat unui superb vertigiu, personaj veșnic deconcertant, uneori odios. Nimic mai jalnic decît cuvintul și totuși mulțumită lui ne înălțăm la senzații de fericire, la acea dilatare ultimă cînd rămîi singur cu desăvîrșire, fără cea mai măruntă impresie de apăsare. Supremul atins prin vocabulă, prin simbolul însuși al fragilității ! Ciudățenia este că îl putem atinge și prin ironie, cu condiția ca aceasta, împingînd pînă la extremă limită opera ei de demolare, să ne dăruiască un dumnezeu pe dos. Cuvintele ca agenți ai unui extaz răsturnat... Tot ce este cu adevărat intens ține de paradis și de infern, cu deosebirea că raiul nu-l putem decît întrezări, în timp ce iadul avem norocul de a-l percepe și, mai mult chiar, de a-l *simți*. Există un avantaj și mai important, al cărui monopol îl deține scriitorul : acela de a se descotorosi de *primejdiile* sale. Lipsit de facultatea de a înnegri hîrtie, mă întreb ce aș fi ajuns. A scrie înseamnă a te lepăda de remușcări și de ranchiune, înseamnă a-ți voma secretele. Scriitorul este un detracat : ca să se vindece, el folosește niște ficțiuni ce sunt cuvintele. Cîte neliniști, cîte accese sinistre am depășit datorită acestor remedii insubstanțiale !

A scrie un viciu care te poate dezgusta. Adevărul este că scriu din ce în ce mai puțin, și voi sfîrși fără îndoială prin a nu mai scrie deloc, prin a nu mai găsi nici cel mai mic farmec acestei lupte cu ceilalți și cu mine însumi.

Cînd ataci un subiect, fie și cel mai anodin, încerci un sentiment de plenitudine, însoțit de un dram de morgă.

Fenomen încă şi mai straniu : senzaţia de superioritate atunci cînd evoci o figură pe care o admiri. În mijlocul unei fraze, cu ce uşurinţă te crezi buricul pămîntului ! A scrie şi a venera nu merg laolaltă : vrînd-nevrînd, a vorbi despre Dumnezeu înseamnă a-l privi *de sus*. Scrisul este revanşa creaturii şi răspunsul ei dat unei Creaţii făcute de mîntuială.

RECITIND... •

Recitind această carte scrisă cu mai bine de treizeci de ani în urmă, încerc să regăsesc personajul care eram și care se ascunde, îmi scapă, în parte cel puțin. Zeii mei erau Shakespeare și Shelley. Pe cel dintîi îl frecventez și acum ; pe al doilea, rareori. Îl citez ca să arăt cu ce fel de poezie eram intoxicat. Lirismul învolburat se acorda cu înclinațiile mele : îi deslușesc din păcate urmele în toate încercările de atunci. Cine mai poate citi un poem ca *Epipsychidon* ? Oricum, îl citeam cu încîntare. Platonismul isteric al lui Shelley mă plictisește de moarte ; efuziunii, indiferent sub ce formă s-ar înfățișa, îi prefer acum concizia, rigoarea, răceala voită. Viziunea mea asupra lucrurilor nu s-a schimbat în mod fundamental ; ceea ce s-a schimbat fără îndoială este *tonul*. De fapt, fondul unei gîndiri se modifică rareori cu adevărat ; supuse în schimb metamorfozei sunt turnura, aparența, ritmul. Îmbătrînind, mi-am dat seama că poezia mi-e tot mai puțin necesară : să fie oare gustul pentru poezie legat de un prisos de vitalitate ? Simt din ce în ce mai mult — un mare rol joacă desigur *oboseala* — o slăbiciune pentru uscăciune, pentru laconism, în detrimentul exploziei. Or, *Manualul* era o explozie. Scriin-

---

• Tradus în germană de Paul Celan, *Précis de Décomposition* a apărut la Rowohlt în 1957. Cînd a fost reeditat la Klett-Cotta, acum cinci ani, directorul de la *Akzente* mi-a cerut să-l prezint cititorilor revistei. Iată originea acestui mic text (E.M.C.).

du-l aveam impresia că mă eliberez de o senzaţie de apăsare cu care n-aş fi putut continua multă vreme : trebuia să respir, trebuia *să izbucnesc.* Simţeam nevoia unei explicaţii decisive, nu atît cu oamenii, cît cu existenţa în sine, pe care mi-ar fi plăcut s-o provoc la duel, fie şi numai ca să văd cine va învinge. Ca să fim sinceri, eram aproape sigur că eu voi birui, că este cu neputinţă ca ea să triumfe. S-o încolţesc, s-o urmăresc pînă-n pînzele albe, s-o nimicesc prin raţionamente frenetice şi accente amintind de Macbeth sau Kirilov — asta era ambiţia mea, ţelul, visul, programul meu clipă de clipă. Unul dintre primele capitole se intitulează *Antiprofetul.* De fapt, reacţionam ca un profet, îmi atribuiam o misiune, dizolvantă dacă vreţi, dar o misiune totuşi. Atacîndu-i pe profeţi, mă atacam pe mine însumi şi... pe Dumnezeu, după principiul meu de atunci, conform căruia n-ar trebui să te ocupi decît de El şi de tine însuţi. De unde şi tonul de violenţă uniformă al unui ultimatum (nu succint cum ar fi trebuit să fie, ci stufos, difuz, insistent), al unei somaţii adresate cerului şi pămîntului, lui Dumnezeu şi surogatelor lui Dumnezeu, pe scurt *tuturora.* În furia disperată a acestor pagini, zadarnic am căuta o umbră de modestie, de reflecţie senină şi resemnată, de acceptare şi răgaz, de fatalism surîzător. Nesăbuinţa şi nebunia tinereţii mele, precum şi o irezistibilă voluptate de a nega ajung aici la apogeu. Ceea ce m-a ademenit întotdeauna în negaţie este puterea de a te substitui în tot şi toate, de a fi un fel de demiurg pe dos, de a *dispune* de lume, ca şi cum ai fi colaborat la facerea ei şi ai avea apoi dreptul, dacă nu chiar datoria, să-i grăbeşti pieirea. Distrugerea, urmare imediată a pornirii de a nega, corespunde unui instinct profund, unui tip de invidie pe care orice om o încearcă desigur în sinea lui faţă de prima fiinţă, de poziţia ei, de ideea pe care o reprezintă şi simbolizează. Zadarnic i-am frecventat pe mistici ; în sinea mea am fost mereu de partea Demonului : neputînd să-l egalez prin putere, am încercat să mă asemăn lui măcar prin insolenţă, acreală, arbitrar şi toană.

După apariţia în spaniolă a *Manualului*, doi studenţi andaluzi m-au întrebat dacă se poate trăi fără „fundamentación". Le-am răspuns că este adevărat că nicăieri n-am găsit o temelie solidă, dar am reuşit totuşi să rezist, căci, pe măsură ce anii trec, te obişnuieşti cu toate, chiar şi cu ameţeala. Şi-apoi nu veghem şi nici nu ne întrebăm întruna, luciditatea absolută fiind incompatibilă cu respiraţia. Dacă am fi conştienţi clipă de clipă de tot ce ştim, dacă, bunăoară, conştiinţa lipsei de fundament ar stărui neîncetat şi intens totodată, ne-am curma viaţa sau ne-am lăsa să lunecăm în idioţie. Existăm mulţumită clipelor cînd *uităm* anume adevăruri, şi asta pentru că în timpul acestor intervale acumulăm energia care ne va îngădui să înfruntăm tocmai aceste adevăruri. Cînd mă dispreţuiesc, îmi spun, spre a-mi recăpăta încrederea, că, la urma urmei, în pofida unei perceperi a lucrurilor pe care puţini ar fi putut s-o îndure, am reuşit să mă menţin în fiinţă sau într-un simulacru de fiinţă. În Franţa, numeroşi tineri mi-au declarat că au fost atraşi mai cu seamă de capitolul *Automatul*, această chintesenţă de intolerabil. Se vede că sunt în felul meu un luptător, de vreme ce propriile mele cugetări nu m-au doborît.

Cei doi studenţi m-au mai întrebat de ce n-am renunţat să scriu, să public. N-are oricine norocul să moară tînăr, a fost răspunsul meu. Prima mea carte cu titlu sforăitor — *Pe culmile disperării* — am scris-o în românește, la vîrsta de 21 de ani, promiţîndu-mi în acelaşi timp să nu mai reîncep vreodată. Apoi am comis alta, urmată de aceeaşi promisiune. Comedia s-a repetat mai bine de patruzeci de ani. De ce ? Pentru că scriind, oricît de puţin, mă ajutam să trec dintr-un an într-altul, obsesiile odată *exprimate* fiind astfel anemiate şi pe jumătate înfrînte. A produce este o uşurare extraordinară. A publica, nu mai puţin. O carte apărută înseamnă propria ta viaţă sau o parte din ea care se desprinde de tine, nu-ţi mai aparţine, a încetat să te mai istovească. Exprimarea te diminuează, te sărăceşte, te descarcă de povara propriei tale fiinţe, exprimarea este pierdere de substanţă

şi eliberare. Ea te goleşte, aşadar, te salvează, te scapă de un prea plin stînjenitor. Cînd urăşti pe cineva pînă-ntr-atît încît ai vrea să-l lichidezi, cel mai bun lucru este să iei o foaie de hîrtie şi să scrii de nenumărate ori că X e un ticălos, o lepădătură, un monstru. Vei observa numaidecît că îl urăşti mai puţin şi aproape că nici nu te mai bate gîndul răzbunării. Ca m aşa am procedat şi faţă de mine însumi şi faţă de lume. *Manualul* l-am extras din drojdia din mine ca să ponegresc viaţa şi să mă ponegresc pe mine însumi. Rezultatul ? M-am suportat mai bine, cum, de altminteri, am suportat mai bine şi viaţa. Fiecare se doftoriceşte cum poate.

Prima versiune a cărţii a fost redactată foarte repede în 1947 şi se numea *Exerciţii negative*. Am arătat-o unui prieten care mi-a înapoiat-o după cîteva zile spunîndu-mi : „Trebuie rescrisă în întregime". Sfatul lui m-a indispus foarte tare, dar, din fericire, l-am urmat. De fapt am scris-o de patru ori, pentru că nu voiam cu nici un preţ să fie considerată produsul unui venetic. Aveam, nici mai mult nici mai puţin, ambiţia să rivalizez cu băştinaşii. De unde mi se trăgea oare atîta trufie ? Părinţii mei ştiau doar româneşte şi ungureşte şi-o rupeau un pic pe nemţeşte ; singurele cuvinte franţuzeşti cunoscute de ei erau *bonjur* şi *merci*. Aşa erau mai toţi transilvănenii. Cînd, în 1929, am plecat la Bucureşti pentru nişte vagi studii, am constatat că majoritatea intelectualilor de acolo vorbesc curent franceza ; de unde şi furia mea, eu care doar citeam în franceză, o furie ce avea să dureze vreme îndelungată şi încă mai durează, sub altă formă, pentru că, odată ajuns la Paris, nu m-am putut niciodată dezbăra de accentul meu valah. Şi-atunci, de vreme ce tot nu pot articula ca autohtonii, să încerc măcar să scriu ca ei, acesta trebuie să fi fost raţionamentul meu inconştient, altminteri cum să-mi explic înverşunarea cu care vreau să mă măsor cu ei, ba chiar, nesăbuită cutezanţă, să-i depăşesc ?

Eforturile pe care cheltuim ca să ne afirmăm, ca să ne întrecem cu semenii noştri şi, dacă se poate, să le-o luăm înainte, au raţiuni josnice, inavuabile, puter-

nice deci. Hotărîrile nobile, dimpotrivă, emanînd din străduania de a ne pune în umbră, sunt în mod inevitabil lipsite de vigoare, şi le abandonăm repede, cu sau fără părere de rău. Tot ce ne face să excelăm purcede dintr-un izvor tulbure şi suspect, impur în cel mai înalt grad, de fapt din străfundurile noastre.

Şi mai este ceva : ar fi trebuit să aleg oricare alt idiom, în afară de franceză, căci aerul ei distins nu-mi şade bine, ea este la antipodul firii mele, al revărsărilor mele, al eului meu adevărat şi al genului meu de mizerii. Prin rigiditatea ei, prin suma de constrîngeri elegante pe care le reprezintă, limba franceză îmi apare ca un exerciţiu de asceză sau mai degrabă ca un amestec de cămaşă de forţă şi de salon. Or, tocmai din cauza acestei incompatibilităţi m-am legat de ea atît de mult, încît am exultat atunci cînd marele savant new yorkez Erwin Chargaff (născut, ca şi Paul Celan, la Cernăuţi) mi-a mărturisit că, după părerea lui, nu merită să existe decît ceea ce este exprimat în franceză...

Astăzi, cînd această limbă se află în plină decădere, cel mai mult mă întristează constatarea că francezii nu par să sufere din cauza asta. Şi tocmai mie, rebut al Balcanilor, mi-e dat să mă întristez asistînd la naufragiul ei. Ei bine, odată cu ea, nemîngîiat, voi pieri şi eu !

MĂRTURISIRI ŞI ANATEME

(1987)

PE MARGINEA EXISTENȚEI

Cînd Iisus a coborît în iad, deținătorii vechii legi, Abel, Enoh, Noe, i-au pus la îndoială învățătura și n-au răspuns chemării sale. L-au luat drept un trimis al Ispititorului de ale cărui capcane se temeau. Doar Cain și cei de teapa lui aderat la doctrina sa, ori s-au făcut că aderă, l-au urmat și-au părăsit împreună cu el iadul. — Iată ce susținea Marcion.

„Fericirea păcătosului" — cine altul decît acest ereziarh a consolidat mai temeinic și a perceput cu atîta acuitate invincibilitatea acestei vechi obiecții la ideea de Creator milostiv sau cel puțin onorabil.

*

Paleontolog amator, am petrecut cîteva luni cugetînd asupra scheletului. Rezultat : abia cîteva pagini... Subiectul, ce-i drept, nu invita la prolixitate.

*

Să aplici același tratament unui poet și unui gînditor mi se pare o lipsă de gust. Sunt domenii de care filosofii n-ar trebui să se atingă. A dezarticula un poem așa cum dezarticulezi un sistem e un delict, ba chiar un sacrilegiu.

Lucru ciudat : poeții exultă cînd nu înțeleg ce se debitează pe seama lor. Jargonul îi măgulește și le dă iluzia

unei avansări. Această slăbiciune îi coboară la nivelul propriilor lor glosatori.

*

Pentru buddhist (la drept vorbind pentru Orient în general) neantul nu comportă semnificaţia cam sinistră pe care i-o atribuim noi. El se confundă cu o experienţă-limită a luminii, sau dacă vrem, cu o stare de eternă absenţă luminoasă, de vid strălucitor : este fiinţa care şi-a învins însuşirile, sau mai degrabă o nonfiinţă suprem pozitivă care împarte o fericire fără materie, fără substrat, fără vreun sprijin într-o lume oarecare.

*

Atît de împlinit în singurătate, încît cea mai neînsemnată întîlnire e răstignire pentru mine !

*

Filosofia hindusă urmăreşte eliberarea ; cea greacă, exceptîndu-i pe Pyrrhon, Epicur şi cîţiva inclasabili, dezamăgeşte : ea nu caută decît... adevărul.

*

Unii au comparat Nirvana cu o oglindă ce nu mai oglindeşte nici un obiect. O oglindă veşnic pură aşadar, veşnic fără întrebuinţare.

*

După ce Cristos îl numise pe Satan : „Prinţ al acestei lumi", sfîntul Pavel, vrînd să supraliciteze, avea să nimerească în plin : „dumnezeu al acestei lumi".

Mai avem oare dreptul să facem pe dezmoşteniţii cînd asemenea autorităţi arată atît de limpede cine ne guvernează ?

*

Omul este liber, nu însă şi prin ceea ce e profund în el. La suprafaţă, face orice vrea ; în straturile cele mai ascunse ale fiinţei sale, „voinţa" este o vocabulă fără sens.

*

Ca să-i dezarmăm pe invidioşi, ar trebui să ieşim pe stradă în cîrje. Doar spectacolul decăderii noastre îi mai umanizează cît de cît pe prietenii şi pe duşmanii noştri.

*

Pe bună dreptate credem că odată cu fiecare sfîrşit de epocă asistăm la dispariţia ultimelor urme ale Paradisului terestru.

*

Iarăşi Cristos. După o povestire gnostică, din ură pentru *fatum*, el s-ar fi înălţat la ceruri să strice acolo ordinea sferelor şi să ne împiedice să mai citim în aştri.

În tevatura aceea, ce-o fi pătit biata mea stea ?

*

Kant a aşteptat să ajungă la adînci bătrîneţi pînă să desluşească laturile sumbre ale existenţei şi să semnaleze „eşecul oricărei teodicee raţionale".

... Alţii, mai norocoşi, şi-au dat seama de asta înainte chiar de-a începe să filosofeze.

*

S-ar zice că, invidioasă pe viaţă, materia o pîndeşte necontenit ca să-i descopere punctele slabe şi s-o pedepsească pentru iniţiativa şi trădările ei. Aceasta deoarece viaţa nu-i viaţă decît prin infidelitate faţă de materie.

*

Sunt distinct de toate senzaţiile mele. Nu reuşesc să înţeleg cum. Nu reuşesc să înţeleg nici măcar *cine* le încearcă. Şi-apoi, cine-i acest *eu* la care mă refer la începutul celor trei propoziţiuni.

*

Am parcurs de curînd o bibliografie. Ideea că toate personajele evocate nu mai există decît în această carte mi s-a părut atît de insuportabilă, încît a trebuit să mă lungesc, căci simţeam că leşin.

*

Cu ce drept îmi arunci în faţă adevărurile mele? Îţi arogi o libertate pe care o resping. Tot ce susţii este exact, recunosc. Dar nu te-am autorizat să fii sincer cu mine. — (După fiecare explozie de furie, ruşine însoţită de invariabila împăunare: „Asta, cel puţin, înseamnă viaţă", urmată, la rîndu-i, de-o ruşine şi mai mare.)

*

„Sunt un laş, nu pot îndura suferinţa de-a fi fericit".

Pentru a-l înţelege pe cineva, pentru a-l *cunoaşte* cu adevărat, mi-ajunge să-l văd cum reacţionează la această mărturisire a lui Keats. Dacă nu pricepe imediat, n-are rost să mai continui.

*

Omul fiind un animal cîrcotaş, oricare dintre cuvintele sau gesturile sale are valoare de *simptom*.

*

„Sunt uluit că un om atît de remarcabil a putut muri", i-am scris văduvei unui filosof. Mi-am dat seama de stupiditatea scrisorii mele abia după ce am expediat-o. Să-i trimit alta, ar fi însemnat să risc altă gafă. În materie de condoleanţe, tot ce nu-i clişeu frizează necuviinţa sau aberaţia.

*

Septuagenară, lady Montague mărturisea că nu se mai priveşte în oglindă de unsprezece ani.

Excentricitate? Poate, dar numai pentru cei care ignoră calvarul întîlnirii cotidiene cu propria-ţi mutră.

*

Nu pot vorbi decît despre ceea ce simt; or, nu simt nimic în momentul acesta. Totul mi se pare anulat, totul e suspendat pentru mine. Caut să nu mă amărăsc şi nici să nu mă fălesc cu asta. „De cîte ori în cursul nume-

roaselor vieţi pe care le-am trăit, citim în *Tezaurul adevăratei legi,* ne-am născut zadarnic, am murit zadarnic."

*

Cu cît înaintează omul, cu atît nu va mai avea la ce să se convertească.

*

Cel mai bun mijloc de a te descotorosi de un duşman e să-l vorbeşti peste tot de bine. I se va repeta şi el nu va mai avea puterea să-ţi facă vreun rău : i-ai tăiat elanul... Va întreţine în continuare campania împotriva ta, dar fără vigoare şi metodă, căci, inconştient, va fi încetat să te urască. E învins, ignorîndu-şi înfrîngerea.

*

Este cunoscut ucazul lui Claudel : „Sunt de partea tuturor Jupiterilor, împotriva tuturor Prometeilor."

Zadarnic ţi-ai pierdut orice iluzie despre revoltă, asemenea enormitate îl trezeşte în tine pe teroristul aţipit.

*

Nu purtăm pică celor pe care i-am insultat ; dimpotrivă, suntem gata să le recunoaştem toate meritele imaginabile. Din nefericire, nu întîlnim niciodată această generozitate şi din partea celui insultat.

*

Nu mă interesează cei care se lipsesc de Păcatul originar. În ceea ce mă priveşte, recurg la el în toate împrejurările ; lipsit de Păcatul originar, nu văd cum aş evita o necurmată consternare.

*

Kandinsky susţine că *galbenul* este culoarea vieţii.

...Înţelegi acum de ce culoarea asta e atît de dăunătoare ochilor.

*

Cînd trebuie să luăm o hotărîre capitală, cel mai primejdios lucru este că cerem sfatul cuiva, ştiut fiind că, exceptînd cîţiva rătăciţi, nimeni nu ne vrea sincer binele.

*

A născoci cuvinte noi ar fi, după doamna de Staël, „simptomul cel mai sigur al sterilităţii ideilor". Această remarcă pare astăzi mai îndreptăţită decît la începutul secolul trecut. Încă în 1649, Vaugelas decretase : „Nimănui nu-i este îngăduit să fabrice cuvinte, noi, nici măcar regelui".

Fie ca filosofii, mai mult chiar decît scriitorii, să cugete asupra acestei interdicţii înainte de-a se apuca să gîndească !

*

Într-o noapte albă înveţi mai multe decît într-un an de somn. Cu alte cuvinte, o bătaie zdravănă e mult mai instructivă decît siesta.

*

Durerile de urechi de care suferea Swift sunt în parte la originea mizantropiei sale.

Dacă mă interesează atît de mult infirmităţile celorlalţi, o fac pentru a-mi găsi numaidecît puncte comune cu ei. Uneori am impresia că am împărtăşit toate chinurile celor pe care i-am admirat.

*

Azi dimineaţă, după ce l-am auzit pe un astronom vorbind despre *miliarde de sori*, am renunţat să-mi mai fac toaleta : la ce bun să te mai speli ?

*

Plictiseala e fără îndoială o formă a anxietăţii, dar a unei anxietăţi purificate de frică. Atunci cînd te plictiseşti nu te mai temi de nimic, dacă nu cumva chiar de plictiseală.

*

Cineva care a trecut printr-o încercare se uită de sus la cei care n-au trebuit să treacă prin ea. Ifosele insuportabile ale celor operaţi...

*

La expoziţia Paris—Moscova, fiorul ce m-a trecut în faţa portretului lui Remizov tînăr, pictat de Ilia Repin. Cînd l-am cunoscut, Remizov avea optzeci şi şase de ani : locuia într-un apartament aproape gol la care portăreasa jinduia pentru fiica ei, uneltind evacuarea lui sub pretext că apartamentul a devenit un focar de infecţie, un cuib de şobolani. Aici ajunsese acela pe care Pasternak îl socotea drept cel mai mare stilist rus. Contrastul dintre bătrînul mohorît, jalnic, uitat de toată lumea şi imaginea tînărului strălucitor pe care îl aveam sub ochi mi-a tăiat tot cheful de a mai vizita restul expoziţiei.

*

Anticii suspectau reuşita nu numai pentru că se temeau de invidia zeilor, ci şi de primejdia dezechilibrului interior legat de orice succes în sine. Ce superioritate le conferă asupra noastră faptul că au înţeles acest pericol !

*

Este cu neputinţă să petreci nopţi albe şi să practici o meserie : dacă, în tinereţea mea, părinţii nu mi-ar fi *finanţat* insomniile, cu siguranţă că m-aş fi sinucis.

*

Sainte-Beuve scria în 1849 că tineretul se depărtează de răul romantic ca să viseze, după exemplul saint-simonienilor, „triumful nelimitat al industriei".

Acest vis, realizat pe deplin, discreditează toate iniţiativele noastre şi însăşi ideea de *speranţă*.

*

Dacă ar şti copiii pe care nu mi i-am dorit fericirea ce mi-o datorează !

*

În timp ce dentistul îmi sfărîma fălcile, îmi spuneam că Timpul este unicul subiect asupra căruia merită să cugeţi, că din cauza Lui mă aflu pe scaunul acesta fatal şi că totul trosneşte, inclusiv rămăşiţele mele de dinţi.

*

Dacă l-am suspectat întotdeauna pe Freud, tatăl meu poartă întreaga vină : îi povestea mamei mele ce-a visat şi-mi strica astfel toate dimineţile.

*

Pornirea spre rău fiind înnăscută, nu-i nevoie să-ţi dai osteneala s-o dobîndeşti. Copilul îşi exercită de la bun început instinctele rele, şi cu cîtă iscusinţă, cu cîtă competenţă, cu cîtă înverşunare !

O pedagogie demnă de acest nume ar trebui să prevadă stagii limitate în cămaşă de forţă. Şi poate că s-ar cuveni ca această măsură să fie extinsă şi dincolo de copilărie, la toate vîrstele, spre marele beneficiu al tuturora.

*

Vai de scriitorul care nu-şi cultivă megalomania, care o vede scăzînd fără să reacţioneze. În scurt timp îşi va da seama că nu devii nepedepsit un om *normal*.

*

Eram prada unei nelinişti de care nu vedeam cum voi scăpa. Sună cineva la uşă. Deschid. O doamnă de o anumită vîrstă, pe care chiar că n-o aşteptam. Timp de trei ore m-a bombardat cu asemenea inepţii încît neliniştea mi s-a preschimbat în mînie. Eram salvat.

*

Tirania sfărimă sau fortifică individul ; libertatea îl moleşeşte şi face din el o fantomă. Omul are mai multe şanse de salvare prin infern decît prin paradis.

*

Frînturi, gînduri fugare, aşa le numiţi. Le putem oare spune *fugare* cînd este vorba de nişte obsesii, deci de gînduri a căror însuşire este tocmai aceea de a nu *fugi* ?

*

Tocmai scrisesem cîteva cuvinte foarte moderate, foarte cuviincioase cuiva care nu le merita deloc. Înainte de a le trimite, am mai adăugat cîteva aluzii muiate într-o vagă fiere. În fine, chiar în clipa cînd puneam scrisoarea la cutie, am simţit cum mă cuprinde furia şi, odată cu ea, un dispreţ pentru pornirea mea nobilă, pentru regretabilul meu acces de *distincţie*.

*

Cimitirul din Picpus. Un bărbat şi o doamnă ofilită. Paznicul le spune că cimitirul e rezervat urmaşilor de ghilotinaţi. Doamna intervine :

Şi noi suntem !

Cu ce ifos ! La urma urmei, poate că a spus adevărul. Dar tonul acela provocator m-a împins imediat de partea călăului.

*

Deschizînd într-o librărie *Predicile* Magistrului Eckhart, citesc că suferinţa celui care suferă pentru el însuşi este insuportabilă, pe cînd a celui care suferă în numele lui Dumnezeu este uşoară, pentru că însuşi Dumnezeu poartă povara ei, fie şi îngreunată de suferinţa tuturor oamenilor.

Nu întîmplător am căzut pe acest pasaj, căci i se aplică perfect celui care niciodată nu se va putea descărca pe cineva de tot ce-l împovărează.

*

Potrivit Kabbalei, Dumnezeu îngăduie ca strălucirea lui să scadă, pentru ca îngerii şi oamenii s-o poată îndura. Cu alte cuvinte, Creaţia coincide cu o slăbire a luminii devine, cu o strădanie spre umbră pe care Creatorul

a îngăduit-o. Ipoteza umbririi voite a lui Dumnezeu are meritul de a ne deschide propriile noastre bezne, răspunzători de incapacitatea noastră de a primi o anume lumină.

*

Idealul ar fi să te poţi repeta precum... Bach.

*

Ariditate, grandioasă, supranaturală : ca şi cum aş începe o a doua existenţă, pe altă planetă unde nu s-ar cunoaşte Verbul, într-un univers îndărătnic faţă de limbaj şi inapt să-şi creeze unul.

*

Nu locuim într-o ţară, locuim într-o limbă. Asta şi nimic altceva înseamnă patria.

*

După ce ai citit într-o lucrare de inspiraţie psihanalistă că Aristotel, în tinereţe, fusese cu siguranţă gelos pe Filip, tatăl lui Alexandru, viitorul său învăţăcel, nu te mai poţi împiedica să gîndeşti că un sistem care se vrea o terapeutică, şi în care se plăsmuiesc asemenea conjecturi, nu poate fi decît suspect, pentru că *inventează* secrete din plăcerea de a inventa explicaţii şi vindecări.

*

Cineva care răzbate, indiferent în ce domeniu, are negreşit ceva de şarlatan.

*

O vizită într-un spital, şi, după cinci minute, devii buddhist dacă nu cumva eşti deja, şi redevii dacă între timp ai renunţat.

*

Parmenide. Nu zăresc nicăieri fiinţa pe care o exaltă, şi mă văd rău în sfera lui care nu prezintă nici o spărtură, nici un *loc* pentru mine.

*

În compartiment, în faţa mea, o femeie de-o urîţenie indecentă horcăia, cu gura căscată, căzută parcă într-o dezgustătoare agonie. Ce-i de făcut ? Cum să reziști la asemenea spectacol ? — Stalin mi-a venit în ajutor. În tinereţea lui, în timp ce trecea între două rînduri de zbiri care îl biciuiau, s-a concentrat în lectura unei cărţi, abătîndu-şi astfel atenţia de la loviturile cu care era gratificat. Încurajat de acest exemplu, m-am cufundat şi eu într-o carte, oprindu-mă plin de rîvnă asupra fiecărui cuvînt pînă ce monstrul şi-a curmat agonia.

*

Îi spuneam deunăzi unui prieten că, deşi nu mai cred în scris, n-aş vrea totuşi să renunţ, că munca este o iluzie care poate fi justificată şi că, după ce am mîzgălit o pagină sau doar o frază, mă apucă totdeauna pofta să fluier.

*

Religie, ca şi ideologiile care le-au moştenit viciile, se reduc la nişte cruciade împotriva umorului.

*

Toţi filosofii pe care i-am cunoscut erau fără excepţie nişte impulsivi.

Meteahna Occidentului i-a marcat probabil chiar şi pe cei care ar fi trebuit să scape nevătămaţi.

*

A fi asemenea lui Dumnezeu şi nu asemenea zeilor, iată ţelul adevăraţilor mistici, care ţintesc prea sus pentru a se mulţumi cu politeismul.

*

Sunt invitat stăruitor să particip la un colocviu undeva în străinătate, pentru că incertitudinile mele ar prinde bine, se pare.

Scepticul de serviciu al unei lumi în agonie.

În ce rezid, n-o voi şti niciodată. Este adevărat că nu ştim nici în ce rezidă Dumnezeu, căci nu văd ce poate însemna expresia : *a rezida în sine* pentru noi care nu avem temelie nici înlăuntrul nici în afara noastră.

*

Abuzez de cuvîntul Dumnezeu, îl folosesc des, mult prea des. Fac asta ori de cîte ori ating o extremitate şi am nevoie de o vocabulă pentru a indica ceea ce vine *după*. Îl prefer pe Dumnezeu neconceputului.

*

Cutare carte pioasă ne asigură că incapacitatea de a lua o decizie e semn că nu eşti „luminat de lumina divină".

Cu alte cuvinte, nehotărîrea, această *obiectivitate* totală, ar fi calea pierzaniei.

*

Întotdeauna descopăr o fisură la toţi cei care se interesează de aceleaşi lucruri ca mine...

*

Am citit o carte despre bătrîneţe numai pentru că mă îndemna fotografia autorului. Ce amestec de rînjet şi de implorare, şi expresia aceea de stupoare scrîşnită, — ce reclamă, ce garanţie !

*

„Această lume n-a fost creată ca dorinţă a Vieţii", se spune în *Ginza*, text gnostic al unei secte mandeene din Mesopotamia.

Să ne amintim de aceste cuvinte ori de cîte ori nu avem un argument mai bun pentru a neutraliza o decepţie.

*

După atîţia ani, după o întreagă viaţă, o revăd. „De ce plîngi ?" a fost prima mea întrebare. „Nu plîng", mi-a răspuns. Într-adevăr, nu plîngea, îmi zîmbea, dar cum

vîrsta îi deformase trăsăturile, bucuria nu mai găsea acces pe chipul ei pe care s-ar fi putut citi la fel de bine : „Cine nu moare tînăr, se va căi mai devreme sau mai tîrziu."

*

Cel care îşi supravieţuieşte îşi ratează... biografia. În definitiv, nu se pot considera împlinite decît destinele frînte.

*

N-ar trebui să ne deranjăm prietenii decît pentru înmormîntarea noastră. Dar chiar şi atunci... !

*

Plictiseala, această boală considerată frivolă, care ne face să întrezărim totuşi hăul din care emană nevoia de a ne ruga.

*

„Nimic din tot ce a creat Dumnezeu nu-i inspiră mai multă silă decît lumea asta, ţi-o urăşte atît de tare, încît din ziua cînd a creat-o nici nu s-a mai uitat la ea."

Nu ştiu cine era misticul musulman care a scris aceste cuvinte, voi ignora pe vecie numele acestui prieten.

*

Incontestabilul atu al muribunzilor : să poţi profera banalităţi fără a te compromite.

*

Retras la ţară după moartea fiicei sale Tullia, Cicero, copleşit de durere, îşi scria scrisori de consolare. Ce păcat că n-au fost regăsite, şi mai păcat că această terapeutică n-a devenit curentă ! Este adevărat că, odată adoptată, religiile ar fi dat de mult faliment.

*

Un patrimoniu care ne aparţine în mod indiscutabil : orele cînd n-am făcut nimic... Ele ne formează, ne individualizează, ne fac *deosebiţi*.

•

Un psihanalist danez care suferea de nişte migrene rebele şi se tratase zadarnic la un confrate, s-a dus la Freud care l-a vindecat în cîteva luni. Freud însuşi povesteşte cazul şi n-avem de ce să nu-l credem. Un discipol, oricît de rău bolnav ar fi, nu poate să nu se însănătoşească prin contactul zilnic cu Maestrul său. Ce cură mai bună decît să vezi că omul pe care îl respecţi mai mult decît pe oricine e atît de preocupat de mizeriile tale! Puţine sunt infirmităţile care n-ar consimţi să se încline la asemenea solicitudine. Să reamintim că Maestrul avea toate însuşirile unui întemeietor de sectă deghizat în om de ştiinţă. Dacă a obţinut unele vindecări, aceasta se datorează mai puţin metodei cît *credinţei* sale.

•

„Bătrîneţea este lucrul cel mai neaşteptat din cîte i se întîmplă omului", notează Troţki cu cîţiva ani înainte de moarte. Ce jalnic revoluţionar ar fi fost dacă, tînăr fiind, ar fi avut intuiţia exactă, visceralã, a acestui adevăr!

•

Faptele mari nu sunt posibile decît în epocile cînd auto-ironia nu face încă ravagii.

•

Aşa i-a fost soarta: să nu se împlinească decît pe jumătate. Totul era *ciuntit* în el: felul de-a fi, ca şi felul de-a gîndi. Un om în fragmente, el însuşi un fragment.

•

Visul, abolind timpul, aboleşte moartea. Defuncţii profită de ocazie ca să ne inoportuneze. Noaptea trecută, mă pomenesc cu tata. Era aidoma celui pe care îl ştiam dintotdeauna, şi totuşi am avut o clipă de ezitare. Dar dacă nu-i el? Ne-am sărutat după obiceiul românesc, dar aşa cum se întîmpla cu el întotdeauna, fără efuziuni, fără căldură, fără demonstraţiile firesti unui popor expansiv. Datorită acestui sărut sobru, glacial, am ştiut că este el. M-am trezit spunîndu-mi că nu înviem decît ca

musafiri nepoftiţi şi nedoriţi, că această nemurire supărătoare e singura posibilă.

*

Punctualitatea, varietate a „maniei scrupulului". Ca să ajung la timp, aş fi în stare să comit o crimă.

*

Mai presus de presocratici, eşti înclinat uneori să-i aşezi pe acei ereziarhi ale căror opere au fost ciopîrţite sau distruse, şi din care n-au rămas decît frînturi de fraze, cît se poate de misterioase.

*

De ce oare după ce ai făcut o faptă bună, îţi vine să urmezi un drapel, oricare ?

*

Pornirile generoase comportă o oarecare primejdie : ne fac să ne pierdem capul. Dacă nu cumva suntem generoşi tocmai pentru că ne-am pierdut capul, generozitatea fiind o formă evidentă de beţie.

*

Ori de cîte ori mi se pare că pot concepe viitorul, am impresia că m-am umplut de Har.

*

Dacă am putea să identificăm viciul de fabricaţie a cărui urmă în univers este atît de evidentă !

*

M-am mirat întotdeauna văzînd cît de vii, de fireşti, de inatacabile sunt sentimentele josnice. Cînd le trăieşti, te simţi înviorat, reintegrat în comunitate, la acelaşi nivel cu semenii tăi.

*

Omul uită cu atîta uşurinţă că este blestemat, pentru că-i blestemat dintotdeauna.

*

Critica este un contrasens : trebuie să citeşti nu ca să-l înţelegi pe celălalt, ci ca să te înţelegi pe tine însuţi.

*

Cel care se vede *aşa cum este* se înalţă mai presus de cel care învie morţii. Vorba asta a spus-o un sfînt. A te cunoaşte pe tine însuţi este legea fiecăruia, şi n-o încalci fără riscuri. Adevărul este că nimeni n-are curajul s-o încalce, şi tocmai aşa se şi explică exagerarea sfîntului.

*

E mai uşor să-l imiţi pe Jupiter decît pe Lao Zi.

*

A te ţine în pas cu evenimentele înseamnă a dovedi un spirit fluctuant care nu urmăreşte nimic personal, inapt pentru obsesie, acest impas *fără sfîrşit*.

*

Eminenta faţă bisericească lua în rîs păcatul originar. „Dar acest păcat este mijlocul vostru de subzistenţă. Fără el, aţi muri de foame, căci îndeletnicirea voastră n-ar mai avea nici un temei. Dacă omul n-ar fi păcătuit chiar din momentul apariţiei sale, atunci de ce a mai venit Cristos ? Ca să răscumpere ce şi pe cine ?" Drept răspuns la obiecţiile mele, n-a avut decît un zîmbet condescendent.

O religie moare cînd numai adversarii ei se mai străduiesc să-i păstreze integritatea.

*

Germanii nu-şi dau seama că e ridicol să-i bagi în aceeaşi traistă pe un Pascal şi pe un Heidegger. Distanţa este aceeaşi ca între un *Schicksal* şi un *Beruf*, între un destin şi o profesie.

*

O tăcere abruptă în toiul unei conversaţii ne readuce brusc la esenţial : ea ne arată cu ce preţ trebuie să plătim inventarea cuvîntului.

*

Să nu mai ai nimic comun cu oamenii afară de faptul că eşti om !

*

O senzaţie trebuie să decadă foarte tare pentru a găsi de cuviinţă să se preschimbe în idee.

*

Credinţa în Dumnezeu te scuteşte să crezi în orice altceva — ceea ce constituie un nepreţuit avantaj. I-am invidiat întotdeauna pe credincioşi, deşi mi se pare mai uşor să te crezi tu însuţi Dumnezeu decît să crezi în Dumnezeu.

*

Un cuvînt, disecat, nu mai înseamnă nimic, nu mai este nimic. La fel ca un trup care, după autopsie, este mai puţin decît un cadavru.

*

Orice dorinţă stîrneşte în mine o contra-dorinţă, aşa încît, orice aş face, contează doar ceea ce n-am făcut.

*

Sarvam anityam = totul e tranzitoriu (Buddha)

Formulă pe care ar trebui să ne-o repetăm la fiecare ceas al zilei, cu riscul — admirabil — de-a crăpa.

*

Nu ştiu ce sete diabolică mă împiedică să denunţ pactul cu respiraţia mea.

*

Să-ţi pierzi somnul şi să-ţi schimbi limba. Două încercări, una independentă de voinţa ta, cealaltă deliberată. Singur, faţă-n faţă cu nopţile şi cu cuvintele.

*

Oamenii sănătoşi nu sunt reali. Au totul, în afară de *fiinţa* — pe care ţi-o conferă doar o sănătate improbabilă.

*

Dintre toţi Anticii, Epicur este probabil cel care a ştiut mai bine ca oricare să dispreţuiască gloata. Un motiv în plus ca să-l cinstim. Ce idee de a-l plasa atît de sus pe un măscărici ca Diogene ! Grădina în cauză ar fi trebuit s-o frecventez, nu agora, şi nici, cu atît mai virtos, butoiul...

(Cu toate acestea, chiar şi Epicur m-a dezamăgit, şi nu o dată. Nu-l considera el pe Theognis din Megara un *prost* pentru că declarase că-i mai bine să nu te naşti sau, odată născut, să treci cît mai degrabă porţile Hadesului ?)

*

„Dacă ar trebui să clasez mizeriile omeneşti, scrie tînărul Tocqueville, aş face-o în următoarea ordine : boala, moartea, îndoiala."

*

Îndoiala ca plagă — niciodată n-aş fi putut susţine asemenea lucru, dar îl înţeleg ca şi cum l-aş fi conceput eu însumi, într-altă viaţă.

*

„Sfîrşitul omenirii va veni cînd toată lumea va fi ca mine", am declarat într-o zi, într-un acces pe care n-am căderea să-l calific.

*

Abia ieşit afară, exclam : „Cîtă desăvîrşire în această parodie de Infern !"

*

„Zeii trebuie să vină la mine, nu eu să merg la ei", i-a răspuns Plotin discipolului său Amelius, care voia să-l ducă la o ceremonie religioasă.

La cine, în lumea creştină, am întîlni un orgoliu de asemenea calitate ?

*

Trebuia să-l laşi să vorbească despre toate, şi să încerci să izolezi cuvintele fulgurante care-i scăpau. Era o erupţie verbală lipsită de sens, cu gesticulaţii de sfînt histrionic şi ţîcnit. Ca să te pui la nivelul său, trebuia să divaghezi ca el, să proferezi sentinţe sublime şi incoerente. O întrevedere postumă, între două stafii pătimaşe.

*

La Saint-Séverin, ascutînd, la orgă. *Arta Fugii*, îmi spuneam şi-mi repetam într-una : „Iată *refutarea* tuturor anatemelor mele."

FRACTURI

Odată ieşit din cercul de erori şi iluzii înlăuntrul căruia se desfăşoară actele noastre, este aproape imposibil să mai iei poziţie. Pentru orişice, fie că afirmi fie că negi, e nevoie de un minimum de neghiobie.

*

Ca să întrezăreşti esenţialul nu trebuie să practici nici o meserie. Să stai doar lungit toată ziua şi să gemi...

*

Tot ce mă pune în dezacord cu lumea îmi este consubstanţial. Am învăţat foarte puţin din experienţă. Decepţiile mele m-au precedat întotdeauna.

*

Există o plăcere de netăgăduit în a şti că tot ce faci n-are nici o bază reală, că-i totuna să făptuieşti sau nu un act. Nu-i mai puţin adevărat că în gesturile noastre zilnice pactizăm cu Vacuitatea, cu alte cuvinte, rînd pe rînd şi cîteodată în acelaşi timp, considerăm lumea drept reală şi ireală. Amestecăm adevărurile pure şi adevărurile sordide, şi această mixtură, o ruşine pentru gînditor, este revanşa celui care vieţuieşte pur şi simplu.

*

Nu durerile violente ne marchează, ci durerile surde, stăruitoare, suportabile, care fac parte din viaţa noastră de toate zilele şi ne subminează cu aceeaşi conştiinciozitate ca şi Timpul.

*

Nu putem răbda mai mult de un sfert de oră disperarea altcuiva.

*

Prietenia nu prezintă interes şi n-are rost decît atunci cînd eşti tînăr. Pentru un om în vîrstă lucrul cel mai supărător este supravieţuirea prietenilor săi.

*

Putem imagina orice, prezice orice, în afară de limita pînă la care ne putem degrada.

*

Ceea ce mă mai leagă de realitate este o sete moştenită de la nişte strămoşi care au împins pînă la ignominie curiozitatea de a exista.

*

Cît s-or fi detestat oamenii în întunericul şi-n duhoarea cavernelor! E de înţeles de ce pictorii care de bine de rău vieţuiau acolo n-au vrut să eternizeze imaginea semenilor şi au preferat-o pe cea a animalelor.

*

„După ce am renunţat la sfinţenie...“ — Şi cînd te gîndeşti că am fost în stare să proferez asemenea enormitate! Cu siguranţă am o scuză să nu-mi pierd speranţa că o voi descoperi pînă la urmă.

*

În afară de muzică, totul e minciună, chiar singurătatea, chiar extazul. Muzica este şi una şi alta *în mai bine*.

*

Cum simplifică totul vîrsta! La bibliotecă cer patru cărţi: două, cu litera prea mică, le dau la o parte; a

treia, prea... serioasă, mi se pare de necitit. O iau pe cea de a patra fără convingere...

*

Poţi fi mîndru de tot ce-ai făcut, dar ar trebui să fii mult mai mîndru de ceea ce n-ai făcut. Este o mîndrie pe care rămîne s-o născocim.

*

O seară petrecută împreună cu el te istovea, căci necesitatea de a te controla, de a evita cea mai mică aluzie susceptibilă să-l rănească (şi totul îi rănea) te lăsa în cele din urmă vlăguit, nemulţumit de el şi de tine însuţi. Ţi-era necaz că i-ai împărtăşit părerile din scrupule împinse pînă la josnicie, te dispreţuiai că n-ai explodat, în loc să-ţi impui un exerciţiu de delicateţe atît de extenuant.

*

Despre un cîine sau despre un şobolan nu spunem niciodată că-i *muritor*. Cu ce drept îşi arogă omul acest privilegiu ? La urma urmei, moartea nu-i găselniţa lui, şi a te închipui unicul ei beneficiar e un semn de trufie.

*

Pe măsură ce slăbeşte memoria, elogiile cu care am fost răsfăţaţi se şterg în folosul învinuirilor. Şi-i drept să fie aşa : pe cele dintîi le-am meritat rareori, pe cînd celelalte pun oarecum în lumină ceea ce ignoram despre noi înşine.

*

Dacă m-aş fi născut buddhist, aş fi rămas buddhist ; născut creştin, am încetat să mai fiu încă din prima tinereţe cînd, mai mult decît astăzi, aş fi dus mai departe, dacă aş fi aflat-o la timp, blasfemia scăpată de Goethe chiar în anul morţii sale, într-o scrisoare către Zelter : „Crucea este cea mai hidoasă imagine de sub soare".

*

Esenţialul se iveşte deseori la capătul unei lungi conversaţii. Marile adevăruri se spun în pragul uşii.

•

Demodate la Proust sunt acele fleacuri încărcate cu o prolixitate ameţitoare, izul greţos al stilului simbolist, acumularea de efecte, saturaţia poetică. E ca şi cum Saint-Simon ar fi suferit influenţa Preţioaselor. Nimeni nu l-ar mai citi astăzi.

•

O scrisoare demnă de acest nume se scrie sub imperiul admiraţiei sau al indignării, al exagerării într-un cuvînt. E de înţeles de ce o scrisoare înţeleaptă este o scrisoare avortată.

•

Am cunoscut scriitori mărginiţi şi chiar proşti. În schimb, traducătorii pe care am avut prilejul să-i întîlnesc erau mai inteligenţi şi mai interesanţi decît autorii pe care îi traduceau. Pentru că trebuie să gîndeşti mai mult ca să traduci decît ca să „creezi".

•

Cineva considerat „extraordinar" de cei apropiaţi nu trebuie să ofere dovezi împotriva lui însuşi. Să se păzească să lase cumva urme, să nu scrie mai ales, dacă îşi doreşte să fie într-o zi pentru toţi ceea ce fusese doar pentru cîţiva.

•

Pentru un scriitor, a-şi schimba limba este ca şi cum ar scrie o scrisoare de dragoste cu dicţionarul .

•

„Simt că ai ajuns să urăşti la fel de tare ceea ce gîndesc ceilalţi ca şi ceea ce gîndeşti tu despre tine", mi-a spus ea de la bun început după o lungă despărţire. Cînd să plece iar, mi-a povestit un apolog chinezesc din care reieşea că nimic nu egalează uitarea de sine. Prin ce neînţelegere tocmai ea, fiinţa cea mai *prezentă*, cea mai încărcată cu energie interioară şi energie într-un cuvînt, cea mai ţintuită de eul ei, cea mai încărcată de mine

din cîte se pot închipui, predică pînă-ntr-atît estomparea încît ai crede că oferă un exemplu desăvîrşit ?

•

Nepermis de prost crescut, zgîrie-brînză, jegos, obraznic, subtil, prinzînd cele mai mărunte nuanţe, urlînd de fericire în faţa unui exces sau unei glume, intrigant şi calomniator..., totul în el era farmec şi repulsie. Un ticălos pe care îl regreţi.

•

Menirea fiecăruia e să ducă la bun sfîrşit minciuna pe care o întruchipează, să izbutească a fi doar o iluzie secătuită.

•

Luciditatea : un martiriu permanent, un inimaginabil tur de forţă.

•

Pentru a-şi satisface nevoia de a etala secrete, cei care vor să ne facă destăinuiri scandaloase mizează cu cinism pe curiozitatea noastră. Ei ştiu totodată foarte bine că îi vom invidia prea tare pentru a le divulga.

•

Numai muzica poate crea o complicitate indestructibilă între două fiinţe. Pasiunea e vremelnică, se degradează ca tot ce-i viu, în timp ce muzica e de o esenţă superioară vieţii, şi, bineînţeles, morţii.

•

N-am nici o înclinaţie pentru Mister pentru că totul mi se pare inexplicabil, ce tot spun ? Pentru că trăiesc din inexplicabil şi sunt ghiftuit cu inexplicabil.

•

X. îmi reproşează că mă comport ca un spectator, că nu particip, că mi-e silă de tot ce e nou — „Dar eu nu vreau să schimb absolut nimic", i-am răspuns. N-a prins înţelesul replicii mele. M-a luat drept un modest.

•

Pe bună dreptate s-a remarcat că jargonul filosofic se perimează la fel de repede ca şi argoul. Cauza ? Cel dintîi e prea artificial ; al doilea, prea viu. Două excese distrugătoare.

•

De luni, de ani, îşi trăieşte ultimele zile şi vorbeşte despre sfîrşitul său la trecut. O existenţă postumă. Mă mir cum, aproape fără să mai mănînce, reuşeşte să supravieţuiască. „Trupul şi sufletul meu au pus atîta timp şi atita înverşunare pentru a se suda, încît nu mai reuşesc să se despartă".

N-are vocea unui muribund, pentru că de multă vreme nu mai e în viaţă. „Sunt o lumînare peste care s-a suflat" este cuvîntul cel mai exact spus de el despre ultima lui metamorfoză. Pe cînd evocam posibilitatea unui miracol, „Ar trebui mai multe", a fost răspunsul său.

•

După cincisprezece ani de singurătate absolută, sfîntul Seraphin de Sarow exclama în faţa celui mai neînsemnat vizitator : „O, bucuria mea !"

Cine oare, frecventîndu-şi fără întrerupere semenii, ar fi atît de extravagant ca să-i salute astfel ?

• •

A supravieţui unei cărţi distrugătoare e la fel de penibil pentru cititor ca şi pentru autor.

•

Trebuie să ne aflăm într-o stare de receptivitate, adică de slăbiciune fizică, pentru ca vorbele să ne emoţioneze, să se strecoare în noi, să-şi înceapă acolo un fel de carieră.

•

A fi numit *deicid* este cea mai măgulitoare insultă care poate fi adresată unui individ sau unui popor.

*

Orgasmul este un paroxism ; disperarea de asemenea. Unul durează o clipă ; celălalt, o viaţă.

*

Avea un profil de Cleopatră. Şapte ani mai tîrziu : ar putea cere cu succes de pomană la colţ de stradă. — Să te lecuieşti pe veci de orice fel de idolatrie, să-ţi treacă pofta să mai cauţi *insondabilul* în nişte ochi, într-un surîs şi-n celelalte.

*

Să fim rezonabili : nimănui nu-i este dat să se vindece deplin de toate. Fără o decepţie universală, n-ar putea exista nici o cunoaştere universală.

*

Ceea ce nu-i sfîşietor e superfluu, în muzică cel puţin.

*

Brahms ar reprezenta „die Melancholie des Unvermögens", melancolia neputinţei, de-ar fi să-l credem pe Nietzche.

Această judecată, enunţată în pragul prăbuşirii sale, răpeşte pe veci strălucirea acesteia.

*

Să nu fi realizat nimic şi să mori surmenat.

*

Aceşti trecători îndobitociţi — cum oare au ajuns aşa ? şi cum să-ţi închipui asemenea spectacol în antichitate, de pildă la Atena ? Un minut de luciditate ascuţită în mijlocul acestor osîndiţi, şi toate iluziile se prăbuşesc.

*

Cu cît deteşti mai mult oamenii, cu atît eşti mai copt pentru Dumnezeu, pentru un dialog cu nimeni.

•

Marea oboseală duce tot atit de departe ca şi extazul, cu deosebirea că datorită ei *cobori* spre extremităţile cunoaşterii.

•

Aşa cum apariţia Răstignitului a tăiat istoria în două această noapte a tăiat acum în două viaţa mea.

•

Totul pare degradat şi inutil de îndată ce muzica tace. Înţelegi că poţi s-o urăşti şi să fii în acelaşi timp ispitit să asimilezi absolutul ei unei fraude. De fapt trebuie să i ne împotrivim cu orice preţ *atunci cînd o iubim prea tare.* Nimeni n-a înţeles mai bine ca Tolstoi cît de primejdioasă e, pentru că ştia că muzica poate face din el tot ce vrea. De aceea a şi ajuns s-o urască, de frică să nu ajungă jucăria ei.

•

Renunţarea este singura formă de acţiune care nu înjoseşte.

•

Ne putem oare închipui un citadin care să nu aibă suflet de ucigaş ?

•

Să nu-ţi placă decît gîndirea indefinită care nu ajunge la cuvînt şi gîndirea instantanee care nu trăieşte decît prin cuvînt. Divagaţia şi butada.

•

Un tînăr german îmi cere un franc. Intru în vorbă cu el şi aflu că a colindat lumea, că a fost în India ai cărei cerşetori îi sunt dragi şi cu care îi place să semene. Totuşi, nu aparţii nepedepsit unei naţiuni didactice. L-am urmărind cerşind : părea să fi urmat cursuri de cerşetorie.

•

În căutarea unei formule care să mulţumească toată lumea, natura şi-a fixat alegerea asupra morţii care, era de prevăzut, n-avea să satisfacă pe nimeni.

•

Există la Heraclit o latură delphică şi o alta de manual şcolar, un amestec de intuiţii fulgerătoare şi de rudimente; un inspirat şi un institutor. Ce păcat că n-a făcut abstracţie de ştiinţă, că n-a gîndit întotdeauna *în afara* ei!

•

Ceea ce piere n-a existat niciciînd. Ce sentinţă rostită asupra celor vii, dacă-i adevărată, aşa cum s-a susţinut!

•

Am tunat şi fulgerat atît de des împotriva oricărei forme de acţiune, încît a mă manifesta, indiferent cum, mi se pare o impostură, ba chiar o trădare. — Cu toate acestea, continui să respiri. — Da, fac şi eu ce face toată lumea. *Dar*...

•

În timp ce-mi expunea proiectele sale, îl ascultam fără să pot uita că nu va apuca sfîrşitul săptămînii. Ce nesăbuinţă din partea lui să vorbească despre viitor! Dar, odată afară, cum să nu te gîndeşti că la urma urmei nu-i o deosebire chiar atît de mare între un muritor şi un muribund? Absurditatea de a croi planuri e doar ceva mai evidentă în cel de al doilea caz.

•

Eşti totdeauna demodat odată cu cei pe care îi admiri. Cum citezi pe altcineva decît pe Homer sau pe Shakespeare rişti să pari depăşit sau ţicnit.

•

La rigoare ni-l putem închipui pe Dumnezeu vorbind franţuzeşte. Niciodată pe Cristos. Cuvintele sale sună

bine într-o limbă care nu-i deloc la largul ei în naivitate sau în sublim.

•

Să te întrebi de atît aînar de vreme asupra omului ! E greu să împingi mai departe înclinaţia spre morbid.

•

Oare mînia vine de la Dumnezeu sau de la diavol ? —Şi de la unul, şi de la celălalt : cum să-ţi explici altminteri faptul că visează galaxii întregi pe care să le facă praf şi pulbere şi e disperată că n-are la îndemînă decît această sărmană, jalnică planetă ?

•

Te zbaţi atîta — pentru ce ? Pentru a redeveni ceea ce erai înainte de a fi.

•

X., care a ratat totul, mi se plîngea că n-are destin. — Ba da, ba da. Şirul eşecurilor dumitale e atît de remarcabil încît pare să trădeze un ţel providenţial.

•

Femeia conta atîta timp cît simula pudoarea şi rezerva. Cum a scăzut în ochii noştri de cînd a ieşit din acest joc ! Deja nu mai preţuieşte nimic, căci a ajuns să semene cu noi. Aşa dispare una dintre ultimele minciuni care făceau existenţa suportabilă.

•

A-ţi iubi aproapele este de neconceput. Cine-i cere unui virus să iubească alt virus ?

•

Singurele evenimente notabile într-o viaţă sunt despărţirile. Tot ele se şterg ultimele din memoria noastră.

•

Cînd am aflat că e total impermeabil şi la Dostoievski şi la Muzică, am refuzat, în ciuda marilor sale merite, să mă mai întîlnesc cu el. Îi prefer de departe un arierat sensibil la primul sau la cea de a doua.

•

Faptul că viaţa n-are nici un sens este o raţiune de a trăi, singura de altfel.

•

Cum, zi de zi, am trăit în compania Sinuciderii, ar fi nedrept şi ingrat din partea mea s-o denigrez. Ce poate fi mai sănătos, mai firesc ? Nesănătoasă şi nefirească e pofta îndîrjită de-a exista, meteahnă gravă, meteahnă prin excelenţă, meteahna mea.

CUPRINSUL

Cuvîntul traducătorului 5

MANUAL DE DESCOMPUNERE 9

Manual de descompunere . . 11
Variaţiuni pe tema morţii (11) Demisie (14) Cheia rezistenţei noastre (14) Gînditori crepusculari (16) Bun rămas filosofiei (18) Întoarcere la elemente (20) „Cîinele celest" (21) Condiţiile tragediei (23) Aroganţa rugăciunii (24)

Gînditorul de ocazie 27
Gînditorul de ocazie (27) Avantajele debilităţii (28) Parazitul poeţilor (30)

Feţele decadenţei 34
Sfinţenia şi schimonoselile absolutului . 48
Refuzul de a procrea (48) Discipolul sfintelor (50) Înţelepciune şi sfinţenie (52) Femeia şi absolutul (53) Isteria eternităţii (53) Etapele orgoliului (54) Cer şi igienă (55) Oscilaţie (56) Crucea înclinată (56) Teologie (57) Animalul metafizic (58) Divagaţii într-o mînăstire (59)

Abdicări 62
Dedesubtul unei obsesii (62) Epitaf (63) Secula-

rizarea lacrimilor (63) La funeraliile dorinței (64) Invocație insomniei (64) Filosofie vestimentară (66) Despre un antreprenor de idei (67)

ISPITA DE A EXISTA (1956) . . . 69
VII *Stilul ca aventură* 71
VIII *Dincolo de roman* 81
X *Furii și resemnări* 95
Cariera cuvintelor (95) Dibăcia lui Socrate (97) Fața cealaltă a unei grădini (98) Sfîntul Pavel (99) Luther (104) Dincolo de self-pity (107) Dulceața hăului (108) Limbajul ironiei (109) Cruzimea — un lux (110) Analiza surîsului (111) Gogol (112) Demiurgie verbală (115) Contagiunea tragediei (119) În afara cuvîntului (119) Viitorul scepticismului (120)

CĂDEREA ÎN TIMP (1964) . 123
Este demonul un sceptic? . . 125
Dorință și oroare de glorie . . 132
Despre boală 145
Cea mai veche spaimă (În legătură cu Tolstoi) 156

DEMIURGUL CEL RĂU (1969) . 167
Noii zei 169
Paleontologie 185

DESPRE NEAJUNSUL DE A TE NAȘTE (1973) 199
Despre neajunsul de a te naște . . 201

SFÎRTECARE (1979) 215

Cele două adevăruri . 217
Amatorul de memorii . 226

EXERCIŢII DE ADMIRAŢIE (1986) . 237
Valéry în faţa idolilor săi 239
Mircea Eliade 256
Benjamin Fondane 265
Fitzgerald 270
Ea nu era de aici... 279
Scurtă spovedanie 281
Recitind 284

MĂRTURISIRI şi ANATEME (1987) . 289
Pe marginea existenţei 291
Fracturi 310

DE ACELAȘI TRADUCĂTOR

STENDHAL : *Viața lui Henri Brulard* ; *Amintiri egotiste* (1965) ; *Jurnal* (1971) ; *Scrisori către Pauline* (1975) ; *Memoriile unui turist* (1976).

EUGÈNE FROMENTIN : *Maeștri de odinioară* (1969)

JULES RENARD : *Morcoveață* (cu Marcel Gafton — 1958) ; *Parazitul* (J. R., Opere — 1968) ; *Jurnal* (1979).

HENRI LHOTE : *Frescele din Tassili* (1967).

J. L. BARRAULT : *Sunt om de teatru* (1966).

ALBERT AYGUESPARSE : *Culorile adevărului* (nuvele — 1964).

MARCEL BRION : *Arta fantastică* (1971) ; *Pictura romantică* (1973).

JEAN GRENIER : *Arta și problemele ei* (1974).

ALBERT CAMUS : *Caiete* (1971) ; *Eseuri* (1976).

JULIEN GREEN : *Leviatan* (1966) ; *Jurnal* (1982).

ANDRÉ MALRAUX : *Capul de obsidian* (1977) (Premiul pentru traduceri din literatura universală al Uniunii Scriitorilor

din R.S. România); *Omul precar și literatura* 1980); *Ispita Occidentului* (în volumul *Itinerarii spirituale* –1983).

SALVADOR DE MADARIAGA: *Francez Englez Spaniol* în volumul *Itinerarii spirituale* — 1983).

JEAN DELUMEAU: *Frica în Occident (sec. XIV—XVIII). O cetate asediată* (1986).

POEZIE

Povestire cu fantome (1968)
Spectacol de pantomimă (1971)
Ovăzul sălbatic (1974)
Nașterea melancoliei (selecție 1984)

PROZĂ

Casa dintre portolaci (în colaborare, 1976)
Întoarcerea lui Ulise, roman (1982) Premiul de proză al U.S.)

ESTETICĂ LITERARĂ ȘI DE ARTĂ

Ion Gheorghiu (1986); *Goya: Capricii* (1973); *Pucă* (1974) *Rousseau Vameșul* (1975) — Premiul de critică al U.A.P.; *Toulouse-Lautrec* (1980); *Gheorghe I. Anghel* (1984); *Watteau* (1985); *Între relativ și absolut* (1979); *Itinerarii*, 1987.